

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRK DESTANLARINDA DAĞ KUTSALININ ZAMAN VE
MEKÂN BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Öğrenci Adı SOYADI

Muhittin TÜRK

Çorum - 2024

TÜRK DESTANLARINDA DAĞ KUTSALININ ZAMAN VE MEKÂN BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhittin TÜRK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Atiye NAZLI

Çorum 2024

KABUL ONAY SAYFASI

Muhittin TÜRK tarafından hazırlanan “Türk Destanlarında Dağ Kutsalının Zaman ve Mekân Bağlamında Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması 01/07/2024 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aynur KOÇAK

.....

Doç. Dr. Atiye NAZLI

.....

Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ORTAKCI

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Muhittin TÜRK'ün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Osman Çubuk

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Muhittin TÜRK

TÜRK DESTANLARINDA DAĞ KUTSALININ ZAMAN VE MEKÂN BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhittin TÜRK

ORCID: 0000-0001-8387-9652

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2024

ÖZET

Dağ kültü, birçok toplumda yaygın olan önemli bir kültürel öğedir. Türk kültüründe, mitolojisinde, inanç sisteminde ve anlatı geleneğinde yer kaplamış kutsallardandır. Tanrının gökyüzünde olması sebebiyle, dağlar, yükseklikleri ile ona yakın kabul edilir. İnsanlar tarafından tapınma, ritüel, korunma gibi işlevler yüklenir. Kahramanlar ve efsanevi figürler, maceralarını dağlarda yaşar. Dağları aşarak bilgelik ve güç arayışlarında ilerler ve kutsal topraklarına varmak için dağların zirvelerini hedefler. Yükseklikleri ve Tanrıya yakınlıkları açısından önemlidir. Güç, kutsallık, iye ve ata ruhunu barındıran, kahramanların yoldaşı/sığınağı olan kutsal mekânlardır. Bu özellikler dağların bir kutsal mabet olarak görüldüğünü ortaya koyarken, ata toprağı olması da zamanın döngüselliğini gösterir. Öyle ki, destanlarda karşımıza çıkan ata topraklarına olan hasret, ilksel zamana duyulan özlem den gelir. Dağlara doğru yapılan her yolculuk kahramanı ataları ile bir araya getirir. Ata ruhları ile bağdaştırılan dağların kutsal sayılarak kurban kesilmesi, dualar edilmesi ve sığınak haline gelmesi belirtilen niteliklerden ileri gelir. Aynı zamanda, önemli ritüel merkezi sayılan dağların Tanrının evi olması inancı da yaygın bir gerçektir. İnsanlar için dağlar yerin ve göğün birleşme noktasıdır. Bu birleşme toplumun kutsal ile aralarındaki mesafeyi ortadan kaldırır ve insan ile Tanrıyı dualarda, ritüellerde bir araya getirir. Kutsal/ilksel zamanda Tanrı ile birlikte yaşayan insan, dağa çıktığında o anı tekrar yaşar. Dağa yönelen kişi kendini Tanrıya yakın, Tanrıdan bir parça ve ölümsüz hisseder. Böylece dağlar kutsal mekân olarak kabul edilir ve zamanla bir "dağ kültü" oluşur. Dağdan hareketle inşa edilen mabetler; zigguratlar, obolar, kiliseler, sinagoglar ve piramitler ondan ilham alınarak şekillenir.

Anahtar Kavramlar: Dağ, Türk destanları, mekân, mabet, obo

Bilim Kodu: 31002-3

EVALUATION OF THE MOUNTAIN SACRED IN TURKISH EPICS IN THE CONTEXT OF TIME AND SPACE

Muhittin TÜRK

ORCID: 0000-0001-8387-9652

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

May 2024

ABSTRACT

Mountain cult is an important cultural element common in many societies. It is one of the saints in Turkish culture, mythology, belief system and narrative tradition. Since God is in the sky, mountains are considered close to him with their height. They are used by people for worship, rituals and protection. Heroes and legendary figures live their adventures in the mountains. They progress in their search for wisdom and power by crossing the mountains and aim for the peaks of the mountains to reach their sacred lands. They are important for their height and proximity to God. They are sacred places that harbour power, holiness, iye and ancestor spirit and are the companions/refuge of heroes. While these features reveal that the mountains are seen as a sacred sanctuary, the fact that they are ancestral lands shows the cyclicity of time. So much so that the longing for ancestral lands that we encounter in epics comes from the longing for primordial time. Every journey towards the mountains brings the hero together with his ancestors. The fact that the mountains, which are associated with ancestral spirits, are considered sacred, sacrificed, prayed to and become a refuge is due to the mentioned qualities. At the same time, the belief that the mountains, which are considered important ritual centres, are the home of God is also a common fact. For people, the mountains are the meeting point of heaven and earth. This unification removes the distance between society and the sacred and brings people and God together in prayers and rituals. The human being, who lives with God in the sacred/primordial time, relives that moment when he ascends the mountain. The person who turns towards the mountain feels close to God, a part of God and immortal. Thus, mountains are recognised as sacred places and a 'mountain cult' is formed over time. The temples built based on the mountain; ziggurats, oboes, churches, synagogues and pyramids are shaped with inspiration from it.

Key Terms: Mountain, epic, place, temple, obo

Science Code: 31002-3

TEŐEKKÖR

İlim denen deryada bir damla olmama aracılık eden ve araştırmanın ilk gününden son gününe kadar sabırla desteklerini veren danışmanım, sayın Doç. Dr. Atiye Nazlı'ya, maddi ve manevi, her zaman desteklerini sunan aileme/arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Muhittin TÜRK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
RESİMLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

MİTİK ZAMAN

1.1.Mit-Mitoloji.....	7
1.1.1.Sümer mitolojisi	10
1.1.2.Hint mitolojisi	10
1.1.3. İnan mitolojisi.....	11
1.1.4.Çin mitolojisi.....	12
1.1.5.Mısır mitolojisi.....	12
1.1.6.Türk mitolojisi	13
1.2. Kozmogoni.....	16
1.3. Tufan.....	25
1.4. Kült.....	29
1.5.Kut-Kutsal	36
1.5.1. Kutsal zaman	38
1.5.2. Kutsal mekân.....	42
1.6.Şamanizm.....	46

2. BÖLÜM

YERİN DİREĞİ, GÖĞÜN BASTIĞI: DAĞ

2.1. Coğrafi Terim Olarak Dağ	54
2.2. Mitolojide Dağ	56
2.2.1. Axis mundi.....	60
2.2.2. Hayat ağacı	64
2.2.3. Diğer mitolojilerde dağ (Sümer-Babil,Hitit, Mısır, Hint-İran)	68
2.3. Dinlerde Dağ	75
2.4. Semavi Dinlerde Dağ.....	75
2.4.1. Yahudilikte (Musevilik) dağ.....	76
2.4.2. Hristiyanlıkta dağ.....	82
2.4.3. İslamiyet'te dağ	88

3. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAĞ

3.1. Yeryüzü Şekli Olarak Dağ.....	106
3.1.1. Ötüken dağı.....	106
3.1.2. Altay dağları.....	107
3.1.3. Akdağ (Ak Tag, Ek Tag)	110
3.1.4. Tanrı dağları.....	112
3.1.5. Kuttag.....	112
3.1.6. Burkan Haldun dağı	113
3.1.7. Kaf dağı.....	114
3.2. Dağ Ruhu	118
3.3. Dağ-Mağara-Ana	120
3.4. Dağ-Ata.....	121
3.5. Dağ-Kutsal Mekân	122
3.5.1. Dağ-çadır.....	124

3.5.2. Dağ-devlet.....	126
3.5.3. Dağ-mabet	126
3.5.4. Dağ-obo (oba).....	130
3.5.5. Dağ-evliya-türbe.....	132
3.6. Halk Anlatılarında Dağ.....	139

4. BÖLÜM

KAHRAMAN MİTİNDEN DESTANA: İDEAL İNSAN

4.1. Destan	140
4.1.1 Destan Tipleri	146
4.1.2. Destan Motifleri	150
4.2. Türk Destanlarında Dağ	158
4.2.1. Alp Er Tunga destanında dağ.....	158
4.2.2. Oğuz Kağan destanında dağ	160
4.2.3. Şu destanında dağ.....	166
4.2.4. Bozkurt destanında dağ.....	168
4.2.5. Ergenekon destanında dağ.....	171
4.2.6. Türeyiş destanında dağ	172
4.2.7. Göç destanında dağ	174
4.2.8. Ural Batır destanında dağ.....	176
4.2.9. Alpamış Batır destanında dağ.....	180
4.2.10. Er Töştük destanında dağ.....	182
4.2.11. Manas destanında dağ	184
SONUÇ.....	188
KAYNAKÇA.....	193

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1: Şaman başlığı, maskesi ve boynunda gözü sayılan aynası.	50
Resim 1. 2: Kam (Şaman) Kıyafeti	50
Resim 1.3: Kam Davulu	51
Resim 2.1 : Himalaya Dağ Kuşağında Bulunan Everest Dağı.....	55
Resim 2.2: Türkiye’de Volkanik Dağ Olarak Erciyes Dağı.	56
Resim 2.3: Yerin ve Göğün Birleşmesi.....	62
Resim 2.4: Temsili Ziggurat Tasviri.....	68
Resim 2.5: MÖ 2.100 Civarında Sümer Kralı Ur-Nammu’nun, Şehir Devletinin Koruyucusu Ay Tanrısı Nanna’ya İthafen Yaptırdığı Tapınak	69
Resim 2.6: Samarra Camii Kalıntıları ve Spiral Şekilde İnşa Edilmiş Minaresi.	70
Resim 2.7: Meksika’da Yer Alan El Castillo Tapınağı.....	71
Resim 2.8: Mısır, Giza Piramitleri.....	73
Resim 2.9: Hitit Başkenti Hattuşa’nın Yer Kapı Suru Olarak Bilinen Güney Cephesi	74
Resim 2.10: Hız. İshak’ın Kurban Edilmek İstendiği Garizim Dağı ve Sunak Olarak Kabul Edilen Meşhur Kaya.....	79
Resim 2.11: Ebal Dağından Garizim Dağı.....	80
Resim 2.12: Temsili Süleyman Mabedi.....	82
Resim 2.13: Sağda Zeytin Dağı ve Kubbetü's-Sahra, Solda Mescid-i Aksa.	84
Resim 2.14: İlk Vahyin İndiği Dağ, Hira Dağı	90
Resim 2.15: Sevr Dağı.....	92
Resim 3.1: Türk Halklarının Ana Vatanı Olan Altay Dağları.	108
Resim 3.2: Türklerin Atalarının Dünyaya Geldiği Mağaranın Yer Aldığı Tanrı Dağları ve En Yüksek Noktası Olan Khan Tengri	110
Resim 3.3: Kazvînî Tarafından Yazılan Eserde Yer Alan Kaf Dağı Tasviri. Görüldüğü Üzere Dağ Boğanın Üzerinde Bulunan Dünyayı Çevrelemektedir.	116

Resim 3.4: Yerin ve göğün birleştiği nokta mikro kozmos, insanların yaşam alanı olarak çadır ile bağı ve kutsal mekânın insan yaşamının içindeki yeridir.	126
Resim 3.5: Mardin Ulu Camii'nde Bulunan Minare	128
Resim 3.6: Ashoka (Aşoka) Sütunu, Çitler ile Çevrilmiş Alanda Bulunan Eser Göğün Direği Olarak Anılır.	128
Resim 3.7: Diyarbakır'da Bulunan Kilise	129
Resim 3.8: Çin'de Bulunan Pagoda Tapınağı.	129
Resim 3.9: Aydın Dağlarında Yer Alan Çaldede Türbesini Ziyaret Edenlerin Yapmış Olduğu Küçük Obo Örnekleri	131
Resim 3.10: Adıyaman'da Bulunan Türk Oboları.....	131
Resim 3.11: Bilecik'te Bulunan Şeyh Edebali Türbesi.....	136
Resim 3.12: Çorum Sungurlu Akpınar Köyünde Bulunan Arif Dede Türbesi.....	136
Resim 4.1: Bayat'ın Mağara Motifi	156

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s.	Sayfa Sayısı-Aralığı
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Mit, insanlığın en eski zamanlarından bu yana, doğayı ve evreni anlamlandırma çabalarının sonucunda ortaya çıkan, yaşanmış gerçeklikleri konu edinen kutsal anlatıdır. Geçmişle bugünü güçlü bir bağ ile ilişkilendirerek, insanların dünyayı kavrayışına katkı sağlar. Doğanın yansıması ve anlatıcısı olduğu görülür. İlk insanlar, bilgilerinin sınırlılığı nedeniyle, doğada yaşanan olağanüstü olayları mitsel açıklamalarla anlamlandırır. Mitsel anlatılar, bilinçaltının açıklayamadığı deneyimleri, kutsal ve olağanüstü bir değer içinde sunar. Efsane, masal, destan, hikâye gibi türler, mitsel kaynaklardan beslenerek şekillenir. Sanatsal ifade, mitolojik görüşlerle sıkı bir genetik bağ içerisindedir (Beydili, 2005: s. 378). Bu bağ, halk kültürünün oluşumunda da önemli bir yere sahiptir (Olgunlu, 2018: s. 25).

Kültürler, birçok etken ile beraber mitlerin de etkisinde kalır. İnançlar, mitolojiler, ritüeller, tapınımlar ve dualar onun etrafında şekillenir. Türk kültürü mitolojisi içerisinde hayatın ve maneviyatın vazgeçilmezidir. Mitolojiler, doğa ile birleşir ve doğada bulunan unsurlar saygı objesi olarak görülür. Doğada bulunan ve kutsal sayılan unsurların kendine ait ruhu vardır. Ruhlar, inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Sosyal hayatta da milletin kutsalları olarak görülür.

Doğa unsurlarının başta gelen kutsalı, dağlardır. Dağlar, axis mundi, ata, koruyucu, mesken, mabet, ritüel merkezi ve sığınaktır. Ruhu, diğer ruhların üzerindedir ve kapsayıcıdır. İnsanlar dağların yüceliği, erişilmezliği ve yüksekliğiden esinlenerek Tanrıyı buraya yerleştirir. Tanrının meskeni olarak düşünülmesi onları kutsal mekân yapar. Gök ile olan yakınlığı ve Tanrının gökte yer alması dağları ona uzanan bir köprü görevi görmesini de sağlar. İnsanlar dağlara çıktıkça kendilerini kutsaldan bilir (Cengil ve Tekin, 2016: s. 35).

Tanrıya yaklaşmak ilksel zamana yolculuğun tezahürüdür. Zamanın döngüsü kişiyi atalarının zamanına ve başlangıca ulaştırır. Bu sebeple, ata ruhlarına ve Tanrıya, dağa çıktıklarında kurban keser, saç saçarlar.

Dağlar, ata uğrağı ve vatandır. Soyun başlangıcı burada başlar. İlk ata dağda bulunan mağaradan doğar, yaşar ve ölür. Ayrıca dağlar, gelinlerin kayın atasıdır. Gelinler, dağa karşı saygı ve hürmet göstermek zorundadır. Dağa tek başına ve başı açık gidemezler, aksi takdirde ata ruhları rahatsız olur ve ruh o dağı terk eder (Bayat, 2006: 52-53). Bu durum gösterir ki, dağlar da insan gibi düşünülür ve inançta ona göre yer alır.

Dinlerin doğuşunda ve gelişiminde dağların ayrı bir yeri ve önemi vardır. İnsanoğlu ilk çağlardan itibaren dağları, Tanrı'ya yakınlaşmanın, onunla buluşmanın ve ibadet etmenin mekânları olarak görür. Dağların zirvelerine doğru yükseldikçe göğe, semavi âleme biraz daha yaklaşıldığı düşünülür ve kutsallık atfedilir oynarlar (Tanyu, 1973: s. 5-6). İlk ibadet merkezleri bu sebeple dağlardır. İnsanlar tapınmak, yaratıcıyla manevi bağ kurmak için dağların zirvelerine çıkar. Orada ritüeller gerçekleştirir ve ilk mabet, ilk tapınak olarak kullanılmaya başlanır.

Zamanla toplumsallaşan milletler gelişip büyür, inananlar Tanrıya ibadet etmek için kalıcı mekânlar inşa etme ihtiyacı duyar. Bu süreçte, eski çağlardan beri kutsal kabul edilen dağların izleri, ilk inşa edilen tapınak ve ibadethanelere yansıtılır. İnşa edilen mabetler dağların şeklinden hareketlidir. Onlar gibi üçgen biçimli, katmanlı ve yüksektir. En üst katmanında Tanrı için dua edilir, hükümdar burada ondan emir alır. Aldıkları emirleri halkına anlatır. Tarihe iz bırakan milletlerden olan, Türk, Sümer-Babil, Hint, İran, Mısır, Hitit ülkeleri bu tarzda yapılar inşa eder. Zigguratlar, piramitler, obolar, kuleler ve kurganlar dağlardan esinlenerek yapılır.

Eski inanç sistemleri devamında gelişen semavi dinlere de kaynaklık eder. Yahudilikteki Süleyman Mabedi, Kudüs'teki bir dağın zirvesine inşa edilir. İslamiyet'in kutsal mekânı Kâbe'nin yapımında ise dağlardan çıkarılan taşlar kullanılır. Hıristiyanlıkta da dağlar önemli ibadet ve manastır mekânlarına ev sahipliği yapar. Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed ilk emirlerini dağlarda alır (URL- 34).

Böylece dinlerin ilk ibadet merkezleri olan dağların kutsallığı, sonraki dönemlerde inşa edilen tapınak, mabet, sinagog, kilise ve camilere aktarılır. Dağların manevi önemi, mimarideki yansımalarıyla günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. İnsan zihnindeki kutsiyet algısı, dağlardan hareketle ibadethanelere izini taşır.

Dağlar sözlü gelenekte de kapsamlı şekilde işlenir. Destan, masal, hikâye gibi türlerde kahramanlar ile birlikte anılır. Onlara yol gösterir, sığınmasını-korunmasını üstlenir, Tanrı ile kurulan bağ burada gerçekleşir, buradan doğar. Oğuz Kağan, gök oğludur ve dağa iner. Türklerin ilk atası Ay-Ata dağda doğar (Roux, 2002: s. 111). Bütün bu inançlar destanlarda işlenir ve kahraman ata topraklarına ulaşmayı amaçlar.

Tez, insanların inanç sistemlerinde önemli bir yer tutan dağların destanlara yansıyan görüngülerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında zamanla halkın sosyal yaşantıda yer verdikleri dağların inancın içinde nasıl rol aldıkları da ortaya koyulmuştur. Dağların İslamiyet'in kabulünden önce Türk kültüründe hangi derecede önemli kabul edildiği, sosyal yaşamda ne tür bir rol oynadığı ve destanlar içerisinde şekillenmesi de ele alınmaktadır. Böylece, milletin bilinçaltında yatan inanç dinamizminin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Dağlar Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir simge ve sembolik anlam taşır. Yapılan çıkarımlar destanlarda gizlenen sembolizmi derinlemesine inceleyerek Türk toplumunun inanç sistemini anlamamıza yardımcı olacaktır. Konu ile ilgili literatürde görülen boşluk bu sayede dolacaktır.

Tezde, dağların sosyal yaşamdaki konumunu, insanların inançlarına etkisini ortaya koyarak kültürel ve sosyal açıdan önemli bir perspektif sunulmuştur. Bu nedenle Türk milletinin inanç dinamizmini anlamak ve değerlerini korumak açısından da önemlidir. Dağlar, Türk toplumunun köklü inanç sistemlerinin bir parçasıdır. Geçmişte var olan inançların günümüzdeki yaşatılış biçimi ve gelecek nesillere aktarımı konusunda bize ışık tutacaktır. Bu

çalışma, dağların inanç sistemlerindeki rolünü ve milletin şuurunda yatan inanç modelini ortaya çıkarmak açısından öneme sahiptir.

Araştırma, İslamiyet'in kabulünden sonra form değiştirerek dağ/tepebaşlarında bulunan türbelere evrilen dağların, İslamiyet öncesi şekilleri ele alınmıştır. İslamiyet sonrası varyantlardan da örnekler verilerek aradaki farkların gözlenmesi sağlanmıştır. Eski çağda yaşamış insanların zihninde dağların aldığı arkaik şekiller, milletlerin dağlara olan yaklaşımını etkiler. Bu sebeple, İslamiyet'in etkisinde kalmayan ve Eski Türk milletlerinin doğa ile olan ilişkisini yansıtan destanlar ile çalışma sınırlandırılmıştır. Dağların anlatıya yansıyan özellikleri ve destan içerisinde oynadıkları rollere göre de kapsamı oluşturulmuştur. Genel olarak, İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminin izlerini taşıyan destanlar üzerinden dağ algısını incelemek, Türklerin kadim kültürünü ve felsefesini anlamak açısından önemli bir kapı aralayacaktır.

Türk halk kültüründe dağlar, oldukça önemli ve kutsal mekânlar olarak görülmektedir. Destanlarda, masallarda ve diğer halk anlatılarında dağların sıklıkla yer alması, bu mekânların kültürel belleğimizdeki konumunu gösterir. Dağlar, kahramanların doğum yeri, dönüşüm süreci, tinsel arınma ve yeniden doğuş gibi kritik anlarına ev sahipliği yapar. Bu bağlamda, dağlar kültürün aktarımı ve korunmasında anahtar rol oynar. Böylece tez, çalışmada incelenen dağların destanlarda ve halk kültürünün hangi merhalelerinde yer aldığı, destanlarda geçtiği şekliyle kahramana ne tür yardımlar sağladığı, millet tarafından ne derece kutsal sayıldığı ve insanlar arasında (inanç, ayin vd.) nasıl kullanıldığı sorularına cevap verecektir.

Tezde ele alınan destanlar; Alp Er Tunga Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Şu Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Göç Destanı, Ural Batır Destanı, Manas Destanı, Alpamış Destanı ve Er Töştük Destanı'dır.

Bu çalışmada, dağlar konusunda yazılmış kitaplar, tezler, yabancı kaynaklar, internet arşivleri ve makaleler başlıca kaynaklardır. Ek olarak, din sosyologlarının ilgili çalışmaları da incelenmiştir. Halkbilimi kuramlarından 'Bağlam Merkezli Halkbilimi Kuramları'ndan 'İşlevsel Halk Bilimi Kuramı' ve 'Performans Teori' çerçevesinde ele alınmıştır. İşlevsel halkbilimi yöntemi, halkbilimi ürünlerinin yazıya aktarılanların kültürel ve fiziki şartlarının dikkate alınması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Performans Teori yöntemi bağlamında tezde ele alınan destanların oluşmasında anlatıcı, dinleyici, anlatımın gerçekleştirildiği mekân, -fizikî çevre- sosyo-kültürel koşullar ve anlatılma zamanı da ele alınmaktadır. Tezde incelenen destanların ulaşılabilen ilk varyantları araştırılarak, dağların ilk formları çıkarılmıştır. Edinilen bilgiler ve geniş literatür taraması yapılmıştır.

1. BÖLÜM

MİTİK ZAMAN

Mitoloji, eski Yunan dilinde “myhtos” (söylence) ve “logos” kelimelerinin birleştirilmesiyle meydana gelir. Tarihçi Herodot myhtos için “*tarihi bir karşılığı olmayan, söylentiler*” açıklamasını yapar. (Herodot, 4: 5; akt. Erhat, 1996: s. 2). Platon myhtos için “*gerçeklerle ilişkisi olmayan boş söz, masal*” (Erhat, 1996: s. 2) demektedir. Söylenceyi meydana getiren sözdür. “epos” kelimesi de eski Yunan dilinde sözü karşılamak için kullanılır ve epos bir Tanrı sözüdür. Belli bir ölçü ve uyuma göre söylenir, ozanlar güzel kelimeleri seçerek meydana getirdikleri sözleri ile dinleyicilerini büyüler. Eposlar insanlar için büyülü söz, ezgili şiir ve kahraman anlatıdır. Mythos ve epos uyum içerisindedir. Mythos içerikse epos da bu içeriğin süsüdür. Logos İyonya filozofları tarafından “*insanda düşünce, doğada kanun*” (Erhat, 1996: s. 2) anlamına gelir.

Olgunlu’ya göre; Mythos anlatan insan, gördüklerini ve duyduklarını kendinden bir şeyler katarak anlatır. Anlatılan konunun gerçek yönünden kopuk anlatılan mythoslar, insan hayalinde yaratılan olay örgüsüdür. Epos Tanrının insanlara armağanıdır, güzellik olgularının toplamıdır. Epos ile mythosun birleşiminden meydana gelen eserler onları aktaran ozanlar sayesinde günümüze kadar gelir (2018: s. 25).

Eliade’ye göre mit; kutsal bir öyküyü anlatır. Arkaik dönemde masallara özgü bir zamanın yaşanmış ve bitmiş olaylarını konu alır (2020: s. 17). Mitler dünyanın yaratılışı dâhil olmak üzere bütün dünya topluluklarına mâl olmuş, evrenin en küçük birimini dahi ilgilendiren bir yaratılış öyküsüdür. Böylece mitler, bir şeyin ilk halinin ne şekilde yaratıldığını ve dünyada yer alan herhangi bir olgunun nasıl insan hayatına dâhil olduğuna yer verir.

Mythos ve logos arasındaki en çarpıcı fark gerçekliktir. Logos “gerçekliğe dayanan söz” anlamına gelir. Kişi bedeni ve ruhunda logosu taşır, buna karşılık olarak doğanın da bir logosu vardır. Logos, herhangi bir şeyin anlatmak istediklerini ortaya koyar. Sanki bir deney gibi düşünülebilecek olan logos bilimle iç içe olması hasebiyle bir test görevi görür ve “-loji” şeklini alır (Olgunlu, 2018: s. 25). “-loji” kelimelerde yer alan bir son ektir, bilim anlamını ya da herhangi bir alanda yapılan çalışmalar anlamını taşır. Mit ve -loji birleştiğinde ise ortaya mitoloji kavramı çıkar ve anlamı; mitleri konu alan, doğuşlarını araştıran, anlamlarını inceleyen yorumlayan bilimdir (Kaya, 2022: s. 11).

“Etnik-kültürel gelenek çerçevesinde, insan davranışlarının bütün önemli örneklerini yaratan mit, mitolojik kültürün kendisi değil, onun köktenci temelidir.” (Beydili, 2005: 373). Dünyanın neresinde olursa olsun bütün mitolojilerin ana maddesi mitlerde ele alınan konulardır. Hâkim kültürel şekil, mitler etrafında biçimlenir. Kaosun karıştırıcı etkisinden başlayarak kozmosun düzenlemesine kadar olan süreçte mitler vardır. Yaratılışın ilk basamağı ve şahididir. “Mitlerin misyonu yaratılışla ilgilidir” (Beydili, 2005: s. 373).

Mit, geçmiş ile bugünü birbirine bağlar. Konuşulan değil, yaşanıldır. Beydili'ye göre mutlak bir gerçekliktir. Ona göre; mitin doğa içinde yaşanan olayları açıklamayacağı bir durum hiçbir zaman olmamıştır. Mit, doğanın yansıması ve anlatıcısıdır. Doğa ve mit birbirinden ayrılmaz bütündür. Bilinçaltının açıklık getiremediği, ilk insanların yaşadıkları ve anlattıkları şeyler her zaman kutsal bir değer içinde algılanır ve mitsel sayılarak anlatılır. Bu anlatılar ise sözü ve edebiyatı bir bakıma ortaya çıkarır. "Sanatsal ifade, mitolojik görüşlerle genetik bağ içerisindedir" (2005: s. 378-379). Bu bağ halk kültürünü, edebiyat ile birlikte ele alır. Mitlerin bilinçaltında şekillenmeleri zamanla harmanlanarak edebiyatı yani "efsane, masal, destan, hikâye" gibi türleri kültüre kazandırır (Beydili, 2005: s. 378-379).

"Mitoloji, bir milletin fikir ve düşünce tarihidir" (Ögel, 1993: s. 9) Bir milletin dünyada kalıcı olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için, tarih içerisinde yüzyıllar boyunca kayıp giden geçmişinin izlerini bulması ve bunları anlaması gerekir. Birlik, toplumların başından geçen olaylara hep birlikte karşı gelmesiyle yaşanır. Mitoloji yaşanan bu güç olayların toplumların tarihinde yer alan bir anı defteridir. Zamanın ilerleyişinde olayları yaşayan kişiler yok olur, ancak yaşanan olay ve nesilden nesile aktarım milleti dünyada kalıcı hale getirir. Toplumsal birliktelik bu sayede kalıcı olur ve insanı dünyada bir inanış sahibi yapar (Ögel, 1993: s. 9).

Mevcut yazılı kaynaklar ışığında mitolojilerin tarihinin oldukça eski zamanlara dayandığı çıkarımı yapılabilir. Üst Paleolitik dönemin kutsallarından olan boğa, inci ve inek gibi belli başlı canlıların mitolojilerin günümüze taşınan kalıntılarında bulunması mitolojilerin M.Ö. 50.000 yıllarına kadar uzanan geçmişini gözler önüne serer. (Ateş, 2001: s. 34). Mitlerin eski olması tarihin başlangıç noktasına katılımını sağlar. Mitleri, insanlığın doğuş sürecinden başlayan serüveninin bu güne ulaşımında yaşantıların şahidi yapar. İnsanlar oluşan mitleri anlattıkları sürece kutsal olan başlangıca ortak olmaktadır, ortaklık ise insanları kutsalın bir parçası kılarak dünyanın oluşumunda pay sahibi yapar.

Doğanın içinde var olan her şey bir yaratıcı tarafından işlenir. İnsan da, doğada karşısına çıkan maddelere bir anlam vermekte kendisini bulur. İnsanın doğada karşılaştıkları, bugünkü vaziyetine neden olur ve kişi hayatını doğadan hareketle şekillendirir. İnsan "ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi" bir varlık olma becerilerini doğaüstü varlıkların insan hayatına etkileri sonrasında ulaşır. Doğa her zaman insan üzerinde baskı kurar ve onu kendine tabi kılarak kendi çevresine ayak uydurmak zorunda bırakır (Eliade, 2020: s. 17).

Doğa, insanı eğitir. İnsan doğadan aldıkları ile miti yaratır. Yaratılan mitler ilk ataların ürünüdür. Çünkü doğanın onlara verdikleri ile mitleri, inanışları ve aynı zamanda ritüelleri ortaya koyar. Örneğin, Avustralyalı bir kabileye bazı törenleri neden kutladıkları sorulduğunda şöyle cevap verir: "Çünkü Atalar bunun bu şekilde yapılmasını buyurdular." Başka bir kabile devleti olan Yeni Gine halklarından Kailer ise geçmişten bugüne gelen yaşam biçimlerini terk etmeyi ısrarla reddeder. Nedeni sorulduğunda: "Mitsel atalar böyle yapmışlardı biz de aynı şeyi yapıyoruz" der. Dünyada yaşayan son Kızılderili kabilelerinden olan Navaho diline mensup bir ozana törendeki bazı ayrıntıların neden yapıldığı sorulduğunda: "Kutsal halkımız bunu ilk

olarak bu şekilde yapmıştı” cevabını verir. İlkel Tibet ritüelinde “Atalarımız böyle yaptığı için” denir, aynı şeyi Hindu Tanrıbilimciler de söyler “Bizler, Tanrıların başlangıçta yaptığı şeyleri yapmak zorundayız” (Eliade, 2020: s. 18-19).

Verilen örnekler mit ve ritüelin bağımlı aktarır. Mitsel dünya görüşü kendi ifadesini yalnızca teorik olarak değil göstergesel olarak da ele alır. Ritüeller aracılığıyla yeniden canlandırır. Böylelikle, mitsel zamana erişim ve kendini kutsal zamana ortak edip kutsaldan sayılmaktır. “Bu bağlamda ritüel ile karşılıklı bağımlı olan mit, onun kaynaklarından birini oluşturarak, herhangi bir dinin ayrılmaz parçasına çevrilir” (Beydili, 2005: s. 387-388).

Mitler, yalnızca evrenin yaratılışını ya da doğanın nasıl meydana geldiğini anlatan eserler değildir. Aynı zamanda insanoğlunun dünyaya geldiği andan itibaren bu güne dek başına gelmiş bütün önemli olayları kapsar. “Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihsel insanın sosyal biçimleri ve teknolojik buluşlar, uyku kaçırır rüyalar, hep o temel ve büyümlü mit dünyasından doğar” (Campbell, 2022: s. 13). Mit, farklı milletlerin tarihinde farklı anlatılarla yer edinse de temel mantığı aynıdır ve tek bir köke bağlıdır. Mitler başlangıcın sembolü ve ilk temsilcisidir. Geçmiş bu güne taşıyandır. Dünya varsa ve bunun içerisinde insan yaşıyorsa bunun anlamı doğaüstü varlıkların “başlangıçta” yaratıcı bir etkinlik göstermelerinden kaynaklanır (Eliade, 2020: s. 24-25).

Bütün mitoloji kahramanları dinsel varlıklardır ve ilk ortaya çıkış onlar aracılığıyla. İnsanlar onlar sayesinde var olur. Bu kutsalın dışavurumudur. İnsan, dünyaya geldiği andan itibaren gördüğü her şeye bir anlam katar ve bu şekilde ilerlemeye devam eder. Bu anlam yüklemi de oldukça katmanlı bir şekilde, mantık çerçevesi içinde meydana getirilir. Ek olarak katımın en değerli ögesi olan gözlem de net bir şekilde kullanılır. Anlatıların temelleri bu sayede sağlamlaştırılır.

Anlatıların halkın tabanında benimsenmesi ve canlı tutabilmesi için belirli semboller mitlerin içerisine yerleştirilir. Semboller zor durumda kalan milletleri, unutulmaya yüz tutmuş tarihleriyle bir araya getirir. Avrupa’da başlayan köken arama çalışmaları tam olarak bu sebebe dayanır. Herhangi bir nesnenin kökenini bilmek onların üzerinde bir güç elde etmek demektir. İnsanlar böylelikle çeşitli zümreler üzerinde baskı ve egemenlik kurar. “Mutlu avcı, avın kökenini bilen avcıdır.” (Eliade, 2020: s. 28). Kurulan egemenlik topluluğu istendiği gibi şekillendirebilir. Egemenliğin kurulması ise bilincinin farkında olan devletler için küçük devletlerin karşısında silah vazifesi görür. Sömüren devletler için ilk ve en önemli madde de budur.

“Mitolojide kozmik bilgi, her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır” (Bayat, 2007a: s. 16). Gözlemlenen dünyanın ve verilen anlamların ışığında ortaya çıkarılan sonuçların bir özeti konumunda olan simgeler, dış dünyanın içerisinde bulunan; dağ, orman, bitki, hayvanlar, yıldızlar ve manevi dünya inançları; ata ruhu, dağ ruhu, ışıklı ruhlar ve yer altı

dünyasında yaşayan çeşitli varlıkların aralarında iletişim ve bağ kurmasını sağlar (Bayat, 2007a: s. 16).

Sembollerin milleti temsil etmesi ve yansıtması oldukça önemlidir. Türk mitolojisi içerisinde yer alan sembollerin başında Bozkurt gelir. Bozkurt sembolizmi destanlarda, masallarda, efsanelerde milletin bilincinde bulunan bütün anlatılarda yerini alır. Halk semboller ile ruhsal bir bağ kurar. İnsanlar tarihin bir bölümünde onlarla soy birliği kurar ve gelecek neslin semboller aracılığıyla kutsanmasını sağlar. Soyun devamlılığı ve halk tarafından kutsanması gelecek nesillere unutamayacakları bir tarih bahşeder. Geçmiş bilincine sahip, kökenine bağlı nesiller soyu da ölümsüz yapar.

Evren çok katmanlıdır. Dünyanın ruhsal varlığını hisseden ve sosyal olarak belli bir doygunluğa ulaşan insanların düşünmeye zamanları olur. Etrafında bulunan bütün nesnelere bir anlam katar ve gökyüzünün sınırlarına erişmeye çalışır. İlkel insanlar buldukları dünyanın ötesinde de farklı dünyaların olduğuna inanır ve bu dünyaları anlamlandırmaları kendi yaşadıkları dünya aracılığıyla sağlar. Kurulan hayallerin ortaya çıkan sonuçları ise kendi dünyalarında bulunanlardan farklı olur. "Mitoloji, bu gizli bilginin zamanları aşarak günümüze kadar ulaşmış simgeselleşmiş şeklidir" (Bayat, 2007a: s. 15). Bu da bize çıkarılan sonuçların yalnızca gözlemin ışığında yapılabildiğini gösterir.

Yapılan açıklamalar genel dünya mitolojisinin bilinen ve karşılaştırılan anlamları üzerine verilir. Her toplum kendi hayat anlayışına göre mitleri şekillendirir. Birbirinden farklı olaylara bağlı ancak özünde aynı mitler meydana getirir. Sümer, Babil, Mısır, Hitit, Yunan, Türk, Hint ve diğer milletlerin birbirinden farklı mitleri vardır. Ülgen, Zeus, Arinna, Amon, Enlil, Marduk ve İndra yukarıda belirtilen milletlerin baş Tanrılarıdır.

1.1.Mit-Mitoloji

Mitler, konularına göre belli başlıklarda incelenir. Mitlerin sınıflandırılması şu şekilde yapılır;

1. *Genel Kategori Açısından Mitler*
  - a. *Kozmogoni (Evrenin Ortaya Çıkışı İle İlgili) Mitleri*
  - b. *Antropogoni (İnsanın Ortaya Çıkışı) Mitleri*
  - c. *Türeyiş Mitleri*
  - d. *Takvim Mitleri*
2. *Özel Kategori Açısından Mitler*
  - a. *Teogoni (Tanrılar Hakkındaki) Mitleri*
  - b. *Etioloji (Köken) Mitleri*
  - c. *Eskatoloji (Dünyanın Sonu Hakkında) Mitleri*
  - d. *Totem Mitleri*
  - e. *Kahramanlık Mitleri (Bayat, 2021: s. 14).*

1. Genel Kategori Açısından Mitler

Mitlerin sınıflandırılması genel ve özel olarak iki bölümde incelenir. Bu bölümde tüm dünya topluluklarının benzer mitleri incelenir.

a. Kozmogoni Mitleri

Kozmogoni evrenin yaratılış öyküsüdür. Farklı dünya milletlerinin yer verdiği konu evrenin ortaya çıkışı, kozmogoni mitleridir. Tanrı'nın evreni ne şekilde yarattığı yeryüzü, gökyüzü ve yeraltı katmanlarının oluşturulması alt maddeleri ve ardından dünyada düzenin nasıl oluştuğu anlatılır. "Kozmogonik mitler insanla, düzenin ve dengenin sebepleri hakkında düşüncelerinin mitlerde sembolleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır" (Bayat, 2021: s. 15).

b. Antropogoni Mitleri

Kozmogoni mitlerinin anlatılmasının ardından insanın yaratılışı ele alınır. İnsanın dünya ve Tanrı ile olan bağları gösterilir. İlk insanın yaratılması dünya üzerinde ilk kabilelerin, boyların ve soyların gelişmesini sağlar. Dünya üzerinde var olan her kabilenin kendi inanç sistemlerine göre anlatılan bir kurucu atası vardır. Kabile ya da soy bu kurucu atadan türer ve yayılır (Bayat, 2021: s. 15).

c. Türeyiş Mitleri

Türeyiş mitleri, boyların türemesi şeklide çevrilmesi ile ataların, sosyal grupların ve onların boylarının ortaya çıkmasını anlatır. İlk insandan sonra gelen insanların nasıl oluştuğu, evlenme, nüfus artışı, göç ve ayrı toplulukların ortaya çıkışı açıklanır. İlk insanın yaratılması daha sonrasında soyların, boyların ve farklı kabilelerin oluşmasını destekler (Bayat, 2021: s. 15).

d. Takvim Mitleri

Evrenin yaratılışı ile zaman kavramının algılanması ve insanlar tarafından kodlanması sonucu anlatılan mitlerdir. "Zamanın ölçülmesi, ilk zaman ve onların ortaya çıkmasını sembolik bir dille anlatan hikâyeler veya kaya üstü tasvirler, takvim mitlerini oluşturmaktadır" (Bayat, 2021: s. 15).

2. Özel Kategori Açısından Mitler

Dünyada yer alan farklı kabilelerin hepsinde olmayan yalnızca birinde var olmasıyla bilinen diğer toplumlarda görülmeyen mit kategorisidir. İnsanların yaşamakta olduğu coğrafi şartlar anlatılarını farklılaştırır. Bunun yanında toplumların gelişim süreci, tarihi ve kültürü de özele indirgenen özellikler arasında yer alır (Bayat, 2021: s. 16).

a. Teogoni Mitleri

Tanrılar hakkında anlatılan mitler, evrende var olan bütün nesnelere bir yaratıcısı ya da bir sahibi olduğu inancına dayanır. Evrenin yaratılması ile birlikte devam eden anlayışın insanlar

tarafından anlatılar aracılığıyla kutsal bir zemine oturtulması sağlanır. “Mitolojik zamanı çabuk atlatıp gerçek zamanda yer alan halkların anlatılarında görülen Tanrı kavramı, ilkel yaşam şartlarında yaşamını sürdüren kavimlerde görülür. (Bayat, 2021: s. 176).

b. Etiolojik Mitler

İnsanlar çevresinde gördükleri her nesnenin kafasında oluşturduğu sorulara cevap aramaları sayesinde mitleri oluşturur. Etrafında görülen somut kavramların yanı sıra ruh kavramının da ele alınması mantıksal bir çerçevede izaha mecbur kalır. Bu bağlamda insanın cevap aradığı sorular köken mitlerini meydana getirir (Bayat, 2021: s. 16).

c. Eskatoloji Mitleri

Her doğuş bir yok oluşu beraberinde getirir. Evrenin doğuşu da buna dâhildir. Anlatılarında her zaman kendinden yola çıkarak kafasında oluşan sorulara cevap arayan insan, kendi doğup ölmesi gibi evreni de sonsuzluğun dışında görür. Dini inançların yaygınlaşması ile birlikte de bir kıyamet senaryosu meydana gelir ve eskatoloji mitlerini oluşturur. Bazı kavimlerde dünyanın sonuna yer verilmez bunun yerine bir yenilenme, erginlenme anlatısı oluşturur. Bu da farklı toplumlarda yaşamasına rağmen insanlarda bir tufan düşüncesi yaratır. Bütün toplumlarda var olan Tufan efsanesi bu nedenle çok yaygın bir hal alır. Çoğu toplum tarafından dünyanın sonu olarak nitelendirilen Tufan efsanesi bazı toplumların yenilenmesini ve temizlenmesini aktarır (Bayat, 2021: s. 16).

d. Totem Mitleri

Hayat şartlarının bir getirisi olarak göçebe şekilde yaşayan insan topluluklarının coğrafyanın özelliklerine göre var olan hayvan ve bitkilere yükledikleri kutsal değerler, totem mitlerini oluşturur. Birçok toplumda var olan totem mitleri, çevrede bulunan herhangi bir nesnenin kutsallığını ön plana çıkararak bir saygınlık bahşeder. Kutsallık genellikle koruma ve sığınma başlıkları altında oluşturur (Bayat, 2021: s. 17). Türk mitolojisinde oldukça fazla olan totemler ata kültürünü meydana getirir. Totemizm olarak toplumların hayatında yer edinmiş inanç sistemi de bu düşünce ile birlikte toplumsal hayatta yer edinir.

e. Kahramanlık Mitleri

Toplumlar zor durumlarda kaldığında, onları bu sıkıntılardan kurtaran ve büyük fedakârlıklar gösteren kahramanları konu edinen mitolojiler ortaya çıkarır. Zamanla anlatılar ve fedakârlıkları sayesinde yücelen kahramanlar bireylerin ortak niteliklerinin üstün tarafını temsil eder. Kahramanlar, toplumun gözünde herhangi biri değil, toplumu aşan ve giderek soyutlaşan Tanrısal niteliklere sahip olanlardır. Türk Mitolojisinde kurtarıcı rol alan kahramanlar zamanla destanlaştırılarak halkın dilinde ve edebiyatında yer edinir. Zamanla halkın kutsalı olan kahramanlar kendi benliğinden tamamen uzaklaşır ve ferdi karakterlerini bırakarak toplumsal bir benlik kazanır. Böylece, Türk kahramanlar idealleştirilmiş tipler olarak karşımıza çıkar (Bayat, 2021: s. 17).

Dünya üzerinde yaşamış her milletin kendine ait bir mitolojisi vardır. Toplumun çevresinde bulunan her faktör mitlerinin gelişmesinde ve şekillenmesinde insanlara ışık tutar. Coğrafi şartlar, bitki örtüsü, hayvan çeşitliliği ve göksel olaylar bunları yaratmakta esin kaynağı olur. Geçmişte yaşamış ve günümüzde varlığını devam ettiren her millet bu gelişmelerden soyut kalmayarak kendine has bir kültür harmanlanmasıyla mitolojilerini anlatılarında dile getirir.

1.1.1.Sümer mitolojisi

Sümer devleti, Irak'ın güneyinde bulunan coğrafyada M.Ö. 3500-2000 yılları arasında hüküm sürer ve pek çok topluma kaynaklık eder. Fırat ve Dicle nehirleri arasında medeniyet kurmuşlar ve tarihin en eski sosyal devleti olmayı başarmışlardır. Sosyallik ve gelişim birçok dalda ilk olmalarını sağlar. Yazı, dil, tıp, astronomi, matematik, din, fal, büyü ve mitoloji gibi unsurlarda öne çıkmış modern bilimin temellerini oluştururlar. Kültürler yayılım ve açıklanma büyük devletleri meydana getirir. Yaradılış ve Kozmogoni mitleri de bir kültürün en önemli materyalleridir. Sümer mitolojisinde dikkat çeken unsur, başlangıç ile kozmogoni mitlerinin ilk kez bu kültürde karşımıza çıkmasıdır (Zafer, 2020: s. 14-15).

Sümer mitolojisinde kutsal şehirler ve tapınaklar büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, Uruk ve Nippur gibi şehirler, önemli Tanrıların tapınıldığı merkezlerdir. Tapınaklar, Tanrılara adanmış yapılar olarak hizmet verir ve rahipler tarafından yönetilir. Tapınaklarda dinsel ritüeller gerçekleştirilir, sunaklar kurulur ve tanrılara adaklar sunulur. Her kentin kendine ait tapınağı ve Tanrısı vardır, bu da birçok farklı mitolojik karakteri meydana getirir. Bunlar arasında en bilineni ve hâlâ daha birçok milletçe incelenen ve kaynak edinilen Gılgamış'tır. Gılgamış Uruk Hanedanının krallarındandır. Kral listesinde bulunan Gılgamış adı ile bir bağlantı kurulmaya çalışılsa da esas olarak bir destan kahramanıdır. Sümer mitolojisi, Mezopotamya medeniyetlerinin temelini oluşturan bir dini ve kültürel sistemdir. Bu mitoloji, Sümerlerin inançları, değerleri ve dünya görüşleri hakkında önemli bir içgörü sağlar (Kramer, 1999: s. 61-65).

İnşa edilen yapıların dağ biçiminde karşımıza çıkması, özellikle zigguratların şekil itibarıyla dağları yansıtmaları göğe yapılacak yolculuğun ve bağın sağlanmak istenmesinden kaynaklanır. Yapılar dağın ruhuna ithaf edilir ve tanrıya yaklaşımda basamak oluşturur.

1.1.2.Hint mitolojisi

Hint mitolojisi, Hindistan'da yaşayan alt tabakanın inanç sistemleri, kültür birikimleri ve efsaneleri üzerine kurulur. Buda'nın doğumundan daha eskilere dayandığı bilinir. Hint mitolojisinin temelinde bulunan bazı inançlar ve semboller, Indus Vadisi Uygarlığı tarihine kadar, yapılan tahminler ışığında götürülür. M.Ö. 3300-1300 tarihleri arasında tarihlendirilir. Veda metinleri olarak adlandırılan dini metinler ortaya çıkar. Veda metinleri dört farklı başlıkta ele alınır. Bunlar; Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Atharvaveda'dır. Metinler M.Ö. 1500-500 yılları arasında sözlü olarak aktarılır ve daha sonrasında yazıya geçirilir. Bu metinlerde Tanrılar, ritüeller, dualar ve kutsal bilgiler hakkında bilgiler bulunur. Daha sonraki

dönemlerde de “Mahabharata ve Ramayana” adlı epik destanlara rastlarız, bunlar da M.S. 4. yüzyıla kadar devam eder (Sarma, 2005: s. 15-25).

Hint Mitolojisi içinde birçok Tanrı ve Tanrıça yer alır. Biz burada yalnızca en önemli üç ana Tanrıyı ele alacağız. Brahma, yaratıcılığın Tanrısı olarak bilinir. İnananlara göre üç yüzden fazla yüze sahiptir ve yapılan tasvirlerde de genellikle dört başlı olarak geçer. Vishnu, koruyucudur ve gücü temsil eder. Shiva yok edici tanrıdır, evrenin kontrolünü sağlar (Gül, 2022: s. 13).

Genel olarak, Hint mitolojisinin kökeni ve en eski tarihlenmesi hakkında kesin bir bilgiye sahip olmak zor olsa da, Hint mitolojisi Hindistan'ın binlerce yıllık kültürel ve dini birikiminin ürünüdür ve antik dönemlere kadar uzanan köklere sahiptir. Birçok milleti etkisinde bırakan Budizm ve Maniheizm dinleri, aynı kültürel birikimlere sahip, gök inancı tabanında birleşen halkları daha sonraki dönemlerde etkisinde bırakmayı başarır.

Maniheist öğretiyeye göre, dağlar önemli bir sembolik anlam taşır. Kailas ve Himalaya dağları kutsal kabul edilir. Dağlar, Tanrı'nın ışık âleminin bir parçası olarak görülür ve Maninin takipçileri için kutsaldır. Dağlar, Maniheistler için ışık ve iyi güçlerin mekânı olarak kabul edilir. Ayrıca, Mani'nin vaazlarını verdiği yerler olarak da dağlar önemli bir işlev görür. Dolayısıyla, Maniheizm'de dağlar hem sembolik hem de pratik açıdan önemli bir yere sahiptir (Tanyu, 1973: s. 6).

1.1.3. İran mitolojisi

İran; destanları, mitleri ve anlatıları ile köklü (M.Ö. 15. yy) bir medeniyettir. Köken itibariyle Asya kaynaklı bir millettir ve inanışları bir diğer Asya topluluğu olan Hintliler ile aynıdır. İran tarihi ve destanlarının yer aldığı en eski kaynak Rig Veda ve Zerdüşçülük inançlarının kaynağı olan Avesta'dır. Hint-İran bileşkesi olan benzer din, dil, ırk, anlatı, inanç ve mitler bu iki önemli Asya milletini kültürel anlamda bir kol haline getirir. (Zafer, 2020: s. 202).

İran mitolojisi Zerdüştlük dininin etkisi altında kalır ve bu gölge içerisinde şekillenir. Zerdüştlük, eski bir İran dinidir bu nedenle İran mitolojisinin inanç sisteminin kökeni niteliğindedir. İran mitinde yer alan Tanrılar ve Tanrıçalar Zerdüştlük dininin prensiplerini oluşturur. İran mitolojisinde en önemli figürlerden biri Ahura Mazda'dır. Ahura Mazda, iyiliğin ve ışığın Tanrısı olarak kabul edilir. Ahura Mazda, evrenin yaratıcısı ve düzenleyicisi olarak görülürken, aynı zamanda insanların özgür iradesine saygı gösteren bir Tanrıdır. Bunun yanında İran mitinin en bilinen eseri ise Şâhnâme'dir. Firdevsî tarafından kaleme alınan eserde eski İran şahlarının tarihi konu alınır. Şâhnâme Firdevsî ile ünlense de, bir tür olarak ele alınarak İranlı birçok şair tarafından kullanılır. İran mitolojisi, İran'ın tarih ve kültüründe derin bir etkiye sahiptir. İran'da kutlanmaya devam eden Noruz (Yeni Yıl), mitolojik inançlar ve semboller kullanılarak kutlanmaya devam eder. Ayrıca, İran sanatında ve edebiyatında da mitolojik izler oldukça fazladır (Zafer, 2020: s. 205-222).

İran mitolojisi tarihi İran'ın antik dönemlerine kadar dayanabilir. İran kültürünün büyük bir parçasıdır ve diğer milletlerde olduğu gibi İran'ın tarih, sanat ve edebiyatında derin bir iz bırakır (Zafer, 2020: s. 220).

Destanlarda geçen kahramanlar mitolojik bir karakter haline gelerek Tanrılaştırılır. Ne zaman gerçekleştiği bilinmeyen olaylar milletleri güçlü yapar ve bir arada tutar. Bu nedenle mitler, destanlar ve efsaneler halkların parçasıdır. Çeşitli coğrafyalara yayılırlar bile milletleri bir arada tutan şey budur, ortak anlatı ve ortak kültür.

1.1.4.Çin mitolojisi

Çin mitolojisi, Çin kültürünün köklü bir parçası olan bir mitolojik sistemdir. Çin mitolojisi, efsaneler, mitler ve semboller aracılığıyla evrenin doğasını ve insanın yerini anlamaya çalışır. Anlatılan mitler ve efsaneler dünyanın oluşumunu ve imparatorluğun nasıl yaratıldığını mevcut haline gelişini anlatır. Bir bakıma halkın manevi yönünü ortaya koyan anlatılardır. Mit de diğer kültürlerde olduğu gibi Çin kültüründe de "kutsal anlatı" anlamını taşır. Konu aldıkları başlıklar, Tanrısal hikâyelerin dışında; doğal felaketler, kuraklık, göç, yeme içme alışkanlıkları, liderlik, kahramanlık ve hanedan kuruluşu öyküleridir (Birrell, 2016: s. 7).

Çin mitolojisinin kökeni çok eski çağlara kadar uzanır. Araştırmacılar kesin tarih veremese de M.Ö. 12. yüzyıla kadar ilerleyebilir. Yazının kullanılması ile birlikte anlatılar çoğalır ve gelişen süreçte birçok inanç sistemi de Çin mitolojisinin içinde yerini alır. Bu gelişim özellikle Şamanizm, Budizm, Taoizm ve Konfüçyüsçülük gibi dini ve felsefi akımların etkisiyle şekillenir. Gelişen inanç sistemleri Çin mitolojisine yeni Tanrılar ve inançlar getirir (Karatosun. 2013: s. 13).

Çin halkları, Kuan-lung, Tai Shan ve Ki-lien sıradağlarını kutsal olarak kabul eder (Birrell, 2016: s. 9). Bu dağlar da diğer milletlerin mitolojilerinde olduğu gibi, evrenin merkezinde ve Tanrısal varlıkların mekânı olarak algılanır. Yükseklikleri itibarıyla kutsala yakındır ve ibadet merkezi olarak inanç sisteminde yerini alır.

Antik Çin halklarında kozmos, doğa ve insanın evrende yer aldıkları konuma dair felsefi düşünceler anlatılan mitlerde oldukça önemli bir yer edinir. Yapılan gözlemler sayesinde mitolojik hikâyeler, semboller ve insanların evrenin anlamını kavramaları ahlaki ve toplumsal değerlerin şekillenip aktarılmasına da yardımcı olur.

Çin mitolojisi, doğa ile iç içe üretilen anlatılar bütünüdür. Çin halkının mitolojik kökenini oluşturan mitler antik kültürden kaynağını alır ve zaman içinde de genişleyerek felsefi, dini ve kültürel etkilerle şekillenir. Mitolojinin sanat, felsefe, edebiyat ve kültür üzerinde etkileri vardır ve Çin halkının önemli bir parçasıdır.

1.1.5.Mısır mitolojisi

Mısır mitolojisi, İbrahimi dinlerden çok daha eski bir kökene sahip, yaklaşık üç bin yıldan daha uzun bir süre boyunca Mısır'daki insanların inançlarının ve dini uygulamalarının bütünüdür

oluşturur. Bu inanç sisteminde tanrılar, yarı insan yarı hayvan şeklinde tasvir edilir. Tanrıların en büyüğü Ra'dır. Ra'nın ortaya çıkışı, Nil sularının yükselmesiyle ilişkilendirilir ve onun bu sulardan çıktığına inanılır. Mısır uygarlığının temelini oluşturan Nil Nehri'nin bu mitolojik anlatıdaki rolü, suyun ve nehirlerin eski Mısır inançlarındaki kutsallığını ve yaşamsal önemini yansıtır. Ra Tanrısı, sadece Mısır panteonunun üst Tanrısı değil, aynı zamanda dünyanın ve tüm canlıların yaratıcısı olarak da kabul edilir. Dolayısıyla Nil sularının yükselmesi, yeni bir yaratılış döngüsünün de sembolü olarak görülür ve Ra'nın bu sulardan doğduğuna inanılır (Renner, 2020: s. 113).

Su kültürünün yanında dağ kültü de Mısır mitolojisinde önemli yere sahiptir. Mısırlılar yaratıcı Tanrı Ra'yı İlkdağ'a oturtur ve tasvirlerini tapınaklara yerleştirir (Tanyu, 1973: s. 6). İlkdağ'dan aldıkları ilhamla göğe yakınlaşmak için piramitleri inşa eder ve Tanrı krallarını öldükten sonra dağ biçimli tapınaklara gömer. Piramitler Tanrıların meskenidir ve krallar da Tanrı olarak görüldüğünden kralları burada yaşar. Dağlar ışık ve nur âleminin direğidir.

1.1.6. Türk mitolojisi

Türk mitolojisi Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk halkının oluşturduğu, yapmış olduğu göçler ve savaşlarla farklı coğrafyalara kendileriyle birlikte götürdüğü eski ve kadim bir inanç sisteminin üst başlığıdır. Türk mitolojisi diğer mitler gibi içinde pek çok Tanrı (tengri) bulundurulur. Yazılı kaynaklar, Göktürk Yazıtlarına kadar gidebilse de, Türk içtimai hayatının içinde yer alan büyük bir tarihi geçmişe dayalı inanç sistemi vardır. Tarihte kurulmuş ilk büyük Türk devletinden itibaren adı geçen Gök Tengri, göğün ve yerin tek hâkimidir. Türklerin daha öncesine ait yazılı kaynakları olmadığından Çin kaynaklarında geçen M.Ö. 2. yüzyılda var olmuş Hun Türklerinin de Gök Tanrı inancına sahip oldukları incelenen kaynaklarda görülür. "Orta Asya'da devlet kurmuş Türk boylarının hepsinde Gök Tanrı inancı bulunduğu Çin kaynaklarında geçmektedir" (İnan, 2017: s. 27-28).

Türk milletleri gökyüzüne 'Tengri' der. Ancak göğün de üzerinde olan, göğü de yaratan bir yaratıcı vardır ve ona da 'Tengri' denmektedir. Yerin ve göğün yaratıcısı tek ve en büyük olan Tengri'dir. Göğün ve yerin arasında ise insanoğlu vardır ve onları da yine Tengri yaratır ve insanların başına da elçileri olan hakanları oturtur. Verilen bilgiler, Göktürk Yazıtları ve Divan-u Lüğati't Türk gibi yazılı olan ilk kaynaklardadır ve bilinen en eski Türk devletindeki dini içtimai düşünceyi yansıtır. "Eski Türklerin yüce ve tek Tanrısı, İslâmiyet'te bulunan "Allah" gibi mücerret ve şekli olmayan bir güçtür" (Ögel, 1971: s. 115-117).

Altay panteonu içerisinde yer alan Tanrı, çeşitli görevleri ve isimleri de mitoloji ile iç içe olan destanların içerisinde yer alır. Dünyanın oluşumundan bahsedilen Yaradılış Destanı'nda, Tanrı Türk mitolojisinin en büyüğü ve yaratıcı Tanrısı Kayra Han (Kara Han)'dır. Çoğu Türk boyunda Kayra Han yerine Ülgen yaratıcı Tanrı olarak bilinir. Her ikisi de farklı isimlendirilse de Gök Tengri olarak geçer. Daha sonradan eklendiği düşünülen Erlik yer altı ile ilgilenen tanrıdır. Kadınlar ve çocukların koruyucu ruhu olarak bilinen ve aynı zamanda bir bereket Tanrısı olan

Umay ise ana tanrıçadır Ak Ana (Ak Ene) olarak bilinen Türk halkının arkaik dönemde var olmasını sağlayan yaratıcı Tanrıça aynı zamanda su olaylarını kontrol eder. Bunların yanında; Gün Ana, Ay Ata, Od Ana, Od Ata, Yer Tanrı, Su Ana, Yel Ana ve Yel Ata isimlerinden anlaşılacağı gibi tamamen doğa kaynaklı oldukları ve insanların bundan yola çıkarak Tanrılarını belirleyerek onlara saygı gösterdikleri sonucuna varılır (İnan, 2017: s. 29-38).

Türk boylarında var olan Tengri olgusunun yanında bir de doğadan kaynaklı ortaya çıkan, saygı gösterilmesi gereken varlıklar vardır. Bunlar, çok farklı bir başlıkta ele alınır ve sisteme dâhil edilir. İnan, bunlara “Yer- Su Kültü ve Ruhlar” başlığını verir. “Eski Türkler Gök Tanrı ve gökte olan Tengri-ruhların varlığına inandıkları gibi tabiata da tapmışlardı” (2017: s. 38). Tapma bilinen anlamda bir tapınma değildir. Gök Tanrı haricinde kalan bütün unsurlar birer saygı tapınması içerir. Yaşanılan bölgenin (devlet) içinde bulunan bütün unsurlar dağ, ağaç, su, mağara, orman vd. aslında vatanın bir parçası olduğundan parçadan bütüne dayanan bir ilişkiyle kutsal sayılır. Kitapta geçen “Gök Türklerin ‘ıduk yer-sub’ ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem de vatan idi” (İnan, 2017: s. 38) cümlesi hem inanç sistemini hem de devletin içerisinde bulunan her bir mefhumun kutsallık derecesine çıkarıldığını kanıtlar.

Yer-sub inancı, gök ile yer arasında var olan inançları, doğa unsuru ve yardımcı gücü içinde barındırır. Türk halkının en eski çağlarda sahip olduğu dini inancına göre evren iki âlemden oluşur. Bunlar yeryüzü ve gökyüzüdür. Gökyüzü, yeryüzünü çevreler ve örter. Yer altı inancı daha sonradan Budizm’i kabul eden Türk boylarının düalizm ile tanışmasıyla birlikte inancımızda yer edinir. Yer ve göğün birleşim noktası “Göğün Direği” (Ögel, 1971: s. 148) olarak adlandırılan dağlar sayesinde gerçekleşir. İnsanlar yer ile gök arasında bir iletişim kurmak için dağları aracı olarak kullanır. Sebebi göğe, yani kutsala yakın olmasıdır. Dağlar dünyanın merkezi olarak kabul edilir.

Eski insanların dünyayı algılama biçiminde gerçek ve hayali arasında tam bir ayırım olmadığı görülür. Yer ve gökyüzü onlar için tek, ayrılmaz bir bütün olarak algılanır. Bu kapsamda, eski inançlarda “Yer Ana” figürü ortaya çıkmaya başlar. İnsanlar, tüm kavramları ve varlıkları tek bir bütün halinde tasavvur ederek, evrenin anlamını çözümlmeye çalışır. Dönemin insanları için, dünya ve gökyüzü bütünleşik bir yapıda ele alınır. Gerçek ile hayali arasındaki sınırlar tam olarak çizilememiştir. Mit ana inancı tabiat kültürü ile birlikte canlanan bir olgudur. “O halde bütün dini görüşlerin ve mitolojik sistemlerin kaynağında tabiat kültürü yer almaktadır” (Bayat, 2007b: s. 13). Tabiat kültürü özü olarak doğada var olan her şeyi içinde barındıran çok yönlü bir sistemdir. Bu nedenle tabiat kültürü, çeşitli işlevleri olan bir dizi ruhların da içinde yer aldığı, mitten ayrı tutulamayan önemli bir somut kavrayıştır.

Bu somut kavrayış bölgelere göre değişir ve her kutsal bölgenin kendine ait hâkim ruhu vardır. Ruhlar sadece coğrafi işaretlerle sınırlı değildir, “hayvanlar veya bitkilerin, hatta nesne ve tabiat olaylarının da efendileri olurdu” (Harva, 2022: s. 313). Bütün bu ruhların hâkimiyeti tek bir bölge ile sınırlıdır. Dağ iyesi dağlardan, ev iyesi evden, su iyesi sudan sorumludur ve

insanlar dua ve ayinlerini ona göre şekillendirirler. Dağ iyesine ev için dua, ayin ya da kurban kesimi yapılmamaktadır.

Türk mitolojisini diğer mitlerden ayıran özellik, destanların etrafında şekilleniyor olmasıdır. Anlatıların içerisinde yer alan olaylar genellikle kahramanın ya da toplumun gelişim aşamalarından ve dünyanın oluşumundan hareketle işlenebilir. Türk mitolojisi, Orta Asya'daki Türk halklarının milat öncesi dönemlerinde oluşmuş ve zamanla aktarılıp gelişerek şimdi ki şekline dönüşmüştür. Bu mitoloji, Türk halklarının göçleriyle birlikte farklı bölgelere yayılır ve yerel kültürlerin etkisiyle de şekillenebilir.

Türk mitolojisinin tarihi; arkeolojik buluntular, yazılmış eserler ve halkın kültüründe yer edinen sözlü gelenekler aracılığıyla saptanmaya çalışılır. Orta Asya'da yıllardır süren kazılarda, Türk mitolojisiyle ilişkili semboller, figürler ve eserler bulunur. Aynı zamanda, Türk milletlerine ait en eski yazılı eserlerden olan Orhun Abidelerinde mitolojinin izlerine rastlanır. Türk mitolojisi, başka inançları etkilediği gibi, zamanla etkileşimde bulunduğu diğer farklı inanç sistemlerinden de etkilenir. Bunlar; Zerdüştlük, Maniheizm ve İslam gibi dini ve kültürel sistemlerdir. Özellikle Gök Tanrı (Tengri) kavramı, Türk mitolojisinde ve Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Ancak, Türk mitolojisi sözlü geleneklerin ağırlıklı olduğu bir mitolojidir ve yazılı kaynaklar sınırlıdır. Mitolojinin tarihi ve evrimi hakkında tam bir kesinlik sağlamak zordur. Ayrıca, Türk mitolojisi farklı Türk halkları ve alt gruplar arasında da çeşitlilik gösterir (Roux, 2002: s. 27-30).

Türk mitolojik sistemi doğa ve doğada bulunduğu inanan ruhlarla iç içedir. Mitoloji, halkların etnik kültürü, sözel ve sanatsal faaliyetlerini ortaya koyan, insanların düşüncelerini derinlerden çıkaran bir materyaldir. Türk mitolojisi içinde yer alan kültür dinamikleri sözel anlatılarda yerini alır. Kültür ve dini inançların bir dışı vurumu olan anlatılarda belirli doğa özellikleri ve doğanın içinde yer alan/olduğu var sayılan maddeler de bu anlatılarda kendini gösterir. Bu nedenle mitolojiler, millî kültür, millî şuur ve kültürel kaynakların doğru anlaşılması bakımından önemli ilk kaynaklardır.

Milletleri millet yapan, anlatıların gücü ve içinde bulundukları kültürel izlerdir. Kültürel izler de başlangıçtan başlayarak bu güne gelişen evrenin gözlemlenmesi ve harmanlanmasıyla şekillenir. Mitolojik hikâyeler ve efsaneler, bir milletin geçmişini, değer yargılarını, inançlarını ve özünü yansıtan önemli birer unsur olarak görülür. Anlatılar, insanların dünyayı anlama ve açıklama çabalarının bir ürünüdür. Evrenin doğuşu, doğal olaylar, insanların yaradılışı, kahramanlık hikâyeleri ve diğer mitolojik öğeler bir toplumun dünyayı zihninde şekillendirerek anlamlandırmasını sağlar. Hikâyeler insanların varoluş açısından kendilerine sormuş olduğu sorulara cevap vermede yardımcı olur. Bulunan cevaplar, insanların felsefi düşünce yapılarının oturmasına ve kimliklerinin şekillenmesine aracılık eder.

Doğada bulunan unsurlar da insanların izlediği ve mitolojilerinde fazla yer verdiği unsurların başında gelir. Dağ, ağaç, su, ateş, mağaralar ve hayvanlar gibi doğanın özünü oluşturan

unsurlar, mitolojik hikâyelerde sembolik anlamlar taşır ve insanların onlarla olan ilişkilerini yansıtır. Böylelikle doğa, kültür ve mit birbirini besleyen unsurlar halini alır.

Türk mitolojisinde semboller doğanın içinden seçilir. “Onun sembolleri sözlerdir” (Uslu, 2017: s. 9). Kimi zaman kahramana yol gösterir kimi zaman da önünde geçilmez bir engel haline gelir. Anlatıların içerisinde, kahramanın yolculuğunun başladığı andan itibaren görülmeye başlayan semboller, olay örgüsünü pekiştirici bir güç ile ele alınır ve okuyucuyu anlatının içerisine çekerek olayın betimlenmesini sağlar. Semboller hayatın her noktasına yerleştirilir. Dünya üzerinde bulunan her halkın kullandığı semboller, evrensel dilin alfabesidir. Mitolojilerde göstergesel olarak fazlaca kullanılan semboller, derin bir anlam katmanını karşılar. Yılan sembolü, birçok mitolojide bilgelik, yeniden doğuş ve dönüşüm anlamlarını sağlamaktayken, diğer kültürlerde tehlike, kötülük ve hile anlamlarına gelir (Beydili, 2005: s. 616). Güneş sembolü, birçok mitolojide yaşamın, ışığın, enerjinin veya yaratıcılığın sembolü olarak kullanılır (Beydili, 2005: s. 227). Ayrıca ayinlerde kendini gösteren, Türk halkının ulularından olan Kamların (Şaman) çaldıkları davulların üzerinde çeşitli şekil ve semboller yer alır. Semboller bu dünyadandır ve kutsal olan dünyayla bağ kurar.

1.2. Kozmogoni

Kozmogoni, evrenin yaratılışını ve kökenini anlatan mitolojik veya felsefi kavramdır. Kozmogoni, kültürün veya inanç sisteminin evrenin nasıl ortaya çıktığına dair anlatıları, mitleri veya teorileri içerir. Eliade'ye göre, “In Illo Tempora” yani “o zaman”dır (2023: s. 32). Başlangıcın anlatıldığı genel aktarımlara kozmogoni adı verilir. Kozmogoni, dilimize “evrendoğum” şeklinde çevrilir. Köken olarak Yunanca “kosmos” ve “goneia” kelimelerinden türetilir. Kosmos; dünya, evren ve âlem anlamlarını karşılar. Goneia ise, doğuş ve yaratılış manalarını taşır. Bu iki farklı kelimenin birleşiminden de “kozmogoni” başlığı meydana gelir. Kozmogoni, insanın dünyada gözlemlediği şeylerin hayal gücüyle harmanlanan anlam yansımasıdır. Bu yönüyle âlemden yer alan canlı ve cansız her madde kozmogoninin konusu haline gelir (Taş, 2002: s. 10).

“Kaos; karanlık, zifiri karanlık uyku, karanlık su, karanlık okyanus, gece, alacakaranlık sis, boşluk olarak tasarladı halklar” (Koçak, 2016: s. 36). Var olmuş bütün halkların bir başlangıç hikâyesi vardır. Bu başlangıç “su” ile özdeşleşse bile sudan önce karanlık vardır. Bu dönem “tarihin en sisli devirleri” (Çoruhlu, 2021: s. 26) olarak geçer ve kaosu açıklar.

İlkel insanların hayallerini süsleyen başlangıç hiçlik ile başlar. Hiçlik ilk insanlar için öylesine bir olgu değil, bilinmezliği çağırıştır. Bilinmezliğin günümüz dünyasında karşılığı “kaos”tur ve bütün evrenin kaosun karmaşasıyla mitsel zamanda savrulduğu düşünülür. Afrika yerlilerinin anlatılarında yer alan yaratıcı dişil güç, alacakaranlıktan ayrılır ve karanlıktaki uykusundan uyanarak suda kendini bulur. Eski Türklerin inanç sisteminde yer alan baş Tanrıça da Umay'dır.

Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde bazı taş kadın figürlerinin Ana Tanrıça tasviri olarak kabul görmesi ve o dönemlerden başlayarak tunç çağına varıncaya kadar geçen zamanın içinde gelişen Ana Tanrıça kültürünün en eski devirlerden itibaren var olduğunu kanıtlar. Umay'ı yaratılışa dâhil ederek tıpkı Afrika yerlilerinde olduğu gibi hayatın şekillenmesini dişil güce bağlayabilir. Yaradılıştan öncesine dayanan suyun ortaya ilk çıktığı dönemler, beraberinde “kozmos”u getirir. “Kozmik dağ insanı çevreleyen bütün enginlikteki tek kutsal yerdir; bu nedenle de Yaradılış orada başlar, Kaos ilkin orada kovulur. Tufanın suları ikinci Yaradılışın başladığı yer olan dağın tepesini, durağan merkezini yutamamıştır.” (Eliade, 2020: s. 28) ifadesi dağların da bir başlangıç noktası olduğunu açıklar. Hintlilerin Tanrı için söyledikleri ve “En Büyük Varlık” adını verdikleri yaratıcı güç evreni karanlıktan kurtarmak ve kendi kudretini anlamak için gözlerini açar ve aydınlığı meydana getirir (Koçak, 2016: s. 37).

Tanrının ilk olarak su üzerinden geçmesi hayatın başlangıcını simgeler. Böylece, yaratılışın vazgeçilmezi olan su da dünyada var olan bütün canlılar için şüphesiz hayat kaynağı haline gelir. Hayatın başlangıcı olarak; ağaçlar su ile yeşerir, insan ana rahminde suyun içinde gelişir, tarım su ile yapılır ve bütün hayvanlar suyla hayatta kalır. Başlangıçta var olan ilk insanlar da bunu bilir ve suyu karanlığın bitimi ardından yaratılışın temel hali olarak görür. Onlar için karanlık da suya bağlıdır ve okyanusların diplerinde varlığını devam ettirir. Eski Mısırlılar biçimsiz, karanlık okyanusun hep orada durduğuna inanır (Koçak, 2016: s. 38).

Bilimsel olarak kaos, dünyanın ilk halinin içinde bulunduğu karışık düzene verilen isimdir. Kaos döneminde dünya henüz şeklini almamıştır ve hiçbir canlı ya da cansız varlık yaratılmamıştır. Köse, kaosun anlamını karşılayan açıklaması ile; “Kaos; olağandışı davranış, eylem, hareket, düzen dışı, karmaşa, kutsal dışı, sınır dışı gibi dışa ait olan algı ve tasarımlardır” (2020: s. 71) demektedir. Düzendenden önce kaosun olduğu düşüncesi ilk olarak Antik Çağ döneminde karşımıza çıkar. Beydili'nin aktardığına göre; kaos, ilk olarak Avrupa geleneğinde “Hesiodus” tarafından ortaya atılır. Hesiodus'un yanında birçok Antik Çağ filozofu da yaratılışın başlangıcını su ile bağdaştırır (2005: s. 293). Evrenin karmaşıklığı ve belli bir düzen halini henüz almayı ve daha sonrasında oluşan kozmos algısı evrim teorisyenleri tarafından önemle kullanılan bir materyaldir. Dünya şekillenmeden önce bir lav topu şeklindeydi. İlk başlarda, dünya yüzeyinde herhangi bir yaşam belirtisi yoktur. Bununla birlikte, meteorların dünyaya çarparak getirdikleri su parçacıkları birikerek, evrim sürecini başlatır ve dünyada yaşamın oluşmasını sağlar. Tabii ki, bu süreç birkaç günde gerçekleşmemiştir, milyonlarca yıl boyunca devam eden meteor çarpışmaları sonucunda, dünya yüzeyinde kalıcı su tabakası meydana gelir (Tatar, 2006: s. 14-16).

Beydili'ye göre “...evreni oluşturan kaos, evrenin kendi içinde gömülüdür” (2005: s. 293). Bu görüşle kaos, mitolojiye bağlanmak istenir. Bütün mitsel anlatılarda evrenin doğumu su ile başlar. Evren, sadece başlangıçta değil daha sonraki tarihlerde de kaosa sürüklenir ve bu durum bir yenilenme olarak anlatılır. Evrenin ve insanların yoldan çıkması bunun sebebi

olarak görülür. Bütün kültürlerde ve inanç sistemlerinde yer alan “Tufan” olayı yenilenmeyi gerçekleştirir.

Kaos ve kozmos görüşü, her ne kadar kozmogoni ile aynı gibi görünse de kozmos bilime dayandırılarak anlatılırken, kaos din ve mitoloji ile bağdaşır. Buna rağmen ortak noktaları vardır. “Antik çağın birçok filozofu yaratılışın başlangıcı olan bu ilk kaosu, daha çok suyla bağdaştırmışlardır” (Beydili, 2005: s. 293). Başlangıçta damlalar halinde yerküreyi ıslatan su, artık bütün dünya yüzeyini kaplar. İlkel insanlar evrimin nasıl gerçekleştiğini zaten öncesinde biliyor ve bunun ışığında yaratılış mitleri oluşturuyorlardı. İlkel toplumlar veya eski medeniyetler, dünyayı ve onun içinde barınan doğanın o günkü halini gözlemlerken, evrimin durumunu anlamlandırmaya çalışır ve bununla birlikte; suyun yaşamın, hareketliliğin oluşmasında ve düzenin oturmasının önemli bir faktörü olduğunu fark eder. Bu farkındalık, hayatın başlangıcına, yaratılış mitlerinde anlatılan “her şeyden önce su vardı” olgusunun varlığına ve önemine vurgu yaparak görüşlerin temelini suyla ilişkilendirilmesinin önünün açar. Böylece, evrenin ve doğanın akışını gözlemleyen insanlar dünyanın şekillenmesinde ve türlerin gelişmesinde suyun önemini kavrayarak yaratılış suya bağlanır.

Kozmos, suyun (kaos) gelişiyile birlikte artık evrenin o karmaşadan çıkmasını ve bir düzen içine girmesi anlamına gelir. Kozmosun gerçekleşmesi hayatın başlangıcının da önünü açar. İnsanların doğada gördüklerini ve kendi hayatlarından hareketle şekillenen dünya görüşleri bu sayede şekillenir ve anlatılar yaratılır. İlkel insanlar, yaşamda rastgelelik, belirsizlik ve karmaşıklık olduğunu düşünerek kendilerini evrenin ilk halinde olduğu gibi bir kaos içinde hisseder. Bu nedenle kendilerini, düzeni ve kontrolü sağlama çabası içindeyken bulur. Bu şekilde düşünmeyen diğer insanlar ise dünyada ve kendi hayatlarında belirli bir düzen ve anlam arayışına girer. Onlar, denge, uyum ve düzenli bir şekilde ilerlemeyi önemser. Bu durum, özünde kozmosun bir aynasıdır ve insan kendini bir düzenin içinde bulmak ister. Ayrıca, bireylerin kaos ile ilgili olan görüşleri hayatlarında yaşadıkları olaylara göre değişebilir. Bir birey hayatının bir döneminde kaosu hisseder ve yaşarken bir başka dönemde düzeni yaşar ve hayatını ona göre şekillendirir (Uğurcan, 2018: s. 51). İnsanı düzen ve kontrol arayışına yönlendirir. İnsanların hayatları boyunca yaşadıkları kişisel deneyimler, inançlar, değerler, kültürel etkiler ve yaşam koşulları birçok faktöre bağlıdır. Belirtilen faktörler de insanları evrenin karmaşıklığına ya da düzeni içine sokabilir.

“Bilinmeyen, yabancı, işgal edilmemiş bir toprak parçası, "kaos"un akışkan ve hayalet benzer tarzına henüz katılmaktadır. İnsan burayı işgal ederek ve özellikle de buraya yerleşerek, onu evrenin yaradılışının ayinsel bir tekrarıyla, simgesel olarak kozmosa dönüştürmektedir” (Eliade, 1991: s. 12). Eliade'nin aktarmış olduğu görüş, dünya üzerinde bulunan herhangi bir toprak parçasının keşfedilmemiş, yabancı ve işgal edilmemiş bir durumda olduğunu ve henüz kaosun akışkan ve belirsiz tarzına katıldığını ifade eder. Doğanın başıboşluğu bir kaos olarak nitelendirilir. İnsan, toprak parçasını işgal eder ve yerleşir. Onu evrenin yaratılışının ayinsel bir tekrarıyla, simgesel olarak kozmosa dönüştürür ve düzene dâhil eder. İnsanın doğayı,

çevreyi ele alışının ve ona müdahale etmesinin bir yönünü yansıtır. İnsanlar, doğayı keşfeder, yerleşir ve onu kendi hayat görüşlerinin belirlediği ihtiyaç dâhilinde şekillendirir ve kültürleriyle harmanlar. Bu süreçte, işgal edilen toprak parçası, insanların kültürel ve simgesel bir alanı haline gelir. İnsanların müdahil olması ile birlikte henüz yeni keşfedilen toprak parçası evrenin yaratılışına benzer bir düzen ve düzenlilik kazanır (Eliade, 1991: s. 12-14).

Ancak bu anlatının kullanıldığı şekilde, işgal ve yerleşim alanları üzerinde daha derin bir düşünce ya da yaşam sistemi yaratmak kozmosu gerçekleştirmek kadar önemlidir. İnsanların doğayı ele alışının, çevreye ve diğer canlılara etkilerinin sürdürülebilir bir denge sağlanması, aynı zamanda dengenin canlılarca uyumunun sağlanmasının göz önünde bulundurulması gerekir.

Türk kültürü içinde suyun yeri fazla ve önemlidir. Su, başlangıç ve yaratıcı güçtür. Altay halklarının anlatmış olduğu “Yaratılış Destanı”nda da su başlangıçta var olan tek şeydir. Tanrı Kayra Han suyun yüzeyinde gezinerek yaşanılacak bir yerküre yaratma gereği duyar. Kült ve saygı sembolü olan su, arındırıcı ve şifa sağlayandır. Bu nedenle bir kutsallığa büründürülmüştür. Yer-su kültürünün içinde barınan, önemsenen ve saygı duyulan bir güçtür. İnanç içerisinde suyun bir ruhu vardır. Su perileri de halk anlatılarında görülen unsurlardır.

Destanlarda da yer alan sular, dağdan doğar ve ona bağlanır. Bağlılığın sonucu dağların kapsayıcı yapısına dayanır. Böylece, dağlar kutsalın başlangıcı sayılır. Kahramanın veya kahramanın babasının yurdundan bahsederken doğal unsurlara, özellikle dağlara, sulara ve ağaçlara vurgu yapması, destanda yaratılış zamanına dolaylı bir gönderme olarak görülür. Bu şekilde bir başlangıç, destanın, evrenin yaratılışına ve kâinatın şekline atıfta bulunduğunu ifade eder. Geleneksel kültürlerde ev ve yurt, insanların dünya ve evren hakkındaki algılarını sembolize eder. Yaşanılan yurt, insanların yaşam alanları ve aidiyet duygularıyla ilişkilidir. Sosyal hayatın içinde kullanılan materyallerin dağların ve ona bağlanan diğer ruhların yansıması olması da göz ardı edilmemektedir. Destanlarda kahramanın veya kahramanın babasının yurdundan bahsedilirken, sembolik anlamıyla kâinatın imajını temsil eder (Uğurcan, 2018: s. 56). Türk destanlarında, doğal unsurlar olan dağlar, sular ve ağaçlar, kutsal ve önemli bir anlam ifade eder. Kült olarak kabul edilen unsurlar doğanın gücünü ve kutsallığını sembolize eder.

Geleneksel toplumlarda, çevre ve doğa küçük bir evren olarak düşünülür. Her bir mekânın kendi içinde kutsal bir ruh, enerji ve mistik bir güç taşıdığı bilinir. Toplamların yaşam alanları, kutsallığın en yoğun olduğu yerdir. Genellikle dünyanın göbeği (merkezi) olarak bilinir ve çevresindeki alanlar düzenli (kozmos) dünyanın geriye kalan önemli parçalarıdır. Düşünceye göre, yaratılışın güç kaynağı, dünyanın tam ortasında bulunur. Magma adı verilen tabakanın merkezden yaymış olduğu enerji, yaratının temelinde yer alır. Magma, kutsal enerjinin yoğunlaştığı ve toplandığı merkezdir. Merkezden uzaklaştıkça, daha uzak mekânlara gidildikçe, kutsal enerji azalır ve yabancı mekânlara girilir. “Bu uzak mekânlar ise, demonik güçlerin ve şeytanî varlıkların hüküm sürdüğü yerler olarak kabul edilir” (Beydili, 2005: s. 292-

293). Bu gibi inanışlar insanların doğa ve evren ile derin bağlar kurmasını sağlar. Doğa, kutsal ve mistik bir güce sahip olarak kabul edilir ve insanlar doğanın içinde yaşadıkları zaman ya da hayatlarında doğadan bir parça bulduklarında enerjiden yararlanabileceklerine inanırlar. Öyle ki doğanın enerjisi, insanı çeken ve ruhun içinde bulunduğu karmaşayı düzenleyen materyal halini alır.

Belirtilen anlayış ilk insanların doğadan çıkarımlarını ve hayatın içinde bulunan olguları bir yere bağlamasına dayanır. Onlar için doğa düzenleyici ve ilham vericidir. Saygı gösterilir ve gündelik hayatı içinde taklit edilir. Ancak, inanışlar her kültürde farklılık arz eder ve bölgenin coğrafyasına göre de değişiklikler gösterebilir.

Şamanist Türk milletlerinin düşüncelerine göre evren yedi katlıdır ve kendi içerisinde barındırdığı her madde de evren kadar önemli ve değerlidir. Maddelerin ilk şekilleri son hallerinin özüdür. Bir taş parçası yaratılışta gözle görülemeyecek kadar küçükken, birleşim onu görkemli bir dağ şekline sahip kılar. Dağ, bütün taşların ruhlarını tek bir bünyede toplar ve kutsala dâhil olur. Evrende bulunan bütün bitki, hayvan, doğa unsurları ve insanlar için de geçerlidir. Var olan bütün canlı, cansız maddelerin özü itibariyle ruhunun olduğuna olan inanç buna sebeptir. Her dağ kutsal olana yakındır ve onun parçasıdır. Ağaç bir bireydir, ancak bu birey aynı zamanda bir toplumu oluşturur, o toplum da ormanlardır. Böylece, ormanlar birleştirici güç haline getirilir (Roux, 2002: s. 105-106).

Eliade konu hakkında, güç nesnelere kültürel inançlarda ve ritüellerde önemli bir rol oynadığını söyler. Nesnelere, Tanrı tarafından geldiği için kutsal olarak kabul edilir çünkü kendi varoluşlarıyla kutsalın dünyaya yansımalarıdır. Örneğin, bir kaya kutsal bir nesne olarak görülebilir çünkü insanda olduğu gibi bir yok olma mevzu söz konusu değildir. Taş ya da kaya yıkılmaz ve dayanıklı bir yapıya sahiptir. Zamana karşıdır, dünya var oldukça dış bir etmen ve insan etkisi olmadığı sürece dünyada kalıcıdır. Bu sebeple, dünyadaki varlığı kayaları (taşları) insanların gözünde gücün sembolü haline getirir. Aynı zamanda "...simgesel şekli ya da kökeni sayesinde "değerli taş" mertebesine yükselecek, yani ona büyüselsel ya da dinsel bir güç atfedilecektir" (Eliade, 1994: s. 18). Örneklere doğada bulunan birçok canlı ve cansız madde eklenebilir. İnsanlar, doğanın bir parçası olan kutsal nesnelere saygıyla karşılırlar. Onların gücünden, ruhlarından ve dayanıklılığında ilham alır.

Türk mitolojisinde dünya gök ve yeryüzü olarak iki katmana ayrılır. Gök, gökyüzünü ve göksel varlıkları temsil ederken, yeryüzü insanların yaşadığı dünyayı ifade eder. Bu iki katman, Türk kozmolojisinin temellerindedir. Ancak bazı kaynaklarda üçüncü bir katman olarak yeraltından bahsedilir. Yeraltı dünyası anlayışı Türk toplumlarının inanç sistemine Maniheizm'in kabulü ile birlikte girer. Etkileşim sonucunda yeraltı dünyasının mitolojik unsurları Türk mitolojisinde yer edinir. Başlangıçta olmamasının sebebi ölen kişilerin göğe yükseleceğine olan tam inançtır (Roux, 2002: s. 106).

Ölen kişinin ruhu göğe yükselir, bedeninin de ruhu ile buluşması için ölen kişi bir ağacın en üst noktasına oturtulur. Daha sonrasında gelen kuşlar bedeninden aldığı parçalar ile birlikte gökyüzüne havalanır ve ruh ile beden buluşmuş olur. Ölüm sonrası yapılan bu ritüel “hayat ağacı” inancına bağlanır (Alsan, 2022: s. 184). Ek olarak Roux, “cesedin, uzunca bir süre, bazen çok mutlu ve uğurlu ruhların inziva yer olarak sayılan ağaçlar üzerinde tutulduğunda dair bir dizi kanıt sahibiz” (Roux, 2002: s. 275) demektedir. İnanç sisteminde var olan gelenek, belli başlı ihtiyaçları da yerine getirir. Cesetten geriye kalanlarını toprakla buluşturmak için yine dünya döngüsünden hareketle törenler düzenlerler. Gerçekleşecek törenler yerine getirilene kadar ceset ağaç üzerinde bekletilir ve doğaya karışması sağlanır. “Cesedin bu bekleyişi bitkilerin biyolojik döngüsünün gizemine katılmasını sağlamak, cesedi göğe yaklaştırmak ve öylesine bir çürümeden kurtarmak için geliştirilmiştir” (Roux, 2002: s. 275).

Türk mitolojisi zamanla, diğer kültürlerle etkileşim sonucunda yeraltı dünyasını da içeren daha karmaşık bir kozmoloji geliştirir. Etkileşimlerle yeraltı dünyası, ölüm, ruhlar ve yeraltı Tanrıları gibi mitolojik karakterlerle gelişir. Yeraltı dünyası, dünya üzerinde var olmuş ve yaşadığı günler boyunca kötülük yapmış, insanlığa fayda gösterememiş insanların ölümünden sonra ceza olarak gittiğine inanılan yerdir. Anaerkil dönemin öğretileri kötülük ve cehennem olgusunu desteklememektedir.

Uraz’a göre; cehennem olarak adlandırılan bölgede yeraltı Tanrılarının ve diğer mitolojik varlıkların yaşadığı kabul edilir. Başlangıçta iyiliğin getirisi olarak göğe yükselme inancıyla ölen kişinin ruhunun bedeniyle buluşması, daha sonraki dönemlerde yeraltı dünyası inancıyla kötülüğün birleşerek daha karmaşık bir mitolojik düşünce sistemine evrilmesi karmaşık bir dünya görüşü yaratır. Bu görüş, Asya toplumlarında ve Hristiyanlıkta “Düalizm” adıyla anılır. Düalizme göre dünyada bulunan her şeyin bir karşıtı bulunur. İyiliğin karşılığı da kötülüktür. Kötülük ise Türklerde “tamu” kavramını doğurur. Tamu, cehennem anlamında kullanılır. Cehennem, Şamanist Altay toplumlarında iki katmandan oluşur. Bunlardan en büyüğü “Mangistocirius” adıyla bilinir ve bu cehennemin idarecisi “Matman Kara” adında bir ruhtur. Diğer “Tünken Kara Tamu”dur ve burayı da “Matman Karaca” isimli ruh idare eder. Altaylıların kötülük Tanrısı ise “Erlik”tir. Etkileşim dönemlerinde meydana gelen bu inançlarda Ülgen kadar Erlik de önemli yer kaplar (1992: s. 103-104).

Kafesoğlu’na göre, Türk mitolojisi içinde yeraltı dünyası anlayışının olmamasının sebeplerinden en önemlisi de, toplumun içerisinde kötülük kavramının çok aza indirgenmesi veya hiç yer almamasıdır. Türk toplumlarında her insanın iyilik arayışında olduğu ve bu değerlerin toplumun temel bir parçası olduğu düşünülür. Toplumun bütün organlarıyla birlik içinde yaşama anlayışı ve hoşgörü prensibi, halk arasında oldukça yaygın olan bir ilkedir. Hoşgörü anlayışı; insanların birbirine kötü gözle bakmamasını, kin ve düşmanlık beslememesini sağlar. Türk toplumlarının kötülüğe olan meylini engelleyen bir anlayışa sahip olması, toplumun bütün organlarının bir ve ayrılmaz olmasını sağlar. Bu da toplumun dayanışma, yardımlaşma ve birlikte hareket etme yeteneğini güçlendirir. Ahlakın toplumun

bütün fertlerinde bulunması, hakanın hoşgörölü davranması ve kimsenin bir diğerine üstünlüğünün olmadan yaşanması toplumsal sınıf ayrımının da önünü keser. Öyle ki, günümüzde bile erkek hegemonyasını yıkmak için ortaya koyulan kadın-erkek eşitliği eski çağlarda Türkler arasında çoktan vardır. Bu gibi etmenler kötölüğün toplum içinde yayılmasını ve dolayısıyla kötü bir âlemin varlığına olan inancı da başıboş bırakır (1988: s. 332-334).

Toplumun içinde gelişen bu değerler, Türk mitolojisine ve kültürüne yansır. Böylelikle, toplumun mitolojik düşünceleri şekillenmiş olur. Türk kültüründe adalet ve iyilik herkes tarafından önemsenen önemli kavramlardır. Mitolojik varlıklar genellikle iyilik ile ilişkilendirilir. Kötülük kavramı genellikle daha sonradan etkileşimde bulunan diğer kültürlerin mitolojik unsurlarıyla birlikte toplum hayatında ve inanç sisteminde yer edinir. Erlik ile bağdaştırılan kötülük ve yer altı dünyası inanç sisteminin içindedir.

Ögel'in çıkarımlarından hareketle, kozmogoni için başlangıcı anlatan ses denilebilir. Bu da demek oluyor ki başlangıcın ortaya çıkardığı her olgu bu başlık altında incelenebilir. Dünyanın yaratılışı, birçok toplum ve insan tarafından merak konusu olmuştur. Türk toplumlarının yaratmış olduğu destanlar da içinde bir başlangıç barındırır. Destanların oluşumu başlangıca atıftır. Türk mitolojisinde kozmosa ve onun başlangıç devrine atıfta bulunan destanlar bulunur ve çeşitlilik gösterir. Ancak, bu tür anlatıların varlığı Türk mitolojisinde sadece kozmogoni hakkında anlatılar bulunduran destanların varlığını doğrulamaz. Öyle ki, farklı hikâye ve destanlarda geçmesine rağmen sadece kozmogoniye konu alan bir eser bulunmamaktadır. Aynı kültüre sahip olan Türk toplumlarının mitolojilerinde evrenin başlangıcı ve dünyanın yaratılışı hakkında farklı anlatılar bulunmasına rağmen benzer temalar bulunabilir. Örneğin, mitolojik anlatılarda evrenin başlangıcında bir su kaynağı veya deniz bulunur (Altay Yaratılış Destanı) ve bu su kaynağından veya denizden dünyanın yaratıldığı anlatılır (1993a: s. 448). Dünya ile birlikte de diğer olgular ve canlılar deniz sayesinde var olmuştur

Roux'nun aktardığına göre, Türk kavimlerinin kökeni Ay Ata ve Ay-Va soyundan gelir. "Kara Tag" adı verilen bir dağın içinde yer alan mağara vardır. Bu mağara sular altında kalır ve yer tarafı çukur ve çamurla kaplanır. Zamanla sıcak hava etkili olur ve çamur kuruyarak ilk ata olan Ay Ata'yı meydana getirir. Aradan geçen kırk yılın sonunda bir su baskını olur ve aynı şeylerin olması sonucunda çamurun içinden Ay-Va doğar (Roux, 2002: s. 111). Kozmogoni, gelişim sürecinden önce Türkleri bu rivayeti anlatmaya yöneltir. Çünkü Türk kavimleri, kendilerine gök ile iletişimi olan başlangıca dâhil ederek soylarını asil kılan bir geçmişe sahip olmalıdır. O da kadim sayılan Kara Dağ tarafından gerçekleştirilir. Dağ, kutsalın merkezidir ve başlangıç onun meskeninden doğar.

Altay Türklerinin aktardığı destana göre dünya üzerinde sadece bir olgu vardır. O da sudur. Bir de onu gören Kara Han vardır. Kara Han, suyu kendisi gibi görebilen idrak eden birini yaratır ve ona da Kişi adını verir. Kişi başlangıçta uçabilen bir varlıkken Kara Han onun zihnindeki kötölüğü görerek onu cezalandırır ve suyun dibine gönderir. Kişi tövbe edip af diler. Kara Han onu affeder ama uçma yetisini elinden alır. Daha sonra Kara Han Kişi'nin yaşaması için gerekli

olan karaları yaratmak için suyun dibinden toprak almasını Kişi'ye emreder. Kişi suya iner, eline ve ağzına toprak doldurarak suyun yüzeyine çıkar. Ağzındaki toprakları kendi dünyasını yaratmak için saklar. Kara Han, Kişi suyun yüzeyine çıktığında toprağı suyun yüzeyine at der. Kişi atar ve Kara Han toprağı "Büyü" emrini verir. Bunun üzerine toprak Kişi'nin ağzındakilerle birlikte büyümeye başlar. Bunu fark eden Kara Han Kişi'ye "Tükür" emrini verir ve Kişi'nin tükürdüğü topraklardan dağlar ve dereler meydana gelir (Gökalp, 1972: s. 80-81).

Destanda geçen Kişi, Roux'a göre Hristiyanlık ile bağdaştırılması gereken bir ifadedir. Türk halkları Budizm, Maniheizm, İslâmiyet, Yahudilik gibi dinlerin yanında Hristiyan toplumlar ile de etkileşim halinde olur ve anlatılara fazlasıyla yansıtılır. Türk toplumunun büyük çoğunluğunun İslam dinine geçişi, günümüze ulaşan pek çok destan, hikâye ve masalda kendini gösterir. Türk kültürü, her dinin etkisinde kalır ancak hiçbirini de yozlaşma seviyesine getirmeyerek belirli bir ölçüde kendi kültürüne etkileşim sağlar. Tabanında kendi kültürünü barındırır ve saklar (2002: s. 112).

Destanda anlatılanlara göre dünyanın üzerinde bir yeryüzü yaratılmış olur. Daha sonrasında da yeryüzünün üzerinde bulunan ağaçlar, taşlar, kayalar, çiçekler ve ormanlar yerini alır. Yaratmış olduğu çam ağacına da dokuz farklı dal verir ve her ağacın dibinden bir adam yaratır. Bu da dokuz farklı kavmi meydana getirir. Onlar insanoğlunu gölgesinde büyür. Böylelikle insanoğlu da dünyanın yaratılışı ile dünyaya gelmiş olur. Daha sonrasında yaratmış olduğu kavimleri dünyaya terk eder ve kendisi için gökyüzünü yaratır ve göğün on yedinci katını kendine mesken edinir. Göğün her katına da bir ilâh yerleştirir. "Yedinci katına Gün Ana, altıncı katına da Ay Ata'yı oturttu. Ay, Türk kavimlerine göre erildir. Güneş ise kadındır. Bu nedenle halen daha çocuklarımız aya "Ay Dede" derler". Güneş ise toprağı besler ve bitkileri doğurarak büyümesini sağlar. Bu yönüyle dişilliği temsil eder (Gökalp, 1972: s. 82).

Bozkır kavimlerinin; Moğol, Türk, Çin ve diğer ırkların yaratılışı ile ilgili anlatıları birbiriyle benzer nitelikler taşır. Japonlar da gökten gelen ilahi bir yaratığın elindeki çubukla denizi karıştırdığını ve çıkarıp havaya kaldırdığında çubuktan düşen parçaların Japon adalarını oluşturduğuna inanır. Moğollar; "İlk deniz sularını rüzgârın tereyağı gibi katılaştırdığı ve ateşte eriyen" (Harva, 2022: 70) sıvı haline gelip soğuyunca da yer küreyi meydana getirdiğine inanırlar. Adı verilen milletlerin yanında, Hint kozmogonisi de "İlk deniz" in bir süt gibi olduğuna ancak bu duruma daha sonrasında evrimleştiğine inanır. Bu süt dünya sütüdür. Dünyayı tıpkı bir tereyağı yayığı gibi sallar ve yerküre meydana gelir inancı hâkimdir (Harva, 2022: s. 70).

Hinduizm'de Rigveda'da bulunan Yaratılış Hymnleri ise farklı Tanrı ve Tanrıçaların işbirliğiyle evrenin nasıl oluştuğunu anlatır. Her kültür ve dini inanç sistemi kendi benzersiz yaratılış öykülerine sahiptir. Bu öyküler, toplumların kimliklerini, değerlerini ve dünya görüşlerini şekillendirmede önemli bir rol oynar. Ancak bazı toplumlar ya da inanç sistemleri, belirli bir yaratılış öyküsüne sahip olmayabilir veya yaratılışa dair farklı anlatıları benimseyebilir. Bu durum, kültürel çeşitliliğin bir sonucudur (Demirci, 1998: (URL-1)).

Tunguzların anlatılarında yer alan yaratılış öyküsü Tanrı ile şeytan arasında geçen bir diyalogla anlatılır. Şöyle ki; efsaneye göre, Tanrı gökten yolladığı bir ateşle "İlk Deniz"in bir kısmını kurutur. Bu kuruma sonucunda yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrılır. Ardından Tanrı yeryüzüne iner ve burada şeytan Buninka ile karşılaşır. Şeytan, yeryüzünü kendisi için ister ve Tanrı ile münakaşaya başlar. Tartışma giderek kavgaya dönüşür ve şeytan Tanrının yarattığı yeryüzünü yok etmek ister. Bunun üzerine şeytan, Tanrının on iki telli çalgısını kırar. Tanrı öfkeyle şöyle der: "Eğer bir emirle denizden bir çam ağacının çıkmasını sağlayabilirsen, senin gücünü kabul edeceğim, ama sen yapamazsan ve ben yaparsam gücünün benden daha üstün olduğunu kabul edeceksin." Şeytan bu teklifi kabul eder ve yarış başlar. Tanrının emriyle denizden bir ağaç çıkar ve büyümeye başlar. Ancak şeytanın ağacı düz durmaz, iki yana sallanır. Böylece şeytan, Tanrının kendisinden daha güçlü olduğunu kabul eder (Harva, 2022: s. 70). Bu efsane, Tunguz kültüründe Tanrı ve şeytan arasındaki mücadeleyi, yeryüzünün ortaya çıkışını ve gücün doğru kullanımını anlatan bir öyküdür. Dolayısıyla, Türk destanlarındaki doğal unsurların kutsallığı ve öneminin, kozmogoniyle, yani evrenin oluşumu ve yapısıyla ilişkili olduğu çıkarımı yapılabilir. Türk mitolojisindeki doğal unsurların kutsallığı, Tunguz halkının mitolojik inançları ve kültürel değerleriyle ilişkilidir.

Bir Moğol kavmi olarak varlığını sürdüren Buryatlar da yaratılış ile ilgili şu efsaneyi anlatırlar: Şeytan Tanrıdan gizli şekilde kaçırdığı çamuru ayağının altına saklar ve ilk haliyle dümdüz olan yeryüzü sonrasında şeytanın oyunları ile engebeli bir hal aldığı anda Tanrı şeytana bunu neden yaptığını sorar. Şeytan ise; "...insanlar dağdan aşağıya inerken tedirgin olup, korkacak ve senin adını zikredecekler. Dağdan aşağı inerken de lanet okuyup benim adımı anacaklar. Böylelikle insanlar her ikimizi de anacak ve unutmamış olacaklar" (Harva, 2022: s. 77) der. Sonuç olarak insanlar Tanrıyı ve şeytanı sonsuza kadar yaşatacaklar ve kendileri var olduğu sürece Tanrı ve şeytan da onlarla birlikte var olacaktır.

Örneğin, Hristiyanlıkta Kitab-ı Mukaddes'te yer alan yaratılış öyküsü, dünyanın Tanrı tarafından altı günde yaratıldığını ve insanın Tanrının suretinde yaratıldığını anlatır. İslâmiyet'te de Allah'ın tüm âlemi altı günde yarattığı anlatılır ve ayetlerle desteklenir. Evren, Allah'ın gücü ve kudreti sayesinde yaratılır. Yıldızlar, gezegenler ve diğer bütün âlemler onun sayesinde düzene girer. Dünya üzerinde bulunan bütün canlı ve cansız varlıkları o yaratır. Bunun yanında, Allah, insanı rahman sûretinde yaratır ve insanı diğer varlıkların üzerine yüceltilir. İnsana akıl, irade ve sorumluluk verilir. Böylelikle diğer bütün canlılardan ayrılır. Evrenin düzen ve amaç içinde Allah tarafından kurulması İslam'ın yaratılış hikâyesidir. Anlatılan hikâyeler ve Kur'an'da geçen ayetler Allah'ın yüceliğini ve evrenin düzen ve amaç içinde yaratıldığını vurgular. Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayette; "Biz yeri bir döşek, dağları da birer kazık yaptık. Sizleri çiftler halinde yarattık ve uyuyup dinlenmeniz için geceyi yaptık. Gündüzü de aydınlık kıldık." (Nebe Suresi, 6. Ayet). Allah'ın yeryüzünü düzenli bir şekilde yarattığı ve insanların gece uykuya dalarak dinlenebildiği, gündüz ise aydınlık olduğu ifade edilir (Tanyu, 1973: s. 15-20). Yaratılan yer kürenin insanın yaşaması gereken ev olduğunu ve bu yer kürenin insanların ikamet etmesi için yaratıldığı anlamı çıkarılır. Yukarıda bahsi geçen

“Tanrı” ve “Kişi” de su yüzeyinde gezerken Tanrı, Kişi'nin ikamet etmesi için yeryüzünü yaratır. Yaratılış destanı, diğer toplumlarda olduğu gibi Müslümanların inançlarına temel oluşturan ve dünya görüşlerini şekillendiren bir anlatıdır.

Dünya üzerinde yer alan tüm milletlerin evrenin yaratılışı ile ilgili bir anlatısı mutlaka vardır. Bu yaratılış öyküleri, insanların kültürlerinin bir parçasıdır ve genellikle o milletin inanç sistemine, değerlerine ve dünya görüşüne bağlı olarak şekillenir. Yaratılış öyküleri farklılıklar gösterebilir ve çeşitli mitolojik veya dini figürler, semboller ve motifler içerebilir.

Görülen farklılıkların yanı sıra ortak anlatılar da vardır. Bunun önemli örneği bütün toplum ve kültürlerde “Tufan” adıyla geçen anlatılardır. “Tufan”ın bir yenilenme olduğunu ve dünyanın temizlenmesi için gerçekleştiği belirtilir. Bütün milletlerin anlatılarında yer alan Tufan metinleri, çoğu araştırmacıya göre Sümer kültürü çıkışlıdır. Tufan, suya dayanan ve insanları su aracılığıyla cezalandıran bir olaydır.

1.3. Tufan

Su, birçok kültür, din ve mitte yaratılışın öncülü olarak kabul edilir. Su aracılığı ile de bir dönüşüm ve yeniden yaratma anlatılarda öne çıkar. Su, Tufan anlatılarında başlangıçta yarattığı her şeyi düzenli olarak yutar. Yutması sonrasında yaratılanları "arındırır" ve yaratılışı her defasında yeniden ortaya koyar. Anlayışa göre, dünya üzerinde bulunan bütün canlılar günahları yüzünden yok edilir. Hayvanlar da günahkârdır ve toplumların anlattığı metinlerde “temiz olmayan” olarak geçer. Yok edilen canlı dünyası hiçbir zaman tamamen yok olmaz, yeni bir biçimde yeniden doğar (Eliade, 2020: s. 238).

Tufan, tüm dünya inanışlarında insanlığın suyun altında kalması ve yeni bir düzen oluşturularak “temiz” bir ırk yaratılması gerektiğinden gerçekleştiğine inanılır. Bir su baskını ile biten bir dönemin ardından yeni bir doğuş olacaktır. Yeniden doğuş arınmış ve temiz bir şekilde dünyada kök salacak ve günahsız şekilde yaşamaya başlayacaktır. Eliade, “İnsanlık, belirli dönemlerde, günahları nedeniyle su altında kalarak yok olur. Ama insanlık hiçbir zaman tamamen yok olmaz, yeni bir biçimde yeniden doğar; ama hala aynı kaderi, bir gün suların altında yok olup gitme kaderini taşımaktadır” (2020: s. 238) demektedir. Eliade'nin aktardıklarından yola çıkarak, Tufan gerekliydi ve olması gerekirdi, denilebilir. İnsanlığın dönüşümü Tufan ile gerçekleşecektir.

Dönüşüm, ölümle yerine gelebilen bir eylemdir. Her ölüm ardından bir doğumu getirir. Bunu bilen insanlar da kendilerine bir öte dünya yaratırlar. Öte dünya, olarak anlatılmak istenen ölümden sonra gerçekleşmesi beklenen bir yaşantıdır. İnsanoğlu her zaman bu dünyanın biteceğini ve sonrasında bir yaşam olacağını düşünür. İnsanların asıl fikri, yaşamın bir anda bitmemesi gerektiğine olan inançtır. Yapılan anıt mezarların içine ölü ile birlikte aletler koyarlar. Kişinin atını ya da hizmetçisini öldürüp yanına defnederler. Çeşitli inançlarda insanlar ölümlerini yakar ve gözlerinin üzerine madeni paralar yerleştirir. Koyulan paralardan birisi de diğer dünyaya gidişin biletini alır (Aydoğdu, 2016: s. 131).

Türk halkları da bu inanışa sahiptir ve ölümlerinin yanına aletler ile birlikte atlarının ölüsünü ekler. Yaşanılan dünyada yoldaş olan at, diğer dünyada da kahramanın yardımcısı olacaktır. Bu inançlar her toplumda yer bulmuştur.

Tufan, ölümün yıkım halini almasıdır. Anlatıya göre yaratıcı, Nuh peygamberi insanları uarması için görevlendirir. Uyarı görevini yerine getiren Nuh peygamber, insanları söylediklerine çekemez ve Tanrı Nuh peygambere bir gemi yapması gerektiğini söyler. Gemi gerçekleşecek kırımdan Nuh peygamberin ve ailesinin kurtulması içindir. Onlar ile beraber gemiye Nuh peygamber ile birlikte bütün hayvanların birer çifti de alınır. Dönüşüm ve yeni yaşam bu sayede gerçekleşir. Gemi Nuh peygamber tarafından yapılır. Tanrının “yedi gün sonra gerçekleşecek” dediği Tufan’ın gününe hazır olunur. Tufan gerçekleşir, bütün dünyayı su kaplar ve buna inanmayan sapsmış, gemiye binmek istemeyen bütün insanlar suyun içinde yok olur. Nuh peygamber ve gemidekiler kara görünene kadar suyun yüzeyinde kalır. Bir müddet sonra karanın çıkıp çıkmadığını öğrenmek için kuzgun gönderilir ve kuzgun bir süre sonra gemiye geri gelir. Daha sonra güvercin gönderilir ve güvercin ağzında bir zeytin dalı ile geri döner. Karanın oluştuğunu anlarlar ve gemiyi bir dağda durdururlar. Geminin oturduğu dağ; Kur’an’da Cudi Dağı, Tevrat’ta Ararat Dağı, Sümer’de Ziggurat Dağı, Yunan’da Parnasos Dağı ve Asya Türk kavimlerinde de İthugurat (Kazıkurt) adlarıyla geçer (Çığ, 2020: s. 19-59). Günümüzde de Ağrı Dağı’nda kalıntılarının olduğu düşünülür.

Sümer ve Babil kaynaklı anlatılarda geminin tasnifi yapılırken verilen ölçülere de dikkat etmek gerekir. Anlatıda geminin geniş bir tabanının olduğundan, dört köşeli olduğundan ve yukarı doğru incelerken kademe kademe yapıldığından bahsedilir. Yapılan geminin ebatları oldukça geniştir. Sümer tabletlerinde geçen bir parçada hayvanların bulunduğu yerin uçsuz bucaksız tarlalar gibi görüldüğü bildirilir. Gemi yedi katlıdır ve dış görünüşüyle tıpkı bir ziggurata benzer (Çığ, 2020: s. 33).

Ziggurat, birçok kültürde, en önemlisi Sümer ve Babil’de Tanrının evi ve insanların ibadet ettiği mabet olarak geçer. Geminin de Tanrı yardımıyla yapılması onu Tanrının bir parçası haline getirir. Bilindiği üzere gök, çoğu kültürde yedi katlıdır ve en üst basamakta Tanrı bulunur. Ziggurat da dağların yansıması olarak inşa edilir ve bu sebeple yedi katlı yapılar en üst katında yani zirvesinde Tanrının olduğuna inanılır (Eliade, 2020: s. 24). Dağların bulutlu ya da karlı ulaşılabilir zirveleri Tanrıya ait sayılır ve orada yaşadığına inanılır. Utnapiştim’in Tanrı emriyle yaptırdığı geminin de bir mabet ve ziggurat gibi inşa edildiği söylenebilir. Anlatımda, geminin Tanrıya adandığı ve kutsal olduğu vurgulanır. Geminin inşa edilmiş amacı, Tanrının emriyle dünyayı Tufandan korur. Bu nedenle gemi, bir mabet gibi kutsal bir yapı olarak kabul edilir.

Nuh Tufanı Türk kültüründe taşkın olarak isimlendirilir. Gök tüylü bir teke yedi gün yedi gece acı acı meleyerek taşkınını olacağını haber verir. Tufanın olacağını haber alan yedi kardeş gelecek tufandan sığınmak için bir gemi inşa etmeye başlar. Kardeşlerden biri Erlik diğeri de Ülgen’dir. Gemi diğer toplumlardan farklı olarak kare şeklinde yapılır. İçine de her hayvandan

birer çift alınır. Tufan geldiğinde su onları buldukları coğrafyadan çıkarıp Aral'dan Hazar'a, Hazar'dan Anadolu'ya sürükler. Sürüklenen gemiden önce horoz, kaz ve son olarak da karga bırakılır. Karganın geri gelmemesi de karaların meydana çıktığını kanıtlar ve gemi bir dağa, İthugurat (Kazıkurt) Dağına sabitlenir (Çığ, 2020: s. 148). Bir başka Altay anlatısına göre de Nama (Yayık Han)'nın gemisi Altay dağlarından birisindedir (İnan, 1986: s. 23).

Türk mitolojisinde Nuh Tufanı olarak geçen taşkın efsanesi, genellikle doğaüstü öğelerle birlikte işlenir. Gök tüylü bir teke tarafından taşkının haber verilmesi mitolojik motiflerin efsanede yer aldığını gösterir. Kardeşlerin gemi inşa etmesi ve hayvanları gemiye alması anlatının karakteristik özellikleridir.

Anlatıda bir uyarıcı olarak geçen kutsal motif "boynuzlu gök teke"dir. Efsanede geçen teke motifi, tıpkı Oğuz Kağan'a yol gösteren kurt gibi işlenir. Benzer motifler Türk kültüründe büyük bir yer tutar. Kutsal hayvanlardan yararlanarak Tanrının onlara yoldaşlık ettiği, yol gösterdiği ve onları uyardığı inancı vardır. Koç, teke, gök kurt gibi önder hayvanların anlatılardaki yerleri tarih öncesine kadar dayanır. Öyle ki, motif olarak geçen kutsal canlılar çeşitli dönemlerin koruyucu ruhları ve hayvan ata-anaları olarak geçer (Çoruhlu, 2021: s. 303). Efsanede gök tekenin olması yol göstericilik ve Tanrı aracılığı ile geldiğinin kabulü olarak görülür.

Tufanın Tanrı tarafından gönderilen bir emir ya da cezalandırma olarak anlatılmadığı, aksine doğal bir felaket olarak algılandığı görülür. Efsaneden hareketle, Türk milletinde yaşanan felaketin dini bir boyutu olmadan, doğal bir sel veya taşkın olarak anlamlandırıldığını gösterir (Çığ, 2020: s. 149). Tufanın yaşandığına inanılan her kültürde Nuh Tufanı hikâyeleri farklı şekillerde anlatılabilir ve bu anlatımlar, toplumun inanç sistemleri, kültürel değerleri ve mitolojik motifleriyle ilişkilendirilebilir. Her toplum kendi inanç sistemlerinde ya da mitolojik anlatılarında yer alan inanışa göre ana karakter; Tevrat, Kur'an ve İncil'de Nuh peygamberdir. Sümerler tabletlerinde Enlil ya da Utnapiştim'i dâhil ederken, Türk mitolojisindeki Nuh Tufanı anlatımlarında da mitolojinin ve inancın gereği olarak Ülgen ve Erlik Nuh'un yerini alır.

Nuh Tufanı sonrasında kutup bölgesindeki dramatik iklim değişikliği, yeryüzü şekillerinin dönüşümü, canlı türlerinin yok oluşu, su kaynaklarının yer değiştirmesi, ağaçların ve kayaların yapısal bozulması gibi çok büyük doğal afetler yaşanır. Bu değişimler Nuh Tufanı'nın yıkıcı etkisini açıkça gösterir. Böylelikle, tufanın bütün bir dünyayı etkileyen ve o zamana kadar görülmemiş en büyük yıkımın izlerini taşımasını gösterir. Gerçekleşen felaket sonrasında sadece canlılar değil dünyanın yer kabuğunun da jeolojik değişimler yaşadığı bilim insanları tarafından yapılan çalışmalar sayesinde kanıtlanır (Karasakal, 2013: s. 64).

Tufan, hem dünyanın yeniden yaratılmasına hem de insanlığın yeniden canlanmasına yol açar. Başlangıç, Tufan ile tekrar eder. Bu nedenle Tufan başlangıçtan izler taşır. Aktarılan birçok hikâyede ve bütün toplumların inanmalarında, Tanrının insanlığı günahları yüzünden bir gün yok edeceği anlatılır. İnsanlar yok olmasına rağmen Tanrılar varlıklarını sürecektir "...ve bu da yeni bir yaratılış olasılığı anlamına gelir" (Eliade, 2020: s. 84).

Efsaneden hareketle mitlere göre, geçmişteki ve gelecekteki tufanlar, Yeni Yıl bayramının mitolojik ve ritüel sistemlerinin büyük bir yansıması olarak kabul edilir. Ancak bu kez, dünyanın "doğal sonu" olarak adlandırılmaz çünkü yılın sonuyla çakışır ve kozmik döngünün bir parçasını oluşturur. Bunun yerine, Tanrısal varlıkların yol açtığı gerçek bir felaketle karşı karşıyadır. Tufan ile dünyanın yıllık yenilenmesi arasında bağlantılar bazı durumlarda ortaya çıksa da (Mezopotamya, Mandan ve Yahudilik gibi), genellikle tufanla ilgili mitler, yeniden canlanma bayramlarından bağımsız olarak ele alınır. Bu durum, kutlanan bayramların eski dünyanın yok oluşunu değil, Tanrıların yaratıcı eylemlerini sembolik olarak yeniden gerçekleştirmeyi kutlamasından kaynaklanır (Eliade, 2020: s. 82).

“Andaman halkı, Dünya'nın Sonu geldikten sonra, cenneti andıran bir yaşam durumundan yararlanacak yeni bir insanlığın ortaya çıkacağına inanır. Bundan böyle ne hastalık olacaktır, ne yaşlılık, ne de ölüm. Ölüler felaketten sonra dirilecektir” (Eliade, 2020: s. 83). Görüldüğü üzere inanışlarda bu tür kırımların olması dünyanın ve evrenin temizlenmesi anlamını taşır. Bu temizlenme beraberinde yeni ve temiz bir insanlığı doğurur. Dünyadan sonraki yaşamın ve kıyamet inancının temeli de bu gibi nedenlere oturtulur.

Arınma ve yeniden doğuş kavramları, kıyametin gerçekleşeceği inancının temellerini oluşturur. Kıyamet inancı, evrenin, dünyanın ve insanlığın sonunun geldiği ve bir tür hesap verme sisteminin olduğu, yargılama sonucunda ise insanlığın arınacağını ve yeniden doğuşun temiz bir şekilde gerçekleşeceği fikrini içerir. Kıyamet veya son günler, insanlığın yanlışlarının farkına varıp arınması (tövbe etmesi) için fırsat sunar. Farklı kültür ve dinlerde bu arınma ve yeniden yaratılış kavramları farklı adlandırmalar ve imgeler altında ifade edilebilir. Ancak, aktarılan inançlar insanların dünyadaki yaşamlarının geçiciliğini ve daha yüce bir gerçekliğe veya sonsuz yaşama doğru ilerleme potansiyeline sahip görüşlerini vurgular. Öyle ki, insanların geçici doğalarını hatırlamalarına ve yaşamlarını anlamlı bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olur. Aynı zamanda, insanların kıyamete inançları umut ve dönüşüm arayışıyla birlikte geleceğe yönelik bir beklenti sağlayabilir.

İnsanların yoldan çıkması ve Tanrı tarafından cezalandırılması günümüze gelen anlatılarda çokça yer alır. Aynı zamanda, kutsal kitaplarda Tanrının kızması sonucu helak edilmiş birçok toplum vardır ve Tufan ile sınırlı değildir. Şimdiye taşınmış eserler arasında en yaygın ve bilineni tufandır. Her ne kadar içinde bulunan karakterler farklı olsa da yaşanan olaylar hep aynıdır. Tanrının kızması, Nuh'u uyarması, geminin yapımı, gemiye alınan canlıların sayısı, suların yükselmesi, suyun üzerinde geçen günler, fırtınanın dinmesi, kuşların gönderilmesi ve geminin dağa oturması...

Aynı akli kapasiteye sahip toplumlar benzer inanışlar meydana getirebilir. Görülen farklılıklar da kültürlerin tufan mitlerindeki değişiklikleri inançlarında bulunan değerler ile harmanlanma sonucunu yansıttığını gösterir. Her bir mitolojik anlatı, kendi bağlamında ve inanç sistemlerine göre şekillenir. Temel ödev aynıdır. Aynı doğrultuda gider ve farklı dallara ayrılır. Bu nedenle efsanelerde kültürün etkisiyle farklılıklar gözlenir.

1.4. Kült

Kült, kelime kökeni itibariyle Latince "cultus" kelimesine dayanır, bu kelime "tapınma" anlamına gelir. Din sosyolojisi bağlamında, "kült" terimi, bazen dinin resmi yapılarından ayrılan ve daha sınırlı bir takipçi kitlesi tarafından benimsenen inanç gruplarını tanımlamak için kullanılır. Bu gruplar, belirli bir lider veya öğreti etrafında toplanırlar ve genellikle semavi dinlerden farklı inanç ve uygulamalara sahiptirler. Kültler, bazen "alternatif din", "yeni dini hareket" veya "sekt" olarak da adlandırılır. Kült kelimesi, farklı disiplinler ve bağlamlar içinde çeşitli anlamlara sahip bir kavramdır. Folklor, teoloji, arkeoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi farklı bilim alanlarında da kullanılır. Bu disiplinlerde, kült, belirli bir toplum veya kültür içinde yaygın olan geleneksel ritüeller, inançlar, semboller ve uygulamaları ifade eder. Örneğin mitolojik kültler, Tanrı veya Tanrıçalara yönelik tapınma ve ritüelleri içeren inanç sistemlerini ifade edebilir. Bunun yanı sıra doğada bulunan ve önemli sayılan var olduğuna inanılan ruhları da içinde barındırır (Dilek, 2020: s. 49-50). Kült terimini sözlükteki ve batı kaynaklarındaki anlamıyla ele aldığımızda Tanrı olmayıp da Tanrısallık taşıyan varlıklara tapınmak anlamına geldiğini görürüz. Ancak Türk mitolojisinde durum farklıdır. Türk mitolojisinde Tanrı dışındaki varlıklara tapınmak söz konusu değildir (Ergun, 2004 (akt. Şahbaz, 2018: s. 2251)).

Eski Türklerde "kurt ata" olarak isimlendirilen ruh, dağa bağlı olarak mağarada doğan ve gelişen bir yapıdadır. Kurt ata ruhu adına ritüeller gerçekleştirilir ve törenler tertip edilir. Yapılan bu ritüeller kurt için değil, kurdun mazisine ve Türk halklarına kattığı önemle ilgilidir. Türkler totem olarak isimlendirilen kutsallarına tapar ancak kurt ata ruhuna tapmazlar. Kurt ata ruhu, mazisi geniş olan ve halkın gündelik yaşantısına mâl olan saygı duyulması gereken bir olgudur. "Totemcilikte görülen ve her dokunduğu şeyi kutsallaştıran "mana" telakkisi de Türklerde olmadığı gibi, totemcilikte ruhun ölmezliğine inanılmadığı halde, kâinatı bile ruhlara dünyası olarak bilen eski Türklerde dini inancın temellerinden birini ruhun ebediliği teşkil eder" (Kafesoğlu, 1988: s. 285). Öyle ki Türk milleti inandığı ruhlara tapmaktan ziyade saygı duyar, atalarının ruhlarına kurban sunar ve adaklar adar.

Kültlerin sahip oldukları ruhlara, Altay halkları tarafından belirli bölgelerin efendileri ya da kutsalları olarak isimlendirilir. Buldukları bölgenin hâkim güçleridir ve o bölgeyle alakalı olan bütün ritüeller onun adına gerçekleştirilir. Efendi olarak belirtilen ruhlara, sadece coğrafi işaretlerde değil hayvanlarda veya bitkilerde de baskın güç olurlar. Altay halklarının hemen hepsinde var olan bu inanç her boyda farklı şekilde isimlendirilir. "Tatarca'da 'ä' ya da 'öyä', Yakutça'da 'ičçi', Buryatça'da 'edžen', Tunguzcada da 'amaka' şeklinde ifade edilir." (Harva, 2022: s. 313).

Kült kavramı Batı kültüründe dinî kuralların temelini atan özellikleri ve kalıntıları ile birlikte günümüze kadar gelmesini sağlayan bir olgu olarak tanımlanır. Troeltsch'e göre kült, mistik ve diğer dinî aşırılıkların karakteristik deneyimlerini ifade eder. Bu tanıma göre, kültler, kutsal dinlerin dışında kalarak bazen aşırı derecede mistisizm, dışavurumculuk veya dini fanatizm barındırır. Ona göre kült, geleneksel dini kurumların sınırları dışında yer alan ve semavi dini

normlardan sapmalar sergileyen gruplar olarak nitelendirilir. Bu gruplar, daha bireysel, duygusal ve dışavurumcu dini pratiklere ve deneyimlere odaklanabilirler. Ayrıca, kùltler genellikle sınırlı bir takipçi kitlesine sahip olabilir ve toplumun genel dinî normlarından ayrışabilirler (Dilek, 2020: s. 49).

Kùltler, din sosyolojisi açısından önemli bir kavram olarak ele alınır. Kùltler, dini çeşitliliğin ve buna dayanarak farklılıkların bir parçasıdır. Din, ritüeller ve farklı şekilleri olan özü inanç sistemleri, bazı gruplar için önemli bir dini ifade biçimidir. Ancak, Troeltsch'in bu tanımı, kùltleri semavi dinlerden ayıran ve bazen olumsuz çağrışımlar taşıyan özellikleri vurgulayan bir perspektifi yansıtır.

Mitolojik ve dinsel açıdan kùltler, inancın içinde yer alarak kutsal kabul edilen varlıklar veya nesnelere ilişkili ritüeller ve uygulamaları ifade eder. Kùltler, Tanrısal veya ilahi gücün insanlarla etkileşimini temsil eder ve bu gücün özünü çeşitli varlıklara veya nesnelere paylaştırır. Paylaştırılan güçler de insanların maneviyatını besler. Tanrı ile olan bağlantılarını sağlamlaştırır ve sonsuz kılar. Bu nedenle inanç sistemlerinde yer alan kùltler ve ona bağlı olarak yaratılan totemler toplum açısından oldukça önemlidir (Dilek, 2020: s. 50).

Kùltler, insanların mitolojik bilincini yansıtır. Sembolik olarak, Tanrısal gücü canlı ve kişileştirilmiş doğadan ya da kendi çevresinde var olan maddelerden yaratılan varlıklarla ilişkilendirir. Tanrısal güç, doğal nesnelere, varlıkların veya mitsel yaratıkların ruhlarına atfedilebilir. Örneğin, toprak, hava, su, dağ gibi doğal unsurların mitsel yaratıkları veya ruhları, kùltlerde Tanrısal gücün temsilcileri olarak kabul edilebilir. Kùltler aynı zamanda insanların belirli ritüellerini gerçekleştirdiği bir mekân şekline de bürünebilir. Bu ritüeller, Tanrılara veya Tanrısal varlıklara sunulan dualar, kurbanlar, danslar, şarkılar veya diğer dini uygulamaları içerebilir. Kùltler, inananların Tanrısal güçle bağlantı kurma, ona yakın olma ve ondan bereket veya koruma elde etme arzularını ifade eder (Dilek, 2020: s. 50).

Yukarıda verilen değerler ve insan hayatına kattıklarından yola çıkarak kùltler; mitolojik ve dinsel sistemlerin önemli bir parçasıdır denebilir. Kùltler, insanların Tanrısal güçle olan ilişkilerini ve ona bağlı olarak inanç sistemlerini somut bir şekilde ifade etmelerini sağlar. Kùltler, inançlarını canlandıran, toplumların dini pratiklerini ve kültürel kimliklerini şekillendiren önemli bir rol oynar.

Yer-su kùltü, Türk inanç sistemi içinde yer alan en önemli olgudur. “İlkel devir halk edebiyatının muayyen merhalesinde, eski insanlar her bir tabiat hadisesi ve eşyanın arkasında bir ruh görmüş ve onları canlı farz etmişlerdir” (Bayat, 2021: s. 62). Kùlt de, Türk inanç sistemi içinde “animizm” başlığı altında incelenir. Animizm, doğal dünyanın her şeyinde canlılık ve ruh olduğunu savunur. Bu inanca göre, insanlar, hayvanlar, bitkiler, dağlar, nehirler, taşlar, rüzgâr gibi doğal unsurlar ve hatta nesnelere kendileri ruh ve canlılıkla donatılmış varlıklardır. Bu ruhlar, birbirleriyle iletişim kurabilir ve çeşitli ritüeller aracılığı ile insanlarla etkileşime geçebilir. Bu sayede insanlar kendilerini koruduğuna inandığı ruhlardan etkileşim sonrasında

dua eder ve yardım isterler. Eski Türk'ler Gök Tanrı ve başta "tengri-ruh"ların varlığına inandıkları gibi tabiata da tapmışlardır" (İnan, 2017: s. 38).

İnan'ın bahsetmiş olduğu tapınma "put" karşısında gerçekleştirilen tapınma ile aynı özelliklere sahip değildir. Türkler belirlemiş oldukları ruhları yalnızca Tanrı'nın bir parçası olarak gördüklerinden saygı gösterirler. Bunun yanında Tanrı'nın o ruhlarda zuhur ettiği fikri ve buna dayanarak ruhların aldıkları duaları Tanrı'ya bağladıkları düşünülür. Yer-su kültürlerini oluşturan bütün bileşenler insanların gözünde bir vatan parçasıdır. Kutsallığın değeri de bu görüş ile birlikte artar. Ağaçlar, nehirler, dağlar ve hayvanlar bir habitatu temsil eder. İçlerinde bulunan ruhlar ise insanların yardımcıları ve kimi zaman azap vericileridir. İnsanlar bir ruhtan kötülük gördüğü zamanlarda da başka bir ruhtan yardım isterler. Bu da belirlenen kültürlerin, ruhların da kendi aralarında hiyerarşik bir düzeni olduğunun bir kanıtıdır. Yer-su kültürleri kutsallık derecesine göre sınıflandırmaya tabii tutulur. Doğada var olan birçok kutsal nesne bu başlıklar altında incelenir ve eski Türk toplumlarının günümüze aktarımları ile birlikte yetiştirdiği önemli başlıklar bu sınıflandırmaya dâhil edilir. Bunlar; dağ kültürü, ağaç kültürü, ateş kültürü, ocak kültürü, geyik kültürü, su kültürü, orman kültürü, taş kültürü olarak genişletilerek devam eder (İnan, 2017: s. 39- 46).

Birçok araştırmacıya göre bu kültürler arasında en kutsal olan kültür, dağ kültürüdür. Dağ, kaynaklığı ve bağlayıcılığı ile bütün ruhları birleştirici güce sahiptir. Sular dağlardan doğar, mağaralar dağlarda vardır, en sık ormanlar dağlarda olur ve hayvanlar ormanlarda yaşar. Ormanlar da dağlara bağlandığından hayvan ruhları da dağa tabii kılınır. Dağların bu derece kapsayıcılığı belirtmiş olduğumuz vatan anlayışının önemli örneklerindedir. Ötüken dağının ana yurt olması ve destan, hikâye ve masallarda vatan gibi anlatılması bu sebebe bağlanır. Ele alınan kültürlerin bütünü ise vatani oluşturur. "Kutsal iduq Ötüken, yazıtlarda "boş bırakılmış" ya da yasaklı "dağ ormanı" olarak gösterilmemekte, tam tersine Orhun'da ki Türk Devleti'nin esas siyasi merkezi olarak tanımlanır (Potapov, 2012: s. 327).

Türklerin en eski yazılı kaynağı olan Orhun kitabelerinde "Tengri" adından sonra kutsal olarak "ıduq jer suw" ifadesi geçer. Burada ön ad olarak verilen "ıduq" kelimesi kutsal olan nesne anlamına gelir. Nesne olarak belirtilmesi yer-su kutsalının doğada ve gündelik hayatta var olan maddeleri bağlamasını açıklar (Potapov, 2012: s. 324). Altay halklarının yapmış oldukları dokuma eşyalara ve diğer gereçlere hayvan figürleri çizmesi canlıların ve belirtilen maddelerin insanların hayatındaki yerini gösterir. Türkler ile birlikte, birçok toplumun da hayvan ve farklı canlı portföylerini mağara duvarlarına ya da kullandıkları malzemelere işlemeleri arkeolojik çalışmalarda gün yüzüne çıkarılır. Örnek olarak 12 bin yıl öncesine tarihlenen Göbeklitepe kazılarında taş sütunların üzerine işlenen hayvan resimleri insan ve canlılar arasındaki iletişimin açık kanıtıdır. İlkel insanların bilim ile henüz tanışmadığı çağlarda yaşamış oldukları her olayı doğada yaşayan güçlere bağlaması da bu ilişkiden doğan sonuçlar arasındadır (Dilek, 2020: s. 50).

İnsanların geliştirmiş olduğu “başlangıç dünyası” görüşü, animizme bağlanan psikolojik temelli bir görüştür. Bilimin henüz toplum arasında var olmadığı zamanlarda insanlar, hayatın genel akışı içerisinde başlarından geçen iyi ve kötü olayları doğada var olduklarına inandıkları ruhlara bağlar. Bireylerin dünyayı merak ederek, araştırmaya ve düşünmeye başladıkları zaman bilimin başlangıcı olarak sayılır. O zamana kadar, ilk insan doğanın gücüne inanır. Başından geçen bütün olayları da ona bağlayarak yorumlar. Öyle ki animizm ve kült inancı ilk insanlar için oldukça doğal bir inanç olarak ele alınır. Bu sebeple animizm kavramının temellendiği ruhlara, doğal dünya ve insanlarla yakın bir ilişki içindedir. İnsanlar, çevrelerindeki ruhlara saygıyla karşılırlar, onlara övgüler sunar, dualar eder ve ritüeller gerçekleştirir. Freud’a göre, tarihin ilk dönemlerinde yaşamış insanlar anlam yükledikleri maddeleri insan özellikleriyle büründürmüş ve dünyada var olan bütün olguları bu felsefeyle doldurmuştur. Özetle ilk insan, kendi iç dünyasındaki oluşları dış dünyada yeniden bulmuştur. Animizmde, doğa olayları, doğal afetler, hastalıklar vb. gibi olaylar, ruhların tepkileri veya etkileşimlerinin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Öyle ki, animizm temelli kültürler insanlara yardımcı oldukları kadar sinirlendikleri zaman ceza da verebilir (2021: s. 89).

Animizm tanımını geliştiren isimlerden biri de, Antropolog E.B. Taylor’dır. Ona göre animizm; ilk insanların rüya âlemini gerçek dünya ile karıştırması ile meydana gelir. Darwin ve arkadaşı (öğrencisi) olan Lubbock ise, yapmış oldukları bir deneyde “animizm” kavramını köpek ile bağdaştırır. Rüzgârlı bir havada sallanan şemsiyenin köpeğe tıpkı bir ‘canlı’ gibi görüldüğünü gözlemlemişler ve köpekte bu sebeple gerçekleşen hareketliliğin bir insan karşısında yaptıklarıyla aynı olduğunu keşfederler. Yapmış oldukları bu gözlem, teorisyenlerin animizmi, ilkel ve vahşi ilk ataların cansız maddelere bir canlıymış gibi canlılık değeri verme eğilimleri olduğunu görmelerine ve kavramalarına bir temel oluşturdu (Aydoğan, 2021: s. 428).

Taylor’ın görüşlerinde, bir inanç sistemi adına zedeleyici olan bu deneyin yerini, seyyahların Afrika ile ilgili yazmış oldukları eserler aldı Bu eserlerde Afrikalı insanların o dönem için Avrupalılara göre daha vahşi oldukları ve ritüellerinde ağaç dalları ve hayvan tüyleri kullandıklarını gördü. Kullandıkları ürünler bilindiği üzere cansız maddelerdir. Bu maddelerin yerine koyulmak istenen ticari malların önemsiz olduğunu söyleyen yerli halk, takdim edilen önemli eşyalar yerine atalarının da kullandığı materyalleri kullanmayı tercih eder. Çünkü onlar için bu maddelerin bir ruhu vardır ve ihtiyaca dönüş yapan kullandıkları tüyler ve ağaç dallarıdır. Bu da maddelerin ruhlarının önemine ve animizm anlayışına kaynaklık eder (Aydoğan, 2021: s. 429).

Taylor’un görüşü bununla sınırlı değildir. O’na göre hapsirmek da animizmi çağrıştıran ve ataların anılmasını sağlayarak ritüelleşmesini gerçekleştiren bir olaydır. Semavi dinlere de sirayet eden bu olay, insanların hapsirdikten sonra atalarını ya da bağlı oldukları dinin Tanrısını anmasına aracılık eder. Öyle ki, İslâmiyet, Hristiyanlık ve Yahudilikte bununla ilgili inançlar da vardır (Aydoğan, 2021: s. 430).

Animizm, birçok yerli halkın, kabilelerin ve geleneksel toplumların dini inançlarının temelini oluşturur. Bu inanç sistemi, doğanın ve evrenin bütününe canlı ve ruhlu olduğuna dair bir anlayışı ifade eder. Animist inançlar, kültürel kimliklerin ve toplumların dayanışmasını güçlendiren ve doğal çevreyle uyumlu bir ilişkiyi teşvik eden önemli bir rol oynar. Animizm, insanların doğayla derin bir bağ kurdukları ve doğal dünyayı kutsal ve saygın bir şekilde gördükleri bir dünya görüşünü yansıtır.

Animizm, ilk insanların doğada yer alan varlıklarla derin bir bağ kurduğu bir dünya görüşünü ifade eder. Doğaya bağlanan dünya görüşleri, kutsal olarak tanımlanana saygın bir şekilde ilerler. Bu görüşe bağlı olarak, ilk insanların doğada bulunan; hayvanlarla, bitkilerle ve diğer doğal unsurlarla yakın ilişkiler kurarak uyumlu bir şekilde yaşamalarını teşvik eder. Bu inançlar, doğanın güçleriyle uyum içinde çalışmayı ve doğal çevreye zarar vermeden kaynakları kullanmayı vurgular. Animizm, kültürel kimliklerin ve toplumların dayanışmasını güçlendirir. Ortak bir inanç sistemine sahip olmak, insanları bir arada tutan ve ortak değerlerle bağdaşan ve saygı temeline dayanan bir bağ oluşturur. Animist inançlar, toplumların ritüeller, kurban törenleri ve gelenekler yoluyla bir araya gelmesini sağlayarak birlikte yaşamalarının önünü açar. Altay Türklerinin, doğayla uyum içinde gerçekleştirilen ritüellerini sosyal çevre ile birlikte gerçekleştirdiği ve tam bir saygı çerçevesi içinde kurban sunarak dualar ettiği bilinir. Verilen kurbanlar Tanrıların yanında yer-su kültlerine de atfedilir. Ancak, yer-su kültürlerinin üzerinde her zaman bir ve sorgulanamaz Tanrı bulunur. Bütün kültürler de onun aracısı ve tezahürüdür (Potapov, 2012: s. 324).

Animizm ve kültür birlikte değerlendirilen değerlerdir. Kültürler her ne kadar insanların doğaya olan bağlılığından meydana gelmiş olsa da insanların dinsel açlığını da giderir. Kültürlerin dinsel nitelikleri, belirli bir insan topluluğunun ya da bir grup insanın ve kabilenin inançlarını, ritüellerini, ibadetlerini kısaca kutsalında yer alan dini değerlerini kapsar. Bu nitelikler, bir toplumun veya bir grup insanın dini inanç sistemine, Tanrı veya Tanrılara olan inançlarına, kutsal metinlere, ibadet yerlerine ve dini uygulamalarına dayanır. Kültürün ilk insanlara katmış olduğu bu değer olmasaydı doğa ve dış dünya ile iletişim kuramaz, uyum içinde yaşayamaz ve elde ettiklerini yaşam standartlarına ulaşılamazlardı. Öyle ki insanların etkileşim içinde olması, bir kültürün dini nitelikleri, o kültürdeki inançları, Tanrı veya Tanrılara saygıyı gösterme biçimlerini, duaları, kurbanları, ibadet ritüellerini, kutsal mekânları veya ibadethaneleri, dini bayramları ve kutlamaları içerebilir (Dilek, 2020: s. 51-52).

Kültürlerin dini nitelikleri, insanların dünya ve evrenin doğasını, insanın varoluşunu, ahlaki değerleri ve toplumsal normları anlamlandırma şekillerini de yansıtabilir. Dini inançlar ve pratikler, bir toplumun değerlerini, etik kurallarını, sosyal ilişkilerini ve sosyal organizasyonunu da şekillendirebilir. Toplumsal yaşamın getirileri olarak dini temele dayanan ve halkın kaynaşmasına aracılık eden ibadethaneler özü itibarıyla ilkel toplumlardan alınarak bu günlere gelen inanç formlarının bir örneği olmuştur.

Ancak, her kültürün dini özellikleri, toplumsal normların getirisi olarak ibadethane tasarımı, farklı dini inanç sistemlerine ve kültürel bağlamlara bağlı olarak değişiklik gösterir. Örneğin, farklı kültürlerde, farklı inanç sistemlerinin getirisi olarak; İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm veya yerel takipçisi az olan geleneksel dinler gibi farklı dini inanç sistemleri ve pratikler bulunabilir. Bu nedenle, insanların kültürel değerleri ve aktarımları sonucunda var olan inanç sistemleri, her kültürün kendine özgün dini mirasını yansıtır. Buna bağlı olarak kültürler, ilk insanların “ilkel dini”, şimdiki dinlerin ise atasıdır. Ondaki çıkan görüşler şimdiki semavi dinlerin felsefelerini ve insanların dünya görüşlerini şekillendirir.

İbrahim Dilek kültürleri 42 başlık altında değerlendirir.

1. Tanrısal Kültler
2. Olumsuz (Şeytanî) Güçlerle İlgili Kültler
3. Astral Kültler
4. Yer-Su Kültleri: Tabiat Unsurları ve Hadiseleriyle (Meteorolojik) İlgili Kültler
5. Ateş Kültü
6. Bitki Kültleri
7. Hayvanlarla İlgili Kültler
8. İnsanın Fiziksel Unsurları, Hayatı ve Ruhlarla İlgili Kültler
9. Atalar Kültü
10. Aile Kültü
11. Yönetim Kültü
12. Bereket; Üretim ve Ekonomi Kültleri
13. Kurban Kültü
14. Bilgi (Rasyonel bilgi, mistik bilgi) Kültü
15. Sanat Kültü
16. Ev (Eşik kültü, bahçe kültü, çit kültü, ateş-ocak kültü...) ve Ev Hayatıyla İlgili Kültler
17. Mülkiyet, Sahiplik Kültleri
18. Sosyal ve Günlük Yaşamla İlgili Kültler
19. Av ve Avcılıkla İlgili Kültler
20. Yol ve Yolculuk Kültleri

21. Tören, Şenlik, Eğlence Kültleri
22. Zaman (biyolojik zaman, kozmik zaman), Mevsim ve Takvim Kültleri...
23. Yer ve Mekân Kültleri: Açık ve kapalı kutsal mekânlar (dağ, ova, mağara...), yerleşim birimleri, törensel merkezler
24. Tapınak Kültleri
25. Yön Kültleri
26. Renk Kültleri
27. Sayı Kültleri
28. Meslek Kültleri
29. Nesne Kültleri
30. Maden kültürleri
31. Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Kültler
32. Söz (Yemin, and, alkış, kargış...) Kültü
33. Rüya (düş) Kültü
34. Sihir, Büyü ve Fal kültürleri
35. Halk Hekimliği ve Sağaltmayla İlgili Kültler
36. Cinsiyet ve Cinsellik (Fallüs...) Kültü
37. Üreme ve Çoğalma Kültleri
38. Soy (Totemik), Kimlik ve Aidiyet Belirleyici Kültler
39. Sosyal İlişkiler (Akrabalık, dünürlük, komşuluk, boylar arası ilişkiler...) ile İlgili Kültler
40. Kişi (Liderler, kahramanlar, din adamları...) Kültleri
41. Anıt (Doğal yolla oluşmuş anıtlar ve insan yapımı anıtlar) Kültleri
42. Simge/Sembol (Damga ...) Kültleri (2020, 55-56).

Tezimizde karşılaşılan kültürler şunlardır: Tanrısal Kültler, Olumsuz Güçlerle İlgili Kültler, Yer-Su Kültleri, Ateş Kültü, Bitki Kültleri, Hayvanlarla İlgili Kültler, İnsanın Fiziksel Unsurları, Hayatı Ve Ruhlarla İlgili Kültler, Atalar Kültü, Aile Kültü, Yönetim Kültü, Bereket; Üretim Ve Ekonomi Kültleri, Kurban Kültü, Av Kültü, Yol Kültü, Tören, Kültleri, Zaman Kültleri, Tapınak Kültü, Rüya Kültü, Sihir Kültü, Soy Kültü, Cinsiyet (Fallus) Kültü, Anıt Kültü Ve Simge Kültleridir.

1.5.Kut-Kutsal

Kutsal, insanlar için dinî ve saygı uyandıran unsurlara verilen addır. Kutsal kavramını ifade etmek için Batılılar "sanctum" ve "sacrum" gibi kelimeler kullanır. Kelime, Latince kökenli olup "sak" kökünden türetilir. "Sanctum" kelimesi, kutsallığı ve ilahi gücü bir gerçeklik olarak ifade ettiği gibi, bireylerin davranışlarıyla da ilişkili olduğu düşünülür. Ayrıca, "sacrum" kelimesi, Tanrıya ait olan kutsal bir yeri gösterir. Ayrıca, "sanctum" ve "sacrum" kelimelerinin Latince "sacer" kökünden türediği ve "kutsal olmayanın muhalifi" anlamında kullanıldığı da belirtilir. Bu bağlamda, "sacer" kelimesi, dünyevi veya sıradan olanın zıddı olarak kutsalı ifade etmek için kullanılır. Ahmet Güç, "Eski Ahid'de kutsal karşılığında "gados" ve "gödeş"; Yeni Ahid'de Yunanca kökenli "hagios" kelimeleri kullanılmıştır."(Güç, 1998: s. 338) ifadesini kullanır. Bununla birlikte, Tanrı için kutsal kabul edilene holy, insanlar tarafından kutsal kabul edilenlere de sacred denir.

Arapça kökenli kelimeler olan "mukaddes", "aziz" ve "mübarek" gibi kelimeler, "kutsal" anlamına gelir. Kuran'da kutsallığı ifade etmek için kullanılan kelimelerin kökleri "k-d-s" ye bağlanır. Bu durumda bâreke, tebâreke vb. kelimeler de kutsala karşılık gelir (Güç, 1998: s. 339).

Yukarıda verilen kelimeler, genellikle niteledikleri kavramlar üzerinde dinî bir önem ve değer yüklemeye amacı taşır. "Kutsal" kavramı, bir şeyin dinî bir gerekçeyle yüceltilmesini, saygın kabul edilmesini ve korunmasını ifade eder. Aynı zamanda Tanrısal veya tabiatüstü alanla ilişkili olan şeyler için de kullanılır. Din bağlamında, kutsal kabul edilen ve saygı duyulan şeyleri ifade eder. Kutsal kavramı kültürel, manevi veya dinî olmayan için de toplum tarafından kabul edilir. Her kültürün kutsallığı ifade etmek için farklı kelimeleri ve kavramları vardır, ancak genel olarak "kutsal" terimi, Tanrıya veya tabiatüstüne ait olan, dinî bir değeri veya önemi olan şeyleri ifade etmek için kullanılır (Yıldırım, 2007: s. 60-61).

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre kutsal kelimesi sıfat olarak şöyle tanımlanır:

1. Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kudsi, mukaddes.
2. Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kudsi, mukaddes.
3. Bozulması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen.
4. Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan, gibi anlamlara gelir

Bu konuda çalışma yapan Güç, kutsalı dört şekilde tanımlar:

1. Başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olan; yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip olan veya dinî bir amaç için tahsis edilen.
2. Kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren; tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesnelere içinde açığa çıkmasıdır.

3. Kutsal; "varlığın oluşundaki, Baki'nin de fanideki doğrudan tecellisi" olarak da tanımlanmıştır.

4. Kutsallık ise; menşe ve özü itibarıyla, gizemli ve tabiatüstü güçle olan teması sebebiyle bir kısım eşyalara, bazı insanlara, hayvanlara, bazı yerlere, olay ve faaliyetlere atfedilen üstünlük ya da meziyettir (1998: s. 340).

Kutsal kavramı dinle ilişkili olan, kutsi, mübarek, takdis edilen, hürmet edilen anlamlarını içerir. Kutsal olgusunun tamamını açıklamak için, onun sıra dışı, olağanüstü veya diğer şeylerden farklı bir değer taşıdığı, bambaşka bir niteliği olduğu ve bu evrenin dışından gelen bir güç olduğu gibi anlamları da içerdiği görülür. Kutsal, irrasyonel, ürkütücü, müphem, gizil, mistik, cezbedici, karmaşık ve hayranlık uyandırıcı bir yapıya sahip olduğundan, birey üzerinde bıraktığı etki ve izlenimler farklılık gösterir. İnsan zihninde derin bir saygı, hayranlık ve üstünlük duygusu uyandırır. Kutsal olan, insanların sınırlı anlayışının ötesinde bir varlık veya güç olarak algılanır. Bu nedenle, insanlar arasında farklı şekillerde yorumlanabilir ve kişiden kişiye değişen etkiler bırakır. Farklı inanç sistemleri ve kültürlerde kutsal olarak kabul edilen şeyler, insanların hayatlarında derin bir anlam, yönlendirme ve bağlılık hissi yaratır. Kutsal olanın etkisi, bireyin inançlarına, deneyimlerine ve kültürel arka planına bağlı olarak değişir (Yıldırım, 2007: s. 61). Böylece kutsallık insanların manevi ve dinî deneyimlerinde önemli bir rol oynar.

Kutsalın iki temel unsur vardır. Güç'e göre bunlar; kutsalın kendisi ve insandır. İlkelerin inançları ve semavi dinler açısından bakıldığında, kutsalın belirlenmesinde insan unsuru ön plana çıkar. Bu durum, Nathan Söderblom'un dindar insanı tanımlamasında ve özellikle ilkel kabile dinlerinde mana ve tabu gibi kavramları seçmesinde etkilidir. Ancak, kutsalın belirlenmesinde insan tecrübesini vurgulamanın ve onu ön plana çıkarmanın önemli bir hata olduğu da belirtilir. Çünkü kutsal alan, sadece insan tecrübesine dayanarak kesin ve doğru bilgiye ulaşmanın pratikte mümkün olmadığı bir alan olarak kabul edilir (1998: s. 343). Kutsal olan, insanların gerçekleştirdiği ritüeller aracılığı ile dünyada kendine bir yer bulur. Kutsal olarak görülen şeyler, o toplumun veya inancın değerleri, öğretileri ve ritüelleriyle ilişkilendirilir. Kutsal, dinî veya manevi inançlara göre büyük bir değere sahip olan, kutsiyet atfedilen veya kutsallaştırılan bir şeyi ifade eder. Genellikle Tanrısal, üstün bir güçle ilişkilendirilen, saygı duyulan, dokunulmaz kabul edilen veya tapınılandır. Kutsal, farklı dinler ve kültürler arasında değişiklik gösterir. Örneğin, bazı dinlerde Tanrı ya da Tanrılar, kutsal metinler, tapınaklar, putlar, semboller, ritüeller ve kültler bulunur.

Kutsal, manevi deneyimlerin, inançların ve toplumsal normların bir parçası olarak nitelenir. Aynı zamanda, insanların içsel bir duygusu veya deneyimi olarak da algılanır. Bu nedenle kişiden kişiye farklılıklar kazanır. Her insanda içe vurum haline gelen totemleri meydana getirir. Bazı klanlar sayıları, bir başkası eşyaları kutsal sayarak totem haline getirir. Böylece kutsal kavramı, her toplum için aynı anlamı ifade etmemiş olur. Farklı inançlara ve kültürlere göre kutsal olan değişkenlik gösterir.

Kutsal, daha geniş bir anlamda, insanın hayatta anlam arayışında, derin bir bağlantı hissettiği ve saygı duyduğu yüce veya dünyanın dışında kalan Tanrısal gücü ifade eder. Zaman ve mekân da bunlar arasında yer alır. Kutsal zaman, kutsalın (Tanrı) yaşadığı zamandır. Kutsal mekân, kutsalın yaşadığı mekândır.

1.5.1. Kutsal zaman

Zaman, olayların ve durumların birbirini takip ettiği, ölçülebilir bir sürekliliği ifade eder. Geçmişten geleceğe doğru ilerleyen, insanların deneyimlediği olayları sıralamak ve ölçmek için kullanılan bir referans noktasıdır. Fiziksel olarak; saat, gün, ay, yıl gibi birimlerle ölçülür. İnsanlar zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere genellikle üç bölüme ayırır. Geçmiş, artık gerçekleşmiş olayları ve deneyimleri, şimdiki zaman yaşanan anı ve gelecek ise henüz gerçekleşmemiş olan potansiyel olayları ifade eder. Takvimler, saatler ve zaman dilimleri, insanların günlük hayatlarını planlamalarına, randevuları ayarlamalarına ve koordinasyon yapmalarına yardımcı olur. Ayrıca zaman, insanların deneyimlerini hatırlama, geçmişini değerlendirme ve geleceği planlama yeteneğine de sahip olmalarını sağlar İnsan yaşamının organizasyonunda ve düzenlenmesinde önemli bir rol oynar (URL-2).

Mitolojik anlatılarda zaman kavramı genellikle süreklilik arz eden bir şimdiki zaman olarak algılanır. Mitlerde, olaylar ve karakterler genellikle geçmişte veya efsanevi bir dönemde yaşasa bile, mitolojik zamanın bir parçası olarak günümüzde de varlıklarını sürdürür. Bu nedenle mitolojik zaman, geçmiş, şimdi ve gelecek kavramları arasında birleştirici bir özellik taşır. Mitlerde zaman, doğrusal bir şekilde ilerleyen ve kesin bir kronolojiye dayanan tarihsel zaman anlayışından farklıdır. Mitolojik zaman, olayları ve karakterleri zamansal sınırlamalardan bağımsız olarak anlatır. Mitik dünyanın gerçeklik düzleminde sürekli mevcut olduğunu ima eder. Bu nedenle mitlerde zaman, bir döngü, tekrar eden motifler ve sembolik anlamlarla işlenen bir kavramdır. Mitolojik zamanın eş süremliliği bir kavram olarak görülmesi, mitlerin insanlar tarafından her dönemde anlaşılabilir ve etkileyici olmasını sağlar. Mitler, geçmişte yaşanan olaylarla bağlantılı olsalar bile, insan deneyiminden kopuk değildir (Kaya, 2022: s. 23). Mitler, evrensel insanlık deneyimlerini yansıtır ve insanların bugün bile anlamlandırabileceği evrensel gerçekliklere atıfta bulunur. Mitlerde yer alan Tanrılar ve onları keşfeden insanlar arasında ortaya çıkan kutsal kavramı zaman için de kullanılır.

“Kutsal zaman, kutsalın tezahür zamanıdır ve kutsal olmayan zamanla kesintiye uğrayan bir süreklilik arz eder.” (Cengil ve Tekin, 2016: s. 35) Tanrıların insanlar ile yaşadığı dönem, hasret duyulan ve dönülmek istenen kutsal zamandır. Zaman döngüseldir ve her birey kendi zamanında başlangıçta yaşanan kutsal zamana dâhil olmak ister. Bu nedenle insanlar kutsal zamana dâhil olmak için ritüeller gerçekleştirir. “Geçmiş, şu ana taşınabilen bir şimdiki zamandır.”(Kaya, 2022: 23). Yıl dönümleri ve toprağın tekrardan canlanması için yapılan festivaller ile bu ana katılmış olur. Bu günlerde ibadet edilir ve çeşitli inanışlar gerçekleştirilir. Şimdiki zamanda gerçekleşen kutlamalarda geçmişte yaşanan olaylar anlatılır ve geçmişin kutsal enerjisi şimdiki zamana taşınır (Kaya, 2022: s. 23). Yapılan ritüellerin gerçekleştirme amacı,

insanları günlük hayatın çizgiselliğinden çıkarıp kutsal zamanın içine taşımak, manevi bir deneyim yaşatmak ve kutsalın varlığını hissettirmektir. Ritüeller, inananların kolektif veya bireysel deneyimlerini pekiştirir ve kutsal zamanla derin bir bağ kurmalarını sağlar. Böylelikle insanlar kutsal zamana dâhil olur, Tanrının yoktan var ettiği zamana...

Eliade, kutsal zamanı efsanelerin çıkışı üzerinden açıklar. Ona göre; “...efsane zamanın yapısına ilişkin olarak getirdiği ifşalarla da önem kazanır.” (1992: s. 43). Eliade'nin kullandığı efsane kelimesi başlangıca atıftır. “in principio” (başlangıç) ve zaman dışı bir anda, kutsal bir zaman aralığında meydana gelmiş olan olayları anlatır. Başlangıç zaman dışı bir anda gerçekleşir. Bu durum gerçek hayatta var olan zaman (saat) kavramından ayrıdır. Anlatılar insanları bu gerçek zamandan çıkararak zaman dışı âleme götürür. Bu nedenle efsaneler, kutsal zamanın aktarılmasını sağlar. Efsane yoluyla şimdiye taşınan aktarımlar şimdiyi anlatır ve geçmişte yolculuk yaptırır. Anlatılar kozmik düzenin, Tanrının insanlar ile yaşadığı zamanı betimler. “Bir efsane anlatılırken, sözü edilen olayların içinde gerçekleştirdikleri kutsal zaman bir bakıma yeniden güncelleştirilmektedir.” (Eliade, 1992: s. 44). Anlatılan efsaneler, geçmişte gerçekleşmiş olayları şimdiye taşır ve dinleyici veya okuyucu aracılığıyla zaman yolculuğu yapılmasını sağlar. Kozmik düzenin, Tanrısal varlıkların veya ilahi güçlerin insanlarla etkileşim halinde olduğu zamanı anlatır. Bir efsane anlatıldığında, bahsedilen olaylar kutsal zamanın içinde yeniden canlandırılır. “...zaman insanın kendi varoluşuna bağlıdır...” (Eliade, 1991: s. 51) ve insanın ilk var olduğu anda zaman başlar. Dünyaya gelen her kişi, ilk insanın doğuşuna özlem duyar ve onu yâd eder. İnsanlar, efsaneler aracılığıyla kozmik zamana dönüş yapar ve kutsal zamanla bağlantı kurar. Efsaneler, insanlara kutsal zamanın deneyimini yaşatır ve onları evrensel düzenin bir parçası olarak hissettirir. Bu durumda insanlar kutsala dâhil olur. Efsaneler, insanların kendi varoluşlarını, ilişkilerini ve hayatlarını kutsal zaman ile bağlantılı bir şekilde anlamlandırmalarına yardımcı olur. Böylece halk anlatılarında geçen olaylar, insanların kozmik zamana efsaneler aracılığı ile dönüş yaptığını aktarır.

Anlatılar ve ritüeller, insanları kendi kronolojik ve tarihsel zamanlarından kopararak, onları “Büyük Zaman” veya kutsal zamanın içine aktarır. Halk anlatımları, bir şiir gibi yaratıldığı için ölçülemez olan paradoksal bir anın içinde simgesel bir şekilde yaşanmasını sağlar. Anlatılar, sıradan zamanın ötesinde bir boyuta açılış yapar ve kutsal zamanla ilişki kurar. İnsanların sınırlı, ölçülebilir zaman algısının ötesine geçerek evrensel bir düzleme adım atmalarını sağlar. Halk anlatıları insanların dünyasını büyük zaman ve kutsal zaman ile etkileşime geçirir. Eliade'nin ifade ettiği gibi, efsane zaman ve çevre dünyasında bir kopuş yaratır. Sıradan zamanın dışına çıkar ve büyük zamanın veya kutsal zamanın içinde meydana gelir. Efsanenin insanları kendi sınırlı zaman algılarından kurtarır evrensel bir pencereden yönlendirdiği anlamına gelir. Adı ister efsane, mit ya da halk anlatıları olsun bu yaratımların temel amacı insanların kendi varoluşsal deneyimlerini, ilişkilerini ve hayatlarını sıradan zamandan kopararak kutsal zamanla bağlantılı olarak anlamlandırmalarına yardımcı olmasıdır. Aynı zamanda, insanları büyük ve kutsal zamanın gerçekliğiyle buluşturur ve onlara evrensel bir

bakış açısı sunar. Böylece insanların varoluşlarını daha derin bir anlamla doldurmalarına yardımcı olur (Eliade, 1992: s. 45).

Dindar insanlar [rahip, şaman] başlangıç hikâyelerini kutsal zamanın temelini oluşturan ve kutsal varlıkların model davranışlarını yansıtan anlatılar olarak kabul eder. Hikâyelerdeki kutsal varlıkların eylemleri, inananlara ahlaki, etik ve dinî bir rehberlik sağlar. Rahip ve şamanlar, hikâyeleri takip ederek, kutsal varlıkların ilk eylemlerini model alır ve inançlarına uygun bir yaşam sürmeye çalışır (Yılmaztürk, 2003: s. 64). Başlangıç hikâyeleri, kutsal zamanın anlatıları, rahip ve şamanlar için inançlarının ve geleneğin bir parçasıdır. Hikâyeler, inananlara kim olduklarını, nereden geldiklerini ve nasıl yaşamaları gerektiğini hatırlatır. Kutsal varlıkların ilk eylemleri, inananlara ilham verir ve onları inançlarına bağlı kılar. Toplumlar, mitsel zamana atıfta bulunarak kendi gelenekleri ile harmanlanmış ritüeller gerçekleştirir.

Mitlerde geçen insanın dünyaya gelişine dair anlatılan efsanelerde mitsel zaman yatar. Kaya'ya göre, "Efsanelerde karşımıza çıkan "tayy-ı zaman" motifinin temelinde de bu mitsel zaman anlayışı yatmaktadır." (2022: s. 25). Aynı zamanda masalların başlangıcında kullanılan "bir varmış bir yokmuş" kalıp ifadesi de mitolojik zaman kavramının anlatılara yansıyan etkisidir. Destanlarda da kahramanların çocukluk süreleri çok hızlı bir şekilde geçilir. Çoğu destanda kahramanın çocukluk evresi, gelişim süreci yer almaz ve kahraman hemen savaşacak güce kavuşur. Mitsel zamanın, halk anlatılarına yansıyan bir başka örneğidir (Kaya, 2022: s. 24). Mitsel zaman aynı zamanda mevsimsel törenlerde gerçekleşen ritüeller ile de açıklanır.

Günümüzde her sene gerçekleştirilen Nevruz kutlamaları, hem baharın gelişini hem de Ergenekon'dan çıkışı simgeler. Kutlamalarda demir dövülür ve geçmişte yaşanan demir dağın eritilmesine atıfta bulunulur. Nevruz'a katılan kişilerin ateşin üzerinden atlaması geçmişe duyulan özlemin ve geri dönüşün simgesidir. Kutlamalarda gerçekleştirilen tüm uygulamalar başlangıç ile anı yani şimdiyi birleştirir. Mevsimsel törenlerde yapılan dualar semavi dinlerin etkisiyledir.

Semavi dinler açısından kutsal zaman ise mitsel dönemdeki ile türdeş olmayan bir doğaya sahiptir. Kutsal zaman, her andır, geri dönebilir ve başlangıç haline getirilebilir. Bundan dolayı her dinî bayram veya tören, zamanın geri dönüşü anlamına gelir ve tarihsel geçmişte meydana gelmiş bir kutsal olayın yeniden canlandırılması anlamını taşır. Dinî bayramlar ve törenler, kutsal zamanın tekrar yaşanmasını sağlar. Yapılan ritüeller, geçmişte gerçekleşmiş kutsal olayların hatırlanmasını, yeniden deneyimlenmesini ve güncelleştirilmesini amaçlar. Dolayısıyla, her dinî bayram veya tören, kutsal zamanın geri getirilmesi ve o zamanın yeniden yaşanması anlamına gelir (Yıldırım, 2007: s. 71).

Bayram ve törenlerde, insanlar kutsal olayları hatırlar, kutlar ve kutsal zamanda yaşayanlarla etkileşimde bulunur. Dinî bayramlar/törenler, toplulukları bir araya getirir, inançları pekiştirir ve kutsal zamanın önemi vurgulanır. Törenlerde yapılan ritüeller, insanları geçmişteki kutsal zamanla bir bağlantı kurmaya ve o zamanın enerjisini, anlamını ve derinliğini deneyimlemeye

davet eder. İnsanlar, kutsal zamanın döngüsünü kutlama ve paylaşma fırsatı bulur. Böylece ritüeller kutsal zamanın başlangıç haline geri dönüşünü simgeler, insanların kutsal zamanın geçmişte gerçekleşmiş olaylarını bugüne taşımasını sağlar ve onları kutsal zamanın değerleriyle temas ettirir.

Semavi dinlerden olan Hristiyanlıkta “Pazar ayini”, özellikle Katolik ve Ortodoks mezheplerinde, kutsal bir zaman olarak kabul edilir. Dini bir ayinden mitik bir ritüele dönüşen Pazar ayininde tüketilen -ekmek ve şarap- Hz. İsa'nın bedenine ve kanına dönüşür ve Hristiyanlığın temel öğretilerinden biri aynı zamanda başlangıcı ifade eder. Bu durum, Eucharistia (Efkaristiya ya da Rabbin Sofrası) veya Kutsal Sakrament olarak adlandırılır. Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde havarilerine ekmek ve şarabı kutsayarak bedenini ve kanını temsil ettiği bu ritüel, inanca göre Hz. İsa'nın emri üzerine gerçekleştirilir. Ritüelde, ekmek ve şarap, rahip veya papaz tarafından dualarla kutsanır, cemaate dağıtılır. Hristiyanlar, Hz. İsa'nın bedenini ve kanını sembolik olarak ekmek ve şarap kabul eder. Başlangıçta Hz. İsa'nın kurban edilmesini hatırlarlar. Pazar ayini, Hristiyan topluluğunun bir araya geldiği, ibadet ettiği, Hz. İsa'nın ölümünü ve dirilişini kutladığı kutsal zaman dilimini ifade eder (Cengil ve Tekin, 2016: s. 35). “Hz. İsa'nın tarihsel varoluşunun cereyan ettiği zaman, onun yeni dinî ifşa etmesiyle, elemeleriyle, ölümüyle ve yeniden bedene bürünmesiyle kutsallaştırılan zamandır.” (Eliade, 1991: s. 52). Ayin, Hristiyanların önderlerine olan imanlarını güçlendirmek, kutsal olanla bağlantı kurmak ve onun öğretilerini hatırlamak amacıyla gerçekleştirilir. Hristiyanlar için pazar günleri, geçmişe dönüşü, yani kutsal zamana (an) dönüşü simgeler, ritüel aracılığı ile de kendilerini kutsal olan zamana dâhil eder.

Eliade'ye göre, tarihsel ve çizgisel zaman; kurulan medeniyetler ve insan toplulukları bir yanılmalıdır. Çünkü çizgisel zaman kozmik ritim (zaman) içerisinde bir an kadar sürer. Bu görüşe dayanarak Budist rahipler, keşişler ve Hinduizm inancına bağlı din adamları gerçek dünyadan kendilerini soyutlayarak mutlak gerçeği arar. Yanılmalıdır kurtulmak mutlak bilinmesinde önemli bir yardımcıdır (1992: s. 59). Semavi dinlerde tasavvuf olarak adlandırılan ve İslamiyet'te de yer alan inzivaya çekilmek kişinin gerçek hayattan kendini soyutlamasına yorumlanır. Tasavvufta yer alan “riyazet ve uzlet” terimleri de kişinin kendi nefsinin arzularına karşı mücadele etmesi ve dünyevi işlerden elini çekerek kutsal olanla bağlantı kurmasını simgeler. İnziva ve uzlet, kişinin içsel bir odaklanma, manevi gelişim için sessizlik ve sükûnete çekilmesini sağlar. Bu süreçte, kişi dünyevi kaygılardan uzaklaşarak Allah'a daha yakın olmayı hedefler (Kocaman, 2016: s. 574-575). Gerçekleştirilen bu uygulamalar kişinin kutsal olanla bağlantı kurma ve özlem duyulan kutsal zamana erişme amacını taşır. Ayrıca kişinin içsel derinliklere inmesini, nefsi arzulardan arınmasını ve Allah'ın huzurunda ihlasla bulunmasını sağlar. Dinî-manevi uygulamalar, kişinin sınırlı ve yanıltıcı dünyevi gerçekliklerden kurtulmasına vesile olur. Bu sayede, kişi manevi gelişimini tamamlar ve kutsal olanla daha yakın bir ilişki kurma fırsatı bulur. Her inançta yer alan bu uygulamalar insanların daha derin bir gerçeklik arayışına yönelmesini hedefler. Kutsal zaman olarak adlandırılan bu süreçte tarihsel ve çizgisel zamanın sınırlamaları aşılar ve kişi, mutlak

gerçekliğe daha yakın bir deneyim elde eder. İnsanların kutsal zamana ulaşma isteğini-manevi kurtuluşun yolunu bulmalarını sağlar.

Kutsal zaman içinde her başlangıç, sonsuzluğa doğru bir çıkışı temsil eder ve insan zihnindeki ilk örnekleri (arketipleri) sürekli tekrar eder. Bir kutsal zaman ayini veya eylemi gerçekleştiği anda -o an- ezel, başlangıcın tekrarıdır ve ritüeller aracılığı ile döngünün devamlılığı sağlanır. Bu tekrarlar, insanların kutsal zamanın başlangıç halini hatırlamasını, yeniden deneyimlemesini ve onunla bağlantı kurmasını sağlar. Böylece kutsal zaman sürekli olarak insan zihninde canlanır ve yaşanır. İnsanlar tarafından ritüeller tekrarlandıkça, mitlerdeki ilk örnekler sembolleşir. Ritüeller her uygulandığında kutsal zamanın anlamı ve değeri bugünkü kutsal olmayan tarihsel zamanı da kutsallaştırır. Yani, insanlar bugünkü zamanda kutsallığın izlerini bulur, onları mitler ve ritüeller aracılığıyla yaşar (Yıldırım, 2007: s. 72).

Destanlar da Eliade'nin efsaneleri gibi, mitolojik ve kahramanlık hikâyelerini anlatırken, bu hikâyelerde kutsal veya kutsal olanla ilişkili unsurlar da sıkça yer alır. Destanlardaki olaylar, Tanrıların müdahalesi ya da kutsal varlıkların etkisiyle gerçekleşir. Bu nedenle, destanlarda işlenen konuların içinde kutsal zamanın izleri ve etkileri bulunur. Destanlarda kahramanlar genellikle olağanüstü yeteneklere sahip kişilerdir ve mitolojik dünyayla etkileşimde bulunurlar. Tanrılarla, tanrısal varlıklarla ve kutsal alanlarla karşılaşmaları, kutsal zamanın bir parçası olarak kabul edilir. Kahramanlar, kutsal olanla ilişkileri ve mücadeleleri sayesinde kendilerini kanıtlar. Gerçekleştirilen mücadelede kahraman, mensubu olduğu toplumun değerlerini temsil eder.

Destanlar aynı zamanda, toplumun kolektif hafızasını ve kültürel değerlerini yansıtır. Tanrıların öğretileri, ahlaki değerler ve toplumun kutsal kabul ettiği prensipler hakkında bilgi sunar. Bu yönüyle, kutsal zamanın etkilerini ve kutsal olanla bağlantıyı anlatırken, toplumun dinî ve manevi inançlarını güçlendirir.

Zamanın yanı sıra mekân da, destanlarda gelişen olayların ve hayat içerisinde gerçekleştirilen ritüellerin önemli bir parçasıdır. Zaman, bir mekân içinde yaşanır ve iki unsur birbirinden ayrı tutulamaz.

1.5.2. Kutsal mekân

Mekân kelime anlamı olarak; yer, bulunulan alan anlamlarına gelir (URL-2). Mekânsal yaratımlar gerçek anlamda bir öznenin çevreninle ilişkisiyle oluşur. İnsan, mekânın öznesi olarak, çevresini algılayan, etkileyen ve mekânın kullanımını şekillendiren bir varlık olarak önemli bir rol oynar. Mekânın oluşumu, düzenlenmesi, insanın ihtiyaçları, etkileşimleri ve amaçları doğrultusunda gerçekleşir. İnsan, mekânın oluşumunda orta eksen olarak kabul edilebilir. İnsanın varlığı, mekânın düzenini ve örgütlenmesini etkileyen bir faktördür. İnsanın hareketleri, faaliyetleri, tercihleri, sosyal ilişkileri, mekânın nasıl kullanıldığını ve düzenlendiğini belirler. Örneğin, bir evin iç mekân düzenlemesi, ev sahibinin yaşam tarzına ve tercihlerine göre şekillenir. Bir şehir planlaması, insanların ulaşım ihtiyaçları, sosyal

etkileşimleri ve yaşam kalitesi gibi faktörlere dayanır (Usta, 2020: s. 26). Kutsal mekânlar da bu gibi sebeplere bağlanır. İnsan, kutsal aradığı mekânı da kutsal sayar. Çünkü Tanrının olduğu her yer kutsal bir mekândır.

Kutsal mekânlar ve buralara yapılan ziyaretler, birçok inanç ve din sisteminde önemli bir görüngü olarak işlev alır. Kutsal mekânlar, dinin etkili ve somut olarak hissedildiği atmosferin olduğu yerlerdir. İnsanların dinî yaşamlarında önemli bir rol oynar. Kutsal mekânların insanın dinî hayatında yeri olduğu için, kişinin duygu, düşünce ve davranışlarını etkiler. İnsanların kutsal mekânlarla ilişkisi, genellikle “kutsal”ı arama, O’ndan yardım isteme inancı ve duygusu temelinde gerçekleşir. Bu mekânlara yapılan ziyaretler, insanların dinî deneyimlerini derinleştirmek, manevi bir bağlantı kurmak, ruhsal huzur bulmak veya ibadetlerini gerçekleştirmek amacıyla gerçekleştirilir. İnsanlar, kutsal mekânlarda kutsal olanı daha yakın hissettiklerini düşünür. Bu mekânlarda bulunmanın kendilerine manevi bir tatmin ve bağlantı sağladığına inanır. Bu ziyaretler, dinî inançların, pratiklerin bir parçasıdır ve kişinin dinî tarafıyla derin bir ilişki kurmasına yardımcı olur. Kutsal mekânlara yapılan ziyaretler, bireyler arasında birliği ve dayanışmayı güçlendirir (Yeğin, 2012: s. 56). Kutsal mekânlar toplumun dinî-kültürel değerlerini koruma ve yaşatma işlevi görür. Bu sayede insanların bir arada yaşamasına olanak sağlar. Ayrıca, kutsal alanlara yapılan ziyaretler, insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak, kutsala olan bağlılıklarını ifade etmek ve dinî deneyimlerini zenginleştirmek için bir araç olarak kullanılır. Buna bağlı olarak, kutsal alanların görmüş olduğu işlevler ibadet ihtiyacı çerçevesinde gelişmiş olur.

İnanç açısından mekân, kişinin kendini huzurlu hissettiği ve yaratıcı ile bir araya gelebildiği yerdir. İnanç, bireyin manevi dünyasını, inandığı değerleri ve yaratıcıya olan bağlılığı içeren bir kavramdır. Bu bağlamda, inanan kişiler genellikle kendilerini manevi anlamda güvende hissetmelerini sağlayan ve yaratıcıyla ilişkilerini derinleştirebilecekleri mekânlara ihtiyaç duyar. Bu mekânlar dinî yapılar olabileceği gibi, doğal çevreler, kişisel ibadet alanları veya diğer ruhani mekânlar da olabilir. Örneğin, kiliseler, camiler, tapınaklar veya sinagoglar gibi dinî yapılar, başkent, saray ve diğer dinî-içtimai alanlar inananlar için manevi deneyimlerini yaşamak, dua etmek, ibadet etmek ve toplulukla bir araya gelmek için kullanılan mekânları karşılar. Kutsal sayılan mekânlar aynı zamanda dağların yansımalarını oluşturan kutsal alanları oluşturur. “Böylelikle gök ve yer, kutsal kentte (başkentte) ve tapınakta birleşirler; dünyanın eksenini (axis mundi) de bunlar oluşturur.” (Kaya, 2022: s. 25). Bu mekânlar, kişinin inancını güçlendirebileceği, kutsal bir atmosferde bulunabileceği ve yaratıcıyla bağlantı kurabileceği yerler olarak kabul edilir.

Türk halklarının inançlarında kutsal mekân olarak dağlar belirir. Dağlar aynı zamanda zamanın da belirleyicisidir. Yapılan ayinlerde ölen bir kişi dağda yapılan ayin ile kutsal zamana giderek geri getirilir. Ayinin merkezi ise dağlardır. Çünkü dağlar ruhların ikamet ettiği kutsal alandır. Esin konu hakkında “...ölüm simgesi de olan dağ, ruhların mekânı olabiliyordu.” (2001: s. 51) demektedir. Aynı zamanda dağlar da axis mundinin doğal çevrede bir yansımalarını oluşturur.

Axis mundi, dünyayı, gökyüzünü ve yer altını birbirine bağlayan bir eksen veya merkez olarak aktarılır. Kavram, birçok inanç sisteminde kendini gösterir. Evrenin düzenini ve birbirleri arasında sağlanan ilişkilerini sembolize eder. Tapınaklar, insanların kutsal iletişime geçtiği, Tanrılarla bağlantı kurduğu ve kozmik düzenin merkezi olduğu yerler olarak kabul edilir. Birçok kutsal kent, tapınak; tarihsel ve mitolojik anlatımlarda dünyanın merkezi olarak tasvir edilir. Bu yerler, inananlar için kutsal kabul edilir ve ruhsal bir öneme sahiptir. Eliade'nin vermiş olduğu bilgilerde zigguratlar çıkarımlara örnek olarak verilir. Sümerli krallar zigguratın yedi katını çıkar ve bu çıkış evrene doğru gerçekleştirilen yolculuğu sembolize eder. Sonuçta kral ya da rahip evrenin merkezine ulaşmış olur. Örneğin, eski Mısır'da Teb kenti, Hinduizm'de Varanasi (Benares), Budizm'de Bodh Gaya ve İslam'da Mekke gibi kutsal kentler, inananlar için evrensel merkezler olarak kabul edilir. Tapınaklar da axis mundi kavramının bir tezahürüdür (Eliade, 1991: s. 20-21).

Yapılar, yer ile gökyüzü arasında bir bağlantı noktası olarak kabul edilir. Tapınakların mimari tasarımı kutsal mekânın bir yansımasını oluşturur. Bu sayede mekân, kozmik ilişkiyi sağlayan unsur haline gelir. İnanç sistemlerinde, üzerinde yaşanan yerin, tapınakların kutsal ve merkezi kabul edilmesi, insanların evrenle bağlantılarını güçlendirmeyi, manevi deneyimleri artırmayı ve kozmik düzenin bir parçası olduklarını hissettirmeyi amaçlar. Axis mundi kavramı, inananlar için evrenin düzenini, anlamını ve insanların ruh hallerini derinleştirir.

Aynı şekilde, doğal çevreler de inananlar için manevi anlamda önemli mekânları oluşturur. Dağlar, ormanlar, nehirler veya deniz kıyıları gibi doğal mekânlar, birçok kişi için huzur, dinginlik ve yaratıcının yaratılışını yansıttığı yerler olarak kabul edilir. Bu mekânlar, kişinin doğayla bütünleşerek manevi bir deneyim yaşamasına ve yaratıcıyı daha derinden hissetmesine olanak sağlar. Kişinin inançlarına göre, özel bir anlam ve değer taşıyan kişisel ibadet alanları da bağlantıyı sağlayan alanları karşılar. Kutsal alanlar, bireyin inandığı değerleri yansıtan semboller, objeler veya ritüellerle donatılır. Bu unsurlar ibadetin derinliğini etkiler ve kişiye yolculuğunda fayda sağlar. Kutsal mekânlar, kişinin içsel yolculuğuna odaklanmasını ve yaratıcıyla bireysel bir bağ kurmasını sağlar.

Verilen örneklerden farklı bir pencere de, Yahudi, Katolik ve İslam metafizikçileri tarafından paylaşılan bir görüşü yansıtır. Bu çerçeveye göre, tüm kâinat, Tanrının yaratma alanı olduğu için kutsal sayılır. Yeryüzündeki sınırları belirlenmiş kutsal mekânlar, aslında kâinatın tamamının kutsal olduğuna işaret eden minyatür veya mikro-kozmosa bağlanan mekân ve yapılarıdır. Aynı çerçevede ele alınan Kur'an'da geçen; "Allah semaların ve yeryüzünün nuru (ışığı) dur" (Nûr, 35) anlamındaki ayet ifade edilen görüşe atıfta bulunulur. Kâinat şeffaf ve saydam bir mekân olarak algılanır. Tanrı'nın sonsuzluğu karşısında insanın yerinin olmadığı ve yurtsuz olduğu düşünülür. Bu nedenle, yeryüzündeki kutsal mekânlar, insana kendi mekânsızlığını hatırlatan bir işlev görür (Tatar, 2017: s. 10). İnsanların kendilerine belirli çizgilerle yarattığı alanlar kutsalın özlemine dayanır. İnsanlar kutsal olana ve kutsalın var olduğu alana atıfta bulunmak için kendilerine yeni bir mekân inşa eder. İnşa edilen ya da kutsal

alan olduğu düşünölen mekânlar Tanrıya aittir. Tanrıya ait olması, insanın kendini Tanrıdan hissetmesini sağlar.

Bu pencere, kutsal mekânların sadece sembolik veya dinî bir değeri olmadığını, aynı zamanda evrenin içsel kutsallığına bir referans olduğunu ifade eder. Kâinatın tamamı, Tanrının yaratma alanı olarak kabul edildiğinde, insanın dünyadaki mekânsızlığı ve kutsallığa yönelik arayışı anlam kazanır. Yeryüzündeki kutsal mekânlar, insanın arayışını destekler ve onlara hatırlatıcı bir rol oynar. Bu perspektif, kutsal mekânların insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte, aynı zamanda evrenin kutsallığına dair bir anlayışı da derinleştirir. Tüm kâinatın kutsal olduğu düşüncesi, insanın kendini evrenin bir parçası olarak görmesine ve kendi mekânsızlığına dair bir farkındalık geliştirmesine yardımcı olur (Tatar, 2017: s. 10).

Kutsal mekânlara yaklaşma, içine girme konusunda temizlik ve arınma da önemli olan faktörlerdendir. Birçok dinde, kutsal mekânlara veya kutsal nesnelere yaklaşımadan önce temizlenme ayinleri veya ritüelleri yapılır. Bu ayinler genellikle bedensel ve ruhsal temizlikle ilişkilidir. Temizlenme ayinleri, kişinin kutsal bir mekâna veya nesneye saygı göstermek, arınmak ve kutsalın huzurunda olmanın önemini vurgulamak amacıyla gerçekleştirilir. Bu ayinler, bedensel temizliğin yanı sıra, ruhsal arınma, günahları temizleme ya da manevi bir durumun ifadesi olarak da kabul edilir. Dinler arasında temizlenme ayinleri maddi ve manevi olarak gerçekleştirilir. Örneğin, bazı dinlerde su veya diğere temizleme maddeleri kullanılarak maddi temizlik sağlanır. Bazı durumlarda ise dualar, mantralar veya ibadetler eşliğinde ruhsal arınma sağlanır. Temizlenme ayinleri, kutsal mekânların sınırlarını belirleyen ve kutsal alanı koruyan bir işleve sahiptir. Gerçekleştirilen ayinler, kutsal mekânlarda yapılan ibadetlerin veya dinî törenlerin bir parçasıdır. Ayrıca, kişinin kendi içsel hazırlığını ifade eden bir ritüel olarak da görülür. Temizlenme ayinleri, kutsal mekânlara veya kutsal nesnelere saygı göstermeyi ve Tanrının huzurunda olmanın gerekliliğini vurgulamayı amaçlar. Ayinler, dinî deneyimin derinleşmesini, manevi bir bağlantı kurmayı ve dinî yaşamın bir parçası olarak kişinin kendini bağ kurmaya hazırlamasını sağlar (Yeğın, 2012: s. 57).

Kutsal mekânların seçimi bazen insanların iradesiyle değil, keşifler yoluyla gerçekleşir. İşaretler aracılığıyla insanlar, bir yerin kutsal olduğunu keşfeder ve ona kutsal bir değer atfeder. Keşifler, bir mekânın doğal veya ruhsal özellikleriyle anlam kazanır. İnsanlar, doğal bir kaynak, belirli bitki örtüsü, coğrafi şekiller veya diğere semboller aracılığıyla bir mekânın kutsal olduğunu algılar ve ona çeşitli kutsal anlamlar yükler. Aynı şekilde, rüyalar, vizyonlar veya mistik deneyimler de bir mekânın kutsal olduğunu ortaya çıkaran kaynaklardır. İnsanların belirli iç görüş ile gördüğü mekâna kutsal bir anlam atfetmeleri de rüya vd. gibi işlemler sonrasında gerçekleşir. Bu bağlamda, kutsal mekânlar genellikle insanların doğal veya ruhsal dünyayla olan etkileşimleri sonucu keşfedilir ve mekânlar insanlara kendilerini yollar aracılığıyla ifşa eder. İnsanlar keşifleri yaparken özgür iradeleriyle hareket eder, ancak kutsal mekânın gerçek kutsallığı kendiliğinden ortaya çıkar ve insanların kontrolünde değildir (Yeğın, 2012: s. 56-57). Kutsal mekânların keşfi ve kutsallığının algılanması karmaşık bir süreçtir.

Durum farklı kültürler ve inanç sistemleri arasında değişiklik gösterir. İnsanların kutsal mekânlarla olan ilişkileri, dinî deneyimler, semboller, mitolojiler ve toplumsal inançlarla şekillenir. Kutsal bilinen unsurlar da ibadet sırasında kullanılır ve mekânın bir parçası haline getirilir. İnsanların görmüş olduğu simgeler de farklı mekânları çağırır.

Mekânların kutsallık kaynağı dört maddede ele alınır. Bunlar:

- a. Kutsal Olan Mekânın Bizzat Yaratıcı Tarafından Bildirilmesi
- b. Kutsal Yerin Yaratıcıya Tahsis Edilmiş Olması
- c. Bir Yerde İlahî Mesajın (Vahiy) Vukua Gelmesi
- d. Mekânın İnsanlar Tarafından Kutsal Kabul Edilmesi (Yeğin, 2012: s. 58)

İbadet etmek, birçok insan için manevi bir deneyimdir. İnançlarını güçlendirmek, yaratıcıyla bağlantı kurmak ve içsel yolculuklarını derinleştirmek amacıyla gerçekleştirilir. İbadet, kişinin inandığı değerlere göre farklı şekillerde gerçekleşebilir ve bireysel veya toplumsal düzeyde yapılabilir. İbadetin gerçekleştiği yerler, inananlar için kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Kutsal mekânlar, inanç sistemine ve geleneğe bağlı olarak değişir. Bu sebeple kiliseler, camiler, tapınaklar, sinagoglar veya diğer dinî yapılar, birçok inançta ibadetin gerçekleştiği ve kutsal olarak kabul edilen yerlerdir. Belirlenen bölgeler kozmik mekâna atıfta bulunarak Tanrının evi olarak nitelenir.

İbadet, kutsal sayılan mekânlarda topluluk halinde yapılır veya bireysel olarak gerçekleştirilir. İnananlar, mekânlarda manevi deneyimler yaşar, dua eder, ibadet eder ve yaratıcıyla bağlantı kurar. Dolayısıyla inananlar için bulunulan yer, içinde ibadetin gerçekleştiği, kutsal kabul edilen bir mekân haline gelir. Bu mekân, inananların manevi ihtiyaçlarını karşılamak, iç huzuru bulmak ve yaratıcıyla bağlantı kurmak için önemli bir rol oynar. İbadetin yapıldığı yer, insanlar için kutsalın merkezi olarak algılanır ve ruh halini derinleştirir. Kişi, kutsal olan ile bağ kurar ve kendini onun bir parçası olarak görür. Kurulan bağ insanın kutsal zamanın içinde yer almasını ve başlangıca dâhil olmasını da sağlar. Bu durumun gerçekleşmesinde köprü görevi gören mekânlar ise kutsal sayılır ve saygı görür.

1.6. Şamanizm

Şamanizm, Kamların ya da Şamanların etrafında gelişen, tarih boyunca halk tarafından önemli bir role sahip olmuş spiritüel inanç sistemidir. Türk halkları tarafından “Kam” olarak nitelendirilen Şaman kelimesi aslı itibariyle Tunguzca ya da Mançucadan devşirilmiş bir kelimedir. Türk kültüründe Şaman kelimesine karşılık olarak genellikle; Kam, Baksı, Umay, Kamçu ve Köçek gibi kelimeler kullanılır (Güngör, 2010: URL-3). Şerafettin Turan’a göre “Türk Doğacılığı (Naturizm)” olarak adlandırılan Şamanizm, Batılılara göre; Türk halklarının geleneksel dini sayılır. Ziya Gökalp, Şamanizm’i; diğer toplumlardan farklı olarak bir din değil, sihre ilişkin, Türk halkının inanç sistemi olduğunu belirtir (1994: s. 126). Şamanizm, toplumların birlikteliği esasına dayanarak etkileşimde bulunulan ilk zamanların yani dünyada

henüz hiçbir uygarlığın oluşmadığı zamanların ürünü olarak değerlendirilir. Şamanizm; “takvimsel zaman bakımından, uygarlığın doğuşundan en az 20.000 ilâ 25.000 yıl öncesinde başlar” (Hassan, 1986: s. 71).

Eliade’ye göre Şamanizm, kutsal dinlerde rastladığımız “mistik deneyim”in “ilk insanlar” şekline karşılık gelir. İlkel toplumların inançlarında yer alan mitik zamana ulaşmanın bir yolu da Şamanların esrimeleridir. Şaman ilksel zamana dönerek onu yeniden yaşatır. Onların esrimeleri arabuluculuk görevi görerek arkaik insanlarda görülen kutsalın başlangıcını yeniden canlandırır (Eliade, 2017: s. 64-66). Ayinleri yöneten Şamanların miti bilmeleri, nesnelere köküne hâkim olmaları nesnelere yönlendirilmesini sağlar. Fakat burada mit soyut bir olarak değil, ritüeller aracılığı ile yaşar (Eliade, 2020: s. 28). Şamanın gerçekleştirmiş olduğu törenler şu aşamalardan oluşur:

Esrime sırasında Şaman ilk olarak yardımcı olacak ruhları “gizli bir dille” çağırır. Bunlar genel olarak hayvan ruhlarından oluşur. Ruhlarla iletişime geçen Şaman, kötücül ruhları kovmak ve esrime sırasında şevke aracılık etmesi için davulunu çalmaya başlar. Bununla beraber kıyafetinde bulunan zilleri de çeşitli hareketler ile oynatarak onların da ses çıkarmasını sağlar. Davul çalma işlemi sırasında Şaman transa geçmeye başlar, bu translar gerçek olabileceği gibi, taklitler de olabilir. Esrimeye geçen Şaman ya da kam, irticali olarak bazı sözler söyler. Sözler esrime sırasında istemsiz bir şekilde meydana gelir. Söylenenler törene katılan insanlar tarafından kutsal ve ruhların sözleri sayılır. Trans sırasında Şaman; “havada uçabilir, cehenneme inebilir, yani kötü ruhları kovarak hastalığı iyileştirebilir ve ruhlara eşlik etme görevini yerine getirebilir” (Eliade, 2017: s. 66).

Şamanların görevleri dört başlık altında incelenir:

1. *Hastalıkları Tedavi*
2. *Ölünün Ruhuna Refakat*
3. *Kehanet*
4. *Kurbana Refakat* (Kabak ve Köksal, 2023: s. 88-89).

Eliade’ye göre bu görevler şu şekilde sınıflanır:

1. *Yardımcı Ruhların Çağırılması*
2. *Hastalığın Sebebinin Bulunması (bu genellikle hastanın canını çalan ya da vücuduna giren bir kötü ruhtur)*
3. *Tehditler, Gürültü, vb. Yoluyla Kötü Ruhun Kovulması*
4. *Şamanın Göğe Çıkışı* (Eliade, 1999: s. 261).

Şamanların ayinlerinde “Kutsal Dağ” kavramı önemli bir yer tutar. Şamanların doğumundan itibaren üstlenmiş oldukları aracılık misyonu yolu, dağ kutsalı ile paralel olarak ilerler. Sebebi,

dağların ve Şaman'ın halk inanışında önemli bir rol oynamasıdır. Şaman yapmış olduğu ayinlerde dağ ruhundan yardım diler ve onun sayesinde göğe çıkarak dilekleri Tanrı'ya iletir. Davulunu dağ ruhu sayesinde yapar ve hayatı boyunca dağ ruhlarına tam bağlı olarak ayinlerini gerçekleştirir. Öldükten sonra da dağa gömülür ve sonsuz yaşam sahibi olarak kalır. Halkın içinden ölen insanların ağaçların üzerine koyularak göğe yükselmelerinin beklendiği inanç içinde yer alır. Şamanlar halkın dışında tutularak dağlara gömülür ya da dağ başına bırakılır. (Bayat, 2006: s. 271-272). Dağlara gömülen kişinin ruhunun göğe ulaşacağı fikri uygulamayı meydana getirmiş olabilir.

Şamanlar, ayinlerini genel olarak kutsal saydıkları dağın zirvesinde, tepelikte ya da dağda bulunan bir mağaranın içinde gerçekleştirir. Ayrıca, canlı veya cansız kurbanlar sunarak Tanrılara adakta bulunur. İhtiyaca yönelik, Şamanlar hastalıkların kaynağı olan yeraltı dünyasına iner ve orada yaşayan ruhlarla iletişim kurarak, hasta ruhları tedavi etmeye veya önceden ölen bir kişinin ruhunu geri getirmeye çalışır. Kam tarafından yapılan pazarlık ve iletişimler, Şamanın özel yeteneklerine dayanır ve başkaları tarafından gerçekleştirilemez (Bayat, 2006: s. 161). Yeraltı ruhları ile pazarlık yapan ve ritüellerde göğe çıkan Şaman'ın kendisi (vücudu) değil, âlem değiştiren ruhudur (Bayat, 2006: s. 51).

Şamanın ayinlerinde yer alan "Kutsal Dağ" olgusunu ruhların aşağı âlemde çalınma ritüelinde de görülür. Aşağı âlemde çaldığı ruhu, dorukları göğe değen Demir Dağ'a ulaştırır ve kaçırmış olduğu ruhu dağın ruhu sayesinde aşağı âlemde kurtarmış olur. Ruhu, dağın kutsallığı ve koruyuculuğu sayesinde dünyaya geri getirir. Davullarını da dağ ruhu aracılığı ile yapar. Çelkan Şamanının inancında yer alan bilgilere göre Şaman davullarını 'Üç Sürü Dağı'nın verdiği izin sonucunda yapar. Dağ ruhu Şamanların ömürleri boyunca kaç tane davul kullanacağına ve kullandıkları davulları kaç yıl kullanacaklarını tayin eder. "Şamanlara göre, davulu veren Mustag Dağı, Şamanların kaderini de belirleyen kutsal töz olarak kabul edilir" (Şahbaz, 2018: s. 2256) çıkarımı görüşü destekler.

Şamanların yardımcı ruhları arasında dağdan sonra gelen önemli kült de "Kayın Ağacı" ruhudur. Eski Türklerin inançlarında, Şamanların ruhu gökyüzünde yer alan Kayın Ağacının dallarından oluşur (Bayat, 2006: s. 203).

Kamlar, Şamanizm uygulamalarını, dualarını ya da ayinlerini gerçekleştiren ve toplum içerisinde özel bir konuma sahip olan kişilerdir. Kamların görevleri sadece ayinleri yönetmekle sınırlı değildir. Bunun yanında; ruhani varlıklarla iletişim kurma, hastalıkları teşhis etme, iyileştirme ve geleceği öngörme gibi pek çok görevi de yerine getirir (İnan,1986: s. 72-75). "Kendisinin Tanrılar tarafından kam olarak gönderildiğine, ruhların kendisinin hizmetinde bulduklarına inanan kam hayali geniş, mistik ve yaradılıştan zeki bir adamdır" (İnan,1986: s. 79).

Bir toplumun kültür dairesi, zamanın bileşenlerinden oluşan dinamikleri besler. Tarih, kültür ve toplum birbirinden ayrılmaz zincirin halkaları görevini görür. Türk toplumları ataerkil

dönemden önce anaerkil sistemde yönetilir. Anaerkil sistem, erkeğin değil kadının ön planda olduğu zamana verilen isimdir. Şamanizm de bu anaerkil dönemlerde meydana gelmiş bir inanç sistemidir. Yani kadınların egemen olduğu bir dünyanın ürünüdür. Bilinen en iyi ve güçlü Şamanlar kadın Şamanlardır. Arkaik dönemlere ait anlatılarda kamlığın kadınlara has bir sanat olduğunu doğrulayan ipuçları mevcuttur (İnan, 1986: s. 89). Erkeklerin Şaman olması ise ataerkil döneme denk gelir. Erkek Şamanlar, fiziki özellik olarak kadın Şamanları örnek alır. Onlar gibi uzun saç bırakır ve kadın Şaman kılığına bürünür. “Yakutlar da erkek Şamanlar, özel kıyafetleri bulunmadığı zamanlarda kadınların entarileri ile ayin yaparlar, özel kıyafetlerinde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni eşya bulunur” (İnan, 1986: s. 89).

Turan; “Kamlık ya da Şamanlık sanatı, herkesin öğrenmekle, eğitimle elde edebileceği bir beceri sayılmıyordu” (1994: s. 127) demektedir. Şamanlık için gereken koşul kam soyundan gelmektir. Veraset sistemi olarak görülebilecek sistem, babadan oğula geçer. Şaman olmak isteyen kişinin içsel bir çağrısı olması ve o Şamanlığı ilham olarak kendinde hissetmesi gerekir. Şaman olmak isteyen kimse, diğer Şamanlarla iç içe olur ve onların yanında uygulamalar, ritüeller ve gelenekler hakkında eğitim alır. Eğitim süreci, topluluklarda veya daha deneyimli yapılan uygulamalı çalışmaları, ritüelleri, meditasyonları ve diğer spiritüel teknikleri içerir. Bu aşamadan sonra, Şaman kendi içerisinde bir yolculuk yapmalıdır. Dünyayı, kişisel çıkarımlarını algılamak, ruhsal büyüme için çalışmak ve içsel dönüşümü gerçekleştirmek Şamanı amacına yaklaştırır. Bütün bunları sağlayan Şaman, son olarak inisiyasyon (rehberlik) ve uygulamaya geçer. Şaman olan kişi kendisi için özel bir kıyafet ve maske hazırlar (Turan, 1994: s. 127-128).

Altay Şamanının kıyafetleri teke derisi ya da Ren geyiği derisinden yapılır. Süsleri doğada bulunan canlılardan ve var olduğuna inanılan ruhların tasvirlerinden oluşur. Kıyafetlerde olması gereken tasvir, yılanıdır. Üst düzey bir Şamanda en az 1.070 adet yılan olması gerektiğine inanılır. Bunun yanında Şamanın göğe yükselmesine yardım edecek kuş tüylerine ihtiyacı vardır. Kıyafetin arka tarafında hayvan postları ve bakırdan yapılmış yuvarlak hayvan tasvirleri yer almalıdır. Kıyafetin ön kısmında çok sayıda zil de vardır. Ziller kötü ruhları kovmaya ve esrimeye fayda sağlar. Kötü ruhları kovmak için kullanılan bir başka materyal ok ve yaydır. Eliade’ye göre Şamanın boynuna asmış olduğu aynanın Çin kaynaklı olduğu söylenir. Takılan ayna Şamanın esrime sırasında dünyayı görmesine yarayan yansıma ya da gözüdür. Bazı Şamanlar boyunlarına ayna yerine kemik ya da boynuz takar. Takılan cisimler Şamanın üzerinde yeniden canlanmayı simgeler. Şaman kıyafetinin Altaylılara göre önemli parçasından biri de başlıktır. Başlık, üzerinde bulunan kertenkele, baykuş, kartal ve diğer hayvan şekilleri Şamanın esrime sırasında yardımcıdır. Bütün bu sembollerde esinlenen başlıca üç hayvan; ren geyiği, kartal ve ayıdır. Şamanlar, ruhun kendi bedeninde olduğunu belirtmek için de bir materyal kullanır. O da maskelerdir (1999: s. 175-196).

Resim 1.1: Şaman başlığı, maskesi ve boynunda gözü sayılan aynası.

Resim 1. 2: Kam (Şaman) Kıyafeti

Kıyafetleri ve şekli kadar Şamanların davulları da dikkat çeker. Davullar esrime sırasında çıkardığı sesler nedeniyle Şamanın kendinden geçme ve ruhlarla iletişimini sağlar. “Şamanı "dünyanın merkezine" taşımak veya havada uçmasını sağlamak için olsun, ruhları çağırmak ve "hapsetmek" için olsun, Şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmağa hazırlandığı seansının yürümesi için vazgeçilmez bir öğedir” (Eliade, 1999: s. 199). Davul çalma ritüeli, Şamanın enerjisini yükseltmesine, frekanslarını değiştirmesine ve ruhsal dünyayla bağlantı kurmasını sağlar. Davul sesi, Şamanın çevresindeki enerjileri etkilemesine ve doğal güçlerle uyum içinde çalışmasına yardımcı olur. Davul, ritmik titreşimleriyle enerji akışını dengelemeye

ve şifaya öncüdür. Şaman davulu, genellikle büyük bir tambur şeklinde ve ahşap bir halka çerçeve üzerine gerilmiş deriden oluşur. Derisi genellikle hayvan derisinden yapılır ve gerildikçe farklı tonlar ve rezonanslar üretir. Çerçevesi üzerine genellikle semboller, hayvan figürleri veya diğer spiritüel motifler işlenir. Davulların üzerinde bulunan şekiller ise şunlardır:

Resim 1.3: Kam Davulu

1. Uçmağ: Şaman davulunun uç kısmında dairesel şekilde belirtilen yer cennettir. Türk inancına göre Tanrı burada yaşamaktadır ve ölen her iyi kişi uçmağda onunla buluşur. Göğün en üst katı olması, davulda da şekil itibariyle en uç noktada verilir.
2. Gök Çıkrığı: Gök çıkrığı görülür. Gök çıkrığı, yer ve göğün ayrıldığı noktadır ve davul üzerinde de birleşme noktaları verilir.
3. Göğün Direği: Çoğu tasvirde çizgi şeklinde şekillendirilen göğün direği, Türk kültüründe dağların birleştirici özelliğinden kaynaklı olarak ele alınır. Yapılan kazılarda bulunan kalıntılarda hayat ağacı olarak da tasvir edilir. Göğe ulaşmanın aracıdır. Bölen bir çizgidedir ve dünyayı iki kısma ayırır. Yukarıda en uç kısımda uçmağ, aşağıda en alt kısımda tamu bulunur. Dikey sembolizmin aracılığı ile dünyanın döngüsünü anlatır. “Öte yandan, karşılıklı olarak iki (yaz, kış) gündönümü noktalarını, iki ekinoks noktalarıyla birleştiren çizgidir” (Guenon, 2019: s. 38). Dikey yön bir bütün halinde düşünüldüğünde en alt kısımdan en üstüne varoluşsal bir imge anlamını taşır. İnsanın yaratıcıdan kopup tekrar yaratıcıya varması esas amaçtır. Bu nedenle dikey yön, ulaşabileceği en üst mertebeyi yani “insan-ı kâmil”i simgeler. İnsanın tekâmül derecesi yükselerek, kendi sınırlarının ötesine ilerledikçe Tanrı’ya yaklaşır, özetle

insan yine ayrıldığı Tanrı'ya ulaşır. Onu bir "İnsan-ı kâmil" derecesine taşır (Guenon, 2019: s. 32).

4. Kızıl Tamu: Aşağı âlem, cehennem olarak isimlendirilen yer. Yeryüzünün yedi kat altındadır. Erlik ve diğer kötü ruhlar burada yaşar.

5. Alageyik: Birçok Türk boyu tarafından ongun olarak kabul edilen dağ hayvanıdır. Kam tarafından kurban olarak verilir.

6. Kuşlar: Tıpkı alageyikler gibi Şamanı gökyüzüne ulaştıran canlıdır. Kuşlar, Türk boylarında kutsaldır çünkü uçabildikleri için yer ve gök arasında iletişimi sağlar

7. Savaşçı (Okçu): Pek çok kam davulunda savaşçı figürü bulunur. Kafasının üzerinde bulunun çıkırıklar, kam figürü anlamını katar.

8. Yeryüzü (Mit Ana ya da Tabiat Ana): Yeryüzü, gökyüzü kadar kutsaldır. Animizm inancına göre doğanın, tabiatın bir ruhu vardır. Yeryüzü kapsayıcı bir tabir olması nedeniyle Şaman davulunda yerini alır. Ağacın altında bulunan üç paralel çizgi ulu dağı sembol eder. Çizgilerin üzerinde bulunan ağaç hayat ağacıdır, Türklere göre ağaç, kutsal kayın ağacıdır.

9. Türk Birliği: İnsan tasvirleri pek çok anlamı karşılar. Bazı araştırmacılara göre Turan birliği mensuplarıdır. Bazı araştırmacılara göre, yardımcı ruhlardır ve Şamana ayini (esrime) sırasında yardımcı olurlar.

10. Gökyüzü: Tasvir, güneş, ay ve yıldızlar ile birlikte verilir. İnanişe göre Türk mitolojisinde yer alan yaratıcı Tanrı Ülgen, burada yaşar. Ülgen'in yaşamış olduğu katman yedidir. Kam ayinlerinde en fazla yedinci kata kadar çıkabilir. Ancak Ülgen'in üzerinde de bir ulu Tanrı vardır. O, ulaşamaz ve on yedinci-on dokuzuncu katta oturur.

11. Ay ve Yıldızlar: Güneş ile birlikte göğü simgeler. Ay göğün hüküm vericisi olarak bilinir ve yıldız kümesinde yer alan kutup yıldızı yol göstericidir.

12. Atlar: At, Türk kültüründe yer alan önemli unsurlardandır. Kahramanın yoldaşı, Şamanların ise göğe yükselmede önemli kurbanlarıdır. Atlar, ruhların gök âlemine yolculuğunda yoldaşlık eder. Bu nedenle Şaman davulunda da yerini alır (Eliade, 1999: 54).

Şamanizm ve animizm birbirine yakın olgulardır. Şamanizm, temeli itibariyle animizme dayanır. Genellikle animistik bir dünya görüşüne dayanır ve doğal dünyanın canlı olduğunu savunur. Her şeyin bir ruha sahip olduğunu kabul eder. Animizm, her varlığın veya nesnenin bir ruhu veya canlı bir özelliği olduğuna inanan inanç sistemidir. Doğada bulunan her şeyin (bitkiler, hayvanlar, dağlar, nehirler, taşlar vb.) ruh taşıdığına ve bu ruhların etkileşim içinde olduğuna inanır. Dünyanın canlı ve bilinçli olduğu fikrine dayanır ve çevrenin ve doğal varlıkların saygı gösterilmesini gerektirir. Şamanlar, animistik inançlarını şifa çalışmaları ve spiritüel iletişim aracılığıyla uygular. Ancak animizm, doğada canlılık ve ruh kavramını

vurgulayan bir inanç sistemini ifade ederken, Şamanizm, bu inançları ritüeller ve Şamanik uygulamalar aracılığıyla hayata geçiren özel bir inanç sistemidir (Kafesoğlu, 1988: s. 287-289).

İbrahim Kafesoğlu'nun Şamanların önemi hakkında; Bozkır Türk halkları, yerleşik kültürden farklı olarak daha çok siyasi karakterli bir topluluktur ve kesin çizgilerle dini bir cemiyet oluşturmaz. Bu topluluklarda yerleşik hayata geçişin gerçekleşmediği bozkır yaşam tarzı, dinin toplumsal hayatta oynadığı rolü sınırlar. Türklerde din, toplumsal düzenin ve yönetimin bir parçası olarak görülür. Özellikle Şamanizm, inanç sisteminin temelini oluşturur. Şamanizm, doğa ruhlarına, rehberine ve dünyasına olan inanca dayalı bir inanç sistemidir (1988: s. 297). Şamanlar, toplumun dini liderleri ve aracıları olarak önemli bir rol oynar. İnanç sistemi, doğa, ruhlar, atalar ve kozmik güçlerle bağlantı kurmayı içerir. Bu inançlar, toplumun sosyal yapısını ve siyasi düzenini etkiler. Şamanist inançlar, liderlerin meşruiyetini ve toplumun birliğini sağlamada önemli bir rol oynar. Ayrıca, Eski Türklerdeki inanç sistemi, ölüm ve ölü kültüne de odaklanır. Ölülerin ruhlarının korunması, anma törenleri ve mezar ritüelleri gibi uygulamalar, inanç sisteminin bir parçasıdır. Bu ritüellerde, ruhların ölüm sonrası yaşamına olan inanç önemli bir rol üstlenir.

Her bölgenin kendine ait ruhu olması, her ayinin farklı dualar ve sözler içermesini gerektirir. İnsanlar, ruhlar ile iletişim kuramazlar; onlar nelerden hoşlanır, ne gibi dualara cevap verirler, kurban edilmesi gereken hayvan hangisidir ve hangi tür bir tören düzenlenmesi gerekir bilmezler. Sorunların üstesinden gelemeyen kimseler, bilen bir aracı sayesinde ruhlarla bağ kurmaya çalışır. Bütün bunları bilen ve ruhları insanlardan çok daha iyi tanıyan Şamandır. Onda bilgiler evvelden beri vardır. İyi ruhlarla kurmuş olduğu iletişimlerde inayet isterken, kötü ruhları kovarak insanları beladan kurtarmaya çalışır. Kamlar, ruhlar ile olan iletişiminde, onları razı ederek ayinini gerçekleştirir ve çözüm bulur. (Şener, 1997: s. 15). Türk milletleri hastalıkların nedeninin anlayamadıkları durumlarda hastalığa neden olan şeyin kötü ruhlar olduğunu düşünür. "...çıkarılması gereken yabancı bir maddeye, bir tabunun ihlaline bağlamakta, çareyi ritüellerde aramakta idi." (Kabak ve Köksal, 2023: s. 89) görüşü, toplum tarafından Şamanların sebebi belirsiz olaylar için başvurulduğu bir merci haline getirir.

Şamanlar ayin sırasında tütsü yakar ve bu sayede dileklerinin duman aracılığı ile göğe ulaştığını düşünür. Bunun yanında yakılan tütsünün ortama yaymış olduğu koku maneviyatı canlandırır. Şamanların, tütsü ile birlikte tütün, esrar gibi maddeleri yaktıklarını ve tütün suyu içerek esrimeyi sağladıkları söylenebilir. Kısaca, tütün suyu içen Şaman için iki dünya arasında bir yarık oluşur ve bu yarıktan iletişim sağlar. "Şaman tütün suyu sayesinde tüm bedeniyle öteki dünyaya açılır" (Perrin, 2018: s. 60). Kızılderililer, ayinleri öncesinde "barış çubuğu" adı verilen, kendinden geçmeyi sağlayan maddeyi içer. Tütün suyu gibi kendinden geçişi ve iki dünya arasındaki perdenin kalkmasını sağlar. Kolombiya'da yaşamış Kogiler de, kokain yaprakları yakarak öteki dünyaya kokular gönderir (Perrin, 2018: s. 60-61).

2. BÖLÜM

YERİN DİREĞİ, GÖĞÜN BASTIĞI: DAĞ

2.1. Coğrafi Terim Olarak Dağ

Dağlar, dünya üzerinde bulunan göğe uzanan zirveleri ve toprak, kaya gibi bileşenlerle oldukça heybetli görünen yer kabuğu parçalarıdır. Sözlük anlamı olarak; “yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümdür” (URL- 2). Dağlar, oluşum tarihi olarak binlerce yıla dayanmaktadır. Volkanik aktiviteler ve “magma” adı verilen dünya çekirdeğinin meydana getirmiş olduğu dalgalar sebebiyle oluşan levha tektonikleri sonucunda dağlar oluşur. Levha hareketleri yer kabuğunda büyük hareketleri meydana getirir. Bunun sonucunda depremler olur ve toprak parçaları ya da kıtalar birbirine çarpar. Büyük toprak parçalarının birbirine çarpması sonucunda iki kıtanın kenar bölmeleri yukarı eğimli hareket eder ve belirli yükseklikler oluşturur. Bu yükseklikler dağlardır. Buna ek olarak levhaların birbirine çarpması sonucunda da bir levha ya da toprak parçası diğerini altına alarak yükselir. Yükselme sonucunda da yine dağlar meydana gelmiş olur. Dünya üzerinde bulunan çoğu dağ sıraları bu sayede oluşmuştur. En önemli örneği de Himalaya dağ kuşağıdır. Asya levhası ve Hindistan levhasının çarpışması ile oluşmuştur. Dünyanın en yüksek dağı olan Everest Dağı (Tibetçe de “Kutsal Anne” anlamına gelir) da Himalaya sıra dağlarında yer almaktadır (Tatar, 2016: s. 398). Diğer bir etken de volkanik faaliyetlerdir. Dünyanın içinde bulunan ve durmadan kaynayan büyük bir lav topu vardır. Bu lav topuna “magma” adı verilmektedir. Belirli dalgalar sayesinde yer kabuğunu delerek dışarı fırlayan magmalar, oksijen ile temasından sonra soğumaya ve katılaşmaya başlarlar. Lav, kül ve diğer belirli birikimleri gerektiren bu işlem sonucunda dağlar meydana gelir. Türkiye'nin en yüksek dağlarından olan Erciyes Dağı volkanik oluşuma örnek olarak verilebilir.

Dünya, yedi büyük ve bunun yanında birçok küçük levhalardan oluşmaktadır. Levhaların birbirinden farklı yoğunluğu ve küresel denge açısından önemli bir rolü olduğu bilimsel çalışmalarla desteklenmektedir. Yer altında oynayan levhaları da dağların yoğun levha tabakaları dengede tutar. Dağların alt katmanında bulunan levhalara izostatik denilmektedir. İzostasi, litosferin astenosfer (Dünya'nın mantosunun alt kısmını oluşturan sıcak ve yarı-akışkan bir tabaka) üzerindeki yükseltilerinin dengelemesini ifade eder. Dağlar, litosferdeki yükseltilerdir ve bu yükseltiler, astenosfer üzerinde bir basınç oluşturur. Bu basınç, izostatik dengeyi bozar ve dağların yükselmesine neden olur. Bu durumda, dağların izostatik dengeyi düzeltme işlevi olduğu söylenebilir. Dağlar, litosferdeki aşırı yükseltileri dengelemeye çalışarak astenosfer üzerindeki basıncı azaltır. Bu dengeleme işlemi, dağların sarsılmamasını sağlar (Tatar, 2016: s. 49-50). Bu sayede, Nebe suresinde bahsedilen yerkürenin sarsılmaması için yaratılan dağlar, bilimsel alanda anlam kazanmaktadır ve yerin ekseni görevini göreyerek dünyada bir düzen olmasını sağlamaktadır.

Bunların yanında dış etmenler sonucunda oluşan dağlar da mevcuttur. Toprak kayması (erozyon), kurak iklimlerde toprağın tutunamadığı yükseltilerde meydana gelir. Toprak kayması rüzgâr, su akıntısı vb. oluşumlar sayesinde gerçekleşebilmektedir. Toprağın en üst kademedan aşağı doğru akması dağların sivri yapısının (zirvesinin) oluşumuna sebebiyet verir. Aşındırma ve erozyon sonucunda dağlar zamanla farklı şekiller alabilir (Yakar, 2020: s. 112). Dağlar, dünyanın ve yaşama bağlı olan farklı ekosistemlerin devamı için önemli bir rol oynar. Yüksek rakımları ve farklı iklim bölgelerine sahip olmaları, farklı bitki ve hayvan türlerinin yaşamasına olanak tanır.

Resim 2.1: Himalaya Dağ Kuşağında Bulunan Everest Dağı (URL-4).

Resim 2.2: Türkiye’de Volkanik Dağ Olarak Erciyes Dağı (URL-5).

Dağlar yamaçlarının güneş alan ve almayan kısımları dâhil olmak üzere rakımlarının yükselmesinin de etkisiyle farklı bitki örtülerine de ev sahipliği yapar. Bu nedenle dağlar, canlılar için farklı yüksekliklerde çeşitli habitatlar sunar. Bu habitatlar, bitki ve hayvanların gereksinimlerini karşılar. Bitki ve hayvanlar da o yöreye ait fonksiyonlar ve çeşitlilik arz ederler. Dağların zirvelerinde kellik, alpin çayırları ve buzullar bulunurken, daha alçak rakımlarda ormanlar, akarsular ve göller gibi farklı habitatlar mevcuttur. Dağlarda var olan bu farklılık, çeşitli türlerin dağlarda yer alan habitatlarda kendilerine yaşam alanı bulmalarını sağlar. Yamaçlarında oluşan ormanlar ve kimi dağlarda var olan engebeli araziler ekosistem çeşitliliği açısından oldukça önemli merkezlerdendir.

Aynı zamanda, dağlar su kaynaklarının başlangıç noktalarıdır ve çevrelerindeki bölgelere su sağlarlar. Yağan kar yağışları ve sonrasında oluşan kütleli birikimler yükseldikçe soğuyan havanın da etkisiyle aylarca zirvelerde kalır. Baharın gelmesiyle birlikte, yüzyıllarca zaman içinde oluşturdukları dere yatakları ve vadi tabanları aracılığı ile büyük su kütleleri aşağı akar. Dağlar, aynı zamanda kar turizmi, dağcılık ve diğer boş zaman faaliyetleri için popüler yerlerdir.

Dağların fiziksel yapıları, şiddetli rüzgârların hızını yavaşlatarak ters yüzeyinde kalan kısımda var olan yaşamın rahat etmesini ve rüzgârın kesilmesi durumunda insanların daha rahat bir şekilde yaşamasını sağlayabilmektedir. Rüzgârın etkisini kırmak düzlük bölgelerdeki yaşamı koruyabilir ve aşırı rüzgâr erozyonunu önleyebilir. Aynı zamanda, dağlar su kaynaklarının biriktirilmesine ve düz arazilere akmasına yardımcı olabilir, bu da tarım ve yaşam için önemli olabilir.

2.2. Mitolojide Dağ

Gökyüzü, birçok toplum ve din için kutsal kabul edilen bir semboldür. Gökyüzü, insanlara sonsuzluğu, aşkınlığı ve mükemmelliği temsil eder. İlkel insanlar için gökyüzü, uçsuz bucaksız bir alan olarak görülür ve insanların ulaşamayacağı bir yükseklikte bulunur. Gökyüzü, insanların kavrayamadığı bir "bambaşka şeyi" temsil eder, yalnızca sonsuzluğu değil aynı zamanda mükemmelliği de simgeler. İlkel insanlar için gökyüzü, ezeli ve ebedi olanın simgesidir. Ezeli ve ebedi olmak, tanrısal niteliklerin bir ifadesidir. Gökyüzünün sonsuzluğu ve aşkınlığı, tanrısal niteliklerle ilişkilendirilir ve bu nedenle tanrı ve gök kavramları bir arada anılır. Bu kavramlar, farklı dinlerde ve kültürlerde çeşitli şekillerde ifade edilir. Örneğin, antik Yunan mitolojisinde gökyüzü tanrısı Zeus, gökyüzünün hükümdarı olarak kabul edilir. Benzer şekilde, semavi dinlerde de gökyüzü, tanrısal varlığın yüce mekânı olarak görülür. Gökyüzüne bakmak, aydınlanmayı ifade eder. İnsanlar gökyüzüne baktıkça, kendi sınırlı varlıklarının ötesinde bir evrenin var olduğunu ve insanlığın küçüklüğünü fark eder. Gökyüzü, insanlara bir bakıma manevi bir yükseliş ve ilişki kurma arzusunu da aşar. Çeşitli toplumlar ve dinler için kutsal kabul edilen bir semboldür. Sonsuzluğu, aşkınlığı ve tanrısal nitelikleri temsil eder.

İnsanların gökyüzüne olan hayranlığı ve arzusu, insanlığın kendi sınırlarını aşma ve manevi bir bağlantı kurma isteğinin bir yansımasıdır (Sönmez, 2008: s. 73).

Eliade'ye göre gökyüzü, aşkınlığı, gücü ve değişmezliği simgeleyen bir semboldür. Gök, yüce, sonsuz, dokunulmaz ve güçlüdür. Gök, sadece yüce olmak ve "yükseklerde" bulunmak (dinsel anlamda) kudretli ve kutsal olmakla eşdeğerdir. Göğün kutsallığı, tanrının orada bulunmasından ziyade, göğün ezelden beri yüce, sonsuz ve erişilmez olmasından kaynaklanır. Ayrıca, "Göge bakmak aydınlanmak demektir." (Eliade, 2020: s. 65) ve göge bakan her insan ve toplum orada farklı şeyler görür. Ortak noktaları da ulaşılmazlık, yücelik ve sonsuzluktur. Bu durum gökleri kutsalın en üst derecesi yapar ve bu sebeple gökler Tanrı katı olarak anılır.

Gökyüzünün belirtilen özelliklerine hayranlık duyan insanlar, en büyük sığınağın tanrının mekânı olan gökyüzü olduğuna inanır. "En yüksek", "parlak" ve "gök" gibi kavramlar, uygar toplumlar tarafından tanrı düşüncesini ifade etmek için kullanılır. Tanrının aşkınlığı, göğün ulaşılmazlığı, ezeliyeti, ebediyeti ve yaratıcı gücü gökyüzü sembolizmiyle ortaya konur (Sönmez, 2008: s. 74). Bu anlayış, birçok kültürde ve dinde görülen bir motif olarak karşımıza çıkar. Bu duruma bir başka örnek de antik Mısır mitolojisinde gökyüzü tanrısı olan Horus'tur ve göğün hükümdarı olarak kabul edilir. Benzer şekilde, eski Mezopotamya mitolojisinde de gök tanrıları, gökyüzünün kutsallığını ve gücünü temsil eder. Aynı zamanda Mezopotamya'da bulunan Ülkeler Dağı, gök ve yeryüzü arasında bağ kurar. Toplumların gök ve ona bağlı olarak şekillendirdikleri inançlar göğü gözetlemenin daha ileri boyuta geçmesiyle bir üst kademeye geçer. Sümer ve Babil gibi gelişmiş toplumlar zigguratların tepelerine göğü gözetlemek için kuleler inşa eder. Mısırlılar göğü gözetleyerek Nil'in hareketlerini hesaplar. Bu durum, bilimin dâhil olmasıyla gerçekleşir.

Eski toplumlar, bilime dayanan dünya görüşleri ve inançlarında yer alan ritüelleri evrenden hareketle gerçekleştirilmiştir. Öyle ki doğadan yansıyan görüntüler insanlarda manevi dürtüyü uyandırmış ve toplumsal hayatı şekillendiren güç olmuştur. Sosyal hayatlarında da doğanın dengesini gözlemlemişler ve bundan yola çıkarak hayatlarının içinde bulunan, kolaylık sağlayan buluşları doğanın bir yansıması olarak kullanmışlardır. Dünya onlar için henüz keşfi tamamlanmamış bir ada değildir. Onlar için dünya sadece ufak bir oluşum evresi tezahürü olan kaostur. Bunu bildikleri için de doğayı ona göre gözlemlemiş ve kendilerini dünyanın bir düzenleyicisi olan kozmos yerine koyarlar. Yapmış oldukları bu gözlemler sayesinde hayatın kolaylıklarını keşfetmişler ve daha rahat yaşam sürebilmek için "doğadan hareketle" adımlar atarlar. "İnşa edilen her yeni şehir, her yeni ev, dünyanın yaradılışını bir anlamda bir daha tekrarlar. Aslında her şehir ve her konut "evrenin merkezinde..." [dir.] (Eliade, 2020. s. 407). İnsanlar için sadece sosyal hayatın yürütülmesi için bir araç değil, aynı zamanda manevi dünyanın kapılarıdır. Tüm toplumlarda baş Tanrı göktedir ve kendisine en yakın olan yerküre parçası onun meskenidir.

Dağlar birçok kültürde ve inanç sisteminde manevi öneme sahiptir. İnsanların inançları ve kültürleri, doğal unsurlara ve dağlara özel anlamlar yükler. Yükseklikleri, görkemli görüntüleri

ve fiziksel zorlukları nedeniyle insanların hayranlığını uyandırır ve insanların manevi deneyimlerini etkiler. Bu nedenle dağlar kutsal atfedilir ve Tanrı'ya yakınlıkları dolayısıyla dinsel olguların beşiği sayılır. Dinsel olgulara ev sahipliği yapan dağlarda ayinler, ritüeller ve çeşitli meditasyonlar gerçekleştirilir. Bu sayede "Tanrı'dan bir parça" olmak hedeflenir. Dağ zirveleri kutsal merkezleri temsil ederken aynı zamanda manevi aydınlanma sağladığı için insanlar tarafından yüce deneyimlerin sembolü olarak algılanır.

Kutsal yerler, bir toplumun dinî hayatının merkezinde yer alır ve insanların hayatına yön veren ve anlam katan mekândır. Tanrı ile bağlantı sağlanan kutsal alanlar, insan doğasının derinliklerinde yer alır ve dinî inancın önemli parçasıdır. Bu nedenle, insanlar "kutsal bir yer olmaksızın yaşayamayacakları" (Güngör, 2020: s. 145) düşüncesine sahip olur. Eliade, bu düşüncüyü "Cennet Özlemi" olarak tanımlar. Cennet özlemi, insanların kutsal bir yer arayışıyla ilgili içsel bir özlemdir. İnsanlar, kutsal bir yerde kendilerini Tanrıya daha yakın hisseder, manevi bir bağlantı kurar ve hayatlarının anlamını bulurlar. Bu düşünce doğrultusunda tarih boyunca insanlar, çeşitli dinî ve kültürel geleneklerde kutsal sayılan yerlere hac ziyaretleri yapar. Her inanış sisteminin kendi kültürleri ile iç içe olan kutsal yerler bulunur. Örneğin, Hristiyanlar için Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi, Meryem Ana'nın evi olarak kabul edilen Efes'teki Meryem Ana Evi ve Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası gibi yerler kutsal kabul edilir. İslam'da Mekke ve Medine gibi kutsal şehirler, Müslümanlar için önemli hac merkezleridir. Hinduizm'de Benares (Varanasi) ve Budizm'de Lumbini (Buda'nın doğum yeri) gibi kutsal yerler vardır (Güngör, 2020: s. 145-146).

Kutsal yerler, insanların dinî inançlarını yaşama, ibadet etme ve manevi deneyimler elde etme arzularını karşılar. Dağ gibi göğe yakın olan yerler ritüellerin gerçekleştiği, toplulukların bir araya geldiği ve manevi deneyimlerin paylaşıldığı mekânlardır. İnsanlar için kutsal yerler, bir tür bağlılık, huzur ve manevi tatmin kaynağıdır. Aynı zamanda kutsala dâhil edici rol oynar ve inanç sahibi olan herkesi kendine çeker. İnsanların dağ zirvelerinde gerçekleştirdiği meditasyonlar onları başlangıcın bir parçası haline getirir. Dağlar, ilkel toplumlarda olduğu gibi semavi dinlerde de kutsal sayılır.

Musevilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Tanrı mesajlarını insanlara, peygamberler aracılığı ile dağlarda tebliğ ettiği kabul edilir. İncil'de, Musa'ya Sina Dağı'nda "Musa Tanrı'nın huzuruna çıktı. Rab dağdan kendisine seslendi (Mısır'dan çıkış, 19", (URL-15) vahiy indirildiği anlatılır.

İslam'da, Mekke'de yer alan Nur Dağında bulunan Hira Mağarası, Hz. Muhammed'e ilk vahyin gönderildiği yer olarak kabul edilir. Bütün bunlar geçmişten gelen birikimlerin ışığında gelişen inanç boyutlarıdır.

İnsanlığın inanç yoluyla ve çevresel faktörlere bağlı olarak dağları kutsal kabul etme sebepleri çeşitli faktörlere dayanır. Diana L. Eck'in "*The Encyclopedia of Religion*" adlı eserinde yer alan "*Mountain*" başlıklı yazısı, dağların önemini başlıklar altında açıklar. O'na göre dağların kutsallığı beş farklı sebepte birleşir.

1. Dağlar tüm kültürlerde dünyanın kozmik merkezi sayılır.
2. Hayal ve Tanrı'dan gelen vahyin geliş mekânıdır.
3. Tanrı'nın, kutsalın ikamet yeridir.
4. İlahi güçlere sahiptir ve bu sebeple kutsal kuvvet yüklenmiştir.
5. Son olarak dağlar, hayat ve ölümün kaynağıdır
6. Dağlar sürekliliğin timsalidir (Eck, 2005: s. 6212-6214).

Bir başka sınıflandırılma da yine dağların kutsal olarak görülmesinin nedenlerini içerir.

1. Bazı zirveler, birtakım kültürler ve gelenekler için kutsal mekânlar olarak görülürler. Geleneksel olarak "kutsal dağlar" olarak isimlendirilen bu yerlerin kültürel altyapısı mitler, inançlar ve hac, meditasyon ve kurban gibi birtakım pratiklerle kurulmuştur.
2. Hürmet edilen ya da edilmeyen dağlar, tapınak, manastır, inziva yeri, taş, pınar, ağaçlıklar gibi kutsal mevkileri veya tanrısal bir kişiliğin eylemleriyle ilişkilendirilen yerleri kapsarlar.
3. Dağlar, güzellik ve mana barındıran mekânlar olarak telkin edilmiş olmaları dolayısıyla insanlarda huşu ve merak uyandırır (Polat, 2020: s. 156).

Polat'ın aktardığı Arne Naess sınıflandırması da dağın sembolik değerlerini inceler.

1. Yukarı hareket
2. Göğe Yükselme
3. Yükseklik
4. Üstünlük
5. Cennete yakınlık
6. Mücadele
7. Ulaşılamazlık (Polat, 2020: s. 156).

Dağların etrafında şekillenen ve ona bağlı olan temalar da başlıklar altında incelenir.

1. Yükseklik
2. Merkez
3. Güç
4. Varlık ya da bir varlığın ikametgâhı
5. Tapınak

6. Cennet ya da bahçe
7. Atalar ve ölümler
8. Kimlik
9. Kaynak
10. İlham, yenilenme ve dönüşüm (Polat, 2020: s. 156).

2.2.1. Axis mundi

Dağların; kutsal bir odak noktası, kutsal bir alan veya mekân olarak işlev görmesi geçmiş, unutulmaya yüz tutmuş dinleri ve günümüz semavi dinlerinin çoğunda görülen bir özelliktir. Kutsal bir odak noktası olması da dağları evrenin merkezi yapar. Yerin eksenine "axis mundi" denir. Eliade, evrenin eksenine anlamına gelen "axis mundi" terimini ilk olarak ortaya atan kişidir. Kavram Latince'dir O'na göre, "... axis mundinin geçtiği yerler olarak kutsal şehir ya da tapınak, gök, yer ve yeraltının birleştiği bir yer olarak görülür." (2020: s. 403). Axis mundi'nin geçtiği coğrafi bölgelerin kutsal şehirler veya tapınaklar olarak görülmesinin nedeni, bu yerlerin hem göksel hem de dünyevi düzenin birleştiği noktalar olmasıdır. Dağlar, gökyüzüne doğru yükseldikleri için kozmik bir yükseklik ve manevi bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, yerle bağlantılıdır ve topraktan doğan enerjiyi temsil ederler. Dağlar ters perspektif ile yer altı âleminin içinde bulunur ve yerin altındaki dünya ile de irtibat sağlar.

İnançlarda yer alan ve evrenin göbeğini temsil eden her olgu axis mundi olabilir. En önemlisi de dağlardır. Dağların hem üç âlemin birleştiricisi olması hem de göğe (Tanrı'ya) ulaşmanın yolu olması merkez olarak görülmesine sebep olur.

Axis Mundinin var olması insanlar ile Tanrıların birlikte yaşadığı döneme rastlar. Cennette var olan hayat ağacı, bir axis mundi görevi görür. Bazı mitolojilerde bu ağacın yerini dağ alır. İnanışa göre insanın yasak meyveyi yemesi, Tanrının insanlara karşı sinirlenmesine sebep olur. Mitolojide yer alan Tanrı-insan formunun kökenini de açıklayan söylevde, "Tanrı ve cennetin yeryüzünde olduğu" ve sonrasında Tanrının sinirlenerek göğe çıktığı anlatılır. Bu olaydan önce axis mundi insan ile Tanrının arasında yer alan köprüyü oluşturur. Daha sonrasında Tanrı ile insan bir arada yaşamasına rağmen Tanrı insandan uzaklaşır ve cenneti de yanında götürür. Cennette yer alan ve evrenin parçalarını oluşturan unsurlar da (axis mundi gibi) Tanrı ile birlikte göğe çekilerek yeryüzünden yok olur. Yeni Ahit'te de asla tekrardan geri döndürülemeyecek, ulaşamayacak cennet anlatılır. İnsanların Tanrı ile yaşadığı döneme özlem duyar, daha sonrasında axis mundi'yi (ağacı ya da dağı) simgeleyen yapıları oluşturur. İnsanların suni bir şekilde inşa ettikleri bu yapılar; zigguratlar, piramitler, obolar ve diğerleri cennette yer alan axis mundinin stilize edilmiş halini oluşturur. Çünkü kaybedilen cennet yeniden kazanılmak istenir ve o kutsal zamana dönüş sağlanmaya çalışır. Tanrı ile yeniden buluşmak ve kutsal zaman yeniden yaşanmak istenir. Psikanaliz de bu duruma regresyon denir. Regresyon; insanın olgun halinden daha az olgun haline dönmesi demektir. Her insan

içinde ilkel bir dürtü barındırır. Yapıların inşa edilme nedenlerinden biri de budur. Öyle ki, bütün bu yapılar axis mundiden hareketle inşa edilir ve kutsal mekân olarak görülür. Kutsal mekân ise Tanrının evidir ve cenneti sembolize eder (Kaya: URL-6).

Örnek olarak, Babil Kulesi'nin yapılma nedeni dünyada bir cennet oluşturmaktır. Bu merkez, suni bir axis mundi yaratmayı amaç edinir ve insanların Tanrı ile arasındaki mesafenin bu köprü ile geçileceği inancı hâkimdir. Bu nedenle bütün insanlar bu kulenin yapımında görev alır ve hepsi ortak bir ülkü için toplanır. O ülkü, Tanrıya kavuşmaktır. Söz konusu yapı ile ilgili bir başka efsanede, cennet inşa etmekten ziyade, insanların Tanrı'ya yaklaşmak ve cennete erişmek için bir köprü inşa etmek istemeleri anlatılır. Kısaca, Babil Kulesi, bir tür "axis mundi" olarak düşünülür, yani cennetle dünya arasında bir bağlantı noktası olarak görülür. Bu amaçla inşa edilen yapı, cennet olarak ya da cennette yer alan axis mundi olarak düşünülür. İnsanların axis mundiden hareketle inşa edilmeye çalışılan yapıtlar günümüzde bile devam eder. Uzay mekiklerinin göğe doğru yükselişi de insanların Tanrıyı arama ve ona ulaşma çabasının örneği olarak verilebilir. Dolayısıyla, bütün göğe yönelik hareketlerin bir vuslat yaşama gereksinimi olduğu düşünülebilir.

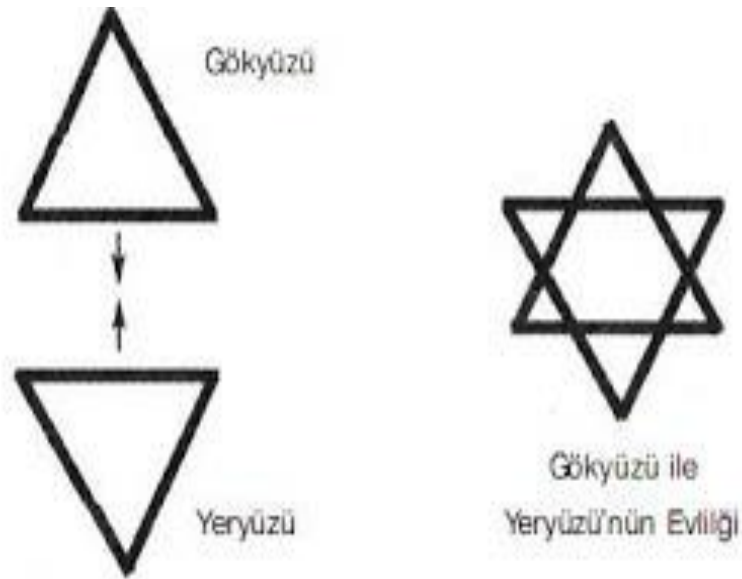
Dağlar da axis mundidir çünkü cennete ulaşmak için bir aracı görevi üstlenir. Dağlar, Tanrı'nın insanlar ile olan iletişimde bir araç olarak görev alır. Bir köprü vazifesi görerek yeryüzü ve gökyüzünü bağdaştırıcı olduğu bilinir.

Hz. Musa Mısır'dan ayrıldıktan sonra aşağıda verilen ezoterik (içe dönük anlam) sembolizmi iki üçgenin ya da âlemin iç içe geçmesi ile dile getirir. Sembol farklı kültürlerde pek çok anlama sahiptir, Davut Yıldızı, Sirius, Altıgen Yıldız, Süreyya Yıldızı ve göğün erilliği anlamlarını taşır. Bu sembol daha sonrasında Yahudi halkının ulusal sembolü haline gelerek Siyonizm'i sembolize eder. Ancak tarihi arka planında bu sembol yeryüzü ile gökyüzünün evliliğini açıklar. Tepe noktasında yer alan üçgen göğü, aşağı bakan üçgen yeri sembolize eder. Bu iki âlemin birleşerek iç içe geçmesi semavi dinlerin mistisizm savunucularında "vuslat" olarak ifade edilir. Vuslat, kavuşma anlamına gelir. İki âlemin birbiri ile kavuşması bir evlilik olarak görülür. Bu sayede göksel bilgiler yeryüzünde de ortaya çıkar. Bu durum varlığın şuurlanmasıyla ortaya çıkacak bir sürece karşılık gelir. Bir başka deyişle göksel bilgilerin insanda tezahür etmesi anlamına gelir (Sarigül, 2015: URL-7).

Daire de üçgen gibi sembolizmi kuvvetli şekillerden biridir. Yerleşik Orta Asya kültüründe ve İslamiyet'in kabulünden sonra Türk sanatında önemli bir rol oynar. Daire, tek tanrı inancının sembolü olarak kabul edilir. Bu inanç sisteminde, her şeyin tek olan Tanrıya başladığı ve bittiği düşünülür. Daire, teklik ve bütünlük anlamını taşır. Nazar boncuğu da Türk kültüründe önemli bir semboldür. Nazar boncuğunun, kötülükleri uzaklaştırdığı ve kötü gözlerden koruduğuna inanılır. Bu nedenle, nazar boncuğu birçok Türk evinde ve eşya üzerinde kullanılır. Göz motifine gelince, bu motifte yine üçgen biçimli, halk arasında muska olarak bilinen üçgen bir semboldür. Türk kültüründe gözün koruyucu bir imge olduğuna inanılır. Üçgen yapısıyla iyiliğin gökten geldiğine işaret eder. Öyle ki, nazar boncuğu gibi, göz motifleri de kötü

gözlerden korunmayı temsil eder. Üçgen, kare, dikdörtgen ve eşkenar dörtgen gibi geometrik şekillerde göz motifine sıkça rastlanır. Bu motifler de, Türk sanatında süslemelerde ve dekorasyonda kullanılır. Türk kültüründe sembollerin ve motiflerin kullanımı, derin bir anlam taşır ve inanç sistemlerini, kutsal değerleri ve estetik anlayışı yansıtır. Daire, tek Tanrı inancını ve bütünlüğü simgelerken, göz motifleri kötülüklerden korunmayı ifade eder. Bu semboller, Türk sanatında ve kültüründe önemli bir yer tutar (Çelikbaş, 2018: s. 60-61). Dağların axis mundi olarak halkın gündelik hayatına yerleşmesi belirli semboller aracılığı ile yaşantının içine dâhil olur. Örneklerde verilen semboller bu durumun açıklayıcısıdır.

Benzer düşünce çeşitli topluluklarda da yer alır. Mısırlılar evrenin yansıması olarak piramitlerini üçgen şekilde inşa eder. Bu sayede iyiliğe sahip olurlar. Piramit üçgen sembolizmi ile göğe, evrene ve dolayısıyla Tanrıya bağlanmış olur. Hititler üçgeni şans getirmesi ve iyiliğin hâkim olması için kullanır. Özellikle resmi anlaşmalarda ve evraklarda üçgeni damgadan ziyade sayfanın boş yerlerine işler. Bunun şans ve devamlılık getireceğine inanılır. Aynı zamanda gücü temsil ettiğine inanılan boğaların (öküz) başında yer alan boynuzlar ana rahmini ve buna bağlı olarak yeryüzünü temsil eder. Gökyüzünü simgeleyen düz üçgen, fallus olarak görülür ve bu düşünce ile erillik fonksiyonu sağlanır. Bu nedenle görselde yer alan “Gökyüzü ve Yeryüzünün Evliliği”, yer ana ve eril olarak (fallus) imgelenen gökyüzünün birleşmesini gösterir. Buna bağlı olarak evrenin öküzün boynuzları üzerinde (yeryüzü üzeri gökyüzü ve evren ile tasvir edilir) yer aldığı fikri de yaygınlaşır. Hitit topluluğunun yaptığı öküz tasviri heykellerinde de iki boynuz arasında yer verilmiş üçgen biçimindeki şekiller de dikkat çeker. Göğün tasviri yanı sıra Ana Tanrıça kültü ve onu tasvir etmek için kullanılan öğelerde de üçgen motifinin yer alması topluluk arasında bereket Tanrıçası ile üçgen formu arasında ritüelistik bir bağ olabileceğini yapılan çalışmalar ve kazılar sayesinde ele alır (Sir Gavaz ve Süel, 2010: s. 746).

Resim 2.3: Yer ve Göğün Birleşmesi (Sarigül, 2015: URL-7).

Yerin eksenini ya da axis mundi, dinlerde ve mitolojilerde yer ile cennet ve cehennem gibi ya da Tanrı/Tanrıların ikamet ettiği yer arasındaki ilişkinin sağlandığına inanılan yerdir. Daha yüksek ve daha alçak âlemler arasında seyahatler ve iletişim bu nokta üzerinden sağlanır. Aşağı âlemlerdeki yukarı âleme çıkarak burada bulunanlar ile iletişim kurar ve buradan diğer âlemlere geçişi sağlayarak iletişimin devamlılığını sağlar. Axis mundi tüm âlemde örnek alınacak bir oluşumdur. İnşa edilen her yeni şehir, ev ve tapınak yaradılışın tekrarlanmasını sağlar. Bu durumda insanlar kutsal zamana dâhil olur. Asıl amaç budur, kutsala dâhil olmak ve Tanrıdan bir parça olmak. Bu nedenle her konut, ev ve tapınak evrenin merkezinde yer alır. Bu nedenle axis mundidir.

İnsanlar; şehirleri, tapınakları ve dağa benzer işlevlere sahip meydana getirdikleri obo, minare, kule, kale ve diğer evrenin merkezi saydıkları unsurları "Axis Mundi" olarak kabul etmekte ve bunun sonucu olarak da bir inançla bağlanmaktadır. Bu inanç, her kültürde farklı dinî ve ritüelistik bağlar ile harmanlanmış şekilde karşımıza çıkar. Birçok antik kent ve medeniyet, kendi kutsal alanlarını veya tapınaklarının evrenin merkezi olarak görür. Merkez ifadesi için Eliade, en yüksek gök noktasına 'Dünyanın Zirvesi' tanımlamasını getirmektedir. Bunun yanında "Kozmik Eksenin geçtiği "axis mundi" sonsuz derecede küçük noktadır." (Eliade, 1992: s. 70) görüşü de dağların göğün en uç noktası olmasına işaret eder.

Eliade, axis mundi yani merkezi; tapınakların dağlarla olan ilişkisini ve kutsal sayılmasına sebep olan adımlarını üç maddede açıklamıştır. Bunlar:

1. *"Kutsal dağ (burada yer ve gök birleşir) dünyanın merkezindedir.*
2. *Her tapınak ve saray (buna bağlı olarak her kutsal kent ve krallık merkezi) bir Kutsal Dağ'dır. Dolayısıyla Merkez'dir.*
3. *Kutsal kent ya da tapınak axis mundi olduğundan gök, yer ve yeraltının karşılaşma noktası olarak görülür."* (Eliade, 1994: s. 26).

Merkez olarak kabul edilen dağlar ve ondan esinlenerek inşa edilen kule, kale, minare, mabet ve obo gibi yapılar insanların Tanrı ile iletişimini sağlar. Böylesine bir iletişim ancak kutsal bir sütun sayesinde gerçekleşir. "Axis mundi adını taşıyan bu sütun, hem gökyüzünü hem de yeryüzünü taşımaktadır ve kaidesi aşağı dünyaya saptanmış durumdadır". (Eliade, 1991: s. 17). Evrenin eksenini olan dağların, merdivenlerin, ağaçların ve diğer iletişim araçlarının etrafında dünya yayılmaktadır. Evrenin merkezi olarak ele alınan bu olgular, eksenin ortasında ve "yeryüzünün göbek çukurunda" yer alır. Evrenin merkezi sembolizmi her toplumda ve kültürde karşımıza çıkar. İnsanların içinde buldukları mekâna olan kutsal yaklaşımı bu sayede açıklık kazanır (Eliade, 1991: s. 18).

Dağlar, üç âlem arasında ki (yeryüzü, gökyüzü, yeraltı) iletişimi ve birliği sağlar. Bu durumu Schimmel "hieros gamos" olarak isimlendirir. Terim, yeryüzü ile gökyüzünün birleşmesini karşılar. İki bölgeyi birleştiren olgu da dağdır ve isimlendirme dağı da kapsar (Schimmel, 2004:

s. 24). Dünya da insanların inancına göre bu üç âlemden oluşmaktadır. Arada köprü görevi gören dağlar hem bu sebeple hem de Tanrı'nın yüksekte olması düşüncesi ile kutsal sayılmıştır. "Axis Mundi" fikri farklı kültürlerde farklı şekillerde ifade edilir, ancak genellikle dağlarla ilişkilendirilir. Dağın yerine geçebilen, belirli bir yüksekliğe ve sivrilığe sahip her madde axis mundi olabilir. Coğrafyanın getirisi olarak dağlar, birçok toplumda gökyüzüne ulaşımı sağlasa da düzlük arazilerde dağların üstlendiği bu görevi; ağaçlar, şehirler, sütunlar, merdivenler, kuleler, tapınaklar, sunaklar ve diğer simgeler de bu aynı görevde ilişkilendirilebilir.

2.2.2. Hayat ağacı

Ağaçlar formları itibariyle dağlardan farklı değildir. Ağaçlar da dağlar gibi kökleri ile yer altına bağlanır ve göğe uzanır. Dağlar gibi üç âlem ile arasında bağ kurar. Kökleri yeraltını, gövdesi yeryüzünü ve dalları göğü temsil eder. Ağaçların dallarının göğe doğru yükselmesi ve kutup yıldızına kadar uzanması, bazı kültürlerde dünyanın eksenini simgeler. Ayrıca, bazı mitolojilerde ağaçların tanrılarla, ruhlarla veya kutsal güçlerle bağlantıya geçtiği düşünülür. Bu nedenle, ağaçlar doğal ve manevi dünyalar arasında bir köprü işlevi görür. Türk mitolojisinde kutsal sayılan ağaçlar, kayın ve çam ağaçlarıdır. Her iki tür de uzun ve görkemlidir. Heybetli olmaları da bu ağaç türlerini insanların gözünde hayat ağacı formunu sağlar (Kaya, 2022: s. 118-119).

Frazer'a göre dağların yerini alan ağaçlar ile karşılaşılması oldukça yerindedir. Özellikle Avrupa ve Asya kıtalarından örnekler veren Frazer, bunun nedenini coğrafi özelliklere bağlar. "Avrupa'da Ari ırkının dinsel tarihinde ağaçlara tapınma önemli bir rol oynamıştır. Çünkü tarihin şafak vaktinde Avrupa uçsuz bucaksız doğal ormanlarla kaplıydı..." (Frazer, 2021: s. 46) ifadesi ağaçların coğrafyaya hâkim olduğunu açığa vurur. Coğrafi etmenler, ağaçların Avrupa kıtasında yaşamını sürdüren halkların dinî ve kültürel hayatını etkilemiş olabilir. Bu sebeple ağaçlar, bu bölgelerdeki dinî ritüellerde ve mitolojilerde önemli semboller olarak kabul edilmiştir. Asya kıtasının almış olduğu yağış miktarı sık ormanların oluşmasına neden olur. Bu durum da yukarıda aktarılan hadiselerin gelişmesine kaynaklık eder. Ek olarak Campbell'ın, "kavranılmaz bir 'yükseklığe' kök salmış kozmik bir ağacın dalları olarak da sunulur" (2022: s. 241) ifadesi ağaçların da insanlar tarafından dağ görevini üstlendirildiğini kanıtlamaktadır.

İnsanların maneviyatıyla ve dünya görüşüyle harmanlanan kozmolojik inançlar, bireylerin evrende varoluşlarını anlamlandırma ve dünya ile ilişkilerini düzenleme çabalarının bir yansımasıdır. Dağlar ve yükseltiler, evrenin düzenine bağlı olarak üst dünyayı, bu dünyayı ve alt dünyayı birbirinden ayıran sınırları temsil eder. Bu sınırlar, insanların gökyüzüne ulaşma arzusuyla birleşir ve sembolik bir kutsal mekân (merkez) oluşturur. Bu nedenle, dağlar ve diğer kutsal yükseltiler, insanların evrenin merkezine yaklaşabilecekleri yerler olarak kabul edilir. Varılması istenen merkez ise, Tanrı'nın bulunduğu ve başlangıcın oradan yönetildiği yerdir. Bu sembolik mekânlar, kültürel bağlamlarda evrenin düzeninin ifadesidir ve genellikle ritüellerin gerçekleştirildiği ve dinî deneyimlerin yaşandığı yerlerdir.

Dağlar, insanların evrensel düzene olan bağlılıklarını güçlendirir ve ruhsal deneyimlerini zenginleştirir. Dağların yüksekliği ve manzarası, insanların içsel bir yücelik ve derinlik hissi yaşamalarına katkıda bulunur. Yüksekliği, insanların evrenin diğer bölgeleriyle olan etkileşimini sağlayarak bir bütünlük oluşturur. Bu mekânlar, kutsal ritüellerin gerçekleştirildiği ve insanların üst dünya ile bağlantı kurduğu yerler olarak hizmet eder. Ayrıca, dağların çevrelerindeki sulak alanlar ve bataklıklar, bu sembolik mekânların dikeyliğini vurgular. Sulak alanlar, evrenin sınırlarını temsil eden su ve toprak arasındaki geçiş bölgesini simgeler. Bu durum, dağların kutsal niteliğinin ve aynı zamanda doğa ile insan arasındaki ilişkinin bir ifadesi olarak önemli bir unsurdur. Genel olarak, dağlar ve diğer kutsal yükseltiler, insanların evrende varoluşlarının anlamını ve yerlerini anlamlandırmada önemli bir role sahiptir. Tapınak, mabet, kule gibi yerler insanların evrensel düzenle olan bağlarını güçlendiren ve kutsal deneyimlerini destekleyen yerlerdir (Romain, 2017: s. 27). İnsanlar tarafından gerçekleştirilen ritüeller döneme ve kültürün gelişimi açısından farklılık gösterirken, geçen zaman da inanç sistemlerini etkileyen bir durum teşkil edebilir.

İlkel insanların dinleri ve günümüzde dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunu etkileyen semavi dinler arasında benzerlik ve bağlantılar bulunur. İnanışın kurmuş olduğu bağlantılar dinlerin gelişimini, inanç sistemlerini, gerçekleştirilen ritüelleri, imgeleri ve kutsal atfedilen mekânları çeşitli unsurlar üzerinden inceler. İlkel insanların dinî, insanlığın ortaya çıkışından itibaren var olan bir inanç sistemidir. Bu sistem toplumların kültür ve coğrafyasına bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Semavi dinler ise, geçmişten gelen kadim dinî yapıların bazı temel inançlarını ve ritüellerini evrimleştirerek daha karmaşık hale getirir.

Büyü, Türk halklarında büyü, bügi kelimelerinin karşılığıdır. “Büyü genellikle olağanüstü güçlerden yararlandığı iddia edilen kişilerin kullandığı tekniklerin genel adı olarak kullanılır.” (Karadaş, 2004: s. 111) ifadesi büyüün tanımını yapar. Büyü, çeşitli kültürlerde ve inanç sistemlerinde farklı şekillerde tanımlanır ve uygulanır. Var olmuş birçok halkta büyü, doğaüstü güçlere veya doğanın enerjisine dayanır. Büyücü olarak bilinen kişiler, bu gücü kullanarak çeşitli etkileri gerçekleştirdiklerine inanırlar. Büyücüler, sevgi büyüleri, şifa büyüleri, koruma büyüleri, kâhinlik ve kehanet gibi farklı amaçlarla büyü yapabilirler.

Birçok yerli toplumun kültüründe geleneksel örf ve adetler doğaüstü güçlerin yardımıyla ilişkilendirilir. Bu kültürlerde, doğanın ve evrenin güçlü, kutsal varlıklara sahip olduğuna inanılır. Bu nedenle, insanlar bu doğaüstü varlıklara saygı göstermek, onlarla uyum içinde yaşamak ve olumsuz etkilerinden korunmak için çeşitli ritüeller ve uygulamalar gerçekleştirir. Büyü gücü, yerli kültürlerinde önemli bir rol oynar. Büyü, doğaüstü güçlerin büyücüyü yönlendirmesi yoluyla istenen sonuçları elde etmek amacıyla kullanılır. Büyücü, büyüleri uygulayan kişidir.

Türk halklarında ve örneği bulunan diğer milletlerde bu görevi üstlenen kişi şamandır. Yerli toplumlar şaman aracılığı ile hastalıkların tedavisi, bereketin sağlanması, avın başarılı olması gibi konularda büyü gücüne başvurur. Büyü gücü, insanların doğa ve doğaüstü varlıklarla

etkileşim kurmasını ve onlardan yardım alma amacını taşır. Aynı zamanda, yerli kültürlerinde kötü ruhlar, hayaletler, ölülerin ruhları ve tanrısal varlıklar da önemli bir rol oynar. Bu varlıklarla ilişkili inançlar ve ritüeller, yerli toplumların hayatlarının çeşitli yönlerini etkiler. Örneğin, kötü ruhların uzaklaştırılması için koruyucu tılsımlar veya ritüeller kullanılırken, ölülerin ruhlarına saygı göstermek amacıyla anma törenleri düzenlenir. Türk halklarında şamanın ritüelleri bu sebepler doğrultusunda gerçekleşir. Halkın kötülüklerden korunması, Tanrı'dan yardım istemesi ve kurban sunma ayinleri onlar tarafından gerçekleştirilir. Bu geleneksel örf ve adetler, yerli toplumların kültürel kimliklerini korumak, doğaya ve doğaüstü güçlere olan bağlılıklarını ifade etmek ve toplumsal düzeni sağlamak için önemlidir. Yerli kültürlerin büyü, ruhlar ve doğaüstü varlıklarla ilişkili gelenekleri, onların dünya görüşlerinin ve inanç sistemlerinin başlangıcını oluşturur (Malinowski, 1990: s. 7-8). Öyle ki, inanç sistemlerinin halk kültüründe gelişmesi sonraki dönemlerde din faktörünün gelişmesine aracılık eder. Bu sayede büyü ile başlayan inanç sistemi, doğa güçlerine saygı ile devam etmiş ve toplumların gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan semavi dinlerin tabanını oluşturur.

Frazer'e göre de semavi dinlerin kökeni büyüsel inançlara dayanır. Büyü ve din arasındaki ilişkiyi ele alan görüşleri, dinin arka planını anlamlandırmada etkilidir. Büyü, insanların tabiatı kontrol etme çabalarının bir ifadesi olarak görülürken, dinin büyüünün yerini aldığını ve bu nedenle daha karmaşık bir inanç şekli olduğunu belirtir ve ekler "...büyü, genellikle Ari ırkının en eski edebiyatında tanımlanan dinden çok daha eski tiptedir." (Frazer, 2021: s. 9) açıklaması ile büyüünün dinden daha arkaik olduğu görüşünü ifade eder. Ona göre, insanlar büyü ile tabiatdaki sebep-sonuç ilişkilerine sembolik anlamlar yüklemeye çalışır. Ancak, büyüünün sınırları fark edildikçe ve etkili olmadığı durumlarla karşılaşıldıkça, insanlar ruhani varlıkların kontrol gücüne sahip olduğuna inanmaya başlar ve bu inanç dinlerin ortaya çıkmasına yol açar. Bu görüşe karşı çıkan bazı araştırmacılar, büyü ve dinin aynı dönemde yan yana var olduğunu ve aynı zamanda birbirini tamamlayan veya iç içe geçmiş iki fenomen olduğunu öne sürer. Ayrıca bazı büyüsel pratiklerin ve çok tanrıcılığın zamanla dinlere dönüştüğünü ve ilahi vahye dayalı dinlerin ortaya çıkmasıyla bu sürecin değiştiğini belirtirler. W. Schmidt, tek Tanrı'ya tapmanın dinin başlangıcı olduğunu savunur. Ona göre, bu inanç zamanla bozulmuş ve büyüsel davranışlar ve çok tanrıcılık gibi unsurlar ortaya çıkmıştır. Ancak ilahi vahye dayalı dinlerin ortaya çıkmasıyla bu durum değişir. (Tanyu, 1992: URL-33).

Ian G. Barbour, "Religion and Science" (Din ve Bilim) adlı eserinde, bilim ve din arasındaki ilişkiyi inceleyen ve bilim felsefesi ile din felsefesi alanında tanınmış bir düşünür olarak, bilim ve din arasındaki diyalogun önemini vurgulayan ve bu iki alanın birbirini tamamlayabileceğini savunan bir perspektife sahiptir. Bilim ve dinin farklı alanlara odaklandığını, bilimin doğal dünya ile ilgili açıklamalar getirdiğini ve dinin ise anlam, değer ve ahlaki sorunlarla ilgilendiğini ifade eder. Dinlerin günümüz dünyasına aktarımında gelişimine ve ulaşımını dört farklı nedene bağlar. Bunlar;

1. Toplumsal ve Kültürel Gelişim: İlkel dinler, genellikle küçük kabile halklarının arasında kabul gören ve bölgeye göre değişkenlik göstererek farklı faktörlere bağlanılan inanç sistemleridir. Ancak, insanların zamanla gelişmesi ve sosyal hayatın iletişim aracılığı ile güncellenmesi büyük toplulukları oluşturur. Büyük topluluklar ise çeşitli nedenler dolayısıyla (savaş, ticaret, komşuluk ilişkisi gibi) diğer milletler ile etkileşimde bulunmuş ve kültür açısından bir takım alışverişler yapar. Bu alışveriş, toplumların kültürlerinde harmanlanmaya sebep olur ve dinlere olan etkisiyle de önü açılan kültürel evrimin gelişimine öncülük eder (Barbour, 2004: s. 6-8).

2. Kurumsallaşma: Semavi dinler kurumsal bir yapıya sahiptir. Toplumların yönetimi belirli inanışlara ve temelinde dine dayanır. Bu sebeple ibadet yerleri ve ritüellerin gerçekleştirilmesi gibi konular merkezin idaresi aracılığıyla yapılır hale gelir. Bu nedenle dinler, merkezin kuralları nedeniyle hiyerarşik bir yapıya dayandırılır. İnsanların ibadetlerine yapılan dışardan bir müdahale dinlerin kurumsallaşmasına ve karmaşık bir hal almasına ve düzenli bir şekilde yönetilerek isteğin dışında bırakılmasına neden olur (Barbour, 2004: s. 24-25).

3. Kutsal Metinlerin Gelişimi: Var olan bütün semavi dinler, Tanrı'dan geldiğine inanılan bir yazılı metin, kutsal bir beyanat içerir. Bu kutsal metinler, Tanrı'dan gelen vahiyler veya vahyin geldiği dinî liderin öğretilerinden oluşur. İçerik olarak, inançların özünü, dinin etik kurallarını, Tanrı'ya ibadet şekillerini ve diğer dinî prensipleri içerir. Kutsal metinlerin yorumlanması ortaya çıkan farklı mezhepler (Örnek olarak Hristiyanlıkta; Protestanlık, Ortodoksluk ve Katoliklik) tarafından yapılır. Mezheplerin dinî öğretileri farklı yorumlanması da dinin insanlar tarafından karmaşık bir hal almasına neden olur (Barbour, 2004: s. 28-30).

4. Felsefi ve Teolojik Etki: Semavi dinler, zaman içinde felsefi ve teolojik etki altına girer. Kutsal metinlerde yer alan dinî öğretiler felsefe ve teolojinin karşılığında hareketle farklı bir pencere açarak tartışma konusu haline gelir ve uzlaşamayan karmaşık bir şekil alır. Yapılan tartışmalar kader, Tanrı'nın varlığı, insanın din ve hayat içinde rolleri ve özgür irade gibi derinlemesine inilen konulardır (Barbour, 2004: s. 3).

Dinî öğretilerin arka planında mutlaka ilkel toplumların gerçekleştirdiği ritüellerden bir parça bulunur. İlkel insanların dinî içinde, toplumun inandığı doğaüstü varlıklar ve çoktanrıcılık fikri mevcuttur. Bu tanrılar, doğa ruhlarını temsil eder ve insanlar onlara dualar ederek yardım dilerler. Semavi dinlerde de bir yaratıcı Tanrı kavramı vardır. Ancak burada çoktanrıcılık değil tek Tanrıcılık fikri yer alır. İnsanlar yine Tanrılarına dualar eder, ibadet eder ve yardım isterler. Ritüeller, ilk insanların dininde doğanın döngüsüne göre hesaplanmakta ve toplu yapılan ayinler dağlarda ruhlara sunulan kurbanlar ile dualar gibi uygulamalar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu sayede insanlar Tanrı ile iletişim kurduklarına inanır. Aynı törenler günümüz dinî ritüellerinde de uygulanır. Ancak, burada kurumsallaşmanın bir getirisi olarak halk ibadetlerini ve dualarını kutsal kitaplardan parçalar okuyarak gerçekleştirir. Bu ayinlerde dağların yerini kutsal mekânlar alır. Dağlar Tanrı'nın meskeni, mabetler de aynı anlamda Tanrı'nın evidir. İlkel insanların dininde ağaçlara, çeşitli eşyalara ve mağaralara yapılan farklı

semboller bulunmaktadır. Bu semboller, inanılan ruhların tasviridir ve onu simgelemektedir. Semavi dinlerde de çeşitli semboller kullanılır. İslâmiyet'te hilal, Hristiyanlıkta haç, Yahudilikte Davut yıldızı özel sembollerdir. Kutsal mekânlar da ilkel dinlerde; dağlar, ormanlar, mağaralar ve insanlar tarafından kutsal sayılmış belirli coğrafi bölgelerden oluşur. Bu mekânlar Tanrı'nın tezahürü olan özel ruhlarla bezenmiş ve saygı duyulan olgular haline gelmiştir. İnsanlar ritüellerini ve ayinlerini bu kutsal alanlarda gerçekleştirir. Semavi dinlerde ise bu kutsal mekânların yerini mimari olarak insanlar tarafından inşa edilmiş çeşitli yapılar alır. Hristiyanlar kiliseleri, Müslümanlar camileri, Yahudiler sinagogları Tanrı'ya ibadet için inşa etmiştir. Fiziksel olarak her ne kadar farklı yapılar gibi görünseler de aynıdır. Bütün bu mabetler ilkel toplumların kutsal olarak atfettiği ve ruh olarak en önemli mümessil tayin ettikleri dağlardan hareketle tasarlanır (Kar, 2007: s. 81-89).

2.2.3. Diğer mitolojilerde dağ (Sümer-Babil, Hitit, Mısır, Hint-İran)

Babiller ve Sümerler inşa ettikleri mabetlerini (ziggurat) Tanrı'dan gelen emirleri almak için yapıldığı söylenir. Aynı zamanda Zigguratlar ve Babil Kulesi de dağlardan esinlenerek yapılan ve evrenin göbeği olarak nitelendirilen özelliklere sahiptir (Eliade, 1994: s. 27). Ayrıca, ziggurat kelimesi, sözlük anlamı olarak "dağ zirvesi" anlamına gelir.

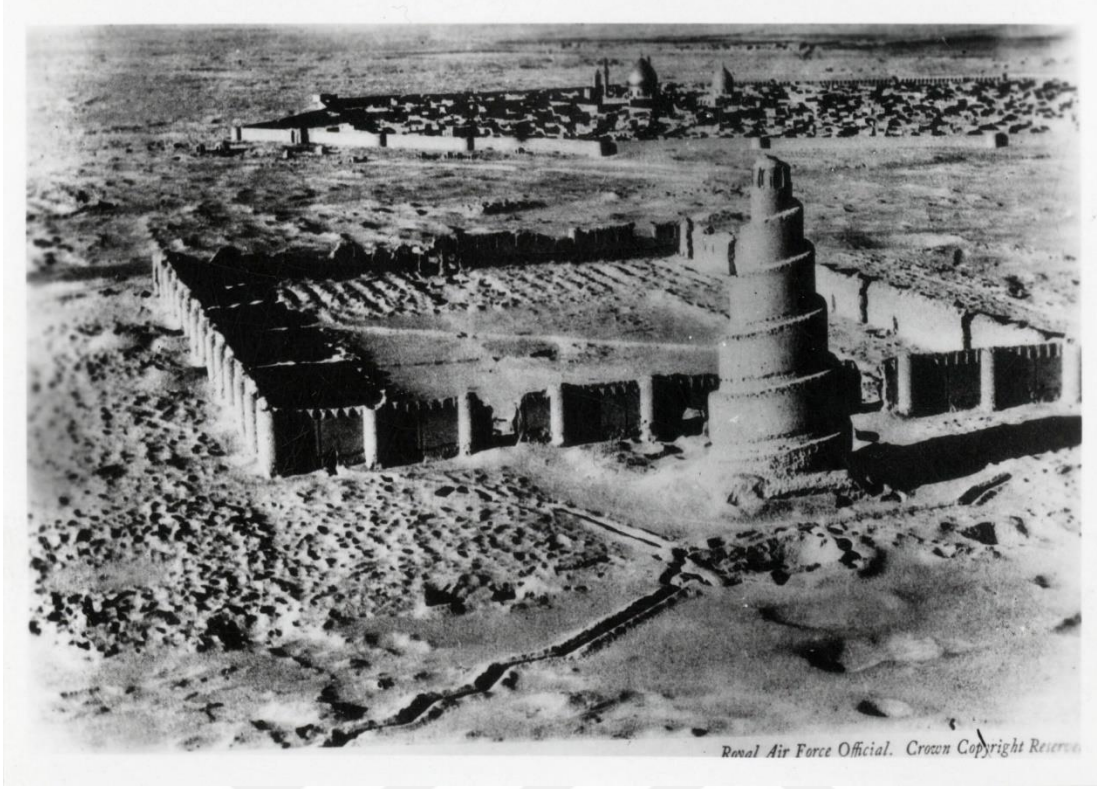

Resim 2.4: Temsili Ziggurat Tasviri (URL-8).

Resim 2.5: MÖ 2.100 Civarında Sümer Kralı Ur-Nammu'nun, Şehir Devletinin Koruyucusu Ay Tanrısı Nanna'ya İthafen Yaptırdığı Tapınak (URL-9).

Çok eski zamanlarda bazı insanlar kutsal dağların taklidini yapmaya çalışmışlardır. Bu, mimari yapıların tasarımında ve inşasında kendini gösterir. Örneğin, Babil'deki zigguratlar, kutsal dağların sembolik temsilleri olarak kabul edilir. Zigguratlar, basamaklı piramidal yapılarıyla dağları andıran yapılar olarak tasarlanmıştır. Melviyye, yani Irak'ta bulunan Samarra Camii'nin spiral minaresi, bu eğilimin bir örneğidir. Minareler, İslam mimarisinde camiye eşlik eden kulelerdir ve ezanın okunduğu yerdir. Samarra Camii'nin spiral minaresi, bir taklit veya sembol olarak kutsal dağları çağırıştırır. Spiral form, dağların yükselişini ve zirveye doğru yükselen bir enerjiyi temsil eder. Bu tür mimari örnekler, insanların kutsal veya sembolik mekânları taklit etme ve onların enerjisini veya anlamını yansıtmaya çabalarının bir sonucudur. İnsanlar, doğanın büyüklüğünü, kutsallığını veya evrensel düzenini yansıtan yapılar inşa etme eğilimindedir. Bu, insanların bilinçaltına yerleşmiş olan kalıntılarla ilişkilendirilebilir ve farklı kültürlerde benzer tasarım prensiplerinin ortaya çıkmasına neden olabilir (Schimmel, 2004: s. 80).

Resim 2.6: Samarra Camii Kalıntıları ve Spiral Şekilde İnşa Edilmiş Minaresi (URL-10).

Zigguratlar ve Babil Kulesi, antik Mezopotamya'da (bugünkü Irak ve çevresi) inşa edilen yapılar arasındadır. Her ikisi de bu bölgedeki kültürel ve dinî öneme sahiptir. Dağlarla ilişkileri ise sembolik ve kozmolojiktir. Mezopotamya mitolojisinde dağlar, tanrıların ikamet ettiği yerler olarak kabul edilir. Dağlar, yer ile gökyüzü arasındaki sınırları temsil eder ve tanrılarla insanlar arasında bir köprü işlevi görür. Zigguratlar ve Babil Kulesi, bu kozmolojik düzenin yeryüzündeki temsilleri olarak düşünülebilir (Eser ve Kılıç, 2017: s. 416-421). Ayrıca, doğuda bulunan her şehir dünyanın merkezinde yer alır. Babil, Bab-ilani yani Tanrıların kapısı olarak isimlendirilir. Buradan anlaşılın Tanrılar buradan yeryüzüne giriş yapar. Sümer, zigguratları da kozmik dağlardır ve Borobudur Tapınağı kozmosu simgeler ve bir dağ biçiminde inşa edilmiştir (Eliade, 2020: s. 404). Tapınağı ziyaret edenler, dağa tırmanırken dünyanın merkezine yaklaştıklarını ve en üst terasta bir düzlemden diğerine sıçradıklarını ifade eder (Eliade, 1994: s. 28).

Zigguratlar, Mezopotamya'da tapınak olarak kullanılan kule benzeri yapıları ifade eder. Bu yapılar genellikle yüksek bir platform üzerine inşa edilmiş ve basamaklarla çıkılan bir tapınak veya ibadet alanına sahiptir. Zigguratlar, tanrıları onurlandırmak ve onlarla iletişim kurmak amacıyla inşa edilmiştir. Bu açıdan, zigguratlar dağları simgeler ve tanrıların yer dünyasıyla bağlantısını temsil eder. Aynı zamanda zigguratlar devletin yönetim merkezi ve kralın evidir. Tapınaklar devletin kalbidir ve tepesine yalnızca krallar çıkar. Babil Kulesi de antik Babil şehrinde inşa edilen büyük bir yapıdır. Geleneksel anlatılara göre, Babil Kulesi'nin inşası Tanrıya ulaşma amacıyla gerçekleştirilir. Yapı, yer ile gökyüzü arasında bir köprü oluşturma

çabasıyla inşa edilmiştir. Bu bağlamda, Babil Kulesi de dağları simgeler ve insanların Tanrılara yaklaşma arzusunu ifade eder (Eser ve Kılıç, 2017: s. 435).

Resim 2.7: Meksika'da Yer Alan El Castillo Tapınağı (URL-11).

Her iki yapı da dağların kozmolojik anlamını yansıtan simgesel yapılar olarak görülür. Dağların tanrısal ve kutsal nitelikleri, zigguratlar ve Babil Kulesi aracılığıyla yeryüzünde ifade edilmiştir. Bu yapılar, tanrılarla insanlar arasındaki ilişkiyi sembolize ederken, dağların kutsal ve yüce doğasını temsil etme işlevini üstlenir. Sümer ve Babil topluluklarının yanı sıra Meksika'da yaşamış halklar da coğrafyanın birbirine olan uzaklığına rağmen benzer yapılar inşa eder. Burada inşa edilen yapının da temel fonksiyonu aynıdır, Tanrıya yakın olmak. Benzer inanışlar ve aynı akli kapasiteye sahip toplulukların birbirine benzer yapılar inşa etmesi, benzer anlatılara sahip olması araştırmalarda görülen niteliklerdir.

Sümer ve Babil kralları önemli sayılan günlerde inşa ettirdikleri zigguratların tepesine çıkar. İlk olarak Tanrı'ya dua eder ve daha sonrasında ondan hükümler alır. Aldıkları hükümleri aşağı indiklerinde din adamları ile paylaşır. Din adamları da halka anlatır ve Tanrı'nın hükümleri bu silsileyle topluma ulaşır. Babil kralları da Sümer kralları gibi zigguratların ya da inşa ettirdikleri kulelerin üzerine çıkar. Bilinen en önemli kule de Babil Kulesidir. Bu kule Nemrut tarafından Tanrı'ya ulaşmak için yaptırılmış ve cennet tasvir edilmiştir. Tanrı cennette yaşar, bu nedenle Babil Kulesi Tanrı'nın evi olarak düşünülür. Mezopotamya sahasında inşa edilen eserler dağlardan esinlenir ve Tanrı'ya ulaşmayı temel neden olarak ele alır. Dağlar gibi göğe uzanır ve Tanrı'ya yakın olur.

Zigguratların yapısı, genellikle düz bir zemin üzerinde yükselen ve katlar arasında basamaklarla çıkılan bir tapınak veya ibadet alanından oluşur. Zemin düzeyinden itibaren yükseklikleri farklılık gösterebilir, ancak bazıları 10 metreye kadar yükselebilirken, üst kısmı da 1000 metreye yaklaşabilir. Zigguratların dağın sarp yamaçlarına benzer bir şekli olduğu için payandalar ve girintilerle güçlendirilir. Bu girinti ve çıkıntılar binlerce çanak çömlek parçasıyla desteklenmiş olur. Bu çanak çömlek parçaları, zigguratın çamurunun kurumasını önlemek ve düzeyin birleşik kalmasına yardımcı olmak için kullanılmış olur. Zigguratların tepesinde ise genellikle küçük bir tapınak bulunur. Bu tapınaklar bazen beyaz badanalı duvarlara sahip olur ve tanrıların gökyüzünden inmeleri için merdivenler bulunur. Mezopotamya toplumlarında zigguratların genellikle yedi katlı olarak inşa edildiği bilinir. Bu yedi katlı yapının, Hristiyanlık mimarisinde "çan" ve İslami mimaride ise "minare" olarak karşılık bulduğu düşünülebilir. Bu benzerlikler, farklı kültürlerin ve dini inanç sistemlerinin ortak sembolik anlamları paylaşabileceğini göstermektedir (Eser ve Kılıç, 2017: s. 420).

Eski toplumların inancında yer alan Sina Dağı'ndan Shasta Dağı'na, yerleştikleri her yerde dağlara kutsal anlam yükler. Hinduizm'de Meru Dağı'nın, dünyanın merkezinde olduğuna inanılır. Ayrıca Meru Dağının üzerinde bulunan Kutup yıldızı da dağın, evrenin tam ortasında olduğuna olan inancı kanıtlar. İran mitinde Elburz (Haraberazaiti) Dağı dünyanın merkezidir ve gökle bağlantılıdır. Budizm'de, Kailash Dağı, Buddha'nın önemli bir mekânı olarak kabul edilir. Buddha Nirvana'ya burada ulaşır. Tibet Budizmi'nde, Kailash Dağı, Sutrayana ve Vajrayana gibi okulların uygulamaları için kutsal bir yerdir. Yolculuklar ve ziyaretler, manevi gelişim ve aydınlanma için önemli bir fırsat olarak görülür (Tanyu, 1973: s. 5-6).

Sümerler, Enlil'i mukaddes dağların sahibi olarak görmüş ve dağ aracılığıyla ona ulaşmayı amaçlamışlardır. Sümerler için dağlar, Tanrısal varlıkların yaşadığı ve iletişim kurdukları yerler olarak kabul edilmiştir. Babiller ise gök ile iletişim sağlamak ve gökten gelen emirleri alabilmek için ziggurat adı verilen tapınakları dağlardan feyz alarak inşa etmişlerdir. Bu yapılar, yükseldikçe Tanrılara daha yakın olma amacını taşımaktaydı. Yunan mitolojisinde Olimpos Dağı, Tanrıların yaşadığı yer olarak kabul edilirken, Hindu mitolojisinde Meru Dağı evrenin merkezi ve Tanrıların ikamet ettiği bir yer olarak görülmektedir. Mısırlılar, yaratıcı Tanrı'yı İlkdağ olarak adlandırdıkları bir dağa yerleştirirler ve tapınaklarında bu tasvirleri kullanırlar. Piramitler de Mısır kültüründe önemli yapılar olup, şekilleriyle göğün katlarını anımsatır. Hititler ise dağları ışık ve nur âlemi olan gökyüzünün direği olarak algıladılar. Dağlar, kutsal ve önemli mekânlar olarak görülür ve Hitit mitolojisinde önemli bir rol oynarlar (Tanyu, 1973: s. 5-6).

Resim 2.8: Mısır, Giza Piramitleri

Hititlerin başkenti olan Hattuşa'da şehrin güneyinde kalan "Yerkapı Surları" şehir planlamalarında görülen giriş kapılarının ve kale dış cephe duvarlarının tıpkı Mısır'daki piramitler gibi basamaklı şekilde yapılması da göğün basamaklarını andırmaktadır. Basamaklı yapısı itibari ile de bütün şehir dışardan bakıldığında kutsal bir mabet gibi görünmektedir. Aşağı şehir ve Yukarı şehir olarak iki kısma ayrılan başkentte, alt kısımdan başlayarak birbiri ardınca yapılmış tapınaklar da şehrin manevi havası o dönemden şimdiye taşınmaktadır. Piramitlerin en eski halleri, tepesinde bulunan görkemli, altından yapılmış üçgen biçimindeki şekliyle bilinir. Tepesinde bulunan altından yapılmış yapı, gökyüzünün parlaklığından ve göz alıcılığından yola çıkarak ve Tanrı'nın bu göz alıcı bölümde yani göğün en üst basamağında yaşadığı anlamını taşımaktadır.

Resim 2.9: Hitit Başkenti Hattuşa'nın Yer Kapı Suru Olarak Bilinen Güney Cephesi ¹

Malaya adasında yaşayan Semag halkı dünyanın merkezinde Batu-Ribn adında bir kayanın olduğuna inanır (Eliade, 1994: s. 27-27). Bu kayanın üzerinde de cehennem bulunur. Bu kaya günümüz magması olabilir. Dünyanın dengesi ve dağların kaynağı olması da bu inancın bağlanmasına öncülük eder. Kayalar ve onun bileşiminden oluşan dağlar (Roux, 2002: s. 105) yeraltını kapatan bir kapı vazifesi görür. Dağların cehennem ya da yer altını kapatması fonksiyonu aşağı âlemde bulunan demonik varlıkların yeryüzüne çıkmasını engeller. Kuyular yer altından yeryüzüne ulaşımı sağlayan açıklıktır. Kayalar ile kuyuların kapatılması ve dağların Tanrı tarafından bu boşluklar ile doldurulması insanların korktukları varlıkların onlara ulaşmasını imkânsız hale getirir. Bu durumda dağlar, göğe ulaşımı sağlamanın yanında yeraltı âleminde bulunan, korkulan karakterlerin de insanlara ulaşımını engeller.

Türk kavimleri de dağları, Tanrı'ya ulaşmanın bir yolu ve Tanrı'nın meskeni olarak saygı duymuşlardır. Animizm anlayışının bir getirisi olarak dağlara bir ruh atfetmişlerdir. İnanç sistemlerinde yer alan inanışa göre dağın bir ruhu vardır ve ona edilen dualar ruh sayesinde Tanrı'ya iletilir. Aynı zamanda dağları bir vatan telakki ederler ve onun parçası olan her kültü vatanın bütünlüğünü sağlaması açısından önemli addederlerdi. Eredene Ula Dağı, Hulin Dağı, Ötüken Dağı, Kök Tengri Dağı ve Altay Dağı kutsal sayılan dağlardan yalnızca birkaçıdır. Dağ motifi semavi dinlerde de önemli bir yer tutar. Dağlar, Peygamberlerin Tanrı ile aralarında gerçekleşen iletişimin odak noktasıdır ve Tanrı'nın ilk olarak seslendiği yer, kutsal sayılan

¹ Bu resim özel arşivimizde yer almaktadır.

dağlardır. Altay halklarının bazıları Budizm inancının etkisiyle Ötüken ve Sumeru Dağını aynı anlamda görür. Onun dışında Gök Tanrı inancına sahip toplumlar, Altay Dağlarını evrenin merkezi ve yerin merdiveni olarak tanımlar.

Dağın olmadığı yerde ağaçlar "hayat ağacı" formülüne bağlı olarak bu görevi üstlenebilmektedir. Bu nesnelere veya yerlere, insanların dünyevi düzlemde kutsal olanla bağlantı kurmasını ve manevi deneyimler yaşamasını sağlar.

2.3. Dinlerde Dağ

Arapça kökenli olan "din" kelimesi, "örf, âdet, itaat, tutulan ve gidilen yol, ceza ve mükâfat, millet" gibi anlamlara gelir. Batı dillerindeki "religion" kelimesi ise "religere" ve "religare" köklerinden türer ve "Allah'a korku ve saygı ile bağlılık", "ibadete verme", "tören ve ayinlere katılma" anlamlarını içerir. Türkçedeki kullanımıyla din, "inanç sistemi" veya "bir inancın kaideler bütünü" anlamlarına gelir. İnanç da, bir düşünceye ya da sisteme gönülden bağlı olma durumudur (Karacoşkun, 2004: s. 24).

Tanrı'ya, doğaüstü güçlere ve çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum olan din, tarih boyunca insanlık için medenileşmeyi oluşturur (URL-2). Din, toplumların dünya görüşünü, değerler sistemini, normlarını ve sosyal yapısını önemli ölçüde belirler. Dinler, insanların varoluş, ahlak, düzen ve anlam arayışlarına cevaplar sunarak hayatlarını şekillendirir.

Çeşitli kültürlerde ve uygarlıklarda ortaya çıkan dinler, her bölgenin kendine özgü inanç sistemleri, ritüelleri, sembolleri ve mitolojik unsurları barındırır. Bu farklılıklar, insanların doğa, evren ve yaşam algılarındaki çeşitliliği yansıtır. Çin mitolojisindeki dağ kültü, Hinduizm'deki Himalaya'ların kutsallığı veya Antik Yunan'daki Olimpos Dağı'nın tanrısal konumu, bölgesel din ve mitolojilerin doğa ile kurduğu bağı gösterir.

Birçok toplumda belirli kente ve tapınağa mistik veya kutsal anlamlar yüklenir. Hinduizm'de Varanasi (Benares) şehri, ölümlerin yakıldığı ve Ganges Nehri'nde yıkanmanın kutsal kabul edildiği bir yer olarak görülür. Budizm'de Lumbini, Buddha'nın doğduğu yer olarak kutsal kabul edilir. Hint kozmolojisinde dünyanın merkezi olan Meru Dağı ve Himalayalar, Hintliler için önemli ibadet merkezidir. Himalayalar ve Meru Dağı, evrenin merkezinde yer alır ve güneş, ay, yıldızlar onların etrafında döner. Dağın üzerinde Tanrıların yaşadığına inanılır. Dağa bağlı olan ruhlar, onun kutsallığını yüceltir ve Tanrı mabedi olması dağların kutsal mekân olmasını sağlar (Tanyu, 1973: s. 5).

2.4. Semavi Dinlerde Dağ

Dağlar konusunda insanlar tarafından inanılan ve dinî boyuta yükselen bazı meseleler bilimsel alanda da kanıtlanmıştır. Kur'an'da geçen bir ayette "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da kazıklar yapmadık mı?" (Nebe: 6) ifadesi geçmektedir. Burada anlatılmak istenen dağlar aracılığı ile yeryüzünün sabitlendiğidir. Nasıl ki bir çadır kurulurken dengede kalması ve

rüzgârdan etkilenmemesi için yere kazık çakılıyorsa, dağlar da bundan hareketle yeri sabitleyen kazık görevi görmüştür. Bu durumda dağların görünen yüzünün yanında bir de yer altında bulunan bir katmanı da vardır görüşü doğmaktadır. Türk halklarında dağlar ile ilgili var olan görüşe göre Ötüken dağının aynısı, ters perspektifte bir de yerin altında vardır. Yeryüzünde ki yaşamın aynısı (vatan olan Ötüken dağında) yer altında da mevcuttur. Bu durumda Türk halklarının çadırlarını dikerken ki çadırın ortasına çaktıkları kazık ile dağ aynı işlevi görmektedir. Kazık, çadırın direği iken, dağlar da dünyanın direği olmaktadır (Yakar, 2020: s. 124). Kazık, dünyanın dengeleyicisi olan dağ motifinden hareketle çadırın dengeleyicisi olarak düşünülmüş ve insanlar tarafından evinin (yurdunun) tam ortasına yerleştirilmiştir. Eski toplumlar çadırlarını nasıl vatan olarak görüyorlarsa, dağları da vatan bilirlerdi. Bu nedenle vatan sayılan dağlar, insanları bir araya getiren ve düzenleyendir. Dağların yüceliği de gök ile ilişkilidir ve insanlar gökyüzünden esinlenerek inanç sistemlerine yön verir.

Eski toplumların inançlarında yer alan birçok figür, günümüz semavi dinlerinde de yer almaktadır. Toplumların geçmişten gelen inançları değişerek ve evrimleşerek sistemde yer almış ve kurumsallaşmanın getirisi olarak sosyal topluma mâl olmuştur. İlkel toplumların en önemli mümessil olarak gördükleri dağlar da bu kategoride başı çeker. Dağ ruhu veya dağların ruhani varlığı, birçok farklı kültür ve inanç sisteminde yer alan bir kavramdır. İlkel insanların dinlerinden semavi dinlere kadar birçok dinî ve spiritüel geleneğin dağlara ve dağ ruhlarına adandığı günümüze gelen metinlerde ve anlatılarda görülen bir özelliktir. İlkel insanların dinleri ve semavi dinler arasında bulunan bağlantılar, ortak temaları ve inanç sistemlerini yansıtmaktadır. Semavi dinler, ilk insanların dinlerinin içerisinde yer alan bazı temel inançların, ritüellerin ve ayinlerin geliştirerek devamını sağlar. Bunlar arasında en dikkat çekici öge dağdır. Dağların ilkel inançlarda ilk kez nasıl oluştuğu bilinemese de dünyada var olan hemen tüm dinlere yayılışı itibarıyla köklü olduğunu gösterir. İnsanın ilk kez dünyaya ayak basmasıyla birlikte dağlar formlarını da kazanır ve inanç sistemine dâhil edilir. İlk insan ata olan Hz. Âdem de dağları aynı amaçla ele alır ve Allah'ın rahmetine ulaşmak için dağları bir aracı olarak kullanır.

Semavi dinlerin içerisinde dağ inancı oldukça fazla yer kaplar. Dağlar, inananlar için bir sığınak ve ilk yakınlaşma mekânıdır. Bu durum dağları ilk mabet yapar. Bu nedenle Süleyman Mabedi dağın tepesine inşa edilmiş, Kâbe'nin taşları dağlardan çekilmiştir. Kutsal sayılan dağların parçaları daha sonrasında Tanrı'nın evi olan ibadethanelerde kullanılır.

Semavi dinlere yansıyan dağ formu detaylı başlıklar altında incelenecek ve dinlerin oluşumunda aldığı önemli roller ortaya koyulacaktır.

2.4.1. Yahudilikte (Musevilik) dağ

Yahudilik, Musevilik adı ile de bilinen ilahi dinlerin ilkidir. Yahudiler'in dinî inançlarını ve kültürel uygulamalarını ifade eder. Kutsal kitapları Tevrat'tır. Tevrat'ta geçen hükümler Tanrı

tarafından Hz. Musa'ya gönderilmiştir. Musa Peygamber, İbrahimî dinlerin kutsal metinlerinde önemli bir figürdür. Tevrat'a göre Musa; İsrailoğulları'nın lideri, peygamberi ve Tevrat'ın yazarı olarak kabul edilir. Tevrat; Hz. Musa'nın hayatı ve hikâyeleri, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı, Sina Dağı'nda Tanrı ile görüşmesi, On Emir'i alması gibi olayları içerir. Hz. Musa, İsrailoğulları'nın köle olarak yaşadığı Mısır'da doğar. Tanrı'nın Musa'ya görünerek ona İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmasını emretmesi üzerine, Musa liderliğinde İsrailoğulları Mısır'dan ayrılır. Kızıldeniz'in ikiye bölünmesi de bu sırada gerçekleşir. Hz. Musa, İsrailoğulları'nı 40 yıl boyunca çölde yönetir ve onlara Tanrı'nın emirlerini ve yasalarını aktarır (Gürkan, 2013: URL-12).

Musa'nın önemli olaylarından biri, Sina Dağı'nda Tanrı ile karşılaştığı ve Tanrı'dan On Emir'i alması olarak görülür. Bu On Emir, İsrailoğulları için kutsal, ahlaki ve dinî bir rehber olarak kabul edilir. Yahudilik, Eski Ahit'e dayanan dinî bir sistem, etnik kimlik ve kültürel bir miras olarak kabul edilir. İsrailoğulları olarak da bilinen İsrail halkının tarihini ve ilişkisini anlatan kutsal kitap olan Tevrat, Tora, Nevi'im (Peygamberler) ve Ketuvim (Yazılar) adlı metinlere dayanır. Bu metinler, İsrailoğulları'nın Tanrı ile olan antlaşmalarını, dinî törenlerini, ahlaki prensiplerini ve Yahudi halkının tarihini anlatır. Yahudi inanç sistemi, ahlaki değerlere dayalı etik bir çerçeve içerir ve adalet, merhamet, dürüstlük ve sevgi gibi değerleri vurgular. Yahudi ibadeti, dua, Tora okumaları, sinagog ziyaretleri ve bayramlar gibi ritüellerden oluşur. Yahudilikte Kudüs, kutsal bir şehir olarak kabul edilir ve Batı Duvarı (Ağlama Duvarı) en kutsal mekânlardan biridir. Ayrıca, Tapınak Tepesi (Moriah Dağı) Yahudilikte önemli bir dinî ve tarihi mekândır. (Gürkan, 2013: URL-12).

Yahudilikte diğer inanç sistemlerinde de olduğu gibi dağlar önemli yer tutar. Tanrı Musa ile ilk kez bir dağda konuşur. Bu olay şöyle anlatılır: Hz. Musa kayınpederi Yetro'nun koyunlarını güder. Sürüyü çölün arkasına çevirir ve Tanrı'nın dağına Horeb'e gelir. Horeb Dağına gelen Musa, karşısında yanan ama tükenmeyen bir çalılık görür. Musa çalının tükenmediğine hayret edip yaklaşınca Tanrı ona çalının ortasından seslenir ve "Musa, Musa! İşte ben, dedi. Buraya (Horeb Dağı) yaklaşma, çarıklarını ayağından çıkar çünkü üzerinde durduğun yer, toprak mukaddes topraktır" (Tanyu, 1973: s. 10) der. Hz. Musa, abisi olan Harun ile de dağda buluşur: "Musa'yı karşılamak için çöle git. Ve Harun Tanrı'nın dağında Musa ile rast geldi ve onu öptü" (Tanyu, 1973: s. 10).

Hz. Musa ve Tanrı Yehova'nın ilk kez konuştukları yer Sina (Tur) Dağıdır. Aynı zamanda On Emir'in alındığı yer de yine Sina Dağı olarak bilinir. "Rab, Musa'ya; "Dağa, yanıma gel" dedi, "Burada bekle, halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla, buyrukları yazdığım taş levhaları sana vereceğim. "Musa'yla yardımcısı Yeşu hazırlandılar. Musa Allah'ın dağına çıkarken; İsrailoğulları ileri gelenlerine "geri dönünceye kadar bizi burada bekleyin." (Mısır'dan Çıkış, 24/12-14) dedi. Tanrı ve Musa'nın Sina Dağında gerçekleşen bu karşılaşması, aynı zamanda İsrailoğulları ve Tanrı arasında yapılan antlaşmanın burada yapılması Musevilik'te Sina Dağının önemini artırır. Tanrı, İsrailoğulları'na kendilerine özgü bir halk olarak seçildiklerini

bildirir ve Musa aracılığıyla onlara Tanrı'ya itaat etmeleri, Tanrı'nın yasalarına uymaları ve Tanrı'ya sadık kalmaları gerektiğini iletir. Bütün bu maddeler ve diğerleri de On Emir'i oluşturur. Öyle ki, Sina Dağı'ndaki meydana gelen buluşma, İsrailoğulları için büyük bir dönüm noktasıdır. Gelen emirler zor durumda olan İsrailoğlu halkının Tanrı'yla olan ilişkisini ve hukuki-dinî temellerini belirler.

Sina Dağı, İbrahimî dinlerin önemli kutsal mekânıdır. Tanrı'nın varlığının ve otoritesinin sembolüdür. Aynı zamanda Hz. Musa'nın peygamberlik ve liderlik rolünü vurgular. "Rabb'in görkemi Sina Dağı'nın üzerine indi. Bulut dağı altı gün örttü. Yedinci gün Rab bulutun içinden Musa'ya seslendi. Rabb'in görkemi İsraililer'e dağın doruğunda yakıcı bir ateş gibi görünüyordu. Musa bulutun içinden dağa çıktı. Kırk gün kırk gece dağda kaldı." (Mısır'dan Çıkış, 24/16-18). Tevrat'ta geçen bu bilgiler Tanrı'nın dağ aracılığı ile Hz. Musa'ya elçilik vermesinin göstergesidir.

Musevilik inancında var olan Yahve, kutsal dağ ile bağlantılı görülür ve kutsal dağların "dağ tanrısı" (Tanyu, 1973: s. 10) olarak görülür. Tanyu'nun aktardığına göre, Yahudilerin Suriye halkı ile girdiği bir savaşın Suriyeliler tarafından kaybedilmesi sonucunda Suriye kralı ve bir asker arasında şu konuşma geçer. "Onların İlâhı (Yahudilerin) dağlar ilâhıdır, bundan dolayı bizden daha kuvvetli olduklarından dolayı bizden daha kuvvetli oldular; fakat onlarla ovada cenk edelim ve mutlaka onlardan kuvvetli oluruz." (Tanyu, 1973: s. 10).

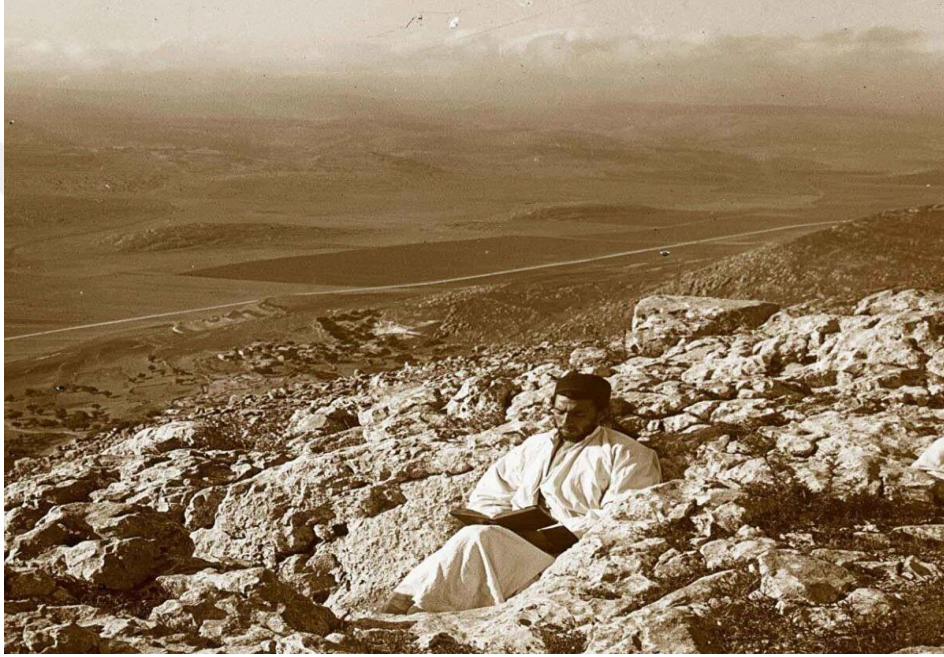
Oysaki Yahudilik tek Tanrılı bir dindir. Yahve ve Yehova isim olarak farklı görünse de tek bir tanrıyı işaret eder. Buradan tanrı Yahve'nin Yehova olduğunu ve mesken olarak dağları kullandığı görülür. Tanrı Yehova, kutsal dağların sahibidir ve onunla bağlantılıdır. Yahve, Yahudi halkı için oldukça önemli bir koruyucudur ve koruma dağlar aracılığı ile gerçekleşir. Bu da dağları en önemli mümessil haline getirir.

Tanyu'da yer alan bilgiler dağlar açısından farklı bilgiler sunmaktadır: Sina Dağının yanı sıra Peor, Karmel, Hermon, Lübnan, Tabor, Garizim ve Zion (Siyon), dağ tanrısı olan Yahve'nin kutsal dağlarıdır. Siyon Dağı (Zion), Kudüs'te Eski Şehir olarak adlandırılan duvarın yakınında bulunan bir tepeliktir. Siyon, İsrailoğulları'nın ruhani merkezi olarak kabul edilir. Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Tapınak Tepesi'ne ev sahipliği yapar (Tanyu, 1973: s. 10). Bu bilgilere ek olarak, Ebal ve Horeb Dağı da Yahudilik için önemli dağlar arasındadır.

Siyon Dağının kaynaklarda geçen bir adı da Moriah Tepesidir. Moriah Tepesi, İshak peygamber (Musevilik inancına göre) kıssasında önemli bir yere sahiptir. Hz. İbrahim tarafından Tanrı'ya sunulmak üzere bir kurban olarak gösterilen İshak, Tanrı'ya kurban olarak sunulmak için babası tarafından bu tepeye getirilir. Kurban olayının gerçekleşmesi anında bıçak kesmez ve gökten bir koç iner. Moriah tepesinde gerçekleşen bu olay, İsrailoğulları için oldukça önemlidir. Bunun yanında Moriah tepesi Kenanlıların Hz. İbrahim'den önce her sene tanrılarına erkek çocuk kurban ettikleri yerdir. Hz. İbrahim, kuzey Mezopotamya'da yaşadığı sorunlar nedeniyle bölgeye gelir. Oğlunu kurban etmek istediği tepe de Kenanlıların her sene erkek çocuk kurban

verdikleri Moriah tepesidir. Gelenek aynıdır. Gerçekleştirilen ayinlerde çıkılan Moriah tepesinde bu olay anılır ve Kudüs'te bulunan tepe, Kurban tepesi olarak geçer. Süleyman mabedi de buradadır. Kimilerine göre bu tepe Moriah Tepesi değil, Garizim Dağıdır (Harman, 2002: URL-13).

Dağların Yahudiler için "kutsal son" da da yeri vardır. Kutsal son, kıyamet günüdür. İnanişaya göre dağların birleşmesi, Kudüs'ü yeniden meydana getirecektir. "Yahudi geleneklerine göre Kıyamet Günü'ne yakın bir zamanda dört kutsal dağ -Sina, Siyon, Tabor ve Karmel Dağı- Tanrı'nın tapınağının yeniden kurulacağı yerdir." (Bulut, 2017: s. 52). Yeni Kudüs'ün bu dört dağın birleşmesiyle oluşacağına inanılır.

Resim 2.10: Hz. İshak'ın Kurban Edilmek İstendiği Garizim Dağı ve Sunak Olarak Kabul Edilen Meşhur Kaya (URL-14)

Resim 2.11: Ebal Dağından Garizim Dağı (URL- 14)

Garizim Dağı ve Ebal Dağı, İsrailoğulları'nın kendi toprakları olan Kenan iline dönüş dönemlerinde önemli bir rol oynar. Bu dağlar, İsrailoğulları'na Tanrı'nın emirlerini hatırlatan ve ulusal birliği pekiştiren anıtsal mekânlar olarak görülür. Aynı zamanda bu dağlar Sina Dağını anımsatır ve tepeleri her gördüklerinde Tanrı'dan gelen emirleri hatırlarlar. Eski Ahit'te İsrailoğulları'nın bu dağa gelerek kutsandığı geçer. Yahudiliğin en eski mezheplerinden olan Samiriler geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu dağa gelerek hac ve umre vazifelerini gerçekleştirir. Yahudilikte önemli olan bir başka dağ da Ararat Dağıdır. Bu dağ, Tevrat'ta Tufan olayı anlatılırken adı geçer. Nuh Tufanı gerçekleşikten sonra gemi su üzerinde gezinir. Belli bir zamandan sonra gemi bir dağa oturur. Tevrat'ta, geminin oturduğu dağ, Ararat Dağı olarak geçer. Bu dağ günümüzde Ağrı Dağı olarak bilinir. Meral'e göre bunun sebebi "...bölgedeki en yüksek dağın Ağrı dağı oluşu Tufan sonrası geminin ilk oturacağı mekân olarak düşünülmesinde etkili olmuştur." (Meral, 2014: s. 88) dir.

Tevrat'a göre, Hz. İbrahim'in Nemrut ile karşılaşması ve yakılma olayı bu bölgede gerçekleşmiştir. Hz. İbrahim, Nemrut'un putperest inançlarına karşı tek Tanrı'ya olan inancını savunurken, Nemrut tarafından yakılma cezasına çarptırılır. Ancak Tanrı, Hz. İbrahim'i ateşten korur ve bu olay bir mucize olarak kabul edilir. Diyarbakır'da yaşanan bu olaydan sonra Hz. İbrahim Kenan iline gelir (Köksal, 2016: s. 154-157).

Peor Dağı, Eski Ahit'te bahsedilen bir dağdır. Bu dağ, Moav ülkesinde yer alır. Tevrat'a göre, İsrailoğulları, Mısır'dan çıkışlarının ardından çölde dolaşırken Moav topraklarına gelirler. Moav Kralı Balak, İsrailoğulları'nın gücünden ve kalabalığından korkar. Onları durdurmak için Bileam adında bir peygamberi çağırır. Balak, Bileam'ı İsrailoğulları'na karşı lanetlemesi için

Peor Dağı'na götürür. Ancak, Tanrı, Bileam'ın İsrailoğulları'na karşı lanetlemesine izin vermez ve her seferinde onları övmesini sağlar. Bileam'ın lanetler yerine övgülerle dolu sözleri üzerine, Balak hayal kırıklığına uğrar. Bileam ise Tanrının lanetlemediğini ben nasıl lanetlerim der ve Moav'dan ayrılır. Peor Dağı, bu olayın gerçekleştiği mekân olarak anılır ve bu hikâye, Tanrı'nın İsrailoğulları'na olan koruması ve Balak'ın kötü niyetlerinin boşa çıkması gibi dinî ve ahlaki mesajları içerir. Bu olay, Tevrat'ın Çölde Sayım kitabının 22-25. bölümlerinde yer alır ve bu kısma "Sayılar" da denir (Çölde Sayım, 22-25. URL-15). Peor Dağı, ile ilgili olarak şöyle bir anlatı da yer alır. İsrailoğulları, Moav halkının tanrıları Baal-Peor'a tapınmaya başlar ve ahlaki düşüş yaşar. Peor, aslı itibarıyla bir Tanrının adıdır. Hristiyanlıkta bu Tanrı, şeytanı sembolize eden Belphegor ile ilişkilendirilir. Yehova, bu duruma öfkelenir ve İsrailoğulları'na bir salgın gönderir. Bu olay, İsrailoğulları'nın Tanrı'ya olan bağlılığının zayıflaması ve ahlaki düşüşlerinin bir yansıması olarak anlatılır (Frederic, McCurdy. 1901-1906: URL-16).

Yahudilikte de dağlar, Tanrı'nın mekânı ve kutsalın bir tezahürü, dünyanın merkezi ve göbeğidir. Bu nedenle yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlar. İbadetlerin Tanrıya yakın yer olan dağda yapılması ve sonraki dönemlerde inşa edilen tapınaklarının da dağlarda bulunmasının amacı, Tanrıya yakın hissetmek ve insanların duasına hızlı bir biçimde cevap almak için olmalıdır.

Dağlar, Tanrı'nın insanlara yüceliği, yakınlığı ve yardımı ile ilişkilendirilir. Yahudi mitolojisinde Tanrı'nın dağlarda görüldüğü ve onlarla iletişim kurması sembolik anlam taşır. Çünkü İsrailoğulları, kutsal mabetleri, Süleyman Mabedinin Kudüs'teki Sion Dağı'nda bulunduğu inanır. Bazı kaynaklarda Sion Dağı yerine Moriah Tepesi geçer. Günümüzde tapınağın yerinde Kubbetü's-Sahra, tam merkezinde de Mescid-i Aksa yer alır. Süleyman Mabedinin günümüze kalan çok az parçasından yola çıkarak yapılan dijital canlandırmalarda, mabedin dört köşeli ve üç katlı olduğu tespit edilmiştir. Bu şekil Sümer ve Babililerin inşa ettiği mabet, zigguratları anımsatır. Ancak Süleyman Mabedi M.Ö. 586 yılında Babil hükümdarı Nebukatnezar tarafından yıkıldığı bilinmektedir (URL-17).

İsrailoğulları'nın Filistin'e gelmeden önce, bölgede yaşayan yerli halkların inançlarında da yüksek dağlar ve tepeler önemli bir yer tutar. Bu yerler, yerli halkların dinî ritüellerini gerçekleştirdikleri, ilâhlara ibadet ettikleri ve kurbanlar sundukları kutsal mekânlar olarak kabul edilir. Bu yerli halkların dinî inançları, çeşitli doğaüstü varlıklara, tanrılara ve ruhlara tapınmayı içerir. Yüksek dağlar ve tepeler, inanç sistemlerinde ilahi varlıkların yaşadığı veya onlara daha yakın oldukları düşünülen mekânlar olarak görülür. Bu nedenle, dağlar ve tepeler, dinî ritüellerin gerçekleştirildiği ve ilâhlara yönelik ibadetlerin yapıldığı yerler olarak halkın içinde önemli bir rol oynar. İsrailoğulları, Filistin'e yerleştiklerinde bu bölgenin kültürel ve dinî etkileriyle karşılaşır. Kutsal Kitap'ta, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın emirlerine aykırı olarak yerli halkların ilâhlara tapınma uygulamalarına karıştıkları ve bu nedenle Tanrı'nın öfkesiyle karşılaştıkları anlatılır. (Harman, 1993: URL-13).

Resim 2.12: Temsili Süleyman Mabedi

2.4.2. Hristiyanlıkta dağ

Hristiyanlık, Hz. İsa'nın öğretilerine ve kişiliğine dayanan bir dindir. Hz. İsa, Hristiyan inancına göre Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtarıcısıdır. Hz. İsa'nın yaşamı, öğretileri, çarmıha gerilişi ve dirileceği gün hakkında bilgi veren İncil, Hristiyanlığın kutsal kitabıdır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli yazarların adlarıyla anılan İncil, Yeni Ahit'in ilk dört bölümünü oluşturur. İncil yazarları Hz. İsa ile aynı dönemde yaşamadığı bu nedenle onun hakkında İncil'de verilen bilgilerin gerçekliği tartışmalıdır. Hz. İsa'nın; İncil'de, Meryem Ana'dan mucizevi bir şekilde dünyaya geldiği anlatılır. İncil'e göre o, insanların günahlarını bağışlamak ve onların Tanrı'yla olan ilişkilerinde kurtarmak için dünyaya gönderilen kurtarıcıdır. Hz. İsa'nın öğretileri arasında sevgi, bağışlama, adalet, merhamet ve Tanrı'ya olan bağlılık vurgulanır. Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilişi büyük önem taşır. Çünkü onun çarmıha gerilmesi, insanların günahlarının bağışlanması ve kurtuluşun sağlanması içindir ve bir kurban olarak görülür. Hz. İsa'nın dirilişi ise ölümün yenildiğini ve sonsuz yaşamın mümkün olduğunu gösterir. Hristiyanlık, aynı zamanda Hz. İsa'nın ikinci gelişi ve dünya tarihindeki son zamanlarla ilgili inançları da içerir. Hristiyanlar, Hz. İsa'nın bir gün tekrar döneceğine ve dirileceğine inanır. Bu inanç, İncil inancının temelini oluşturur ve Hristiyanlar için kutsal kabul edilir. (Demirci, 1998: URL-17).

Hristiyanlık da Yahudilik gibi Filistin toprakları üzerinde doğar ve gelişir. Bölgenin dinî ve mistik kenti Kudüs'tür. Kudüs, semavi dinlerce kutsal bir öneme sahiptir. Evrenin merkezi aynı zamanda kutsal topraktır. Eliade, "... insanlar Kudüs'ü inşa edip yerleşmeden önce Tanrı katında Kudüs çoktan yaratılmıştı." (2020: s. 22) der ve Kudüs'ün tek tanrıya bağlanarak semavi dinlerdeki rolünü açığa çıkarır. Kudüs; Yahudilerin sığınağı, Hristiyanların dirilişi ve Müslümanların ilk kiblesidir. Semavi dinlerde evrensel anlama sahip olan bir şehirdir.

Etrafında bulunan bölgeye göre yüksek tepelerin olması, Kudüs'ün anlam bütünlüğünü her dönem canlı tutar. Kudüs-Dağ-mabet bağlamında da geçmişten gelen Tanrı-dağ ilişkisini insanlarda güncel tutar. Öyle ki Kudüs, kutsal dağın bir tezahürüdür ve insanlığın tek tanrılı dinlerde Tanrıya olan bağlılığının bir simgesidir.

Hristiyanlık, Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Yeni Ahit haricinde Yahudilikten gelen Kutsal Kitap'ın Eski Ahit (Tanah) kısmını da kabul eder. Çünkü İncil'de, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın emirlerine uymaları gerektiği ve diğer tanrıları terk etmeleri gerektiği vurgulanır. Bu, İsrailoğulları'nın tek bir Tanrı'ya yönelmelerini ve diğer tanrılara ibadeti bırakmalarını gerektiren bir dinî reform sürecini başlatır (Harman, 1993: URL-13). Böylece kültürlerin birleşimi olarak, Hristiyanlar toplamda 66 kitaptan oluşan bir Kutsal Kitap'ı benimser ve buna "Kitab-ı Mukaddes" adını verir. Kitab-ı Mukaddes, İncil'in Eski Ahit kısmında yer alan 39 kitap ile Yeni Ahit kısmında yer alan 27 kitaptan oluşur. Eski Ahit, Yahudilikteki Kutsal Kitap'ı temsil ederken, Yeni Ahit Hristiyan inancının temelini ele alır. Bu durumda, Hristiyanlar ve Yahudiler aynı kültürün yanında kutsal dağ inancını da paylaşır. Bunun nedeni, her iki semavi dinin aynı Kutsal Kitap'ın Eski Ahit kısmını kabul etmesidir. Eski Ahit, İncil'de yer alan dağ kutsalı ile birlikte sembolik inançlar ve dinî değerlerde bir bağlantı oluşturur. Her iki inanç da bu metinlerde yer alan dağları kutsal kabul eder ve onlara önem atfeder. Konu ile ilgili Tanyu, "Hristiyanlıkta, Yahudilerin 39 kitabını kutsal tanıyıp benimsediklerinden ve 66 kitaba birden (Kitab-ı Mukaddes) adını verdiklerinden aynı dağ inancına ortak oldukları açıkça bellidir." görüşünü belirtir (1973: s. 13).

Hristiyanlıkta; Golgotha Tepesi, Zion Dağı, El-Mağtas (İlyas) Tepesi, Nibu Dağı, Hermon Dağı, Golan Tepesi, Tabor Dağı, Kermil Dağı ve Zeytin Dağı gelenekte ve inanç sisteminde halkın kutsalı sayılan önemli merkezlerdir. Kutsal Kitap'ta, Zeytin Dağı İsa Mesih'in hayatında önemli bir rol oynar. Kudüs'te bulunur ve İsa'nın vaaz verdiği, mucizelerini gerçekleştirdiği son günlerini geçirdiği yer olarak bilinir. Hz. İsa sürekli olarak Zeytin Dağına çıkar ve orada konaklar. Vaazlarını orada verir ve insanlar ile toplu dualar eder. Bunun yanında Hz. İsa'nın havarileri ile gerçekleştirdiği son akşam yemeği de burada verilir. Bu dağda tutuklanır ve bu dağa çok yakın olan Golgotha Tepesinde çarmıha gerilir (Tanyu, 1973: s. 13). Hz. İsa çarmıha gerildiği tepelikten göğe yükselir. Dağlar göğe uzanan merdiven görevi görür ve Tanrıya ulaştırır. Aktarılan olay dağların birleştirici gücünü açığa çıkarır. Bu nedenle, Zeytin Dağı, Hristiyanlar için kutsal kabul edilen bir mekân olur ve İncil'de Hz. İsa'nın hayatında önemli olayların geçtiği bir yer olarak anlatılır.

Resim 2.13: Sağda Zeytin Dağı ve Kubbetü's-Sahra, Solda Mescid-i Aksa (Selim Atalay Arşivi, 2021).

Zeytin Dağından sonra Hristiyanlık 'ta kutsal sayılan önemli dağlardan biri de Golgotha Tepesidir. Bu dağı önemli kılan iki mesele vardır. Bunlardan ilki Hz. Âdem'in bu tepede yaratıldığına olan inanç, ikincisi Hz. İsa'nın haçının dikileceği yer olmasıdır. Eliade'nin, "Bir yandan mikrokozmosla özdeşleşen insanın yaratılışının gizli bir anlamı bulunur." (2020: s. 28) tanımı Hz. Âdem ile başlayan yaratmanın, kirlenmiş insanoğlu için arınmanın sağlayıcısı Hz. İsa'nın kanı ile biten yenedünya düzenini temsil eder. "Golgotha dünyanın merkezinde bulunmaktaydı; hem kozmik dağın zirvesi hem de Hz. Âdem'in yaratıldığı ve gömüldüğü yerd. Böylece Kurtarıncının kanı, haçın altında gömülü olan Âdem'in kafatasına damlamış ve onu günahlarından arındırmıştır (Eliade, 2020: s. 403). Golgotha Tepesi Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve göğe yükseldiği yerdir. Hz. İsa'nın çekmiş olduğu çile ve çarmıha gerilmesi, insanoğlunun bütün günahlarını aklar. Bu nedenle insanoğlu Hz. İsa sayesinde günahlarından arınmış olur. Golgotha Tepesi de Hz. İsa sayesinde insanların günahlarından arınmasına aracılık eder, çünkü kozmik merkezdir. Eliade'nin, "Öte yandan insanoğlunun günahlarından arınmasının İsa'nın Çilesi sayesinde "merkeze" dönüşle mümkün olabileceği açıkça belirtilmiştir ve bu dönüşü bütün gelenekler doğrular." (2020: s. 28) çıkarımı ile Golgotha Tepesinin kozmik dağ olduğu ve Hz. İsa'nın burada çarmıha gerilmesiyle tepenin evrenin merkezi olduğu vurgulanır. Ayrıca Hz. İsa'nın insanları günahlarından arındırdığına inanılan kanı da kutsal bir imge taşır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği konum ve anlamı, kozmik bir dağ olduğunu vurgular. Bu ifade, aynı zamanda Golgotha Tepesi'nin de sembolik anlamda kozmik bir dağ gibi düşünülmesini işaret eder. Golgotha Tepesi, Hz. İsa'nın insanlığın kurtuluşu için Tanrı'nın kurtarıcı planının gerçekleştiği mekândır. Kozmik dağ ifadesi, bu olayın evrensel ve kozmik bir öneme sahip olduğunu vurgular (Eliade, 2020: s. 28-29).

Hız. İsa'nın çarmıha gerilmesi, insanlık tarihindeki en önemli dinî olaylardan biri olarak görülür ve tüm insanlığın kurtuluşunu etkiler. Bu olay, kutsal bir anlam taşıyan dağlar gibi büyük bir manevi yüceliği ifade eder. Hristiyan inancında, Hız. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilişle insanlar günahlarından arınır. İnsanlar arınmış bir şekilde Tanrı'yla yeniden birleşme imkânı bulur. Bu durum yeniden başlangıç olan Tufan gibi yorumlanabilir. Birleşme, kutsal kanın ve çarmıhın önemini vurgular. Kutsal kan, insanların kurtuluşu için hayati bir rol oynar ve Hız. İsa'nın çarmıhtaki fedakârlığı, kutsal bir imge olarak kabul edilir.

Tabor Dağı da Hristiyan inancında önemli ve kutsal sayılan bir mekândır. İncil'e göre, İsa Peygamber, öğrencileri Petrus, Yakup ve Yuhanna'yı alarak Tabor Dağı'na çıkmıştır. Tabor Dağı'nda gerçekleşen olaya "Transfigürasyon" denir. Transfigürasyon, Hız. İsa'nın görünümünün değiştiği ve yüzünün güneş gibi parladığı, giysilerinin ise bembeyaz bir ışıkla aydınlandığı bir anı ifade eder. İncillerde (Matta 17:1-8, Markos 9:2-8, Luka 9:28-36) anlatılan bu olayda, Hız. İsa'nın yanında Hız. Musa ve Hız. İlyas belirir. Hız. İsa'nın yanında olan peygamberler onunla Tabor Dağında konuşurlar. Transfigürasyon (biçim değiştirme), Hız. İsa'nın ilahi doğasının ve kutsallığının açığa çıktığı bir an olarak kabul edilir. Bu olayda, Hız. İsa'nın öğrencilerine kutsallığını göstermek ve onlara gelecek hakkında bir ön izleme sunmak amacıyla gerçekleştiği düşünülür (Bulut, 2017: s. 51). Ayrıca, Hız. Musa ve Hız. İlyas'ın da görünmesi, Hız. İsa'nın Yasaların ve Peygamberlerin sözcüsü olduğunu vurgular. Bu da onu Hristiyanlıkta Tanrı'nın oğlu olmasına sebeptir. Tabor Dağı, bu olayın yaşandığı mekân olarak öne çıkar. Hız. İsa'nın biçim değişimi Hristiyanlar için onun ilahi doğasının ve kurtuluşun gerçekliğinin bir kanıtı olarak kabul edilir. Tabor Dağı, Hristiyanlar arasında ziyaret edilen ve anılan kutsal bir yerdir. Eliade'ye göre Tabor kelimesi "göbek" anlamına gelir. Bu durumda Tabor Dağı bir merkez işlevi görür. Merkez işlevi görmesi de dünyanın eksenine işaret eder. Bu sebeple kutsal olan, Tabor Dağında tecelli eder ve Tanrı'ya ulaşım merkez sayılan bu dağda gerçekleşir. Kudüs'te bulunan birçok dağ bu inanç doğrultusunda kutsal görülür (Eliade, 2020: s. 403).

Horeb Dağı da Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da önemli bir yer tutar. Eliade'nin aktardığı bir rivayette; Hız. Âdem, Hebron Vadisi'nde hayatına devam ederken 932 yaşında ölümcül bir hastalığa yakalanır. Oğlu Hız. Şit, Hız. Âdem'in isteği üzerine cennetin kapısında bekleyen melekten merhamet yağı istemek için gönderilir. Hız. Şit, cennete giderek Âdem Peygamberin isteğini iletmek için yola koyulur. Cennete vardığında üç kez bakması söylenir. İlk bakışında, dört nehrin doğduğu kaynağı ve üzerinde çürümüş bir ağaç görür. İkinci bakışında, ağacın etrafını saran bir yılanı görür. Üçüncü bakışında ise ağacın göğe yükseldiğini ve tepesinde yeni doğmuş bir bebeğin bulunduğunu görür. Melek, Hız. Şit'e gördüğünün anlamını açıklar ve Kurtarıcı'nın (Hız. İsa) geleceğini müjdeleyerek Hız. Şit'e üç tohum verir. Hız. Şit, bu tohumları Hız. Âdem'in dilinin üstüne koyarak onun ölümünü hazırlaması gerektiğini öğrenir. Hız. Âdem, Hız. Şit'in anlattıklarını duyduğunda insanlığın kurtuluşunu anlar ve güler. Hız. Âdem'in ölümü üzerine, Hız. Şit'in dilinin üstüne koyduğu tohumlardan üç ağaç büyür. Bu ağaçlar Hebron Vadisi'nde Hız. Musa'nın dönemine kadar kalır. Hız. Musa, ağaçları bilen biri

olarak onları söker ve Horeb Dağı'na diker. Hz. Davud ise Tanrı'dan gelen bir emirle bu ağaçları Kudüs'e getirir. Horeb Dağı Kudüs'tedir ve merkezdir. Bu üç ağaç zamanla tek ağaç haline gelir ve Hz. İsa'nın haçı bu ağaçtan yapılır. Horeb Dağının yerini bazı anlatılarda Tabor Dağı alır (Eliade, 2020: s. 322-323). Ayrıca, kökleri 16. yüzyıla uzanan bir duada Anglo-Saksonlar Calvary Dağında (dünyanın merkezi olarak kabul ederler) biten bir bitkiden bahseder. Bu bitkinin Hz. İsa'ya verdiği şifa gibi diğer insanlara şifa vereceği inancı vardır. Bu bitkinin adı, "Mine Çiçeği"dir. Aynı çiçek Hz. İsa için Golgotha Tepesinden toplanır ve yaralarını iyileştirir. Bu durumda sadece dağlar değil, dağların kutsallığı ile harmanlanan ve bünyesinde barınan her şey Tanrıdandır. Öyle ki, insanların zor durumlarında dağlardan alınan ürünler de yardım kapıları sayılır (Eliade, 2020: s. 325-326).

Kudüs, sadece yer ve göğün arasında iletişim sağlayan bir merkez ya da merdiven değildir. Aynı zamanda yeraltına açılan bir kapıdır. Bu kapı ölümden sonra diğer dünyaya geçişin başlangıcıdır.

Zion Dağı (veya Siyon Dağı), hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta kutsal bir dağ olarak kabul edilir. Yahudiler bu dağa 'Sion' derken Hristiyanlar 'Zion' olarak telaffuz eder. Zion Dağı, Kudüs'teki Tapınak Tepesi'nin karşılığıdır ve İsrailoğulları için Tanrı'nın seçilmiş mekânı olarak görülür. Hristiyanlıkta, İsa'nın Son Akşam Yemeği'nin Zion Dağı'ndaki bir odaya yerleştirildiği anlatılır. Benzer şekilde, Ölüdeniz'de yer alan Dağlıkta (Sina Dağı), hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta önemli bir kutsal mekân olarak kabul edilir. İncil'de, İsa'nın Dağdaki Vaaz'ı ve Musa'nın El Masoret'in (Yasa Tabletleri) burada aldığı anlatılır. Bir başka kutsal alan da El-Mağtas (İlyas) tepesidir. El-Mağtas tepesinde bulunan sulak alanda Hz. İsa'nın vaftiz edildiğine inanılır. Bu nedenle tepe kutsal sayılır. İlyas Tepesi olarak da adlandırılan tepede, Hz. İlyas'ın göğe yükseldiği aktarılır. Kudüs'te bulunan birçok tepelik her iki din için de kutsal sayılır. Hristiyanlar için Zeytin Dağı ve Zion Dağı ayrıca önemlidir. Anlatılan olayların yanı sıra, Zeytin Dağı ve Zion Dağının özelliği, Hristiyanların zamanında hac merkezi haline gelen Kudüs'te kutsal vazife sırasında ziyaret edilen mabetler olmalarıdır (Güngör, 2020: s. 159).

Tanyu, "Dağın Hristiyan mistikleri arasında sevilen bir tablo ve resim" olduğunu söyler. Bu durum Tanrının sezgisel olarak dağlarda aranmasını ve hatta Tanrının bir dağ olarak gösterilmesine neden olur. "Corpus Hermeticum'un mistik eserlerinde dağ, ilahi vahyin mevkii olarak görülür. Elia, Jesus (İsa), Benedictus, Franz von Assisi dağları duanın yerleri olarak sevdiler." (Tanyu, 1973: s. 15) ifadesi rahiplerin dağı çile doldurmak için kullandıkları anlamına da gelir.

Hristiyan din adamları dağları, Tanrı'ya yakınlık arayışının sembolü olarak görür. Dağlar sessizlik, yalnızlık, Tanrı'ya yakınlık ve manevi derinlik gibi özellikleri temsil eder. Bu nedenle mistik deneyimlerin gerçekleştiği ve Tanrı'ya yaklaşmanın arandığı mekânlardır. Dağ başlarına yapılan manastırlar ve din eğitimi kurumları her dinde görülür. Budist keşişler, Yahudi hahamlar ve Hinduizm inancına bağlı din adamları yalnız kalmak için dağ başlarına

barınak ve dergâhlar kurar. Yalnız kalmaları ve dünyadan soyutlanmaları onların sadece ibadet ile ilgilenmesini sağlar. Bu sebeple Tanrı'ya tam bağlılık gösterirler. Hristiyan mistik geleneğinde, dağlar aynı zamanda Tanrı'nın mevcudiyetinin ve kutsallığının sembolü olarak kabul edilir. Dağlar, Tanrı'nın yüceliğini ve insanın Tanrı'yla olan ilişkisindeki yükselişini temsil eder. Hz. İsa'nın dağda dua etmesi, vaaz vermesi ve dönüşüm yaşaması gibi olaylar, bu mistik anlayışın birer örneğidir. Trabzon'daki Sümela Manastırı, Göreme'deki Peribacaları, tepelere yapılan manastırlar ve kiliseler, bu mistik anlayışı yansıtan önemli mabetlerdir. Manastırlar ve kiliseler, yüksek yerlerde inşa edilerek manevi yükselişin sembolü olarak görülür (Baş, 2013: s. 171) .

Dağın yüksekliği, ruhsal bir çıkış yolunu temsil eder ve manastırlar, keşişlerin ve manastır hayatına katılanların manevi arayışlarını gerçekleştirdikleri yerlerdir. Bu manastırlar ve kiliseler, Tanrı ile insanın birlikte kalacağı yalnızlık ortamı sunarak manevi derinliği arayanların içsel bir yolculuğa çıktığı yerdir. Burada, dua, meditasyon ve çile doldurma gibi mistik uygulamalar gerçekleşir. Bu sayede Tanrı ile birlikte olmanın arayışı sürdürülür. Bu nedenle dağlar, Hristiyan rahipler için fiziksel bir mekânın ötesinde, içsel bir yolculuğun sembolü haline gelir. Dağlarda gerçekleştirilen manevi uygulamalar, ruhsal büyüme ve Tanrı'yla birlikte olmanın arayışı için bir yol olarak görülür. Bu anlayış, dağların Hristiyan inancındaki önemini ve sembolizmini vurgular.

Yukarıda adı geçen dağlar, Yahudilik ve Hristiyanlıkta Tanrı'nın özel vahiylerini ve kurtuluşun gerçekliğini açığa çıkardığı yerler olarak görülür. Ancak, monoteizmde (tek tanrıçılık) Tanrı'nın zamana ve mekâna sığmadığı inancı vardır. Monoteistik inançlarda Tanrı, sınırsız ve her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilir. Tanrı'nın evrensel ve kutsal bir varlık olduğu düşünülür ve fiziksel mekânlar ile sınırlanmaz. Dağlar veya diğer kutsal mekânlar, insanların Tanrı'ya olan inancını ifade etmek ve onunla bağlantı kurmak için sembolik bir rol oynar. Bu sebeple çoktanrıçılık ve tektanrıçılık dağın kutsal sayılması konusunda birbirinden ayrılır. Çoktanrılı inançlara göre yeryüzünde bulunan her dağ kutsaldır ve bu dağlarda hangisi olduğu fark etmeksizin kurban sunulur ve ayinler gerçekleşir. (Bulut, 2017: s. 54).

Bütün açıklamalar ve Tanrı ile dağın bağdaştırılması meselesi yanında Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi de inanç boyutunun ayrılmaz bütünüdür. Öyle ki, haçın sembolizmi tasavvufi manada kutsal olan Tanrıya erişmektir. Kişi hayatı boyunca yaşadığı dönemi kendi yolculuğu olarak niteler. Ayrıca Tanrıya olan bağlılığını ve ulaşma çabasını dikey bir sembolizm ile yerine getirir. Bu nedenle haçın merkezi insandır ve yatay yolculuğu kendini, dikey yolculuğu ise Tanrıya erişmeyi temsil eder. Konu ile ilgili R. Guenon, "...yatay yayılım, bütünsel olarak alınan bir ve aynı varlık halinin olası tarzlarının sınır belirsiz olmasına; dikey üst üste sıralanma da, bütünsel varlık hallerinin sınırı belirsiz dizisine tekabül eder." (2019: s. 32) demektedir. Yani, haç sembolü bütünsel bir varlığı ifade ederken, yatay ve dikey çizgiler aracılığıyla sınırsızlık ve çeşitlilik kavramlarını temsil eder.

Haç yalnızca Hristiyanlıkta değil diğer toplumlarda da özel bir yere sahiptir. Örneğin, Eski Mısır'da ankh sembolü (Nil'in anahtarı), hayatı ve ölümsüzlüğü temsil eder. Ayrıca, bazı kültürlerde haç sembolü, doğayı, kozmostaki dört elementi veya dört yönlü bir evreni temsil etmek için kullanılır. Guenon, Müslümanlar için "Hristiyanlar haçın işaretine sahipler, Müslümanlar da haçın öğretilerine sahiptirler." (2019: s. 32) ifadesini kullanır, bu durumu tasavvufta var olan insan-ı kâmil formuyla bağdaştırır. İslam tasavvufun temel amacı Allah'a ulaşmaktır. İnsan-ı kâmil olmak için dört aşamadan geçmek gerekir. Bunlar; şeriat, tarikat, hakikat ve marifettir. Aynı zamanda göğün katlarını da temsil eder. Bu nedenle insan göğe yaklaştıkça Allah'a yaklaşır.

Hristiyanlık, Kudüs merkezli bir din olarak başlaması ve farklı coğrafyalara yayılması Yahudilik ile benzerlik gösterir. Kudüs'ün etrafını çevreleyen yedi özel ve kutsal dağ; bu iki dinin yayıldığı coğrafya ve farklı iklimlere yayılması, insanların kültürel aktarımını ve dinî inançlarına da yansır. Çünkü dağlar insanların coğrafi bölgelerdeki kültürel etkileşimi ve dinî deneyimleri üzerinde bir etkiye sahiptir.

2.4.3. İslamiyet'te dağ

Semavi dinlerin sonuncusu olan Müslümanlıkta Allah tektir ve Hz. Muhammet onun kulu ve elçisidir. İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim de Allah tarafından Hz. Muhammet'e mucize olarak gönderilir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde görülen Tanrı- dağ- mabet bağı, İslâmiyet'te belirgin bir şekilde görülmez. İslâm inancında Allah, mekândan münezzehtir ve herhangi bir yerde bulunmaya ihtiyacı yoktur. Bunun nedeni Allah'ın, ezeli ve ebedi olan, zamana ve mekâna sığmayan bir yaratıcı olmasıdır. O yerde ya da gökte aranmaz, bu nedenle dağların tepelerine çıkarak Allah'a yakın olma kaygısı İslam'da yaygın değildir (Bulut, 2017: s. 54). Kuran'da Kâf suresinde geçen bir ayette Allah'ın kendisini arayanlara aynaya bakmalarını söylediği şeklinde şerh edilen bir bölüm geçer. Ayette; "Biz ona şah damarından daha yakınız." (Kâf, 16. Ayet) ifadesi aktarılır ve Allah'ın belirli cisimlerde değil insanın kendinde aranması söylenir.

Kuran'da dağlar, "cebel" ya da "tûr" şeklinde geçer (Tanyu, 1973: s. 16). İslamiyet'te dağlar, Allah'ın yaratma gücünü, kudretini ve azametini hatırlatan imgeler olarak geçer. Dağlar, Allah'ın yaratılıştaki gücü ve düzeni gösteren işaretlerdir. Ancak dağlar diğer dinlerde var olan anlamının aksine, Tanrı'nın oturduğu yer veya ruhani bir güç olarak değil, Allah'ın yaratma işlerinin bir delilidir. İslam inancında Allah, her şeyin yaratıcısı ve sahibi olarak görülür. Bu nedenle insanların ulaşabileceği maddi bir varlık ya da mekânla sınırlı değildir. Kur'an'da geçen "Sizin Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir, onları kendisi yaratmıştır ve ben de buna şahadet edenlerdenim" (Enbiyâ, 56. Ayet) ayeti ve "O, gökleri ve yeri daha önce bir benzeri olmaksızın yoktan yaratandır. O, size kendi cinsinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Sizi ve hayvanları bu düzen içinde üretip çoğaltmaktadır. O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur." (Şura, 11. Ayet) ayetlerinde Allah'ın yaratıcı gücü vurgulanır. O'nun üzerinde bir güç yoktur.

Bu bağlamda, İslam inancında dağlar, Allah'ın yaratılıştaki kudretini ve düzenini hatırlatan sembollerdir. Ayrıca, Hz. Muhammet'in yaşamı boyunca karşılaştığı olaylarda da dağların izi görülür. Bunun yanında ibadet için yapılan mabetler de genellikle tepebaşlarına inşa edilir. Ancak İslam'da dağlar, Allah'ın mekânının veya oturduğu yerin bir ifadesi olarak kabul edilmez ve Allah'ın meskeni değildir. Allah, insana en yakın olan ve her şeyi kuşatan kudret sahibidir. Allah'ın kendi hükümlerini resülü aracılığı ile aktardığı, insanlara şah damarından yakın olması ve yaratıcı olarak bizi bizden iyi tanması sorgusuz iman getirir. Bu nedenle Allah yerde, gökte ya da dağda aranmamaktadır (Tanyu, 1973: s. 15).

İslamiyet öncesi Arabistan'da, Kureyş kabilesi ve diğer Arap kabileleri, dağ zirvelerinde ibadetlerini gerçekleştirir. Bu gelenek, İslam'ın ortaya çıkışından önce Arap yarımadasında yaygın olan putperestlik dönemine dayanır. Halk Kâbe'nin yakınında bulunan Hira Dağı ve Uhud Dağına putlar yerleştirir ve putların karşısında ibadet eder. Mekke'nin en büyük kabilesi olan Kureyş kabilesi de aynı ritüelleri dağ zirvelerinde gerçekleştirir. Arap kabilelerinin en büyüğü olan Kureyş kabilesinin önderi ve Hz. Muhammet'in dedesi olan Abdulmuttalip de bu ritüeli gerçekleştirir. Nur Dağında bulunan Hira Mağarasına gider ve orada inzivaya çekilir. Hz. Muhammed, her yıl bir ay süreyle Hira Dağı'nda tefekküre dalarak Allah'a yönelik ibadetler gerçekleştirir. Arap yarımadasında İslamiyet öncesinde var olan dağ inancı, dinin tebliğ edilmesinden sonra maddi olarak işlevini yitirir.

Peygamberler tarihi Hz. Âdem ile başlar. Hz. Âdem'in cennetten kovulup dünyaya gönderilmesi ilk peygamberin insanoğlunun başlangıcını temsil eder. İlk ata Hz. Âdem'in Allah'ın sözünden çıkıp dünyaya atılması O'nu fazlasıyla üzmüş ve dünya üzerinde sürekli feryat edip ağlamasına sebep olur. Hz. Âdem'in bu durumuna melekler de çok üzülür ve ağlar. Meleklerin de ağlaması üzerine Allah, Hz. Âdem'e; "Arş'ımın alt hizasında benim bir Harem'im (yasak bölgem) var. Sen hemen git de, orada benim için bir Beyt (Mabet) yap!" (Köksal, 2016: s. 42) der. Bu sözün üzerine ekler, "Meleklerimin benim arşımı tavaf ettikleri gibi sen de yaptığın mabedin etrafında benim için tavaf et ve zikret!" (Köksal, 2016: s. 42) der ve bunun üzerine Hz. Âdem, bunu yapmanın oldukça güç olacağını söyler. Allah Hz. Âdem'e yardımcı olması için Cebrail Aleyhisselam'ı yanına gönderir. Uzun ve zorlu yollardan geçen Hz. Âdem Mekke topraklarına gelir. İlk olarak Cebrail Aleyhisselam kanatları ile Kâbe'nin temelini açar. Daha sonrasında Hz. Âdem etrafında bulunan dağlardan (Sina Dağı, Zeytin Dağı, Lübnan Dağı, Cudi Dağı ve Hira Dağı) taş çeker. Çektiği taşlardan ise Kâbe'yi inşa eder. Yapım işi bittikten sonra Cebrail Aleyhisselam Hz. Âdem'i Arafat Dağının tepesine çıkardı. Burada Hz. Havva ile buluştular ve Cebrail Aleyhisselam onlara hac vazifesini öğretti (Köksal, 2016: 42-43). Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından inşa edildiği inancı semavi dinlerde, özellikle İslamiyet'te yaygındır. Bunun yanında Hz. Âdem'in öldükten sonra da Ebu Kubeys adı verilen dağın üzerinde bulunan Kenz mağarasına defnedildiği inancı vardır (Köksal, 2016: s. 60).

Peygamberimizin mağarada ibadet ve tefekkürle geçirdiği zaman dilimi, İslam peygamberliğinin başlangıcı ve vahiylerin indirildiği noktayı temsil eder. Kuran'ı Kerim'de yer

alan Nahl suresinde “...dağlarda da sığınacak barınaklar (mağaralar) var etmiş...” (Nahl, 81. Ayet) ayetinde geçen mağaraların sığınak ve ibadethane olarak kullanıldığını gösterir. Bu nedenle, Kuran’da da geçen mağaraların; Hira Dağı’ndaki mağaranın da, Müslümanlar arasında önemli bir manevi mekân olarak kullanıldığı kabul edilir. Müslümanlar, bu mekânı ziyaret ederek Hz. Muhammed’in manevi deneyimine yakınlaşma fırsatı bulur ve bu mağaranın kutsal bir atmosfere sahip olduğuna inanır (Harman, 1993: URL-13).

Hira Dağı (Cebel-i Nûr), İslam inancında önemli bir mekân olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda, putperest Kureys kabilesinin de kutsal saydığı bir ibadet alanıdır. İslamiyet için önemli sayılmasının nedeni ilk ayetin Hz. Muhammet’e burada indirilmesidir. İlk vahyin burada gelmesi Hira Dağı’nı Müslümanlar için önemli bir mekân haline getirir. Cebel-i Nûr terimi, "Nur Dağı" anlamına gelir. Bazı tefsir bilginleri, Mâide Suresi'nin 15. ayetini² ve Ahzab Suresi'nin³ 46. ayetini delil olarak göstererek dağa bu ismin neden verildiğini belirtirler (Bulut, 2017: s. 60). Bu ayetlerde Allah'ın nurunu ve aydınlığını vurgulayan ifadeler yer alır. Bu nedenle ayetlerin içinde yer alan “nur” kelimesi, kimi bilginlere göre Allah'ın nurunun dağa yansımadır.

Resim 2.14: İlk Vahyin İndiği Dağ, Hira Dağı (URL-18)

Hadis kitaplarında da Muhammed Peygamberin Hira Dağı'nda meleklerle karşılaşması ve gök ile yeryüzü arasında bir kürsüde oturan bir meleği görmesi rivayet edilir. Ayrıca, Ay'ın bölünmesi hadisesinde bir parçasının Hira Dağı'nın ötesine, diğer parçasının ise dağın

² “Ey kitap ehli, kitapta olduğu halde gizlediklerinizin çoğunu apaçık size bildiren, çoğunu da affedip yüzünüze vurmeyan Peygamberimiz gelmiştir size; Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir size.” (Maide, 15.Ayet).

³ “Ey Peygamber! Biz seni gerçekten şahit, müjdeleyici ve uyarıcı, Allah'ın izniyle O'nun yoluna çağırıcı ve aydınlatıcı bir lamba olarak gönderdik.” (Ahzab, 45-46. Ayet).

berisinde yer aldığı ve Hz. Muhammed'in bu dağın üstünde iken dağın sallandığına dair rivayetler bulunur. Bu hadiseler, Hira Dağı'nın manevi bir atmosfere ve olaylara tanıklık ettiği inancını güçlendirir (Bulut, 2017: s. 60).

Bu sebeple Hira Dağı, Müslümanlar arasında önemli bir mekân olarak kabul edilir. Müslümanlar, bu dağı ziyaret ederek Hz. Muhammed'in ibadet ve tefekkür sürecine yaklaşma amacıyla hac vazifesi sırasında Hira Dağında nafile namazı kılar. Hira Dağı, İslam'ın başlangıcındaki temel olaylara ve manevi deneyimlere atfedilen bir değere sahiptir. Öyle ki, Hira Dağında tebliğ edilen elçilik görevi ve ilk vahyin burada alınması dağın Müslümanlar arasındaki önemini açıklar.

İslamiyet inancına bağlı dağ kültüründe Hira Dağının yanı sıra Sevr Dağı da oldukça önemlidir. Sevr Dağı Müslümanların koruyucusu ve Hz. Muhammet'in müşriklerin gazabından kaçtığı yerdir. Olay, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında, Hz. Ebubekir ile birlikte üç gün boyunca Sevr Dağı'ndaki dağ ile aynı adı taşıyan adı taşıyan Sevr mağarasında yaşanır. Müşrikler, Sevr Dağı üzerindeki mağaranın ağzının örümcek ağıyla kapanmış olduğunu ve bir çift güvercinin yuva yaparak yumurtladığını fark edince, içeride kimse bulunamayacağını düşünerek mağaraya bakmadan ayrılmışlardır (Bulut, 2017: s. 60). Bu olaydan anlaşılacağı üzere dağ koruyucu fonksiyonu ile Peygamberimizi saklar ve gözetir. Allah'ın yardımı dağda görünmüş ve bu sayede Hz. Muhammet dostu ile müşriklerin elinden kurtulur. Dağ, koruyucudur.

Bu olaydan sonra Sevr Dağı ve içinde bulunan Sevr mağarası, Müslüman halk tarafından keramet gösteren bir simge olarak kabul görür. Mağaranın korunmuş olması ve içinde bulunan semboller, Müslümanlar arasında bu mekânın özel bir koruma ve manevi öneme sahip olduğuna inanılmasını sağlar. Bu sebeple hacca giden herkes bu dağı görür. Mucizeye ortaklık ederek Müslümanlığın başlangıcına ve Hz. Muhammet'in zor zamanlarına dâhil olur. Gerçekleştirilen ibadetler insanları kutsal zamana "Asr-ı Saadet" dönemine ortak eder.

Sevr Dağı'nın başka bir özelliği, Hicaz bölgesinde yetişen çeşitli ağaç ve bitki türlerine sahip olmasıdır. Hatta burada bulunan ağaçlardan bir parçayı üzerinde taşıyan kişinin, yaz aylarında ortaya çıkan zehirli hayvanlardan zarar görmeyeceğine inanılmaktadır. Bu inanç, dağın doğal özelliklerine ve çevresindeki bitki örtüsüne atfedilir. Sevr Dağı ve mağarası, Hz. Peygamber'in hicret dönemindeki önemli bir olaya ve müşriklerden gizlenme sürecine tanıklık etmesi nedeniyle Müslümanlar arasında saygı duyulan bir mekân olarak kabul edilir. Ayrıca, doğal özellikleri ve keramet inancıyla da önemli bir yer tutar (Tanyu, 1973: s. 24).

Resim 2.15: Sevr Dağı (URL-19)

Arafat Dağı da Müslümanlıkta oldukça önemli dağlardan biridir. Cahiliye döneminde ve İslâmiyet zamanında Arafat Dağı, önemli bir mevkiye sahip olan ve özel bir ilgi gören bir yerdir. Cahiliye döneminde gerçekleştirilen tapınım işlemleri ve beraberinde gerçekleştirilen ibadetler İslamiyet sonrasında sistemli bir şekilde devam etmiştir (Tanyu, 1973: s. 21). Ancak, ritüel gerçekleştirmekten ziyade saygı duyulana ziyaret mertebesine inanışlar ile sabit bırakılmıştır.

Arafat Dağı, eski zamanlarda "İlâl" veya "Elâl" olarak adlandırılan granit bir kaya olup, haccı gerçekleştirenlerin arife günü vakfe yaptığı dağdır. Arafat'ın isminin kaynağı ve etimolojisi tam olarak bilinmemektedir. Bazı görüşlere göre kelime, "marifet" veya "itiraf" anlamına gelen bir kökten türetilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise güzel koku anlamına gelen "arf" kelimesinden türetilmiştir (Bulut, 2017: s. 59). Taberi'nin aktardığı bir rivayete göre Arafat, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın buluştuğu yerdir. Ayrıca Hz. İbrahim'in ilk haccı gerçekleştirdiği mekândır.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın mealinden aldığımız bir ayette, Arafat Dağında gerçekleşen tevekkül sonrasında dua için yapılması gerekenlerden bahsedilir ve öğütlenir. Öyle ki, "Rabbinizin lütfunu istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan indiğiniz zaman Meş'ari Haram yanında (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapmışlardandınız." (Bakara, 198. Ayet) ayetinde geçen Müzdelife, Arafat Dağından inişte bir vadi tabanında kalan, Arafat Dağı ve Mina Dağı arasında yerleşen, şeytan taşlama,

kurban kesme gibi ibadetlerin gerçekleştirildiği yerdir. Burada da Safâ ve Merve Dağları arasında gerçekleşen sa'y (koşma) vazifesinde görülenin bir benzeri ibadet olarak gerçekleşir (Bulut, 2017: s. 59). Her iki farklı ibadette de benzer şekilde iki dağ arasının kutsallığı ve adı zikredilen dağların arasındaki mesafe ile birbirine olan bağlılığın gün yüzüne çıkarıldığı dikkatleri çeker. Bu gibi inanışlar, derinden gelen bir dürtüyü unutmayışın ve ibadetlerin içerisinde bir aracı olarak kullanılışın göstergesi olur.

Arafat Dağı, doğal çevre arasında Allah'a ilk tevekkül eden ve O'na ilk eğilen Allah yapısı olarak kabul edilir. Hac ibadetinin en önemli ritüellerinden biri olan Vakfe, hacıların Arafat Dağı'nda bir gün boyunca dua ve ibadet için durmalarını içerir. Bu vakfede, hacılar Allah'a yakınlaşma, günahlarının bağışlanması ve dualarının kabul edilmesi için yoğun bir ibadet yaparlar. Arafat Dağı aynı zamanda Hz. İbrahim'in de peygamberlik döneminde önemli bir rol oynadığı kutsal yerdir. İbrahim peygamberin bu bölgede Cebrail ile görüştüğü, bazı rivayetlerde yer alır ve Kuran'da geçer. Bu görüşe göre, Hz. İbrahim'e Allah tarafından burada peygamberlik ve vahiy indiği anlatılır. Arafat Dağı'nın diğer bir adı olan "Cabal al-Rahma" (Rahmet Dağı) ise, bu mekânın Allah'ın rahmetinin bol olduğuna inanılan bir yer olduğunu vurgular (Tanyu, 1973: s. 22). Hacılar, bu dağda dua ederken Allah'ın rahmetini umar ve günahlarının bağışlanmasını diler. Arafat Dağı, hac ibadeti ve İslam'ın önemli olaylarıyla bağlantılı olan bir tarihi ve dinî öneme sahip mekândır.

Arafat Dağı'nın bir başka kutsiyeti de Ebu Kubeys Dağı ile olan tarihi bağlantısıdır. Hz. İbrahim hac görevinin tebliğini Ebu Kubeys Dağında insanlara aktarır. İbrahim Peygamber hac vazifesini Arafat Dağında vahiy olarak alır. Bunun yanında Ebu Kubeys Dağı'nın tepesinde yer alan minaresiz ve çatısız mescit Bilâli Habeşî'nin ilk ezan okuduğu yerdir. Bu nedenle de kutsal sayılan Ebu Kubeys Dağı, toplu bir şekilde kılınan namazın toplanma yeridir. Aynı zamanda bu dağın diğer dağlardan evvel yaratıldığı da rivayet edilir (Tanyu, 1973: s. 23).

Ebu Kubeys Dağı, tarihte çeşitli isimlerle anılan ve önemli bir konuma sahip olan bir dağdır. Nuh'un tufanından Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ettiği döneme kadar geçen süre içinde, Hacerülesved (Kâbe'nin köşesinde bulunan siyah taş) burada korunur ve saklanır. Bu nedenle Cahiliye döneminde bu dağa "el-Emîn" (güvenilir) denildiği bilinir. Ayrıca, dağ "el-Ahşebü's-şarkı", "Şeyhü'l-cibâl" ve "el-A'raf" gibi isimlerle de anılır. Mekke vadisine yerleşmeden önce, yüksekliği sebebiyle sel tehlikesi olmadığı için insanlar bu bölgeyi yerleşim alanı olarak seçer. Rivayet edilen bir olayda, Hz. Peygamber'in en çok üzüldüğü olaylardan biri, Tâif'te kendisini himaye etmesi için İbn Abdüyâlîl b. Abdükülâl'den yardım istediğinde reddedilmesidir. Bu olaydan sonra üzgün bir şekilde Mekke'ye dönerken Hz. Peygamber'e, bir melek gelerek Ebu Kubeys ve Kuaykân dağlarını göstermiş ve bu dağların müşriklerin üzerine çökerek onları ezmesini isteyip istemediğini sormuştur. Ancak Hz. Peygamber, "Hayır! Ben onların soyundan Allah'a şirk koşmayan bir nesil gelmesini isterim" demiştir (Boks, 1994: URL-20) .

Ebu Kubeys dağının eteğinde yer alan Safâ tepesi de hac vazifesini yerine getiren insanlar için ibadet sırasında önemli bir tutar. Sa'y olarak isimlendirilen ve iki tepe arasında gidip gelme,

koşma anlamına gelen ibadet Merve tepesi ve Safâ tepesini birbirine bağlayan bir vadide gerçekleşir. Merve tepesi ise az önce zikredilen Kuaykîân Dağının eteklerinde yer alır. Merve tepesi, Safâ tepesinin tam karşısındadır. Burada gerçekleşen ibadet, Hz. İbrâhim'in eşi olan Hz. Hâcer'in oğlu Hz. İsmâil ile Mekke vadisinde yalnız kaldıkları ve oğlu için su arayışında olması nedeniyle gerçekleşir. Hz. Hacer'in yaşadığı zorluğu gören Allah ise ona zezem suyunu bahşeder. Bu sebeple iki tepe arasında yaşanan zor durum haccın vazifelerinden biri haline gelir. Bunun yanında Hz. Muhammet'in Safâ tepesinde Allah'tan gelen ayetleri insanlara tebliğ ettiği de aktarılır (Küçükaşçı, 2008: URL-21).

İslamiyet'te yer alan bir başka önemli dağ ise Ararat (Ağrı) Dağıdır. Bu dağ Hz. Nuh'un gemisinin oturduğu dağ olarak Yahudilik ve Hristiyanlıkta önem taşır. İslamiyet'te de bu dağ Cudi Dağı ile karıştırılır. Bunun nedeni diğer dinler ile arasında geçen diyalog sayılabilir (Tanyu, 1973: s. 25-26). Ancak, daha önemlisi Kuran'da yer alan Hûd Suresinde geçen, "Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut! denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehennem!" denildi." (Hûd, 44. Ayet) ayetinde Cudi Dağına oturan gemiden bahsedilir. Ayetten hareketle, İslamiyet'te yer alan Cudi Dağı ve Ağrı Dağı arasında yaşanan karmaşa sona erer. İki önemli dağ arasında beliren uzaklık da inanılan dağın karışabileceğini ortaya koyar. Tanyu'nun eserinde belirttiği şekliyle, "Zirveleri karla örtülü bu dağ üzerinde Nuh'un gemisinin durduğu, Kuran'ı Kerim'de Cebel-i Cûdi olarak belirtilmiştir." (Tanyu, 1973: s. 26) ifadesi ve Hz. Nuh'un inşa ettiğine inanılan bir mescit kalıntısı da bu dağda mevcuttur. İslam inancına yerleşen bu ifadeler Cudi Dağını Müslümanlar arasında kutsal sayar ve saygı duyulan mekân haline getirir. Ancak, tekrar belirtmekte fayda var ki, İslamiyet'te dağlar hiçbir zaman tapılan yapılar olmamıştır. Dağlar yalnızca Allah'ın yaratıcı gücünü temsil eden ve kişiyi azametiyle mest eden yapı olarak kabul edilir. Allah zamandan ve mekândan münezzehtir. Bu sebeple İslamiyet'e bağlı Müslümanlar dağlara çıkarak Allah'ı arayışa geçmez. Öyle ki, hac vazifesinde dağlarda yapılan ibadetler ve dağların arasında geçirilen yolculuklar dağların tapınıldığı anlamını da taşımaz.

İslam'ın doğuşuyla birlikte, tüm ibadetlerin Kâbe gibi merkezi mekânlarda gerçekleştirilmesi ve Hz. Âdem'in Kâbe'yi yukarıda adı verilen dağlardan (Sina Dağı, Zeytin Dağı, Lübnan Dağı, Cudi Dağı ve Hira Dağı) taş çekilerek inşa edilmesi dağların manevi işlevinin (dağ ruhunun tecellisi) sürdüğünü gösterir. Ayrıca, İslam geleneğine göre Kâbe'nin dünyanın en yüksek noktası olduğu ve göğün merkezine uzandığı ifade edilir. Bu da, Kâbe'nin kozmik düzenle bir bağlantısı olduğunu gösterir (Eliade, 1994: s. 28).

Kuran'da geçmeyen ancak inanç içerisinde sonradan yer alan birçok dağ mevcuttur. Bunlardan en bilineni Kaf Dağıdır. Kaf Dağı özellikle tasavvufta önemli yer tutar. Kaf Dağı, insanın Allah karşısında titremesinin bir karşılığıdır. İnsanın Allah'a karşı göstermesi gereken tevekkülün sembolüdür. Bu sebeple edebiyat literatüründe (özellikle Divan Edebiyatında) oldukça fazla yer kaplar. Kuran-ı Kerim'de geçen Kâf suresi bazı tefsir âlimlerince Kaf Dağını karşılar. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Elmalılı'nın kaleme aldığı ve Kürşat

Demirci'nin aktardığı görüşe göre, *"Kaf Dağı ile ilgili 'Allah Teâlâ arzın peşinden onu kuşatan bir deniz, onun arkasından da bir dağ yaratmıştır ki ona Kaf denir. Gökyüzü onun üzerine sarmaktadır' şeklindeki bir rivayetten hareketle bu sureyi Kafdağı'yla ilişkilendirenler olmuştur da müfessirlerin çoğu buna katılmamıştır."* (Demirci, 2001: URL-1) şeklindeki rivayetlerin gerçeği yansıtamadığını, ancak soyut olarak böyle bir dağın varlığını savunarak ona Allah ehli kişilerin ulaşacağına ve bu dağın arzın etrafını dolandığına olan inancı aktarır. Öyle ki, "İlkel mitolojilere göre dünya, bir dağ merkeze alınarak yaratılmıştır. Bu dağ, arzı sabit tutmakta ve gökyüzünü taşımaktadır. Yaratılan diğer tüm dağların da yer altından bir damarla bu merkezdeki dağa bağlı olduğu kabul edilmektedir." (Tüzel, 2022: s. 130) ifadesi Kaf Dağının maiyetini açıklar niteliktedir.

Kur'an'da dağlarla ilgili birçok ayet bulunmaktadır. İslam inancında dağlar, Allah'ın yaratma gücünü ve kudretini gösteren doğal birer olgudur ve kutsal kabul edilir. Bu ayetlerde dağlar genellikle Allah'ın varlığını, kudretini ve yaratılışını hatırlatmak için anılmaktadır. Örneğin, Kur'an'ın birçok yerinde dağlar, Allah'ın yaratılışındaki düzenin bir parçası olarak sunulur. Dağların yeryüzünü sabitleyip dengelediği, depremleri engellediği ve su kaynaklarını sağladığı ifade edilir. Aynı zamanda dağlar, insanlara güvenlik ve sığınak sağlayan doğal kalkanlar olarak da anılır. Örnek olarak, Hz. Nuh'un gemisi tufan sırasında Cudi Dağı'na oturduğu ve bu dağın tufandan korunmasına vesile olduğu anlatılır. Bu bağlamda dağlar, Allah'ın koruyucu ve yardımcı gücünü temsil eder. Peygamberlerle ilişkilendirmesi Hz. Musa'nın Sina Dağı'nda vahiy aldığı, Hz. İsa'nın Tepe-i Sina'da göğe yükseltildiği gibi olaylarla ilişkilendirilir. Bu dağlar, peygamberlerin Allah ile olan özel bağlantısını ve kutsal deneyimlerini sembolize eder. Bu sebeple, "Kur'an'da sözü geçen dağlar ya yaradılıştan ya tufanda yer aldıkları için ya da peygamberlerle ilişkilendirildikleri için kutsal kabul edilmektedir." Çıkarımı İslamiyet'in dağlara olan yaklaşımını açıklar (Sönmez, 2008: s. 72).

Dinlerin ortak inanışlarından olan dağlar, her toplumun kültür taşlarına göre şekillenir, bu sebeple birçok toplumun kültüründe ve dininde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, bazı toplumlar dağları kutsal mekânlar olarak görür ibadet edip Tanrıdan yardım istedikleri aracıdır, diğer toplumlar dağları ruhani veya mitolojik varlıkların ikamet ettiği yerler olarak kabul eder. Ayrıca, dağlar doğal sınırlar, koruyucu unsurlar veya manevi semboller olarak da değerlendirilir.

Her toplumun kültürü, inançları ve geçmişi, dağları nasıl değerlendirdiğini belirler. Dağların kutsallığı, anlamı ve önemi, toplumların değerlerine, mitolojilerine, geleneklerine ve inanç sistemlerine göre farklılık gösterebilir. Bu çeşitlilik, kültürlerin ve inançların zenginliğini toplumlara yansıtması olarak gelişir. Bu sayede dağlar ile ilgili farklı inanışlar meydana getirilir. Bu da dünya toplumlarında inanç sistemi olarak çeşitlilik yaratır.

3. BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAĞ

Türk mitolojisinde gök ve dağlar, önemli semboller ve kavramlar olarak yer alır. Dağın yüceliği göğe olan yakınlığından kaynaklanır. Gök, yücelik, kutsallık, aşkınlık ve ilahi gücü temsil ederken; dağlar, kutsallık, koruyuculuk, gök ile iletişim ve ruhani varlıkların ikamet ettiği mekânlar olarak kabul edilir. Gök, Türk mitolojisinde "Gök Tanrı" veya "Gök Ata" olarak ifade edilen en yüce Tanrının ikamet ettiği yer olarak kabul edilir. İnan'a göre "Teñri" kelimesi, göğü ve Tanrıyı temsil eder. Bu sebeple "Gök ve Tanrı" arasındaki bağ ortaya koyulur ve Tanrının gökte olduğu düşüncesi ortaya çıkar. Gök Tanrı, göğün efendisi olarak görülür ve evreni yöneten, yaratıcı ve koruyucu bir varlık olarak tasvir edilir. Türk mitolojisinde gök, insanların hayranlık duyduğu ve Tanrı ile manevi bir bağlantı kurmak istediği sembol olarak inanç sisteminde önemli bir rol oynar (İnan, 1986: s. 26-27). Tanrıya yaklaşmayı sağlayan en yakın yol dağlardır. Kalafat bu görüşü şu şekilde aktarır, "Türkler, Tanrıyı yukarıda tasavvur etmekteydi. Dağ da, ona yeryüzünde en yakın yükseklik idi. Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre, kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder." (Kalafat, 2010: s. 138) demektedir.

Gök, Türk mitolojisinde sonsuzluk, aşkınlık, ezeli ve ebedi gibi kavramları temsil eder. Gökyüzü, insanların hayal gücünde sınırsızlık ve yücelik duygularını uyandıran bir semboldür. Tanrı kavramı da Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar. Türk mitolojisinde Tanrı, göğün efendisi veya Gök Tanrı olarak ifade edilen en yüce varlık olarak kabul edilir. Tanrı, evreni yaratır, yönetir ve korur. Gökyüzünün sonsuzluğu, aşkınlığı, Tanrı'nın gücünü ve kutsallığını yansıtır. Bu nedenle Tanrı-gök kavramları birbirine yakın ilişkilendirilir ve genellikle bir arada anılır. "Gökyüzünün sahip olduğu sonsuz ve aşkın olmak, ezeli ve ebedi olup en yukarıda bulunmak, aynı zamanda Tanrının da özellikleri olduğundan Tanrı ve gök kavramları hep bir arada anılmıştır." (Sönmez, 2008: s. 73).

Gökyüzü, birçok kültürde Tanrı veya ilahi varlıklarla ilişkilendirilen önemli bir semboldür. İran mitolojisinde, İran halkının gök kubbeye tapındığına dair bilgiler bulunmaktadır. Herodot'a göre, İranlılar gök kubbeyi Tanrı olarak kabul eder. Çin mitolojisinde de gökyüzü, Tanrısal bir varlıkla ilişkilendirilir. Çinliler, kendi Tanrılarını "Ti-en" olarak adlandırır ve bu kelime gökyüzü anlamına gelir. Gökyüzü, Çin mitolojisinde yüce bir varlık olarak kabul edilir ve evrenin düzenleyicisi olarak görülür. Fin kökenli halklar da Tanrı için gökyüzü kelimesini kullanır. Gökyüzü, bu kültürlerde Tanrısal varlığı ve ilahi gücü temsil eder. Türk halkları gibi Kuzey Asya'da bulunan diğer milletler de Tanrı için "Gök Tanrı" veya "gökyüzü" ifadesini kullanır. Bu, gökyüzünün yücelik, sonsuzluk ve kutsallık gibi nitelikleri yansıttığı bir anlayışı gösterir (Harva, 2022: s. 113).

Eliade "göğe bakmak, aydınlanmak demektir" (2020: s. 65) demektedir. Gök, bugün olduğu gibi ilk insanlar için de gerçekte olduğu gibi görünen sonsuz ve aşkın bir şeydir. İnsanın ve yaşam

gücünün temsil etmediği ilahi varlığı temsil eder. Aşkınlığının simgesi, sonsuz olmasından kaynaklanır. "En yüksek" olmak, doğal olarak Tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, Tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler, Tanrılarının mekânıdır. Yalnızca birkaç ayrıcalıklı kişi Tanrı katına (kam, şaman gibi) göğe yükselme ayiniyle ulaşır. Bazı dinlere göre, bu bölgeler ölümlerin ruhlarının gittiği yerlerdir ve buraya giden ruhlar Tanrı ile buluşarak refaha erer. "Yüksek" olan, insanların ulaşamayacağı bir boyuttur ve doğal olarak insanüstü güçlerin ve varlıkların sahip olduğu bir yerdir. Tapınağın basamaklarını törensel olarak çıkan veya göğe uzanan ayinsel bir merdivene tırmanan kişi artık insan değildir. Ayrıcalıklı ölümlülerin öldükten sonra serbest kalan ruhları, göğe yükselirken insan olma durumundan (bedenden) sıyrılır (Eliade, 2020: s. 65-66).

Bu kültürlerde görülen ortak nokta, gökyüzünün ilahi gücü ve kutsallığına olan inançtır. Gökyüzü, insanların evrenin yaratıcısına, yöneticisine ve koruyucusuna atfettikleri bir semboldür. Gök, büyüleyicidir, maviliği insanda huzuru uyandırır, bakını mutlu kılar ve ulaşılmaz olması onu daha da yüce yapar. Bu nedenle gök ve Tanrı kavramları birbirine yakın ilişkilendirilir. Dağların yakınlaştırıcılığı ve insanların Tanrıya yakın olma, Tanrıdan olma kaygısı dağın niteliğini de güçlü tutar.

İrkların genetik yapısını inceleyen bilim olan etnogenetik alanı metinlerinde karşılaşılan başka bir görüş de, ilk ecdadın gökten inmiş olmasıdır. Gökten inan ecdat, ayaklarını ilk olarak dağa basar ve bu nedenle dağlar kutsal kabul edilir. Aynı zamanda, bazı yaratılış mitlerinde dağlar Tanrının durup dinlendiği ve kişiogluna suya dalması için emir verdiği yer olarak geçer. Bu sebeple dağlar "Tanrının uğrak mekânı ve evidir" görüşü yaygınlık kazanır. 6.yüzyıla tarihlenen Çin kaynaklarına göre kutsal dağlar "Yer Tanrısı" olarak geçer (Beydili, 2005: s. 145). Türk halklarının Yer Tanrısı şekliyle adlandırması dağların bir Tanrı olduğunu açıklamaz. Tanrı tektir ve diğer unsurlar onun temsilcileridir. Saygı sözcüğü olarak Tanrı lafzı kullanılır. Aslı itibariyle ruha sahiptir ve her şeyin üzerinde bulunan tek Tanrıya bağlanır. Tek Tanrı, Ülgen olarak bilinse de onun da üzerinde Kayra Han vardır.

Tanrının gökte olduğuna olan inanç gökyüzünü de anlamlı kılar. Göğün sahip olduğu özellikler (yükseklik, yücelik ve merkez), aynı zamanda kendine yakın olan ve gök ile iletişimi sağlayan her unsura kutsiyet yükler. Dağın, ağacın ve diğer bütün yükseltelerin (insan yapımı olan mimariler dâhil olmak üzere) önemli sayılması bu nedendir. Dağlar, bu unsurlar ve kutsallar (kült) arasında en önemlisidir (İnan, 2017: s. 48). İbadet merkezi ve koruyucu mekânlar olarak kabul edilir. Dağlar, göğe yükselen yükseklikleri ve zorlu doğal özellikleriyle insanların hayranlık duyduğu yerlerdir. Türk mitolojisinde dağlar, Tanrılarının ve ruhani varlıklarının ikamet ettiği, iletişim kurduğu ve koruyucu güçlerin kaynağı olarak kabul edilir. Dağlar, aynı zamanda insanların manevi deneyimler yaşadığı, ritüeller gerçekleştirdiği ve şamanların gök ile iletişim kurduğu kutsal mekânlar olarak görülür. Bunun yanında insanlar ölümlerini dağa gömer ve Tanrıya yakın olmasını ister. Ruh, öldükten sonra göğe yükselir. Bu sebeple beden de dağa

gömülür ki ruh ve beden birbirini Tanrı katında tamamlasın inancı toplumlarda yer alır (Sönmez, 2008: s. 74). İslamiyet sonrasında gelişen Türk kültüründe de evliya ve veliler dağlara gömülür. Yaratıcı ile bağlantının kopmaması bu sayede gerçekleşir.

Gök ve dağlar, Türk mitolojisindeki inanç sisteminin temel unsurlarından birini oluşturur. Gök, ilahi gücü ve sonsuzluğu temsil ederken; dağlar, koruyuculuk, kutsallık ve ruhani varlıklarla olan ilişkiyi temsil eder. Bu semboller, Türk kültüründe mitolojik hikâyelerde, destanlarda ve ritüellerde sık sık yer alır. Aynı zamanda toplumun inanç sistemi ve kimliğiyle derin bağlar kurar.

Dağın sosyal ve ritüel-mitolojik sisteme katkıları Bayat'a göre iki başlık altında beş maddeden oluşur. Bunlar:

1. Sosyal İşlev

- a. Bazı soyların atasıdır.
- b. Bazı soyların koruyucu ruhudur.
- c. Bazı soyların vatanıdır.

2. Ritüel-mitolojik işlev

- a. Kozmik modelin eksenidir.
- b. Kozmik kurban yeridir (Bayat, 2006: s. 53).

Eski Türklerin inanç sisteminde dağlar ile birlikte; ormanlar, dereler ve ağaçlar da önemli bir yer tutar. Bu yerler mitolojik yerler olarak kabul edilir ve zamanla "iye" kategorisi bağlamında önem kazanır. İye, bir nesnenin veya yerin ruhani varlığı veya koruyucu ruhudur. İye kavramı, Türk mitolojisi ve kültüründe doğanın canlı bir varlık olduğu düşüncesine dayanır. Doğa öğeleri insanlarla etkileşim halindedir ve onlara yardım veya zarar verebilecek güçlere sahiptir. Bu nedenle insanlar, doğayı onurlandırmak ve iye kültleri ayinlerini yerine getirmek suretiyle doğa ile uyum içinde yaşamaya çalışır. Eski Türklerin inanışına göre, her bir doğa öğesinin (dağ, orman, dere, ağaç vb.) kendi iyesi vardır ve bu iye farklı özelliklere sahiptir. Bu yüzden Altay kavimlerinde her dağın kendi iyesi bulunduğu inanılır. Bu nedenle dağların isimleri yalnızca coğrafi bir işaret belirtmez, ayrıca dağ ruhlarının adını da karşılar. Her boyun ve oymağın kendine ait dağı vardır (Ocak, 2020: s. 115-118). Roux konu hakkında, "kutsal bir dağa sahip olmayan bir Türk ya da Moğol kavminin bulunmasına imkân yoktur." (2002: s. 157) demektedir.

Eski Türk toplumlarında dağlara olan saygının kökeni, Türk kültürünün derinliklerine uzanan ve tarih boyunca şekillenen çeşitli faktörlerden etkilenir. Bu faktörler arasında insanların gündelik yaşamlarında rol alan dağların inanç boyutunda şekillenmesi önemli aracılık eder. Dağların özellikleri Ozan tarafından altı maddede incelenir. Tezde dağların özelliklerinin daha fazla olduğunu belirledik ve Ozan'ın belirttiği altı maddeye ek olarak yedi maddeyi ekledik.

1. Şamanizm ve animizm: Gök Tanrı inanç sistemine sahip Türklerde yer-su kültürleri önemli bir yer teşkil eder. Yer-su inancına sahip olan Eski Türk toplumlarının ana dinî inançlarından olan Şamanizm ve Animizmde Gök Tanrı inancına bağlıdır. Şamanizm, doğanın bütün unsurlarının canlı ve ruhani olduğunu, dolayısıyla dağların da ruhları olduğunu öğretir. Dağlar, kutsal ve güçlü varlıklar olarak kabul edilir ve doğal dünyayla insanlar arasında bir köprü görevi görür. Bu inanç sistemi, dağlara olan saygıyı ve onlara yönelik ritüelleri teşvik eder. Animizm de Şamanizm gibi doğada var olan ruhlar ile ilgilenir. Bu ruhlar arasında en kapsayıcı olan dağ ruhudur. Dağ kültürleri arasında en önemli sayılır. Bunun yanında ağaç ve ateşte Türk toplumları için dağ kadar önem görür. Bunun nedeni de yine hayata bağlılık, ısınma ve yeme-içme gibi faktörler ile bağdaşır (Eroğlu ve Kılıç, s. 756).

Doğa kültürü ve dağların kutsallığı, Şamanist Türk toplumlarında ve bu kültür etkileriyle İslam'ı benimsemiş olan toplumlarda önemli bir yer tutar. Özbekistan'da Karatağ gibi dağlar, Türk kültüründe kutsal kabul edilir. Eski Türkler ve diğer Orta Asya toplumları, dağları Tanrı veya ruhların ikamet ettiği yerler olarak görür. Dağlara ziyaretler gerçekleştirir, kurbanlar keser ve ağaçlara bez bağlarlar. Bu şekilde dağlara saygı gösterme ve onları kutsal kabul etme geleneği devam eder. Tanyu'nun aktardığı görüş; "Atalara, dağlara, ırmaklara, ruhlara taparcasına saygı ve kurban kesmek, suyu, ağacı, dağı, mezarı kutlu biliş, bunların hepsinin üstünde en büyük bir Tanrı tanımakla beraber, ağaçlara vb. bağlanan paçavra, kıl, tüy gibi nezirler de hep birer fetiş sayılmaktaydı" (Tanyu, 1973: s. 35).

Türkçe ve Moğolca 'da dağlar için kullanılan bazı terimler, onların kutsallığını vurgulamaktadır. "Mukaddes," "mübarek," "büyük ata" ve "büyük hakan" gibi terimler, dağların önemini ve saygınlığını ifade eder. Bu dağ kültürü ve kutsallık izleri, Orta Asya'daki Türk toplumlarında hâlâ devam etmektedir. Özellikle Şamanist geleneği sürdüren topluluklar arasında dağlar, ruhani deneyimlerin, ibadetin ve bağlantının yaşandığı yerlerdir. Bu kültürel öğeler, İslam'ın gelişiyile birlikte bazı değişikliklere uğramış olsa da, Türk toplumlarında doğa kültürüne, Şamanizm'e ve dağların kutsallığına dair inançlar, uygulamalar hâlâ varlığını sürdürmektedir (Tanyu, 1973: s. 30).

2. Göçebe Yaşam Tarzı: Türk toplumlarının geçmişte büyük bir kısmı göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzı sürdürür. Göçebe yaşayan halk ise çoğunlukla hayvancılık yapar ve geçimini bu sayede sağlar. Hayvancılığın yapılabilmesi de meralara ve otlu arazilere bağlıdır. Dağların tepelerinde ve eteklerinde bulunan uzun ovalar insanların hayvancılık yapmasında önemli bir kolaylık sağlar. Bu nedenle de dağlar, göçebe toplumlar için önemli mekânlar oluşturur (Bozkurt, 2019: s. 817). Dağlar, su kaynaklarına, otlaklara ve avlanma alanlarına da erişimi sağlar. Göçebe toplulukların hayvanlarının ve buna bağlı olarak kendi hayatlarının sürdürülebilir kalması için dağlar hayati bir rol oynar. Bu nedenle, dağlar Türk toplumlarında yaşamın ve geçim kaynaklarının sembolü haline gelir.

3. Coğrafi Faktörler: Türk toplumlarının tarih boyunca çeşitli coğrafi bölgelerde yaşamış olması da dağların önemini artıran bir etkidir. Türklerin tarih boyunca çoğunlukla konar-

göçer bir kültüre sahip olmaları, onların Anadolu'nun çeşitli coğrafi bölgelerinde yaşam alanları bulmasına neden olur. İlk çıkış noktası olan Asya'da ve daha sonrasında geldikleri Anadolu coğrafyasında plato, düzlük, vadi, ova ve dağlarında uygun yaşam alanları bulan Türkler, bu ortamlarda günlük uğraşlar ve zorluklarla mücadele ederek yaşam alanları bulur. Bu mücadeleler sonucunda, bölgede tam hâkimiyet kurar (Yetişgin, 2007: s. 43). Dağlar, Türk coğrafyasının önemli bir parçasıdır. Bu da Türk kültüründe ve inançlarında dağlara olan saygıyı etkiler.

4. Mitolojik ve Dinî İnançlar: Türk toplumları, mitolojik ve dinî inançlarında doğal unsurlara büyük önem verir. Dağlar, Türk mitolojisinde ve inanç sistemlerinde önemli bir role sahip olan Tanrısal veya ruhani varlıkların ikamet ettiği yerler olarak tasvir edilir. Bu inançlar, dağlara olan saygıyı ve inanılan kutsallığı artırır. Eski Türkler, dağların koruyucu ruhlarına "dağ ruhu" veya "dağ perisi" gibi isimler verir. Bu ruhlar, Türk mitolojisinde ve efsanelerinde sık sık yer alır. Dağların koruyucu ruhları, dağların gücünü ve kutsallığını temsil eder ve insanların günlük yaşamlarında dağlardan yardım ve destek talep etmelerini sağlar (Baş, 2013: s. 169).

5. Doğaya Bağlı Yaşam: Eski Türk halklarının doğaya olan derin bağlılığı ve doğal çevreye saygısı da dağlara olan saygının kökenini oluşturur. Türkler, doğayı hayatlarının ve yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak görür. Doğanın insana kattıklarının farkındadır ve doğanın dengesini korumaya önem verir. Bu bağlamda, dağlar doğanın gücünü, büyüklüğünü ve kutsallığını simgeler. Aynı zamanda dağlarda gerçekleştirilen avlar, dağların doğal bir yaşam alanı olması ve bu sebebe bağlı olarak av hayvanlarının burada yaşaması önemli sayılmasına bir başka etkidir. Hayvanların dağlarda yer alan ormanlarda yaşaması dağ-orman arasındaki ilişkiyi açıklar. Altay Türkleri, Kazan Tatarları ve Yakutlar gibi bazı Türk toplulukları arasında ormanın bir ruhu veya efendisi olduğuna inanılır. Bu inanış, doğaya olan derin saygı ve doğal çevreyle olan bağlantının bir yansımasıdır.

Altay Türkleri, ormanın bir ruha sahip olduğuna ve bu ruhun ormanın efendisi olduğuna inanır. Orman ruhu Kazan Tatarlarında "orman öyase" olarak adlandırılır. Aynı şekilde, Yakutlar da ormanın efendisi için "Bajanai" veya "Barallak" gibi yüceltici isimler kullanır ve her orman veya çalılığın kendi ruhuna ya da efendisine sahip olduğuna inanır (Harva, 2022: s. 315). Bu inanışlar, doğal dünyanın canlı varlıklarla birlikte ruhani varlıklara da ev sahipliği yaptığı fikrine dayanır. Ormanlar, Türk kültüründe büyük bir öneme sahiptir ve yaşamın kaynağı olarak görülür. Ormanın ruhu veya efendisi, ormanın koruyucusu ve dengeleyicisi olarak kabul edilir.

6. Tanrı Makamı Olarak Dağlar: Eski Türklerde dağlar, göklerde bulunan Tanrıya ulaşmanın en yakın noktası olarak kabul edilir. Bu inanç, dağları bir anlamda Tanrı makamı olarak adlandırmayı mümkün kılar. İnan'ın belirttiği gibi, "yüksek dağ tepelerinin göklere yakın olması ve uzaktan mavi renkte görünmesi" (İnan, 1986: s. 49) Türk boyları arasında Tanrının gökte yaşadığına dair bir inancın gelişmesinde etkili olmuştur. Yani dağların yüksekliği ile göklere yakınlığı arasındaki ilişki, gökte bulunan Tanrı inancının gelişmesinde önemli bir

faktörü oluşturur. Bu nedenle, dağ kültü Gök Tanrı inancıyla birlikte gelişmiş olabilir. Dağların yüksekliği, görkemi ve göklere yakın olması, insanların Tanrısal varlıklara ulaşma arzusu ve inancını temsil eder. Dağlar, insanların kutsal alanlara yaklaşma ve Tanrı ile iletişim kurma arayışını simgeler. Bu inanç, Türk kültüründe dağların kutsallığına ve Tanrısal niteliklerine atfedilen önemi açıklar. Bu bağlamda, eski Türkler arasında dağ kültü, Gök Tanrı inancıyla birlikte gelişmiş ve Tanrısal varlıklara ulaşmanın en yakın yolu ve yerin en yüksek noktası olarak kabul edilir ve anlamlandırılır. Dağlar, hem fiziksel hem de ruhsal anlamda yükselişin ve manevi bir bağlantının sembolünü oluşturur (Ozan, 2018: s. 136-137).

7. Tören, Ayin, Ritüel Merkezi ve “Dua, Dilek” Makamı Olarak Dağlar: Dağların yüksekliği, görkemi ve göğe olan yakınlığı, insanların Tanrıya ulaşma çabasını temsil eder. Törenler, ayinler ve ritüeller dağlarda gerçekleştirilir ve bu etkinliklerde Tanrıya adaklar sunulur. Dağların zirveleri, özel bir kutsallığa sahip olarak kabul edilir ve insanlar burada dua eder, dileklerde bulunur. Bu ritüeller ve dualar, toplumun inançlarını ifade etmek, Tanrılardan bereket, koruma veya diğer dileklerin yerine gelmesini istemek amacıyla gerçekleştirilir. Dağlar, bu bağlamda bir tür kutsal mekân olarak görülür ve insanların manevi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. İnanç sisteminin temel direklerinden olan dağlar, iye kategorisi içerisinde en önemli mümessil olduğundan ayinlerin vazgeçilmez uygulama alanını oluşturur. İye formuna sahip olması da Bayat’a göre yer ana ya da mit ana unsuruna dayandırılır (Bayat, 2006: s. 49).

Dağlarda gerçekleştirilen törenlerde kanlı kurbanlar kesilir ve kesilen kurbanın bazı bölgeleri ve derisi yakılarak duman aracılığı ile Tanrıya ulaşması sağlanır. Ayrıca dağ başlarında bulunan ulu kişilerin mezarları ziyaret edilir ve ağaçlara bez parçaları bağlanır. Ağaçlara bağlanan bezler de dağlara bağlanan ağaç ruhuna atfedilir ve hayat ağacına bağlılık gösterilir. Günümüzde İslamiyet öncesi inanç temellerine oturtulan adetler de yine dağlarda devam eder. Dağ başlarına defnedilen evliya mezarları, yadır, türbe vb. mezarlara ya da yakınında yer alan ağaçlara bez parçaları bağlanarak dilekte bulunulur. Bu tür uygulamalar eski Türk toplumlarında yer alan inançların kalıntılarıdır. Aradaki fark “yer-su” ruhlarının yerini evliya ve veli türbelerinin almasıdır. Onun haricinde seçilen bölge dağ ve tepebaşları olarak devam eder (Ozan, 2018: s. 139).

8. Yaşamın Sürdürülebilirliği Açısından Dağ: Dağ ve taş soyun başlangıcı açısından oldukça önemlidir. Mitolojik bilgilere göre Türk halkının ilk atası dağ tarafından doğurulmuştur. Dağın içinde bulunan mağaralar ana rahmini simgeler ve oradan çıkan kahramanlar dağın ruhu ile bağdaşır. Dağ, Tanrının evidir ve doğan kahraman Tanrı tarafından gönderilmiş olur (Bayat, 2006: 52-53). Türk halklarının ilk atası Ay-ata ve ilk annesi Ay-va, Kara Dağ adı verilen bir dağın içinde bulunan mağarada yaratılır (Roux, 2002: s. 111). Bu nedenle dağlar ve içinde bulunan mağaralar koruyucu anne görevini üstlenir. Bu koruyucu mekânlara “tös” adı verilir ve her boyun kendine ait bir koruyucu “tös”ü bulunur. Dağların tös olarak kabul edilmesi ve onlara saygı ve tapınma duygusu, çok eski çağlardan (anaerkil döneme dayanır) beri var olan

bir geleneğin devamıdır. Altaylılar için dağ ruhları, büyük kan kardeşleri (ağabeyleri) veya akrabaları olarak görülen kutsal varlıklardır. Ayrıca insanlar dağ ruhlarına “baba” da demektir.

Zamanla, bu inanç bütün boylar yerine sadece şamanın akrabasıyla sınırlı bırakılır. Ancak bazı araştırmalara göre, her seokun (soyun) kendi soy koruyucusunun yanı sıra kutsal kabul ettikleri dağları da vardır. Her toplumun obasında kutsal bildikleri totemi ya da ongonu vardır, dağlar onların üzerinde merkezi güçtür ve bütün koruyucular dağ ruhuna bağlanır. Dağ kültü, en eski inançlara dayanan bir şekilde ele alındığında, avcılık kültürüyle ilgili ritüellerin şamanlık olgusundan daha önce ortaya çıktığı görülür. Bu durumda avcıların dağ ile ilgili inançları Şamanizm’in önüne geçer. Dağların avcılara verdikleri avlar, insanların yaşamının devamını sağlar. Bunun farkında olan avcılar dağların ruhunu kutsal sayar. Altay-Sayan Türklerinin dinî inançları, sosyoekonomik bağlamda incelendiğinde dağların insanlara verdikleri inancın merkezinde kalır. Yani bu inançlar, toplumun ekonomik yapısı, yaşam tarzı ve sosyal ilişkileriyle ilişkilendirilerek anlaşılabilir (Bayat, 2006: s. 52-53). Bayat’ın belirttiği “Dağ av hayvanlarının bulunduğu mekân olmakla avcı-toplayıcı toplumun ekonomik gelir kaynağıdır.” (2006: s. 55) çıkarımı, avcılık ve toplayıcılık ile uğraşan halkın hayatının merkezinde dağların olduğunu gösterir. Bu sebeple dağlar, yaşamın sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir.

9. Dağların Kale, Hat ve Sınır Olarak Kullanılması: Coğrafi unsur olarak dağlar, genellikle iki bölge arasında bir sınır veya geçiş noktası olarak işlev görür. Göktürkler ile Kırgız Türklerini ayıran “Kögmen Dağı” gibi örneklerde olduğu gibi, dağlar etnik gruplar veya topluluklar arasında bir ayırım çizgisi olarak kullanılır. Dağların sınır olduğunu kabul eden bilgilere Arap seyyahların eserlerinde de rastlanır (Ozan, 2018: s. 140).

Bu coğrafi özellik, dağların gerçek hayatta üstlendiği işlevleri yansıtır. Dağlar, iklim farklılıkları, bitki örtüsü değişiklikleri veya jeolojik yapıdaki farklılıklar nedeniyle iki bölge arasında belirgin bir ayırım gösterir. Aynı zamanda, dağ geçitleri ve vadileri, ticaret yolları veya ulaşım rotaları olarak kullanılır ve böylece iki bölge arasında bir bağlantı sağlar. Dağların gerçek dünyada üstlendiği bu işlev, anlatı kültüründe ve halk inancında daha derin, kozmik ve mistik bir anlam kazanır. Efsanevi ve masalsı anlatılarda dağlar, ölüm ile yaşam arasındaki sınırı gösteren ve aynı zamanda bu dünya ile diğer dünya arasında bir geçiş noktası olarak kabul edilir. Dağlar, halkın inançlarında ve mitolojilerde fiziksel sınırların ötesine geçerek sembolik bir öneme sahip olur. Efsanelerde ve büyülü anlatılarda dağlar, hayat ve ölüm arasındaki geçiş noktasını temsil ederken, aynı zamanda insanların bu dünyayla ruhani dünya arasında bir köprü kurdukları bir yer olarak da anlatılır. Dağlar, gerçek dünyada yer alan coğrafi özelliklerinin ötesine geçerek, insanların hayal gücünde ve kültürel anlatılarda daha derin anlamlar kazanır. Bu anlatılarda dağlar, mistik deneyimlerin yaşandığı, ruhani varlıkların mekânı ve insanların ruhlarını yükseltmek için çabaladıkları önemli bir sembol haline gelir (Ozan, 2018: s. 141).

Bu şekilde, dağların coğrafi özellikleri mitoloji, efsaneler ve halk inancıyla birleşerek daha derin, sembolik anlamlar kazanır. Dağlar, insanların hayal gücünde ve kültürel anlatılarda zengin bir sembolizm taşır. Çeşitli manevi ve kozmik anlamlarla ilişkilendirilir.

10. Dirilişin ve Düzenin Merkezi Olarak Dağ: Orhun yazıtlarından Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde anlatılan olaya göre esir olan Türk kavminin düşman elinden kurtularak yeniden bir devlet kurması ele alınır. İleriş Kağan'ın bir askerini de yanına alarak kaçması ve dağa sığınarak orada halkını kurtarmanın planını yapması dirilişin habercisidir. Dağa sığınan askerlerini toplayan kağan, düşman üzerine giderek halkını kurtarır. Halk kurtulduktan sonrasında Türk töresine uygun olarak yeniden düzen oturtulur. Esir olmalarının nedeni de kağanın töreden uzaklaşmasıdır. Anlatılan olayın dağda toplanan ve orada yapılan plan aracılığı ile yeniden düzene geçilmesi dikkat çeker. Dağlar, kağanın liderlik ve stratejik becerilerini temsil ederken, aynı zamanda toplumun birleşmesini ve yeniden düzenin kurulmasını sağlayan bir unsur olarak da görülür (Ozan, 2018: s. 141-142). Aynı durum Manas destanında da görülür. Manas yurdunun basıldığını gördüğünde dağa sığınarak askerlerinin toplanmasını bekler.

Bu örnekte dağlar, toplumun zor durumdan kurtuluşunu temsil eden bir sembol olarak işlev görür. Dağlar, toplumun yeniden bir araya gelmesi, düşmanı alt etmesi ve eski düzene geri dönmesi için bir katalizör rolü oynar. Bu şekilde, dağlar, toplumun yeniden düzene geçmesini sağlayan bir dirilişin ve kurtuluşun sembolü olarak öne çıkar.

11. Karargâhın Merkezi ve Hakanın Evi Olarak Dağ: Orta Asya bozkır imparatorluklarının hakanlarının karargâhlarını dağların yakınında inşa etme geleneği hâkim nokta ve kutsal merkez olması bilinciyle oluşur. Bu gelenek, Türk topluluklarının kozmogonik inançlarına dayanan temel etkenlerden kaynaklanır. Eski Türklerin kozmogonik düşünceleri, evrenin dikey boyutta üç kat ve yatay boyutta dört yönden (doğu, batı, kuzey, güney) oluştuğu fikrine dayanır. Dikey boyutta gök, zemin ve yeraltı dünyaları bulunurken, yatay boyutta ise düzlük olarak yeryüzü ve dört yönden oluşan köşeler mevcuttur. Budizm'in etkisiyle, makro kozmosun her üç kısmını birleştiren ve dört yönde ortada yer alan nokta, eski topluluklarda "dünya ağacı", "dünya dağı" veya "dağın tepesindeki ağaç" gibi kavramlarla ifade edilir. Buna ek olarak "demir kazık" ifadesi de dağın niteliğini belirten kalıplardandır. Bu bağlamda, hükümdarlar da kendi toplumlarını etnomerkez (toplum, kültür merkezlik) kuralına göre demir kazığın yani başkent yapılan kutsal dağın etrafına yerleştirir. Öyle ki, hükümdarın karargâhı merkeze yerleştirilirken, diğer topluluklar çevredeki kırsal kesimlere yerleştirilir. Hakanın bulunduğu bölge dağın eteklerinde yer aldığından kutsal mekân olarak görülür. Çadırı kutsal yapan da kutsal bir mekân olan dağlardır. Bu, toplumun merkezîyetçi düşüncesini ve hükümdarın otoritesini vurgular. Ayrıca, dağların yakınında hükümdar karargâhının inşa edilmesi, doğal bir savunma avantajı sağlar. Dağlar, doğal olarak korunaklı bölgelerdir ve hükümdarlar için stratejik bir konum sunar. Aynı zamanda, dağların yüksekliği ve görkemi,

hükümdarın gücünü ve otoritesini temsil eden bir sembol olarak kabul edilir (Hatamova, 2020: s. 323).

Dağların merkezi ve hâkim nokta olması tüm toplumların dağları yerleşim yeri olarak kullanmasına iter. Bilinen bütün büyük medeniyetler dağların tepelerine inşa edilir ve Tanrı ya da Güneş tarafından seçilen hükümdar, inanca sahip milletin başına geçer. Çoğu kralın, hükümdarın Tanrının oğlu ya da Güneşin oğlu olması bu sebeptir. "Güneşin Oğlu" olarak bilinen hükümdarlar, çeşitli kültürlerde güneş Tanrısı veya güneşin soyundan geldiğine inanılan hükümdarlara verilen bir unvan olarak kullanılır. Bu unvan, hükümdarın gücünü, kutsallığını ve Tanrısal meşruiyetini vurgulamak amacıyla kullanılır. Örneğin, Eski Mısır'da firavunların, Güneş Tanrısı Ra'nın soyundan geldiğine inanılır ve firavunlar "Güneşin Oğlu" olarak kabul edilir. Firavunlar, Güneş Tanrısının temsilcisi olarak görülür. Aynı şekilde, İnkâ İmparatorluğu'nda Sapa İnkâ (Büyük İnkâ) olarak bilinen hükümdarlar da "Güneşin Oğlu" olarak kabul edilir. İnanışa göre, İnkâ hükümdarları Güneş Tanrısı Inti'nin soyundan gelir ve bu unvanla Tanrısal meşruiyetlerini kanıtlar. Benzer şekilde, bazı diğer kültürlerde de Güneş Tanrısı veya güneşin soyundan gelen hükümdarlar "Güneşin Oğlu" olarak adlandırılır. Bu unvan, hükümdarın kutsallığını, Tanrısal bağını ve gücünü vurgulamak için kullanılır. Halkın gözünde bir Tanrı-kral olarak görülmesini sağlar.

12. Eril ve Dişil Formda Karşımıza Çıkan Dağlar: Dağlar da tıpkı canlı varlıklar gibi cinsiyete sahiptir. Eril ve dişil dağlar, Türk kültüründe dağların cinsiyetini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu terimler, dağların karakteristik özelliklerini veya ruhani anlamlarını temsil etmek için kullanılır. Eril dağlar genellikle güç, kudret, sertlik, direnç gibi maskülen niteliklerle ilişkilendirilir. Destanda olayın akışına göre kahramanları cezalandırır ya da koruyabilir. Bu özellik babaların çocuklarına yaklaşımını da örnekler. Eril dağlar sayılan özelliklerinin yanında yüksek, dik, ulaşılması zor, engebeli ve heybetli olarak tasvir edilir. Oğuz Kağan Destanında adı geçen "Buz Dağ" (Altaylarda Muztau) eril dağlara örnek olarak verilebilir. Buz dağ, farklı kültürlerde "Beluça" adıyla bilinir. Dağın, efsanevi bölge olan Şambhala (ya da Agarta)'ya açıldığı inancı vardır. Bu bölge İskitler, Türkler, Yenisey Kırgızları, Moğollar ve Oyratların kültürel izlerini ve Altaylar için kutsal bölgeleri içerir. Eril dağlar, bazı kültürlerde Tanrısal veya kahramana yardımcı figürlerin ikamet ettiği yerler olarak kabul edilebilir. Dişil dağlar ise genellikle bereket, doğurganlık, yumuşaklık, sakinlik gibi feminen niteliklerle ilişkilendirilir. Bu dağlar genellikle daha yuvarlak, kıvrımlı ve dolgun olarak tasvir edilir. Eril dağlara göre daha ulaşılır ve yumuşak tabiattadır. Dişil dağlar, Tanrıçaların veya dişi ruhların yaşadığı kutsal mekânlar olarak kabul edilebilir. Destanlarda kahramanı saklar, besler ve büyütür. Bu olay ana rahmini andıran mağaralarda gerçekleşir. Örnek olarak, Bozkurt Destanında dişi bir kurdun çocuğu bataklıktan kurtarması ve mağaraya götürerek orada büyütmesi verilir. Türk halkı çocuğun sığındığı dağda çoğalıp yeryüzüne çıkmak isteyince yine bu mağara önüne gelerek demirden dağın üzerinde odun yığıp, ateş yakmış ve demirden dağı eriterek esareten kurtulmuşlardır. Bu nedenle Türk halkları arasında dağa, mağaraya, ateşe, ağaca ve demire duyulan saygı üst düzeydedir. Saygının kökeninde de dişil bir formda onları çoğaltıp besleyen

ve kendilerinin kurtarıcısı olarak gördükleri kültler yatar (Kalafat, 2010: s. 139). Eril ve dişil dağlar kavramları, kültürel inançlar, mitolojiler ve sembolizmle ilişkilendirilir. Bu terimler, dağların insanların düşüncelerinde ve kültürel anlayışlarında nasıl temsil edildiğini yansıtan anlamları taşır.

13. Mezar ve Defin Alanı Olarak Dağlar: İlkel insanlar tarihi boyunca, ölümün doğal bir süreç olduğunu kabul etmekle birlikte, sonsuz yaşama ve ölümü durdurmaya dair bir arayış içinde olur. Bu arayış, insanın doğal bir şekilde yeniden doğma arzusundan kaynaklanır. İnsanlar, ölümü yenmek ve sonsuz bir varoluş elde etmek için farklı yöntemler geliştirmeye çalışır. Birçok kültürde, tümülüs mezarlar toprak ananın yumurtaları olarak algılanır. Bu anlayışa göre, toprak ana, insanların yeniden doğuşunu sağlayan bir kaynaktır. Cesetler, bu tümülüs mezarlarına yerleştirilirken, başları doğuya yönlendirilir. Bu, güneşin her gün doğduğu yöne doğru olmak üzere, ana karnında yatan bir fetüs şeklini temsil eder. Bu uygulama, insanların ölüm sonrası yeniden doğuşa olan inancını yansıtır. Cesetlerin ana karnında yatan fetüs şeklinde yerleştirilmesi, yeniden doğumun gerçekleşmesini simgeler. Doğru yöne doğru yerleştirilen ölümler güneşin doğuşunu temsil eder ve yeni bir günün başlangıcını sembolize eder. Bu uygulama, insanların sonsuz doğum arzusunu yansıtan bir ritüeldir. İnsanlar, ölümün sona erdiği ve yeniden doğuşun gerçekleştiği bir döngüye olan inançlarını bu şekilde ifade etmişlerdir. Bu tür ritüeller, insanların ölümle başa çıkmaya çalışırken, aynı zamanda yaşamın sürekliliği ve devamlılığına olan inançlarını da vurgular (Ateş, 2001: s. 183).

Türk halkları da diğer milletler gibi ölümlerini tümülüs şekline getirdikleri küçük tepelerin içine defneder. Halk hakanın ölümünden sonra kendi arazisinden toprak getirir ve mezarının üzerine atar. Bu şekilde tümülüs oluşur. Tümülüs aynı zamanda dağın farklı bir formudur ve ölen kişinin gök ile bağlantısını sağlar. İslamiyet öncesinde var olan bu görüş, İslamiyet'in kabulünden sonra dağ başlarına defedilen veli ve evliyalar ile devam eder. Uraz konu hakkında "Eski azizlerden de bir kısmının mezarı, ibadet ettikleri yerler dağların tepelerindedir Gökte bulunan Tanrıya ulaşabilmek için, onlara doğru uçmak isteyenler büyük bir inanış ile kendilerini dağların uçurumlarından göklere kendilerini bırakırlardı" (Uraz, 1992: s. 172) çıkarımını yapar.

Türk halkları arasında dağlara kutsal bir değer atfedilir ve tapınma derecesinde saygı gösterilir. Dağlar, Türk halkları arasında önemli bir yer tutar ve insanların hayatında çeşitli roller üstlenir. İnsanların maddi hayatlarını kolaylaştırdığı gibi manevi hayatlarına da huzur kattığı görülür. Dağlar, birçok Türk toplumu için doğal kaynaklar, geçim kaynakları ve barınma alanları sağlar. Su kaynakları, ormanlar, madenler ve tarım için verimli topraklar gibi doğal kaynaklarla doludur. Bu kaynaklar, insanların geçimlerini sağlamalarına ve maddi ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olur. Sığınma, korunma, tarım, hayvancılık, ormancılık ve madencilik gibi faaliyetler, dağlık bölgelerde sıklıkla gerçekleştirilir ve dağlar, bu yaşam tarzının sürdürülmesinde kritik bir rol oynar.

3.1. Yeryüzü Şekli Olarak Dağ

Destanlarda, halk hikâyelerinde ve diğer sözlü anlatılarda ismi geçen dağlar sosyal hayatta, gerçekliğin içinde yer alır. Ögel'e göre isimleri geçen dağlar bir masal anlatısı değildir. Mitolojik bir anlatıyı karşılamaz ve hayatın içindedir. Öyle ki, Göktürk yazıtlarında adı geçen "Tonguş tag" mitsel bir anlatının ürünü değildir. Uygur Bayan-çur Kağan yazıtında adı geçen "Kömür tag" gibi, gerçek dağlardan söz edilir. Çin yıllıklarında geçen "dağa sığın, dağda kal ve dağ yerinde" gibi ifadeler de hayatın içinden olduğu anlaşılan örneklerdendir. Bu durumda adı geçen dağların bir hayal ürünü olmadığı, tam aksine hayatın içinden olduğu ve insanların onun inayetine sığındığı verilen somut örneklerde gözlenir (Ögel, 1995: s. 423).

Söz konusu ifadeler efsanevi/mitsel ya da sihirsel/düşsel anlatımlardan esinlenerek yaratılan dağlar değil, gerçek hayatın içinde var olan ve anlatıların içinde yer alan gerçek hayatta karşılığı bulunan bölgelerdir. Ancak, her ne kadar gerçek mekânlar olsalar bile anlatıya ve yaşanan olaylara bağlı olarak gerçeklik/kurgusallık arasında ince bir çizgi de yer alır. Mitsel anlatıların görüldüğü destan döneminde kutsal olarak kabul edilen dağlar, sonraki dönemlerde insanlar tarafından yüklenen anlamlar ile kutsal ruhları ve kutsal vatani karşılar. Bu sebeple, her ne kadar gerçek mekânlar olsalar bile anlatıların içinde mitsel dille yer alabilir (Ozan, 2018: s. 135). Öyle ki, dağlar mitolojik, efsanevi anlatımlara da ilham veren yerler olabilir. Gerçek mekânlar olsa bile dağlar, mitolojik veya mitsel bir dil içinde anlatılarda yer alabilir. Bu anlatılar, insanların hayal gücünü, mitolojik inançlarını ve kültürel değerlerini yansıtabilir.

3.1.1. Ötüken dağı

Ötüken Dağı (Tu-kin), kelime anlamı olarak "yerin hükümdarı", "zeminin ilâhı" anlamlarını taşır. Dönem için, sınırları tam olarak çizilemez. Köktürk kağanlarının başkentlerini tam olarak ne zaman Ötüken'e taşıdıkları kesin olarak bilinmemektedir. Ancak genel görüş, Köktürklerin Juan-Juanları yenmeleriyle veya 563-567 yıllarında yeni merkezlerini seçtikleri düşünülür. Aşina Türkleri Juan-Juanlar'ın egemenliği altında olduğu dönemde, yönetim merkezinin tam olarak neresi olduğu konusunda araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunur. 563-567 yıllarında Mukan Kağan (hüküm süresi: 553-572), merkezi yönetimi Ötüken'e taşıyarak orada kendi başkentini kurar. Aynı dönemlerde Köktürklerin Batı kanadından sorumlu olan İstemi Yabgu da Yulduz vadisini karargâh olarak seçmiştir. Bu dönemde Köktürklerin tek bir yönetim merkezi vardır, o da Ötüken Dağıdır (Hatamova, 2020: s. 324).

Devletin başkenti, merkez noktası ve karargâhıdır. Hakanın çadırı da bu dağın eteklerinde yer alır ve bu nedenle Ötüken Dağı, devletin merkez alanını temsil eder. Türk mitolojisinde ve destanlarında, diğer bütün dağların Ötüken Dağı'na bağlı olduğu anlatılır. Dağ, Türk kültüründe birçok mitolojik ve tarihsel anlam taşır. Ötüken Dağı, Türklerin ruhani ve milli değerlerini yansıtan bir sembol olarak kabul edilir. Türk hakanları ve liderleri, önemli kararları bu dağda alır ve burada toplanırlardı. Dağ, Türklerin birleştirici gücünü ve devletin merkezi otoritesini simgeler. Ötüken Dağı'nın eteklerinde yer alan Türk çadırları ve konaklama alanları, Türk

kültürünün sembolik ve önemli bir parçasıdır. Bu çadırlar, Türk hakanlarının ve liderlerinin karargâhı olarak kullanılır ve devletin yönetim merkezini temsil eder. Çadırların yapısı da yine bu dağdan esinlenerek yapılır ve şekli itibarıyla bu durum açıkça gözlenir. Ötüken Dağı, Türk mitolojisinde ve destanlarında da önemli bir rol oynar. Dağ, kutsal bir varlık olarak kabul edilir ve Türk mitolojisinde yer alan Tanrı ve kahramanlarla ilişkilendirilir. Kahramanların zor durumlarında yardımlarına yetişir ve onlara yol gösterir. Dağın zirvesi, göğe uzanan bir yol olarak görülür ve Türk inancına göre Tanrının ikamet ettiği bir bölge olarak kabul edilir. Ötüken Dağı, Türklerin milli kimliklerini ve tarihsel geçmişlerini de yansıtan bir sembol taşır. Türkler için özel bir anlamı olan bu dağ, Türk kültüründe birleştirici bir unsur olarak kabul edilir ve geçmişte yaşamış atalarının izlerini taşır (Hatamova, 2020: s. 323-324).

Bu şekilde, Ötüken Dağı, Türk devletinin merkezi ve sembolik önemine sahip bir dağdır çıkarımı yapılır. Türklerin tarihinde ve kültüründe özel bir yeri vardır. Bu sebeple, Türk mitolojisi ve destanlarında sıkça anlatılır. Dağın atalara bağlanan (atalar kültü) kökü, geçmişi temsil eder ve onların yaşadığı alan olarak da büyük öneme sahiptir. Dağın içinde barınan, sahip olduğu ruh Türklerin milli kimliğini canlı tutar. Ona dualar eder ve yardım isterler. Edilen dualar genellikle topluluk ile birlikte yapılır ve ayini yöneten kişi topluluğun yaşlı, tecrübeli kişisi olur. Şamanların da bu ayinlere yöneticilik yaptığı bilinir. Hakanlar dağa çıkarak Tanrının emirlerini alır ve topluma aktarır. Töre kuralları olarak bilinen emirler, toplumun sosyal yaşantısında iskelet görevi görür.

3.1.2. Altay dağları

Altay Dağı da, Ötüken Dağı gibi Türk halklarının dua ve sosyal yaşantılarının merkezi olarak kabul edilir. Altaylı şamanlar, bu dağ için çeşitli ilahiler okur ve dağın kutsallığından hareketle dileklerinin kabul olacağına inanır. Bu sebeple Altay Dağı, Türk mitolojisinde ve geleneksel kültüründe önemli bir yere sahiptir. Dağ, mukaddes ve geniş bir alan olarak kabul edilir ve Türk toplumlarında kutsal bir yer olarak görülür. Adaletin ve hüküm vermenin gerçekleştiği bir yargı yeri olarak tasvir edilir. Şamanlar, Altay Dağı için dua ve ilahiler okurken, dağın kudretini ve bereketini dile getirir. Çeşitli ilahiler okur ve okudukları ilahilerde toplumun sıkıntıları ağırlıklı olarak işlenir. Bunlardan birisi; "Ey mukaddes ve geniş Altayın Yargı (hüküm yeri) Kesilmeden kismet (pay) veren, Bizi yıpratmamak için yargı veren, ağaran başa (ihtiyarlara) istirahat sağlayan (Altay), deniz ve yer yaratıldığı zaman ata analarımızın taptığı, takdis ettiği (Altay)" (Tanyu, 1973: s. 31) şeklindedir. Duanın bir bölümünde, Altay Dağı'nın yaşlılara huzur ve rahatlama sağladığı, ata-anaların tapındığı ve kutsadığı bir yer olarak ifade edilir. Bu ilahiler ve dualar, Altay Dağı'nın toplumun ruhani ve sosyal yaşantısındaki önemini vurgular. Dağ, bir toplumun değerlerini, inançlarını ve kültürel kimliğini temsil eder. Altay Dağı'nın kutsallığı, Türk halklarının doğaya olan derin bağlılığının bir ifadesidir ve bu bağlılık, sosyal ve dini pratiklerin merkezinde yer alır.

Resim 3.1: Türk Halklarının Ana Vatanı Olan Altay Dağları (URL-22).

Bir başka ilahide de, yine Altay Dağına seslenen şaman; "Bu kurbanım, Mukaddes Altay'a ulaşsın! Yargı yerine biriksin! Güttüğümüz davayı halledecek mi? Bereket, refah verecek mi. (Kurbanımız) her engeli aşarak büyük Altay'a ulaşsın!"(Tanyu, 1973: s. 31) niyetini belli ederek, sıkıntılardan kurtulmak için verdiği kurbanın dağın ruhuna takdim edildiğini söyler ve kabul edilmesini diler.

Tarihçiler incelenen Çin kaynaklarından yola çıkarak Altay Dağlarını Türk halklarının anayurdu olarak kabul eder. Bunun yanında diğer büyük araştırmacılar (Radloff, Menges, Hammer, Schott gibi isimler) Türklerin anayurdunun Altay Dağlarının çevresinde bulunan akarsuların etrafında olduğunu söyler (Kafesoğlu, 1988: s. 47). Altay Dağı, Sibiry'a'nın güneyinde yer alır ve Moğolistan ile sınır görevi gören uzun bir sıradağ silsilesidir. Moğolların kullandığı dilde "altın" anlamına gelir. Bu sebeple bazı kaynaklarda "altın ya da altun" şeklinde geçer (Şahin, 2020: s. 279). Aynı zamanda Altun Yış adı verilen bir dağ vardır ve bu dağ ormanlı dağ anlamını taşır. Ormanın ruhu dağa bağlanır.

Türk tarihinde Altay Dağları, önemli bir yer tutar. Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bahsedilen "Altun Yış" Dağları, bugünkü Altay Dağları olarak kabul edilir. Yörede yaşayan Türkler, Altın dağa, dağ ve göllerin atası olarak bakar. Dağa çıkan kişilerin öleceğine ve geri dönemeyeceğine inanırlar. Bu nedenle kimse dağa çıkmaya teşebbüs edemez. Dağın etrafında yaşayan halk "Tanrı, Altın Tag'a çıkılmasını istemiyor" inancına sahiptir (Kalafat, 2010: s. 142).

Yıldız'a göre "...altay kelimesinin altun kelimesi ile doğrudan ilgisi vardır." (Yıldız, 2017: s. 187). Bunun çıkarımını etimolojik çalışmalar ile öne sürer ve her iki kelimenin de "paltuñ" kelimesine bağlandığını söyler. Türkler için bu dağlar, verimli, değerli ve sürülerini besleyen yerler olarak görülür. Aynı zamanda savunmaya uygun bir konumda olmaları ve kale görevi

görmesi dikkate değerdir. Türk topluluklarına güvenli bir sığınak sağlar. Dağlık alanlar, saldırılara karşı korunaklı bir bölge oluşturur ve halkın düşmanlara karşı savunma yapmasına olanak tanır. Türklerin göçebe yaşam tarzı ve hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle, dağların av hayvanı bakımından zengin olması da adlandırmada etkili olan faktörlerdendir. "Altun Dağları" terimi, genel anlamda verimli, değerli ve savunmaya elverişli anlamlarını taşır. Altay Dağları ya da Altun Yış Ormanları, Orta Asya'nın en önemli dağ sıralarından biridir ve bugün Kazakistan, Moğolistan, Rusya ve Çin'in sınırlarında yer alır. Türk kültüründe ve tarihinde büyük bir öneme sahiptir. Türk mitolojisi, edebiyatı ve halk kültüründe sık sık yer alır. Dağlar, doğal güzellikleri, biyolojik çeşitliliği ve kültürel mirasıyla dikkat çeker (Gedikli, 2022: s. 19-20).

Türkler için bu dağlar, inançları, gelenekleri ve ata kültürleriyle ilişkilendirilir. Bu dağlar, Türklerin tarihlerindeki önemli olaylara ve kahramanlık hikâyelerine de ev sahipliği yapmıştır. Oğuz Kağan Destanında adı geçen "ulu orman" Ötüken Dağına ve Altun Dağa bağlanır. Hikâyede yer alan, olay örgüsünün gelişmesi aşamasında kahramanın evrimini anlatan normda ele alınır. Destana göre erginleşme aşamasında, kahramanın geçtiği bu ıduk mekân bir köprü görevi görür. Her ne kadar kahraman bu mekânın tersine gitmek istese de önünde ona yoldaşlık eden "bozkurt", onu rehberlik ederek bu kutsal yere getirir. Kahramanın, kahraman olabilmesi için görmesi gereken bir alandır. Bu sayede oluşum tamamlanır ve destanın devamında kahramanın yükselme devri başlar.

Altay Dağları ve çevresi, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Altının da çıktığı dağlarda Moğolların neden bu adı verdiği daha anlaşılır hale gelir. Bunun yanında bölgede demir cevherleri de bulunur. Öyle ki, çıkan madene bağlı olarak Türkler, ileri düzeyde demircilik sanatını geliştirir. Demiri işleyerek birçok eşya ve silah üretirler ve diğer milletlere göre demir kullanımı konusunda ileri bir seviyede bulunurlar. Altaylar, Afanasievo kültürü (MÖ 2500-1700) ve aynı bölgedeki Andronovo kültürü (MÖ 1700-1200) ile ilişkilendirilen bir Türk halkıdır. Bu bölgedeki yaşayan diğer dolikosefal (uzun kafalı) Mongoloidlerden ve Akdeniz tipi dolikosefal kişilerden farklı olarak "brekisefal" (kısa kafalı) tip özellikleri gösterir. Türk soyunun erken temsilcileri olarak kabul edilir ve Altay-Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesinde, yani Minusinsk-Tuva-Abakan bozkırlarında yaşadıkları tahmin edilir (Kafesoğlu, 1988: s. 48).

Bu bölgede yaşayan Altaylar madencilik yanı sıra, hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşır. Altay Dağları ve çevresindeki zengin kaynaklar, Türklerin yaşamını ve kültürünü etkiler. Onların teknolojik ve sanatsal gelişimine katkıda bulunur. Bu dağlık bölgede doğal kaynaklardan yararlanma ve onları işleme becerisi, Türklerin sosyal hayatta ilerlemelerini ve buna bağlı olarak inanç sistemlerini geliştirmelerini sağlar.

Altay Dağı, Türk halkları arasında "Tanrı Dağı" olarak da bilinir. Türk kültüründe dağlar genellikle kutsal olarak görülür ve Tanrı'ya yaklaşma ve korunma yerleri olarak kabul edilir. Tanrı makamı olarak kabul edilmesi de bu şekilde anılmasına kaynaklık eder. Türkler, dağ başlarında dualar yapar ve Tanrı'ya yakarır. Altay Dağı, Türkler için özel bir öneme sahiptir. Türk mitolojisinde ve geleneksel kültüründe Altay Dağı, yüce bir varlık olan Tanrı'ya

yakınlaşmanın simgesi olarak görülür. Dağın yüksekliği Türkler için Tanrı'ya olan yakınlığı temsil eder. Dağ, manevi bir mekân olarak kabul edilir. Derin bir saygı ve hayranlık duygusu uyandırır. Altay Dağı aynı zamanda Türklerin tarihi, halk anlatılarında ve mitolojik anlatılarında önemli bir rol oynar. Dağlar, Tanrı'nın gücünü ve yüceliğini sembolize eder. Türklerin coğrafyaya, doğaya ve evrenin güçlerine olan derin bağlılığı, Altay Dağı'nın kutsallığı ve halk inançlarındaki yeri ile birleşir. Türk toplumlarında manevi ve kültürel bir dokuya sahiptir, bu sebeple Türkler için önemli bir sembolik değere sahiptir (Şahin, 2020: s. 280).

Resim 3.2: Türklerin Atalarının Dünyaya Geldiği Mağaranın Yer Aldığı Tanrı Dağları ve En Yüksek Noktası Olan Khan Tengri (URL-23).

3.1.3. Akdağ (Ak Tag, Ek Tag)

Akdağ, Türk yer adları arasında sıkça rastlanan bir isimdir. Tonyukuk Yazıtında; "Biz de sefere çıktık. Onları geçtik. İnci ırmağını geçerek, "Tanrı oğlu" denilen (dorukları ak) benekli (yani "karla kaplı") Ek Tag'ını aşarak, Demir Kapı'ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük." (Aydın, 2006: s. 86) ifadesi geçer. Burada dağın "Tanrının oğlu" olarak nitelendirildiği dikkatleri çeker. Tanrının oğlu olarak isimlendirilmesi dağın halkın gözündeki yerinin ve kutsallığının üst düzeyde olduğu anlaşılır. Ayrıca, dağın bir oğul olarak görülmesi antropomorfik (insan biçiminde) etkinin bir yansımasıdır. Dağ, insan olarak görülür.

Türk kültüründe "ak" kavramı genellikle temizlik, arılık ve ululuk gibi anlamlara gelir. "Ak" kelimesi, beyazın saflığını ve temizliğini ifade etmek için sıklıkla kullanılır. Örneğin, "ak su" veya "ak gözlü" ifadeleri, temiz ve berrak su veya berrak gözlere atıfta bulunur. Ayrıca, "ak" kelimesi Türk kültüründe yaşlılık, tecrübe ve büyüklük anlamında da kullanılır. Yaşlılık, bir bireyin tecrübeleriyle dolu olduğunu ve saygıyı hak ettiğini ifade eder. Türk toplumunda

yaşlılara büyük bir saygı ve değer verilir. Onların bilgelikleri ve deneyimleri genellikle toplumda önemli kabul edilir. Türk kültüründe aklık, devletin ululuk, adalet ve güçlülüğün sembolü olarak kabul edilir. "Ak" kelimesi, devletin temiz, adil ve güçlü olmasının önemini vurgular. Ayrıca, "aklı başında olmak" ifadesi, bir kişinin sağduyulu, mantıklı ve düşünceli olduğunu ifade etmek için kullanılır (İnan, 2021: s. 53).

Dağların isimleri coğrafi nedenlere göre değişse de bazı dağların isimleri maneviyata dayandırılır. Bu dağlar arasında önemli sayılabilecek dağlardan biri de Akdağ'dır. Ancak, Türk dilinde ve edebiyatında, dağlarla birlikte daha çok "kara" renk kullanılır. Dağlar, genellikle toprak rengindedir, bu yüzden "Ak" olarak adlandırılan bir dağın ardında manevi bir sebep aramak gerekir. Yakut Türkleri gibi uzun süredir dış dünya ile ilişkilerini kesip, dış etkilere karşı kapılarını kapamış olan topluluklara göre, "Tanrı bembeyaz bir dağın üzerinde oturmuş. Dağın tam zirvesine üç basamaklı gümüş merdivenle çıkılmış." Yakut masallarında da "Tanrı, süt akında 7 katlı, beyaz bir dağ üzerinde tahtını kurmuş oturuyor" gibi tekerlemeler sıkça yer alır. Bu ifadelerin dış etkilere kaynaklanmadığı düşünülür. Bunlar, halk dilinin asırlardır süregelen birikimi ve insanların anlattıklarından hareketle çıkan verilerdir. Ancak Güney Sibiry'a'daki Abakan Tatarları gibi durumları farklıdır. Onlara göre, "Kuzeyde büyük bir okyanus vardı. Efsanevi büyük hakanlardan biri olan Ak-Han, bu büyük denizin kenarındaki Akdağ'ın eteklerinde, denizin köpükleri yanında oturur ve bu kutsal denizden su içerdi." Dede Korkut kitabındaki masal tekerlemelerine benzer şiirsel ifadelerde, dış etkilerin bulunması mümkün değildir. Bunlar, asırlardır süregelen halk dilinin ve insanların birikimiyle ortaya çıkan verilerdir (Arda, 2014: s. 30).

Türk destanlarında da karşımıza çıkan Akdağ, sıkça karşılaşılan bir motif ve kutsal mekân olarak yer alır. Akdağ, destanlarda yüce ve kutsal bir dağ olarak tasvir edilir. Bu dağ, kahramanların yolculuklarında geçtikleri bir geçit veya hedefledikleri bir nokta olarak işlenir. Adı itibariyle destanlarda dağların bilgelik, güç veya kutsallık sembolü olarak kullanılan beyaz renge atıfta bulunur. Destanlarda Akdağ'ın zirvesinde bazen Tanrının veya büyük kahramanların oturduğu, kararlar aldığı ve insanlara yönlendirmelerde bulunduğu anlatılır. Akdağ, kahramanların yolculuğunda bir hedef noktası olarak da kullanılır ve onlara zorlu bir sınav yaşatır. Engebeli ve zorlu geçitleri barındırması kahramanın olgunlaşma aşamalarını simgeler. Bu dağın zorluklarını aşabilen kahraman erginleşir. Kahramanlar, Akdağ'a ulaşmak için mücadele ederken kendilerini aşma (kapasitesinin ötesine geçme), cesaret ve fedakârlık gibi erdemleri sergileyerek yolculuğu tamamlar. Akdağ, Türk destanlarında birçok farklı örnekte karşımıza çıkar. Örneğin, Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Han'ın kahramanlık yolculuğunda Akdağ, önemli bir geçit noktasıdır. Almalı bölgesinde yer alan dağda, kahraman konaklamış ve dinlenmiştir. Destanlarda bu tür sembolik dağlar, hikâyelerin derin anlamlarını ve kahramanların ruhsal gelişimini simgeler. Akdağ, Türk destanlarında birçok farklı versiyonda ve farklı anlatılarda yer alır. Her destanda, dağın rolü ve anlamı değişebilir, ancak genel olarak kahramanlık, kutsallık ve büyüklük gibi temaları temsil eder (Ögel, 1995: s. 432).

3.1.4. Tanrı dağları

Türk halklarında önemli ve kutsal görülen, Tanrının makamı olduğuna inanılan bir başka dağ da Tanrı Dağlarıdır. Tanrı Dağları, geniş bir coğrafi alana yayılan ve yüksekliği ortalama 4.000 metreyi bulan dağ sıralarıdır. Bu dağ sıraları, batıda Pamir Platosundan doğuda Çin'e kadar uzanır. En yüksek zirvesi olan Han Tanrı Tepesi, 7.439 metreye kadar yükselir. Tanrı Dağları, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ve yaşadıkları yerler olarak kabul edilir. Bu dağlar, Türklerin yaşam alanlarıdır ve önemli topluluklarının yerleşim bölgelerine ev sahipliği yapar. Yükseklikleri ve uçsuz bucaksızlığıyla Tanrı Dağları, Türk kültüründe yücelik, ululuk ve genişlik gibi imgesel anlamlara sahiptir. Türkler için dağlar, hem coğrafi bir gerçeklik hem de kültürel bir sembol olarak önem arz eder. Dağlar, Türk toplumunun göçebe yaşam tarzına ve doğaya olan bağlılığına işaret eder. Ayrıca, bu dağlar da diğer sayılan dağlar gibi Türk mitolojisi, destanları ve efsaneleriyle ilişkilendirilir. Tanrı Dağları, Türklerin tarih ve kültüründe önemli bir yer tutar ve Türk toplumunun kimliğinin bir parçasını oluşturur. Bu dağlar, Türklerin tarih boyunca yaşamış oldukları alanları ve coğrafi yayılımlarını yansıtan anıtlardır (Koca, 2012: s. 243).

Tanrı Dağları veya diğer adıyla "Temir Tav", Türk toplumu için tarihi süreçte önemli bir sembol oluşturur. Türklerin göçebe yaşam tarzında, dağlar doğal sınırlar ve kutsal mekânlar olarak görülür. Aynı zamanda yaşam merkezidir ve Tanrı Dağı da Türklerin dünyaya dağıldığı yer olarak bilinir. Tanrı Dağı, Türk mitolojisinde göğün direği olarak kabul edilir. Diğer dağların taşıdığı nitelik olan gök çadırının yıkılmasını önleyen bir direk olarak tasavvur edilir. Bu dağ Türk kültüründe kutsal bir mekân olarak görülür. Liderlerin, kahramanların ve önemli figürlerin gömüldüğü yerlerden biri olarak kullanılır. Dağların zirveleri, göğe yükselme ve manevi yücelik arayışını temsil eder. Bu nedenle, özellikle önemli liderlerin veya kahramanların gömüldüğü dağlar, onların kutsallığını ve büyüklüğünü taşır. Tanrı Dağı gibi kutsal dağlar, Türklerin tarih boyunca kültürlerini ve inançlarını yansıtan önemli araçlardır (Koca, 2012: s. 284). Tanrı Dağları Göç Destanında da bahsi geçen dağlardandır. Hatun Dağı ve Kuttag'ın yakınlarında bulunur.

3.1.5. Kuttag

Dağlar aynı zamanda bereketi ve Tanrının kutunu temsil eder. Göç Destanında adı geçen "Kuttag" bu dağlardan biridir. Dağın başka bir isimlendirilmesi de "Erdene Ula"dır. Türk halkı gerçekte kayalıktan oluşan bu tepeliği "kut"u dolayısıyla dağ formuna yüceltir. "Kuttag" ifadesi, Türk mitolojisi ve destanlarında önemli bir rol oynayan bir kavramdır. Kutlu Dağ, Türk kültüründe kutsallık, güç ve bereket sembolü olarak kabul edilir. Kutlu Dağ, Türk mitolojisinde yüce ve kutsal bir dağdır. Destanlarda, Türk toplumunun atası olarak kabul edilen, Oğuz Han ve diğer kahramanların Kutlu Dağ'dan çıktığına ve burada büyüdüğüne inanılır. Kutlu Dağ, Türk halkının anavatanı olarak kabul edilir ve Türklerin kökenini simgeler. Kutlu Dağ, aynı zamanda bereketin ve zenginliğin kaynağı olarak da görülür. Türk mitolojisinde, Kutlu Dağ'ın eteklerindeki toprakların bereketli olduğuna ve Türk halkına bolluk ve refah getirdiğine

inanılır. Destanlarda Kutlu Dağ'a olan atıflar, Türklerin tarih boyunca göçebe bir yaşam sürdürdüğü dönemlerde de devam eder. Türk toplumlari, Kutlu Dağ'ın etrafında toplanarak bir arada yaşar ve oradan göçlerini gerçekleştirir. Bu göçlerde Kutlu Dağ, bir tür yol gösterici ve birleştirici bir rol oynar. Dağın Çin prensesi için başlık olarak verilmesi halkın bereket yıllarının bitmesine neden olur. Kıtık çeken halk atalarının topraklarını, "Kuttag"larını düşman eline verdikleri için zor zamanlar geçirir. Dağlar Tanrı makamı olarak görülür. Tanrı makamının yok olması, Türk halkının başına gelen belaların sebebini oluşturur (Tanyu, 1973: s. 39-40).

Türk halklarının inanç sisteminde dağlar sadece ruhlari olan doğal varlıklar değil, aynı zamanda ilk atalara bağlanan ata kültürüyle de ilişkilendirilir. Önemli ve kutsal görülen dağlar, Türk ataların ruhlarının ikamet ettiği yerdir. Bunun yanında çeşitli mitlerde, ataların, dünyaya yayıldığı yerler olarak kabul edilir. Bu nedenle dağlara büyük bir saygı ve bağlılık duyulur. Destanda kutsal dağın düşman eline geçmesi ve buna bağlı olarak halkın dağa saygısızlık göstermesi, ata ruhlarına ve doğanın güçlerine karşı bir saygısızlık olarak kabul edilir. Bu, halkın kaderini olumsuz etkileyebilecek bir ceza şeklinde geri dönüş sağlar. Bu sebeple, kıtlık ve insanlari zor durumda bırakan doğal afetler gerçekleşir. Bu durum Tanrının halka olan kızgınlığını yansıtır. Bu bağlamda, dağların kutsallığı ve ata ruhlarıyla olan ilişkisi, halkın dağa olan saygısını ve bağlılığını ortaya koyar. Dağlar, Türk kültüründe hem doğal varlıkların gücünü temsil ederken, hem de ata kültürüyle derin bir bağlantı içerisindedir. Bu da, insanların doğaya ve atalarına olan saygısının bir yansıması olarak yorumlanır.

3.1.6. Burkan Haldun dağı

Burkhan Haldun Dağı da Türkler ile aynı kültürü paylaşan Moğol halklari için büyük bir dini ve tarihi öneme sahiptir. Özellikle Moğolların atalarının bu dağdan türediğine inanılır. Moğolistan'ın Hentiy eyaletinde bulunur. Dağ, Moğol İmparatoru Cengiz Han (Temücin)'in doğum yeri ve mezar yeri olarak kabul edilir. Ayrıca Temücin'in ataları ilk olarak bu dağı ve çevresini yurt tutarlar. Moğollar, Burkhan Haldun Dağının Cengiz Han'ın doğum yeri olduğuna ve onun bu dağda gömülü olduğuna inanır. Babası da oğlu gibi bu dağda doğar. Bu inanç, dağın kutsallığını artırır ve Moğollar arasında düzenli olarak hac görevi ve ibadet etmek için ziyaretler gerçekleştirilen bir kutsal mekân olarak bilinir. Dağ, Cengiz Han'ın başarılı generali Subutai'nin doğum yeri olarak da kabul edilir. Moğol kültüründe dağlar kutsal kabul edilir ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirilir. Burkhan Haldun Dağı, Moğollar için önemli bir dini merkezdir ve bu nedenle ziyaret edilmesi önemli bir uygulamadır. Moğollar, dağa tırmanarak dua eder, kurbanlar sunar ve Cengiz Han ve Subutai gibi önemli figürlerin anılarına saygı gösterirler. Saygı Türk ve Moğol kültüründe her zaman için en ön sırada yer alır. Örneğin Manas Destanında Acubay, Manas'ın yanına vardığında önünde dokuz kez diz çökerek selam verir (Yılmaz, 2022: s. 1415). Kaya'nın aktardığına göre, Cengiz Han'ın Burkhan Haldun Dağında dokuz defa diz çöküp dua ettiği, düşmandan kaçmak için dağa sığındığı ve dağın yardımlari sayesinde kurtulduğu anlatıda dikkat çeker. Aynı zamanda Cengiz Han'ın her sabah dağa bakarak dua edeceği ve onu yücelteceği geçer. Dağ burada kahraman tarafından ulu ve yüce

olarak tasvir edilir (2011: s. 44-45). Ayrıca, Burkhan Haldun Dağı Türk halklarının kültüründe yer alan Altay Dağı ile uyuşur. Burkhan Haldun Dağı Moğollar için merkez vatan görevi görür. Dağ, onlar için bir başkenttir ve dağın içinde bulunan bütün faktörler dağı tamamlayan kutsal ruhlara bağlanır (Gömeç, 2018: s. 459).

Cengiz Han'ın dağa çıktığında Tanrı'nın yol gösterici olarak "bozkurt" şeklinde karşısına çıkması gücün, soyun, hükmün ve emrin ondan geldiğini gösterir. Dağlar Tanrı makamıdır. Bu nedenle Cengiz Han'ın dağa çıktığında Tanrı ile karşılaşması ve Tanrı'nın ona sığınan kahramanı koruması dağ ruhunun özellikleri arasındadır. Burada yer alan Bozkurt Motifi, Oğuz Kağan Destanında kahramanın önüne geçerek yol gösteren kurt ile aynı vazifeyi görür. Bozkurt Cengiz Han'ın karşısına yalnızca dağda çıkmaz. Çocukluğu sırasında önüne geçtiği, bir defasında kurdun arkasına dönüp "Çingiz" diye seslendiği kaynaklarda aktarılır (Gömeç, 2018: s. 440).

İnanç, farklı kültür ve yaşanmışlık ile harmanlanarak gün yüzüne çıkar. Toplum yaşadıkları ile kendine bir diskur kültürü oluşturur. Mitin başlangıcı ile oluşan anlatı geleneği devam ederek farklı formlara evrilir. Bu tür inançlar ve mitolojik anlatılar, kültürlerin etkileşimi ve zamanla değişim gösteren toplumsal yapılarla bir araya gelerek şekillenir. İnançlar, farklı kültürel unsurların birleşimiyle yeni anlamlar kazanır ve toplumların değerleri, kimlikleri ve tarihleriyle birlikte evrim geçirir. Kaf Dağı bu duruma örnek olarak verilebilir.

3.1.7. Kaf dağı

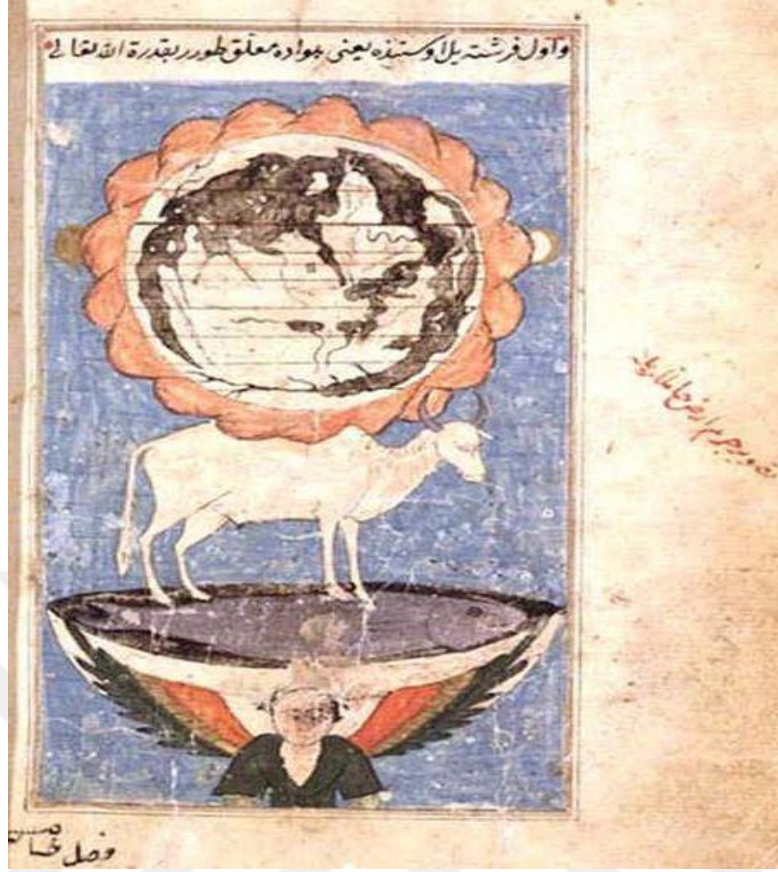
Kaf Dağının ilk insanlar için önemi dünyayı kuşatan bir yapıya sahip olmasıdır. Aynı zamanda dağın yerin altından damarlar ile diğer dağlara bağlandığı düşünülür. Dağın adı değişiklik arz etse de iptidai kültürden itibaren gelişim sağlayan inanç, Türk-İslâm senteziyle Kaf Dağı formuna evrilir (Tüzel, 2022: s. 130). İnanışa göre bu dağda efsanevi kuş "Anka" yaşar. Türk kültüründe de bütün dağların Kaf Dağına bağlandığı görüşü yer alır. Tanrı dünyanın herhangi bir noktasını yerle bir etmek için bu dağı harekete geçirir ve depremler oluşturarak yer küreyi sallar. Kaf Dağı dünyanın diğer âlemlere açılan kapısıdır. Dağı geçtikten sonra "Yecüc-Mecüc" olarak adlandırılan kavme (insanlara) ulaşılır (Beydili, 2005: s. 281-282).

Demirci'nin aktardığı bilgiler doğrultusunda, Kaf Dağı'nın arkasındaki bölgenin meleklerle dolu olduğu, başka âlemlerin ve bu âlemlerin içinde çeşitli varlıkların bulunduğu söylenir. Burada yaşayan kavimlerin melekler ve cinlerden oluştuğu rivayet edilir. Ayrıca, bahsedilen figürlerden biri de dağda yaşayan bir kuşa işaret eder. Arapların "Ankâ", İranlılar'ın "Sîmurg" ve Türklerin "Zümrüdüanka" olarak adlandırdıkları kuş, dağın tepesinde köşke benzeyen bir yuvada yaşar. İnsanlar gibi düşünüp konuşur, geniş bilgi ve hünerlere sahiptir. Aynı zamanda yardım için ona başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Bu mitolojik figür, Kaf Dağı'nın sembolik anlatılarında bilgelik, rehberlik veya yüksek manevi değerlerin temsili olarak görülür (Demirci, 1998: URL-1).

Orta Asya şamanlarının gerçekleştirdiği ve ritüeller aracılığı ile söylemiş olduğu dualarda Kaf Dağı, peri ruhlarının mekânı gibi gösterilir. Söylenen dualarda ve gerçekleşen ritüellerde Kaf Dağı, nefsin temizliği ve manevi yükselişi temsil etmesiyle ilişkilendirilir. Bu, Kaf Dağı'nın sembolik anlamının, ruhsal ve manevi bir yükselişi ifade ettiği düşüncesiyle uyumlu bir şekilde kullanıldığını gösterir. Dağın manevi yükü insanların Tanrı ile olan bağının pekişmesini sağlarken, aynı zamanda şaman aracılığı ile istenilenin arz edilmesi muhtaç olma durumunu ifade şeklidir. Sonraki dönemlerde de dağın belirtilen mahiyeti devam eder. Ancak farklı başlıklar altında inanç sürdürülür. İslâmiyet ile birlikte gelen klasik edebiyatta ve tasavvufta da Kaf Dağı'nın adı "Turi Sine" olarak geçer. Bu dağın adıyla ilgili farklı ifadeler, değişiklikler, farklı kültürler ve diller arasındaki etkileşimin bir sonucu olabilir. Aynı şekilde, Kırgız dilindeki "Köykap" sözcüğünün Farsça "Kuh-i Gaf" ifadesinin değişikliğe uğramış bir şekli olduğu da Beydili tarafından aktarılır (Beydili, 2005: s. 282).

Bu örnekler, mitolojik anlatıların ve sembollerin farklı kültürler arasında nasıl değişebileceğini ve farklı yorumlamalara tabi tutulabileceğini göstermektedir. Kültürel etkileşimler, sembolik anlamların değişmesine ve yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Böylece, Kaf Dağı gibi sembolik yapılar farklı kültürlerde farklı anlamlar kazanabilir ve çeşitli inanç sistemlerinin bir parçası haline gelebilir.

İslâm tarihi âlimlerinden olan Taberî, Kaf Dağını parmağı saran bir yüzüğe benzetir. Bu yüzüğün yeri sabit tuttuğu ve bu dağa ulaşmak için dört ay süren karanlık bir mesafeyi geçmek gerektiğini belirtir. Acâ'ibü'l-Maḥlûkât'ın yazarı olan Kazvînî tarafından aktarılan bir rivayette arzın başlangıçta sallandığı ve Allah'ın yarattığı bir meleğin arzı omuzları üzerine alıp elleriyle tuttuğu ve yeşil yakuttan dört köşeli bir kayaya dayandığı ifade edilir. Bu rivayette ayrıca, Allah'ın bir kavmi helak etmek istediğinde bu görevli meleğe Kaf Dağı'na bağlı dağlardan birini hareket ettirmesi emredildiği belirtilir. İbnü'l-Verdi Kaf Dağı hakkında, damarlarının yakut kayaya bağlı olduğunu ve Kaf Dağı'nın yeryüzüyle birlikte denizleri de kuşattığını ifade eder (Demirci, 1998: URL-1).

Resim 3.3: Kazvîni Tarafından Yazılan Eserde Yer Alan Kaf Dağı Tasviri. Görüldüğü Üzere Dağ Boğanın Üzerinde Bulunan Dünyayı Çevrelemektedir (URL-24).

Bu sebeple dağ, insanlar arasında sembolik bir işlev kazanır. Anlatılarda yer alan özellikler Kaf Dağı'nın mitolojik ve sembolik anlamını yansıtan farklı aktarımlardır. Yukarıda yazarları verilen anlatılarda, Kaf Dağı'nın yerle ilgili özelliklerine ve gücüne vurgu yapılır. Bu tür rivayetler, inanç sistemlerinde Kaf Dağı'nın kutsallığına ve önemine dair farklı açılar sunar.

Dağın rengi gök gibi mavi, yer gibi yeşildir. İki âlemi de temsil eder ve bu nedenle inancın merkezidir. Dağın rengi olan yeşillik, Türk kültüründe yer alan Kuttag ile birleştirilir. Dağda var olduğu bilinen "Yada Taşı" Kaf Dağında bahsi geçen kutsal yeşil taş gibi dağın bütünlüğünü sağlar. Parça, bütünü oluşturur. Bu sebeple ismi geçen taşlar, dağın bütünü sağlamları sebebiyle de kutsal sayılır. Bu taş insanlara kut ve bereket verir. Aynı zamanda Ögel, Kaf Dağını Demir Dağ ile de karşılaştırır. Demir Dağ, Türk halkları arasında göğün direği kabul edilir ve dünyanın merkezinde yer alır. Dağın gökyüzü, piramit ve zigguratlar gibi yedi kattan oluştuğuna inanılır (Kalafat, 2010: s. 141). Yukarıda belirtilen "Köykap" terimi Kırgız halkının Kaf Dağına verdikleri isimdir. Aynı zamanda bu dağ, Büyük İskender'in büyük kapısına benzer ve dağın kale (hat) sembolizmini temsil eder. Bu sembolün anlamı, dağın güçlülüğünü, koruyuculuğunu ve sınırları temsil ettiği düşüncesi ile şekillenir. Dede Korkut Hikâyelerinde de geçen Tepegöz'ün, Anadolu sahasında derlenen masalında kahramanın Kaf Dağında oturduğu anlatılır. Dağda yer alan mağarada yaşar ve insanları burada hapseder (Ögel, 1995:

s. 437). Kaf Dağının hat olarak kullanılması Yahudi kültüründe de yer alır. Tevrat'ın Tekvin bölümünde geçen "tohu" sözcüğü tefsir edilirken, yeryüzünün etrafını büyük bir boşluğun sardığı ifade edilir. Bu boşluk (tohu) İbranicede "kaf" kelimesini karşılar ve bu kelime "hat" anlamına gelir. Ayrıca, bu kelime dağ ve sınır şeklinde de yorumlanır. Yahudi kültüründe yer alan dağ motifinin, İran sürgünü yaşayan Yahudilerin, Zerdüştlük'teki dağ motifini kendilerine ait unsurlarla birleştirerek Arap Yarımadası'na taşıdığı düşünülür. Bu durum, dinî motiflerin, inanç formlarının ve sembollerin farklı topluluklar arasında etkileşimde bulunabileceğini ve değişikliklere uğrayabileceğini gösterir. İran sürgünü yaşayan Yahudilerin, kendi inanç sistemlerinden, kültürlerinden gelen kültür unsurlarını, yeni yaşadıkları toplumun inançları ve sembolleriyle birleştirmeleri doğal bir süreç olarak görülür. Bu şekilde dağ motifinin ve sembolizminin Arap Yarımadası'na taşınması, kültürel alışverişin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Demirci, 1998: URL-1).

Bu durum, dinî motiflerin ve sembollerin farklı kültürler arasında etkileşimde bulunabileceğini ve değişikliklere uğrayabileceğini göstermektedir. İran sürgünü yaşayan Yahudilerin, kendi inanç sistemlerinden ve kültürlerinden gelen unsurları, yeni yaşadıkları toplumun inançları ve sembolleriyle birleştirmeleri doğal bir süreç olarak kabul edilir. Bu şekilde dağ motifinin ve sembolizminin Arap Yarımadası'na taşınması, kültürel alışverişin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Verilen örnekler, Kaf Dağı'nın mitoloji, masal ve yerel hikâyelerde nasıl kullanıldığını aktarır. Farklı kültürlerde nasıl farklı sembolik anlamlara sahip olabileceğini gösterir. Kaf Dağı, çeşitli coğrafyalarda yaşayan insanların sözlü ve yazılı kültüründe önemli bir yere sahiptir. Farklı kültürlerde farklı hikâyelerde, anlatılarda yer alır ve genellikle güç, koruma ya da gizem gibi temaları temsil eden bir imge olarak karşımıza çıkar. Bu durum gösterir ki, Kaf Dağı; insanların hayal gücünü, yaratıcılığını etkileyen ve farklı kültürlerde önemli bir sembol olarak kabul edilen bir coğrafi aktarım aracıdır. Anlatılara yansıyan özellikleri ile kahramanların yaşadığı olaylara göre çeşitlilik gösterir. Kahramanlar, anlatıda geçen olay örgüsünde zorlu bir yolculuğa çıkar ve Kaf Dağı'na ulaşmak için bir dizi sınavı geçmek zorunda kalır. Dağın zirvesine ulaşmak, kahramanlar için bir ülkü ve amacın sembolünü oluşturur. Bu yolculuk, kahramanın karakter gelişimi, bilgeliğin kazanması ve finalde bir ödül elde etmesi gibi unsurları içerir. Daima en uzak bölgedir ve uzak olması onu ulaşılamaz hale getirir.

Kaf Dağı, İslamiyet'i kabul eden Türk halkı arasında önemli bir yer tutar. Türklerin kültürel ve mitolojik geçmişi, İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlere uzanır ve bu geçmiş hâlâ Türk kültüründe etkisini sürdürür. İslamiyet'in kabulüyle birlikte, Türkler kendi mitolojik ve folklorik unsurlarını, inançlarını ve sembollerini İslam inancıyla harmanlar. Türk halkı, geçmişten gelen kültür bağlarına sıkı sıkıya bağlıdır ve bu bağlar, İslam'ın etkisiyle birleşerek Türk kültürünün zengin ve çeşitli yapısını oluşturur. Kaf Dağı gibi semboller, Türk halkının mitolojik, masalsı anlatılarında ve folklorunda önemli bir rol oynar. Türkler, geçmişten gelen kültürel mirası ve İslam inancını bir arada tutarak, iki farklı ucu birbirine empoze eder. Bu,

Türk halkının kimliklerini ve kültürel bağlarını korurken, aynı zamanda İslamiyet'in öğretilerini benimsemelerini sağlar. Bu süreçte, mitolojik unsurlar, efsaneler, semboller ve yerel hikâyeler, Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Gerçekleşen uygulamalar geçmiş şimdiki zamanla birleştirir. Öyle ki, günümüzde var olan pek çok inanç İslâmiyet öncesi devre aittir. Bunlar; kurşun döktürmek, dilek tutmak, mezar taşı, nazar inancı, mevlit-ilahiler, türbe-ağaç-çalılara çaput bağlamak, yağmur duası için dağa çıkmak, evliya türbelerinin dağ başına yapılması, yeni doğan çocuğun göbek bağının gömülmesi, tahtaya vurmak ve ölünün arkasından belirli günler (yedisi yemeği, kırkı çıkması gibi) vesilesiyle toplanmak İslâmiyet öncesi devrin inanışlarının kalıntısıdır (Algül, 2014: s. 7-9).

3.2. Dağ Ruhü

Doğanın kozmik düzeni içinde yaratılan kutsalların ruha sahip olduğu düşüncesi geçmişe dayalı bilgiler doğrultusunda ortaya çıkar. Ayrıca, Tanrılar ve ruhlar da bu düzene dâhil edilir. Dağlar da diğer doğal unsurlar gibi ruha sahip olduğuna inanılan kutsallardan biridir. İnanç sisteminin ve hayatın içinden olması da dağları saygı duyulan nesnelere haline getirir (Roux, 2002: s. 165).

Türk mitolojisinde her nesne kendi ruhuna sahiptir. Dağlar, Türk mitolojisindeki en önemli kutsallardan biri olarak kabul edilir. Dağlar kozmik düzenin kendisi, axis mundidir. Komik düzenin bir parçası olan doğadan hareketle de yaratılan kutsalların bir ruha sahip olduğu görüşü ortaya koyulur. Ayrıca, Tanrı ve ruhların da bu düzene dâhil oldukları karşımıza çıkar (Kaya, 2022: s. 58).

Canlı ve ruha sahip olduklarına inanılan dağların fiziksel şekli hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Bayat'ın aktardığına göre dağ ruhunun, avcılık mitlerinde geçtiği haliyle sarı saçlı, iri göğüslü ve çıplak bir kadına benzediği aktarılır. Şaman dualarında dağ ruhunun kadın olarak işlenmesi Mit Ana unsurunun dağ kültüründe yerleşmesi ile alakalı olduğunu da gösterir (Bayat, 2006: s. 49).

Bayat, Altay-Sayan Türklerinin inançlarında orman iyesinin genellikle hem kadın hem erkek olarak kabul edildiğini, ancak dağ ruhunun daha çok kadın başlangıcını koruyabildiğini düşünür. Bu, dağ ruhunun yalnızca kadın olarak düşünüldüğü anlamını taşımamaktadır. Örneğin bir Buryat efsanesinde çok büyük bir saygı gösterilen Bürin Han Dağı adında bir dağ vardır. Bu dağın ruhu kahverengi elbiseler giyer, başına şapka takar ve açık renkli bir ata binen adam şeklinde anlatılır. Roux'un Ochirova'nın aktardığı görüşüne göre; Buryatlar'da çağdaş dönemde yeryüzünün erkek olarak tasvir edildiğini, kır saçlı bir ihtiyar olarak betimlendiğini veya daha genel olarak dişi olduğunu belirtir. Hasat sonunda ona kurbanlar sunmanın gerekliliğine işaret eder (Ochirova, 2013: s. 119).

Dağ ruhlarının Ülgen ya da Erlik ile bir bağlantıları yoktur. İnsanlar onların varlıklarını hissederler, ancak nasıl bir şekilde sahip oldukları belirsizdir. Genel olarak şekilsiz olarak kabul edilen bu varlıklar, bazı destan ve efsane metinlerinde zaman zaman insan kılığına girdikleri

şeklinde tasvir edilir (İnan, 2020: s. 417). Dağ ruhları, şekilsiz oldukları için insanların onların nasıl bir görünüme sahip olduklarını tam olarak bilmeleri mümkün değildir. Bu nedenle, bazı mitolojik metinlerde, dağ ruhlarının zaman zaman insan kılığına büründükleri anlatılır. Bu şekilde, insanlarla etkileşime girebilir, dualarına karşılık verebilir ve onlara mesajlar iletebilirler.

Dağ ruhları, insanların görebileceği belirli bir forma sahip olmadıkları için, doğadaki diğer varlıklarla daha serbestçe etkileşim kurar. Bu, dağların kendilerini ifade etme ve doğanın dengesini koruma potansiyeline sahip oldukları anlamına gelir. Şekilsizlik, dağ ruhlarının doğal dünya ile daha duyarlı bir ilişki içinde olmalarını sağlar ve ayrıca, dağların doğal güçlerini ve enerjilerini temsil ettiği düşünüldüğünde, dağ ruhlarının şekilsizliği onları bu güçlerle daha organik bir ilişki içinde birleştirir. Bu ilişki, dağ ruhlarının doğanın döngüsüne ve dengesine katkıda bulunma rolünü de destekler.

Dağ ruhlarının yaşadığı yer, insanların yaşadığı yer dairesi olarak kabul edilir. Diğer ruhlar gibi gökte veya yeraltı dünyasında yaşamazlar. Altaylılar, dağ ruhlarını üç farklı zümreye ayırır: Yer-Su (yer ve su ruhları), Yezim tayka (cümudiyeler ruhu) ve Altay (dağ ruhu)'dır. Bu sınıflandırma, dağ ruhlarının farklı niteliklere ve etkilere sahip olduğunu gösterir. Ancak dağ ruhlarıyla ilgili inançlar ve tasvirler farklı kültürler arasında değişiklik gösterebilir. Her kültürün kendi mitolojik ve folklorik anlatılarına göre dağ ruhları farklı şekillerde tasvir edilebilir. Bu nedenle, dağ ruhlarının tam olarak nasıl bir varlık oldukları ve nasıl göründükleri hakkında kesin bir bilgi vermek zordur (İnan, 2020: s. 417).

Görünmez olan ruhun, bazen bedenden ayrılarak serbestçe dolaşma eğilimi görülür ve bu durum halk açısından tehlikeli olabilir. Dağların ruhunun ayrılması, kutsalın yok olmasına neden olan töreye karşıtlıkla ilişkilendirilir. Töreye karşı hareket ettiğinde, bir kişi dağın ruhunu bedeninden çıkarır ve yeni bir beden arayışına girer. Bu durumda, bölge halkının dağın ruhunun yöreyi terk etmemesi için saygısızlık yapmaması önemlidir. Öyle ki, töre, kutsal sayılan dağın ruhunun korunması gerektiğini vurgular. Töreye bağlı olarak da, dağlar kutsal kabul edilir ve ruhun bir parçası olarak görülür. Dağların ruhu, halkı koruma ve rehberlik etme rolüne sahiptir. Bu nedenle, töreye aykırı davranışlar dağın ruhunu rahatsız eder ve onun halkı terk etmesine yol açar. Bu düşünce sisteminde, dağların ruhuyla ilgili saygı ve özen, toplumun düzenini ve kutsalın korunmasını sağlamak için önemli bir rol oynar. Törede dağların ruhuna karşı saygılı olmak, halkın birlikte yaşamasını ve kutsalın varlığını sürdürmesini temsil eden bir değerdir (Roux, 2002: s. 165-166). Bu düşünce sisteminde, töreye aykırı davranışlar dağın ruhunu rahatsız eder ve onun halkı terk etmesine yol açar. Dolayısıyla, dağın ruhuna karşı saygı ve özen göstermek, toplumun düzenini ve kutsalın korunmasını sağlamak için önemli bir rol oynar. Törede, dağların ruhuna saygılı olmak, halkın birlikte yaşamasını ve kutsalın varlığını sürdürmesini temsil eden bir değerdir. Dağın ata ruhuna bağlanması ve halkın ecdad ruhuna bağlı kalarak ata topraklarından ayrılmak istememesi, dağın ruhunun koruyuculuğu ve dağdan uzaklaşan kişilerin başlarına gelen belalar örnek olarak verilebilir.

Eski Türk halkları dağların canlı olduğuna ve yıldan yıla büyüyerek geliştiğine inanır. İnsanlar gibi gündelik hayat sürer ve duyguları vardır. Ruha sahip oldukları inancı canlı olmalarına olan inanıştan kaynaklanır. Türk halkları dağların canlı olduğuna ve zamanla büyüyerek geliştiklerine inanır. Dağlar, insanlar gibi gündelik hayat sürer ve duygusal bir varlık olarak kabul edilir. Bu inanç, dağların ruha sahip olduğuna dair bir inançla birlikte gelir. İnan' a göre "ruh, bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur." (İnan, 2017: s. 41). Dağlar arasında hiyerarşi vardır. Her dağın ruhu belli derecelerde kutsaldır, bu nedenle önem sırası ortaya çıkar. Bir dağ da aynı zamanda; ağaç, su, mağara ve hayvan ruhu yaşıyorsa o dağ hiyerarşi tablosunda üst sıralarda yer alır. Bunun nedeni, sayılan kutsalların varlığının dağın ruhunu kutsallaştırmaya katkıda bulunmasıdır (Roux, 2002: s. 158).

Dağlar da insanlar gibi kendi aralarında savaşır ve diğer insansı özellikleri sergiler. Altay kavimlerinde dağlar için insanlar gibi konuşur, duyar, evlenir, çocuk sahibi olur, doğar, büyür ve ölür inanışı vardır. Bu düşünce dağların insandan üstün, güçlü, etkileyici ve kudretli varlıklar olduğunu vurgular. Dağlar, insanlarla birlikte yaşar, onların hayatına tanıklık eder ve etkiler. Eski Türk halkları, dağların yaşayan birer varlık olduğuna inanarak, onlara saygı gösterir ve onlardan yardım ve koruma bekler. Bu inanç sistemi, dağların doğal birer varlık olduğunu ve doğayla insanlar arasında derin bir ilişki kurduğunu vurgular. Dağlar, doğanın gücünü ve kutsallığını temsil eder. Aynı zamanda insanların ruhsal ve manevi deneyimlerinin bir parçasını oluşturur. Öyle ki kültürler arasında dağlar, inanç sisteminde insanlar tarafından en önemli mümessil olarak görülür (İnan, 2017: s. 41).

3.3. Dağ-Mağara-Ana

Türk toplumlarında dağlar ve dağ ruhları vatanın koruyucu unsurları olarak kabul edilir. Öyle ki, yerleşim yerlerini koruma ve savunma amacıyla dağlar doğal bir kale olarak kullanılır. Onlar için dağlar stratejik öneme sahiptir. Dağlar, aynı zamanda Türk kavimlerinin göçebe yaşam tarzına da uygun mekânlar sunar ve Türk halklarının mukadderatını idare eder. Dağın bünyesinde var olan mağaralar barınma olanağı sağlar. Ayrıca avlanma ve otlatma gibi günlük yaşam faaliyetleri dağlarda gerçekleştirilir. Ötüken ve Budun inli dağları Türk toplumları için hayatın akışında fayda sağladıkları ve Tanrı ile aralarında bağ kurmaya yardımcı olduğu için mukaddes sayılır.

Orhun Yazıtlarında geçen "ıduk yer-sub" ifadesi de yine kutsal ruhları işaret eder. İduk olarak adlandırılan sözcük, sözlük anlamı olarak "mübarek, mukaddes" anlamlarına gelir. Kelime aynı zamanda dağı ve diğer doğal unsurları (su ve ağaç gibi) karşılar. Gök Türkler döneminde kaya tabletlere işlenen bu yazıtlarda topluma öğütler de yer alır. Dağların vatan olarak görülmesi ve hiçbir zaman göz ardı edilmemesi söylenir. "Tag" olarak geçen kelime vatanın bütünü ve içinde bulunan unsurlarla ayrılamaz tek bir parçadır. Bu sebeple dağ ruhları Eski Türkler tarafından kapsayıcı sayılır ve diğer kutsal ruhları bünyesinde barındırır (İnan, 2017: s. 39).

Göktürk Yazıtları'nda yer, nesnel bir varlık olarak karşımıza çıkar ve Türk halklarının düşüncesinde evrenin bir yansıması olan vatanı temsil eder. Bu düşüncenin en önemli göstergesi kutsal Ötüken Dağları'dır. Türk Tengri'si ve Türk kutsal yer-su'ları, Türklere Ötüken Dağları ve çevresini vatan olarak verir. Bu dağlar, yerleşim yerlerinin evrenin merkezinde yer aldığı inancını taşır. Ötüken Dağları, Türk kültüründe tarihi ve mitolojik bir öneme sahiptir. Bu dağlar, Türk halklarının ata yurdu olarak kabul edilir ve inanç sistemi içinde, mitolojide de yerini alır. Türkler için Ötüken Dağları, vatanın sembolüdür ve Türk kültürünün bir parçasıdır. Dağlar, Türklerin dünya algılayışında önemli bir rol oynar ve yerin kutsal bir gösterisi (manifest) olarak kabul edilir (Ochirova, 2013: s. 40).

Bu düşünce sisteminde, dağlar evrensel bir anlam taşır. Yer, evrenin bir yansıması olarak görülür ve dağlar da bu evrensel düzenin bir parçasıdır. İnsanlara güç, koruma ve manevi bir bağlantı hissi verir. Türk Tengri'si ve kutsal yer-su'ları, Türklere Ötüken Dağları ve çevresini vatan olarak atfeder. Bu da Türklerin dünya algılayışında yerin ve dağların önemini Tanrıdan (kutsal) yapar.

Ayrıca Türk halklarının düşünce yapısında, Çin mitolojisinde de olduğu gibi evren dört köşelidir. Kutsal Ötüken Dağları, dikey ve yatay olarak bakıldığında merkezi bir konumu temsil eder. Bu dağlar, göğü ve yeri birleştirirken aynı zamanda dört ana yönün merkezini oluşturur. Eliade'nin de ifade ettiği gibi, dağlar dinsel ve simgesel değerleri bünyesinde barındırır. Genellikle gökle yerin birleştiği nokta olarak kabul edilir ve bu nedenle birleştirici kutsal bir merkeze dönüşür. Dünyanın ekseninin geçtiği bir bölgede yer alır, yani kutsal bir bölgedir. Ayrıca farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilen bir yer olarak kabul edilir (2020: s. 124-125).

3.4. Dağ-Ata

Mitolojilerde, göğün kutsallığı ve sembolizmi oldukça yaygındır. Göğün yüksekliği, büyüklüğü ve merkezi konumu, insanların göğe olan hayranlığını ve ona duydukları saygıyı yansıtır. Göğün kutsallığı, evrenin büyüklüğünü ve düzenini temsil eder. Aynı zamanda gök, bereketin kaynağı olarak da görülür. Bu nedenle, bazı ayinlerde ve mitolojik hikâyelerde gök, bereket tanrısının yerini alır ve onun niteliklerini taşır. Ancak, bu değişimlere rağmen sembolün göksel niteliği değişmez. Çünkü bütün güçler göğe bağlanır ve onda toplanır. Göğün yükseklik, yükselme ve merkez sembolleri, Türk mitolojisinde önemli bir rol oynar ve göğün kutsallığına vurgu yapar. Bu semboller, insanların evrensel düzenle bağlantı kurmasını, yüce güçlere olan inancını ve kozmik bir dengeye olan saygısını temsil eder (Eliade, 2020: s. 125).

Dağların diğer iyeler ile olan ilişkisinin yanında topluluk (halk) soyuna da etkisi vardır. Soy sosyolojisi bağlamında dağ, ata veya büyük akraba olarak kabul edilir. Özellikle Türk kültüründe dağlar, soyun kökeni ve ata kültü bağlantılarını temsil eder. Bu nedenle, bir kadının kocasının evine gelmesi durumunda dağ, kayınbaba olarak görülür ve kadın eşinin babasından nasıl çekiniyorsa dağdan da çekinir ve ona karşı yüzünü gizler. Ancak gelin kendi babasının

dağından çekinmez ve adını kolayca zikredebilir. Kalafat'a göre "Altay Türkleri arasında, Altay dağlarına "kayın babamız" denmesi de, soylarının ana itibariyle bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir." (Kalafat, 2010: s. 141). Günümüzde bu gelenek Azerbaycan sahasında devam eder. Azerbaycan Türkleri dağlara baba der ve gelinler kocalarının dağlarını gördüklerinde yüzlerini ondan gizler. Aynı zamanda, günümüzde gerçekleşen bir başka ritüel olan yağmur dualarında dağa ya da tepeye çıkan topluluğa kadınların katılması hoş görülmez. Bayat; "Bu merasime şamanlar gibi kadınlar da katılmazlardı, ancak alkış-duadan sonra yemek ve içki meclisine kadınlar da katılırdı." görüşünü aktarır (Bayat, 2006: s. 57). Bu durum ancak egzogami (kendi sosyal çevresi dışından biri ile evlenmek) evliliklerde gerçekleşir. Aynı aileden olan evliliklerde böyle bir durum görülmez. Dağın canlı bir varlık olarak tasarlanması ve zamanla somutlaşarak gelin için kayınbaba olacak kadar antropomorfik (insan biçimi) hale gelmesi, dağın soy ve akrabalık ilişkilerindeki önemini ve değerini vurgular. Bunun yanında bir gelin kocasının dağına fark etmeden çıkar ve oraya ayak basarsa dağın kutsiyeti gider. Dağlarda gerçekleşen dua ve ayinlere kadınlar bu nedenle katılamazlar (İnan, 1986: s. 55). Dağların kutsal kabul edilmesi ve gelinlerin dağlarına karşı saygı göstermesi, evlilik ve aile kurumunda dağların önemini vurgular. Bu gelenek, dağların aile birliğini koruma ve güçlendirmede önemli bir rol oynadığı düşüncesini yansıtır.

Dağlar, soyun koruyucusu ve büyük bir akraba olarak kabul edilir. Ayrıca bazı Türk halkları, dağı Ada-Kağan, Ök-dağ-ana gibi isimlerle anarken, diğerleri "ata-ana, ulu ata, ulu ana" olarak adlandırır ve onları kahramanları olarak sayar. Bu dağların isimlendirilmesi ve kahramanlıkla ilişkilendirilmesi, dağların toplumun kolektif hafızasında ve mitolojisinde önemli bir rol oynadığını gösterir. Her bir Türk halkının kendi kültürel ve mitolojik anlatılarına göre dağlar farklı şekillerde değerlendirilir. Dağların ata kültürünü ve soy bağlarını temsil ettiği ve büyük akrabalar olarak kabul edildiği ortak bir tema olsa da, detaylar ve vurgular farklılıklar gösterir (Bayat, 2006: s. 52). Bu sebeple her toplum dağların yüz çevirmemesine oldukça dikkat eder. Dağların baba olarak görülmesi ve ilk ata sayılması onların üzerinde taşıdığı önemin sebeplerinden birini oluşturur. Yardımdan mahrum kalmamak, besin ihtiyacı, korunma duygusu, spiritüel geleneğin devamı, yol gösterici özelliği vd. insanların dağlara saygısızlık yapmaktan çekinmesini açıklayan nedenlere bağlanır.

3.5. Dağ-Kutsal Mekân

Türk mitolojisinde dağlar, hem fiziksel hem de metafiziksel bir öneme sahiptir. Fiziksel olarak, dağlar doğal bir yapıya sahiptir ve coğrafi olarak belirli bir konuma yerleşir. Ancak aynı zamanda dağlar, metafiziksel anlamlara da sahiptir. Dağlar kutsal alanlar olarak kabul edilir ve ruhani deneyimlerin yaşanabileceği yerlerdir. Dağlar, gökyüzü ile yer arasında bir köprü görevi görür ve insanları evrensel düzenle bağlantı kurmaya yönlendirir. Bu nedenle, mitolojik ve dini anlatılarda sık sık karşımıza çıkar ve Türk kültüründe önemli bir yer tutar.

Bölgede yer alan dağlar kutsal olarak işlevlerini sürdürmesi ve halen daha isimlerinden söz ettirmesi dağların geçmişte önemli olduğunu kanıtlar. Onlar için gök yeryüzüne bir taş yığını

şeklinde yansır ve bu yansıma dağları karşılar. Dağlar, gök ile yeryüzü arasında bir bağlantı noktası olarak görülür. Bu nedenle, dağlar aslında göğün kendisini temsil eder. Yerleşim yerinde bulunan herhangi bir ovada bile insan toplulukları oluşsa, çevrede bulunan bir yükselti kutsal addedilir (Roux, 2002: s. 156). Bu inanışa göre, herhangi bir ovada bile insan toplulukları oluşsa, çevrede bulunan herhangi bir yükselti kutsal sayılır. Bu yükselti, dağların varlığına işaret eder. Ovadan daha yüksek bir noktada olması sebebiyle, duaların daha net bir şekilde duyulacağı ve kabul edilmesinin daha hızlı gerçekleşeceği düşünülür. Bu inanç, dağların kutsallığına ve onların iletişim aracılığıyla ruhani dünyayla bağlantı kurabileceğine dair bir anlayışı yansıtır. Dağlar, insanların dualarını iletmek ve kutsal olanla iletişim kurmak için bir aracı olarak görülür. Bu nedenle, dağların yükseltisi ve doğal özellikleri, insanların inanç sistemlerinde önemli bir rol oynar.

Dağlar ve oboların yalnızca kendi iyelerini değil, diğer kutsal ruhları da içinde barındırdığı düşünülür. Ağaç ruhu, su ruhu, geyik ruhu, göl ruhu gibi iyeler dağ ruhuna tabiidir. Etnografik (kültür bilimi) veriler de bu görüşü doğrular. Bu nedenle dağlar, taşlar ve diğer doğal öğeler Türk mitolojisinde ayinlerin gerçekleştirildiği mekânlar olarak işlev görür. Vatan dağdır ve vatani oluşturan bütün faktörler onunla birlikte anılır. Diğer kültürlerin ve koruyucu iyelerin dağa tabii olması bu sebeptir. Bu mekânlarda insanlar ruhani varlıklarla iletişim kurar, onlardan yardım ve koruma talep eder. Sefere çıkmadan önce kahramanlar dağ ruhundan yardım diler. Hasta olanlar şifasını ondan ister ve şamanlar kötü ruhları dağda gerçekleştirdiği ayinler aracılığı ile toplumun başından defeder. Ayrıca, dağlar, taşlar ve diğer doğa öğelerine yapılan ritüeller, insanların doğa ile olan ilişkisini güçlendirir ve onlara sağlık, bolluk ve refah getireceğine inanılır (Bayat, 2006: s. 47).Doğanın her bir ögesinin kendi iyesine sahip olduğu, bu iye kültleriyle ilişkilendirildiği Türk mitolojisi ve kültüründe önemli bir yer tutar.

Çoruhlu, Türk kültür ve mitolojisinde doğal unsurların, nesnelere veya yer şekillerinin (dağlar, nehirler, ağaçlar vb.) bir ruha sahip olduğuna inanmanın gök ve dağ arasındaki bağ kadar yaygın olduğunu söyler. Bu inanç, animizm adı verilen bir inanç sistemine dayanır. Animizm, doğal dünyanın canlı olduğunu ve her bir unsurun bir ruhla bütünleştiğini öne sürer. Türk kültüründe, doğadaki nesnelere ve unsurların ruha sahip olduğu düşüncesi, evrenin kaynağı olarak kabul edilen doğaya dayanır. İnanç sistemleri, bu doğal unsurların ışığında şekillendirilir ve kutsallar bu unsurların ruhsal varlıklarını yansıtır. İnsanlar kutsallarını, inançlarındaki kozmik düzene göre belirler ve Tanrılar veya Tanrıçalar oluştururlar (2021: s. 35).

Yıldırım'a göre "Tengri" yazıtlarda yağız yir karşılığıdır. Tanrı, hiçbir zaman Kök Tengri olarak yer almaz ve iki kelime de kılınmış/yaratılmış anlamını karşılar. Bu karmaşaya neden olan şeyin yazıtlarda sadece Tengri kavramı olarak geçmesini ekler. Tengri sözcüğü tek başına kullanılır ve önüne ya da arkasına başka bir sıfat eklenmez. Bu durum karmaşa yaratır ve Tengri kelimesinin anlamlarının fazlalaşmasına yol açar. Dağlar, kutsal sayılır, gök ve yer arasında bir kutlu geçit görevi görür. Türk kavimlerinin önemli dağlarından olan Ötüken Yış

kutsal (ıduk) sayılması ve bir köprü görevi görmesinin merkezinde Tanrı ile olan bağlantıyı sağlaması yatar. Ötüken Yış Türklerin başkentidir. Burada hüküm süren hakan Tanrı tarafından görevlendirilir ve başkent Ötüken'de kalarak kutlu geçidi kullanır. Geçidin diğer tarafında Tanrı bulunur ve hakan ondan emirler alır. Ondan yardım diler ve onun adına saç dağdır. Kağan yapmak, buyruk ve yarlık vermek, kılmak/yaratmak, onun iradesi altındadır. "Buyruk" kelimesi yukarıda belirtilen emir veya talimat anlamına gelirken, "yarlık" kelimesi Tanrının kağana verdiği bir tür yetki veya ayrıcalığı ifade eder. Kağan, buyrukları, yarlıklarıyla yönetimi sağlar ve toplumu yönlendirir. Konu hakkında; "Ötüken Yış'ın ıduk olması ise, Tanrı ve kağanlık ilişkisinden kaynaklanır. Bu ilişkiyi kuran "kozmetik köprü"nün bir ucu Ötüken'de diğer ucu Tanrı katında bulunur." (Yıldırım, 1998: s. 115) ifadesi kullanılır ve dağların bir köprü görevi görerek "kutlu geçişi" sağladığı belirtilir.

Eski Türklerin inanç sisteminde doğal unsurlara derin bir saygı ve bağlılık vardır. Türk mitolojisi, destanlar ve efsanelerinde dağlar genellikle Tanrısal veya ruhani varlıkların ikamet ettiği yerler olarak tasvir edilir. Dağlar, güç, dayanıklılık, koruyuculuk gibi özelliklerle ilişkilendirilir ve Türk toplumlarında derin bir saygı ve hayranlık duygusu uyandırır. Bu inanç, Türk halk kültüründe ve geleneklerinde dağlara olan sevgi ve saygının temelinde yatar. Dağlar, manevi birer varlık olarak kabul edilir. Çoğu zaman ibadet ve ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal mekânlar olarak kullanılır ve kabul görür. Bu nedenle dağlar, Türk toplulukları için kutsal ve önemli sayılan ruhları temsil eden unsurdur. Aynı zamanda Türk mitolojisinde dağlar, Tanrı makamı olarak kabul edilir ve doğal birer kutsal mekân olarak görülür (İnan, 1986: s. 48-49). "Eski Türkler, dağların Tanrı makamı olduklarına inanırlardı. Göklere uzanmış zirvelerin uzaktan mavi görünüşü bu inancın kökü olabilir, denilmektedir." (Tanyu, 1973: s. 30). Dağlar, Türkler için sadece fiziksel bir coğrafi unsur değil, aynı zamanda vatanın bir parçası olarak kabul edilir. Bu sebeple diğer kült ve ruhlardan ayrılır.

Eski Türk halkları, dağları diğer toplumlardan ve dinlerden farklı görmemiştir. Aksine daha da üzerine giderek hayatlarının merkezine dağları oturturlar. Bunun nedeni dağların sadece Tanrı makamı değil, aynı zamanda vatan olarak görülmesinden kaynaklıdır. Dağ ve diğer tabiat kültürleri insanların "yer-su" inancı olarak saydıkları bir terime bağlanır. Yer-su kültürleri içinde dağlar büyük öneme sahiptir (İnan, 2017:38). Bu nedenle dağları vatanı oluşturan parçaların bir bütünü olarak sayar ve toplum arasında gelişen bu inanç dağların kutsiyetini önemli kılar. Gündelik hayatlarının içinde dağları kullanır ve dağların ruhlarına ibadet ederler.

3.5.1. Dağ-çadır

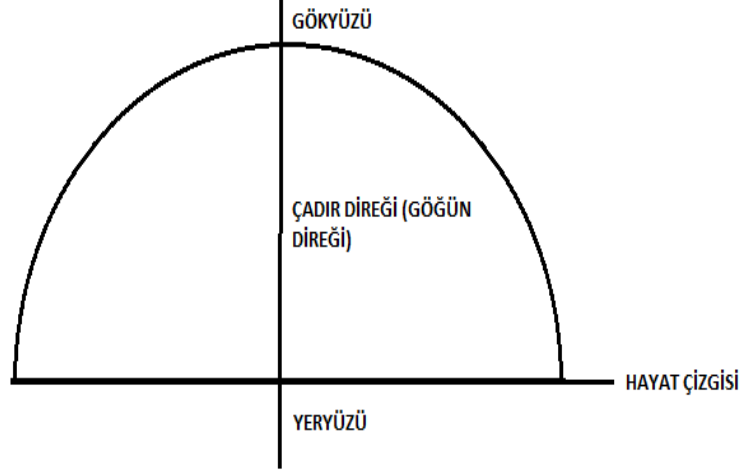
Türk halkları dağları göğün direği olarak niteler ve bu inançtan esinlenerek gündelik hayatlarında da çadır direklerini kullanır. Dağların göğün direği olarak kabul edilmesi, dağların kutsal ve merkezi bir rol oynadığını gösterir. Türk kültüründe dağlar, gökyüzüyle yerin birleştiği nokta olarak kabul edilir ve evrenin temel yapı taşlarından biri olarak görülür (Ögel, 1971: s. 148). Bu inanç, çadırların mikro evren olarak tasarlanmasına ilham verir. Çadırlar, insanların yaşam alanlarıdır ve evrenden hareketle şekillendirilir. Çadır direği, dağın göğü

tutan direği gibi düşünülerek kullanılır ve çadırın merkez noktasını oluşturur. Bu da çadırın evrensel düzeni ve dengeyi yansıttığına işaret eder. Çadırın evrenden esinlenerek tasarlanması, Türk halklarının doğayla, kozmosla ve evrensel düzenle olan bağlantısını gösterir. Doğanın ve evrenin bir parçası olarak yaşadıklarını hissederler ve çadırlarını bu felsefeye uygun olarak şekillendirir. Konu hakkında, "Türklerde göğün direği, bir "çadır direği" gibi: Böylece düşünce, yerli bir tabana oturmuş oluyordu." (Ögel, 1995: s. 169) denir. Bu durumda düşünce, yaşam içerisinde sağlam bir zemine oturur. Kök Türkler, göğün direği olarak gördükleri dağlara "Kadir Kan" adını verir. Bu dağlar dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülür ve evrenin temeli bu dağlara bağlıdır (Kalafat, 2010: s. 140).

Çadır direğinin dağın göğü tutan direği gibi düşünülmesi ve çadırın merkezi noktasını oluşturması, çadırın evrensel düzeni ve dengeyi temsil ettiği düşüncesini yansıtır. Göğün direği düşüncesi gökte bulunan Kutup Yıldızı'ndan hareketle düşünceye yerleşir görüşü de çadırın yıldız gibi merkez noktada olmasını destekler. Türk halkları doğayı ve evreni bir bütün olarak ele alır ve kendilerini doğanın ve evrenin bir parçası olarak görür. Bu nedenle, çadırlarını doğadan ve evrenden esinlenerek tasarlar. Çadırın şekli, kuruluşu ve yerleştirilmesi, evrensel düzenle uyumlu olacak şekilde düşünülür. Bu düşünce, çadırın içinde yaşayanların doğaya ve evrene saygı gösterdiğini, onunla uyum içinde yaşadığını ve dengeyi koruduğunu ifade eder. Çadır, bir aile veya toplumun evrenle olan bağlantısını ve uyumunu simgeler. Bu sebeple direk dağın bir yansıması olarak çadıra işlenir. Ögel, konu hakkında "En kutsal ve en güçlü tabiat varlığı, gök idi. Bu sebeple bütün an'aneler ve inançlar gök üzerine kurulur. Gök, aynı zamanda kendi çadırının da bir benzeri idi." (Ögel, 1971: s. 258) demektedir. Bunun yanında şamanların ayin sırasında kullandıkları davullarda da gök direği tasviri vardır. Davulun ortasından geçen alt kısım ile yukarı kısmı birleştiren çizgi gök çıkırığı olarak isimlendirilir. Bu da dağı karşılar.

Ögel, çadır ve özelliklerini "Güney Sibiry'a'daki Türk kavimleri, çadırı, bir gök kubbesi, çadırın direğini, bir gök direği; bacasını da, göğün kapısı gibi..." (Ögel, 1995: s. 174) düşünür. Türk halkları çadırın altında uyduklarında kendilerini göğün altında ve huzurda hisseder. Göğün altında hissetmeleri onları Tanrı katına yakınlaştırır ve Tanrıdan bir parça haline getirir. Bu sebeple çadırlarında gök çıkırığını temsil eden bir çadır direği, ona bağlı olarak da gök kubbeyi temsilen ve oradan göğü gösteren bir boşluk yer alır. Bu boşluğa "kalıg" adı verilir. Ayrıca, dünyanın şekil olarak yuvarlak bir şekilde olması ve çadırların ona benzer şekilde yarım dünya

şeklinde zemine oturtulması şeklen esinlenilmiş bir mimari unsuru oluşturur.

Resim 3.4: Yerin ve göğün birleştiği nokta mikro kozmos, insanların yaşam alanı olarak çadır ile bağı ve kutsal mekânın insan yaşamının içindeki yeridir.

3.5.2. Dağ-devlet

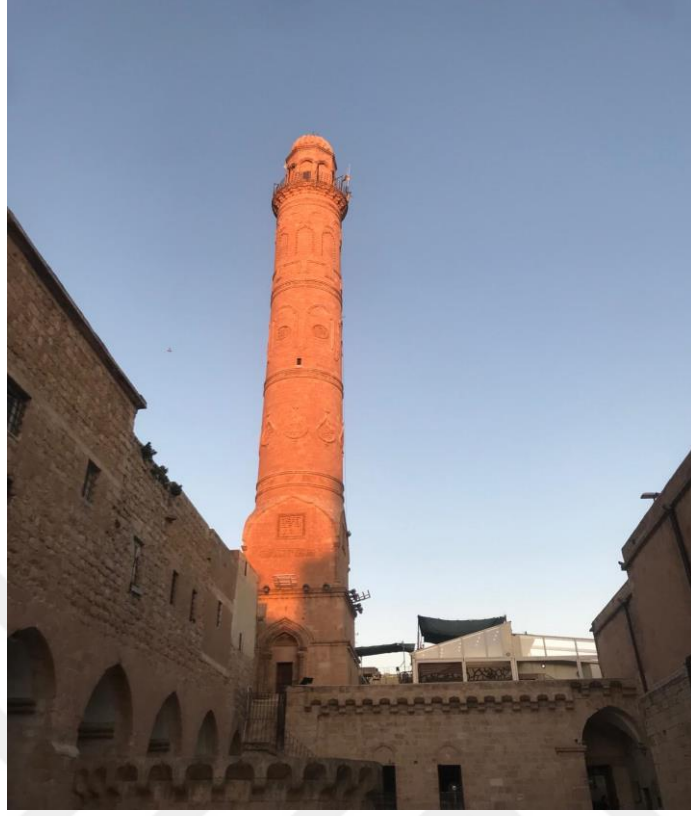
Dünyayı ve göğü gözlemleyen Türk halkları dünyanın hareketini de gündelik hayatlarında işler. Dünyanın dönüş yönünü ve gece gündüzü etkileyen hareketleri ele alır. Bunun sonucunda devlet teşkilatlanmasını da ona göre uyarlar. Devlet, dünya olarak görülür. Dünyanın dönüş yönü, güneşin doğuşu ve batışı çift yönlüdür. Doğu ve batı olarak bilinir. Türk devletleri de iki bölüme ayrılarak devletin yönetimini sağlar. Devlet, doğu ve batı olarak ikiye ayrılır. İdare bu şekilde sağlanır (Ögel, 1971: s. 259). Güneşin doğuşu kutsal sayılır. Hakan da Tanrı tarafından görevlendirildiği için kutsal bölgede, güneşin doğuşuna yakın olan bölgede “doğu” da yerleşir. Devlet coğrafi şekil itibarıyla kuzey ve güney uçlara da sahipti ancak devletin genişlemesi yalnızca doğu-batı yönüne olabilirdi. Bu durumda etkili olan faktör de kuzeyde ve güneyde yer alan, hayvancılığa elverişsiz topraklardır.

3.5.3. Dağ-mabet

Dağlar, aşkın mekânın simgesini paylaşırlar, yani "yüksek," "dikey," "yüce" gibi nitelikleri temsil ederler. Diğer yandan da yeryüzünde yer alan kutsal varlıkların evi olmaları nedeniyle Tanrıların ikamet ettiği yeri oluştururlar. Her mitolojide kutsal bir dağ bulunur ve bu dağlar arasında en görkemli olanlarından biri Olympos Dağı'dır. Dağların taşıdığı dinsel ve simgesel değerler oldukça fazladır. Dağlar genellikle gökle yerin birleştiği yer olarak kabul edilir. Aynı zamanda dünyanın ekseninin geçtiği bölgedir ve kutsal bir bölge olarak kabul edilir. Dağlar farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilen yerlerdir. "...böylece dağlar bir “merkeze” dönüşür; dünyanın ekseninin geçtiği bölgedir, kutsal bölgedir, farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilecek yerdir” (Eliade, 2020: s. 125).

Örneğin, Mezopotamya inanışlarına göre "Ülkeler Dağı" gökle yeri birleştirirken, Hint mitolojisindeki Meru Dağı dünyanın merkezinde yer alır ve kutup yıldızı üzerinde parlar. Ural-Altay halklarının da Sumbur, Sumur veya Sumeru adında merkezî bir dağı vardır ve zirvesinde kutup yıldızı bulunur. İran inanışlarına göre kutsal dağ Haraberezaiti (Harburz) dünyanın merkezindedir ve göğe bağlıdır. Eddalar'da ise Himingbjörg adlı "göksel dağ" bulunur ve burada gökkuşağı (Bifröst) göğe kadar uzanır. Benzer inançlara Finlandiya, Japonya ve diğer halklarda da rastlanır (Eliade, 2020: s. 125). Batı Afrika'da bulunan Ewe kabilesi de gök ve Tanrı ilişkisini özetleyen bir kalıbı atasözü olarak kullanır. Bu söz "Nerede gök, orada Tanrı" şeklindedir (Eliade, 2020: s. 65).

Aynı zamanda, Türk mitolojisi ve Hint mitolojisi arasında yer alan önemli bir benzerlik de dağların "göğün direği" (Ögel, 1971: 148) olarak tasvir edilmesidir. Türk halkları göğün "Altunkazguk" etrafında döndüğüne inanır. Bu sebeple halk her yıl dönümünde mumlar yakarak dağ başlarına doğru yürür ve orada yeni yılı kutlamak için belli başlı ayinler yapar (Esin, 2001: s. 41). Kökleri yaklaşık 1600 yıl öncesine dayanan Ashoka sütunu demir kazık çıkarımının somut örneğidir. Bu sütun Hindistan'ın Delhi şehrinde bulunur. Tamamen demir ve fosfordan oluşur. Bu anıt Vişnu için yapılır ve ona atfedilir. Bir başka Asya ülkesi olan Çin'de de tapınaklar katmanlı bir şekilde göğe uzanır halde inşa edilir. Örneğin, Şanghai'da bulunan "Ejderin Güzelliği" isimle Pagoda 15.yüzyılda yapılır ve uzunluğu 50 metreyi geçer (Agibalova ve Donskoy, 2021: s. 164). Türk halklarının inanç sisteminde obolar bu tarz yapıları karşılar ve dağdan esinlenerek inşa edilir. Bu yapılar, genellikle dağların olmadığı yerlere ya da dağların başına bir dilek ağacı gibi düşünülerek dikilir. Aralarında malzeme farklılığı olsa da yapılaş nedenleri aynıdır. İkisi de göğün direği, yani dağları temel alır ve o şekilde isimlendirilir. Semavi dinlerden olan Hristiyanlıkta da benzer bir mimari öne çıkar. Taşların üst üste koyularak dikey bir şekilde ilerlediği kiliseler mevcuttur. Aynı zamanda sinagoglarda bulunan çan bölmeleri, camilerdeki minareler de göğün direği tasvirine örnek olarak verilir.

Resim 3.5: Mardin Ulu Camii'nde Bulunan Minare⁴

Resim 3.6: Ashoka (Aşoka) Sütunu, Çitler ile Çevrilmiş Alanda Bulunan Eser Göğün Direği Olarak Anılır (URL-25).

⁴ Bu resim özel arşivimizde yer almaktadır.

Resim 3.7: Diyarbakır'da Bulunan Kilise⁵

Resim 3.8: Çin'de Bulunan Pagoda Tapınağı (URL-26).

---

⁵ Bu resim özel arşivimizde yer almaktadır.

Dağların ruhlarına ibadet etmek ve ona kurban sunmak Türk toplumlarında yaygın bir uygulamadır. Tuğış ve Çığıl Türkleri de bir dağı Tanrının makamı sayar ve onun üstüne yemin eder. Maniheizm ve Budizm inançlarına dâhil olan Dokuz Oğuzlar da büyük dağlara kurban keser (Kalafat, 2010: s. 144). İnsanlar yılın belirli günleri dağlara çıkar ve toplu bir şekilde ibadet eder. Bunun yanında bireysel olarak da dağlara dua için çıkılır. Bu ritüeller çoğu zaman şamanlar aracılığı ile gerçekleşir. Ayinlerde şamanlar, dağların ruhlarına dua eder ve dağların her şeyi duyan bir varlık olduğunu dile getirir. Her şeyi duyup farkında olması dağların dualara cevap verme olasılığını güçlü tutar (Kaya, 2022: s. 59). Dağlar, doğal unsurların ruhlarına birer aracı olarak görülür. Bu ruhlara saygı gösterme, ibadet etme ve dualarla onlardan yardım dileme gibi ritüeller gerçekleştirilir. Gösterilen saygı ve dua törenleri Türk toplumlarının doğaya olan derin saygısının bir ifadesidir. Totem ve ongunlar da doğadan ilham alarak yapılır ve Türkler için bir saygı sembolüdür.

Doğanın güçlü ve etkileyici bir sembolü olarak kabul edilir. Dağlar, insanların doğayla bağlantı kurmasına, iç huzur bulmasına ve manevi deneyimler yaşamasına yardımcı olur. Dağların zirveleri, tapınma ve ibadet için kutsal mekânlar olarak kullanılır. Bu nedenle, saygı ve hayranlık göstermek, Türk halklarının kültürel ve dini inançlarının bir parçası haline gelir.

3.5.4. Dağ-obo (oba)

Obolar, dağ ve dağ iyelerinin bir araya geldiği taş yığıdır. Yüksek yerlere, dağ geçitlerine ya da tepe başlarına yapılır. Kökleri altı bin yıl öncesine dayanan iye, Türk milletlerinin taşlardan yaptığı dilek ağacıdır, denilebilir. Altay-Sayan Türklerinin yaptıkları taş yığınlarına obo adını verdiği bilinir. Obonun yanından geçen herkes dağ ruhuna ithafen taş ekler ve atının kuyruk kılından koparıp taşların arasına saklar (Bayat, 2007b: s. 242). Bayat'a göre; "Kutsal vatan sembolü olan dağ, taş ve taş yığınlarından oluşan oba kültürü, iye kategorisi bağlamında ele alınmalı ve değerlendirilmelidir." (Bayat, 2007b: s. 242). Kişilerin oradan geçerken taş yığınları arasına sakladıkları at kılları bunu gösterir. Üst üste dizilen taşlar, bir minare gibi göğe yükselir. Dağların ana maddesi olan kaya ve taşlardan esinlenerek oluşturulduğu çıkarımı yapılabilir.

Resim 3.9: Aydın Dağlarında Yer Alan Çaldede Türbesini Ziyaret Edenlerin Yapmış Olduğu Küçük Obo Örnekleri (URL-27).

Resim 3.10: Adıyaman'da Bulunan Türk Oboları (URL-28).

Görselde yer alan küçük obo örnekleri ağaçlara çaput bağlamak ile aynı derecededir. İnsanlar bu taşları dikerek dilek diler. “Tunceli’nin kuzey köylüleri de, Düzgün Dağına karşı kurulan taş yığınlarına bir taş koyarlar.” (Kalafat, 2010: s. 144), eski Türk halkları da dualarını ettikten sonra obolara çaput niyetine taş ekler. Aynı zamanda ritüelin yapıldığı tarihlerde bütün yöre

halkı bölgeye gelir. Kurbanlar kesilir ve dualar edilir. İslamiyet öncesi inanç sisteminde de obada yaşayan bütün halk, ritüelin gerçekleşmesi için eksiksiz dağda buluşur. Ritüeller genellikle doğa ve doğal olaylarla ilişkilendirilir. Toplumun bağlarını güçlendirmek, bereket ve koruma sağlamak gibi amaçlar taşır. İslamiyet'in kabulünden sonra da Türk halkı bu tür ritüelleri yukarıda verilen örnekte belirtildiği gibi gerçekleştirmeye devam eder. Ayrıca Çankırı'nın Eldivan ilçesinde bulunan Seydiköy'ünde Hacı Murad-ı Veli Türbesi'ne yapılan ziyaretlerde dilek dileyerek mezarın bulunduğu odanın duvarlarına taş parçaları yapıştırılır. Bu taşlara herhangi yapıştırıcı madde sürülmez ve taşlar evliyanın gücü sayesinde orada durur inancı halk arasında yer alır.

3.5.5. Dağ-evliya-türbe

Türklerin İslamiyet'i kabul süreci 9. yüzyıldan başlayıp 14. yüzyılın sonlarına kadar gruplar halinde ve farklı zamanlarda gerçekleşir. İslamiyet'i daha önce kabul eden Türk grupları, yaşam tarzlarını İslam inancı ve adetlerine daha çok yaklaştırarak, geleneksel inanç sistemlerini sindirip yansıttıklarından kendilerinden sonra İslamiyet'i kabul eden ve eski inanç sistemleri olan Şamanizm'e ait özellikleri daha çok benimseyen Türklerin Müslümanlıklarını küçümseme eğiliminde olur. Bu, İslamiyet'i kabul eden Türklerin kendi Müslümanlıklarını daha saf ve doğru olarak gördüklerini ifade eder (Algül, 2014: s. 9). Örnek olarak, Kaşgarlı Mahmud eserinde Tanrı kelimesini açıklarken; "Kâfirler -yüce Allah onları yok etsin- göğe teñri derler. Aynı şekilde gözlerine büyük görünen büyük dağ, ağaç gibi şeylere de teñri adını verirler ve bu gibi şeylere secde ederler... Sapkınlıktan Allah'a sığınırız." (Yılmaz, 2023: s. 197) gibi ifadeleri yazar. Bu durumda Kaşgarlı'nın İslâmiyet'i kabul etmeyen ya da İslâmiyet'i kabul etmesine rağmen "Deli Dumrul" felsefesiyle yaşayan Türklere bu yakıştırmayı yaptığı çıkarımı yapılır. İslam inancı, Türk toplumunda Şamanizm gibi önceki geleneksel inanç sistemlerinin bazı özelliklerini benimsemeye ve onlarla uyumlu bir şekilde var olmaya izin verir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte, Türkler, Şamanizm'in bazı gelenek ve göreneklerini İslam dinine entegre etmiş veya uyumlu hale getirmiştir. Bu süreç, Türklerin kendi kültürel miraslarını korurken İslam'ın prensiplerini benimsemelerine de olanak sağlar ve geleneğin devam etmesine aracılık eder (Algül, 2014: s. 10).

Bu süreçte, Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Şamanizm'in bazı özellikleri zamanla silinmiş veya önemini kaybetmiş olabilir. Ancak bazı gelenekler ve ritüeller hâlâ Türk kültüründe varlıklarını sürdürür. Türk toplumunun zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu ve bu mirası geçmişten gelen inançlarla harmanlayarak günümüze taşıdığını gösterir. Bu durumda inanç özelinde -İslamiyet'in kabul sürecinde Türk toplumunda farklılıklar ve çeşitlilikler yaşanmıştır- çıkarımı yanlış olmaz. İslamiyet'i kabul eden Türk toplumları arasında kültürel ve inançsal farklılıklar mevcuttur. Öyle ki yüzyıllar içerisinde, Türkler kendi kültürel miraslarını İslam ile uyumlu bir şekilde sürdürmeye çalışır. Algül'e göre; "İslam dininin Şamanizm inançlarını tamamen yok edemediği ve bu inançların bazen aynı şekilde bazen de

ufak tefek değişikliklerle, bazı yönleriyle İslam dinine ait gelenek ve göreneklere benzetilerek sürdürüldüğü görülür.” (Algül, 2014: s. 10) çıkarımı belirtilen görüşleri destekler niteliktedir.

Örneğin, Şamanizm'de doğa ruhlarına ve kutsal mekânlara olan inanç, Türklerin dininin değişmesi ile birlikte İslam inancıyla birleşir ve ona uygun hale getirilir. Türk kavimlerinin çadırlarını Anadolu coğrafyasına taşıması geleneğin de taşınması ve güncellenmesine neden olur. Bu durumun oluşmasına sebep olan ve Şamanizm'in devamını sağlayarak geleneğin korunmasına aracılık eden durum mezhepler ile sağlanır. Özellikle Alevi-Bektaşî inançlarının İslamiyet öncesinde var olan ritüelleri daha sonrasında yaşatması örnek olarak verilir. Konar-göçer olarak yaşayan ve Müslüman olan yörükler de inancın yaşatılmasında öncüdür. Öyle ki, Türkler, kutsal dağlar, ağaçlar ve su kaynakları gibi doğal unsurlara hâlâ saygı gösterirken, bu inançlarını İslam inancıyla uyumlu bir şekilde sürdürmeye çalışır. Alevi-Bektaşî inancına göre, ibadetlerde ve toplu törenlerde cem adı verilen topluluk buluşmaları düzenlenir. Bu cemlerde, dergâh veya cem evi adı verilen mekânlarda dualar edilir, semahlar dönülür ve manevi öğretiler aktarılır. Bu ritüellerde, doğa sembolleri, musiki ve sembolik hareketler önemli bir rol oynar. Ayrıca, yörükler gibi konar-göçer topluluklar da İslam'ı kabul etmelerine rağmen, kendi kültürel inançlarını ve ritüellerini yaşatır. Yörüklerin yaşadığı bölgelerde doğa ve tabiat unsurları hala kutsal kabul edilir ve bu inançlar İslam inancıyla uyumlu bir şekilde sürdürülmeye çalışılır. Bu, Türk toplumunda İslamiyet'in kabulüyle birlikte önceki geleneklerin ve inançların bazı öğelerinin hala varlığını sürdürdüğünü gösterir. Varlığı sürdürülen inançların en başında atalar kültü yer alır (Ocak, 2020: s. 194). Daha sonrasında ağaç, dağ vd. gelir. Alevi bir zümrenin kendilerine “Tahtacılar” adını vermesi yukarıda verilen sebepler göz önüne alınarak açıklanabilir (Ocak, 2020: s. 135).

Türk halkı, Anadolu coğrafyasına göç ederken koyun sürüleri ve çadırlarının yanı sıra geleneklerinde yer alan inançları da beraberinde taşır. Asya'da yer alan kutsal dağların isimleri yeni yaşam alanlarında da yerini alır. Bu nedenle dağların çoğu Asya'da yer alan dağlar ile aynı ada sahiptir. Göç edilen yörede dağların sahiplenilmesi ve belli ailelerce korunması da bu inancın devam ettiğini gösterir. Sarıkamış yöresinde bulunan Ağbaba Dağını sahiplenen çevre halklar, yılın belirli günlerinde dağı ziyaret eder. Dağın otsuz, yalnızca taş ve topraktan oluşması Kalafat'a göre Ötüken Dağını hatırlatır. Anlatılanlara göre dağa çevre halkının yanı sıra dışardan da ziyaretçiler gelir ve dua eder. Bu da tıpkı Ötüken Dağının ulusal olması gibi Ağbaba Dağının da ulusal hale gelmesinin örneğidir. Benzer bir gelenek de Batı Anadolu'da sürdürülür. Bölge halklarından olan Tahtacılar yedi yılda bir Kazdağı adı verilen dağa çıkar. Burada Allah'tan dua yoluyla inayet istenir (Kalafat, 2010: s. 143). Dağda bulunan Sarıkız'a Tahtacı Türkmenlerin 13 Ağustos- 11 Eylül aralarında kabileler halinde ziyarete giderek adeta hacı oldukları ileri sürülür. “Antalya'da yaşayan Tahtacı Türkmenlerin bile pir ocağı orası, mukaddes dağı Kaz dağıdır denilir” (Tanyu, 1973: s. 61).

İslamiyet'in kabulü sonrasında da dağlar Türk din adamları tarafından inziva mekânı olarak kullanılır. Vilâyetnâme-i Hacım Sultan'da, Sultan'ın inziva ve ibadet için yüksek tepelere çıktığı

aktarılır. Bir menkabede, Germiyan ilinde bulunan bir tepede günlerce yemeden, içmeden riyâzat (nefsi dizginleme, körleme) yaptığı anlatılır. Yine aynı eserde aynı amaçla ziyaret edilen Kızılburun adlı bir tepeden daha bahsedilir. Bu tepe Hacım Sultan'ın geceli gündüzlü tam kırk gün sadece sağ ayağı üzerinde durduğu aktarılır. Seyyid Rüstem Gazi de, Silistre yakınlarında bulunan bir dağın tepesinde benzer uygulamaları gerçekleştirir. Veli Baba Menakıpnamesi'nde de, vefat eden velilerin ya da evliyaların türbelerinin dağ başlarına yapıldığını görürüz. Evliyaların türbelerinin bulunduğu dağlar çoğunlukla orada yatan zâtin adını alır. Örneğin, onsekiz büyük kadın evliyadan olan Gelincik Ana, böyle bir tepenin üzerine defnedilmiş ve bulunduğu tepeye Gelincik adı verilmiştir (Ocak, 2020: s. 114-115).

Kırıkkale'de bulunan Hasandede köyü sınırlarında bulunan Denek Dağı, Hacıbektaş'taki Arafat Dağı, Kastamonu'da bulunan Şeyh Şaban-ı Veli türbesi, Çankırı'da bulunan Hacı Murad-ı Veli türbesi, Tahtalı Dağında bulunan Hacı Bektaş-ı Veli türbesi yer alır. Elazığ'da bulunan bir dağda da Seyyid Kasım'ın mezarı yer alır, aynı zamanda Harput'ta Murat Baba türbesi de dağ üzerinde bulunan evliya mezarlarındandır. Bunun yanında Elazığ'da hacca gidecek hacı adayları gitmeden önce dağa çıkarak toplu şekilde dualar eder. Ovacık'ta bulunan Haydar Baba ve Bel Baba buldukları tepelere kendi isimlerini verir (Kalafat, 2010: s. 144). Çorum'da da Hıdırlık tepesinde, Kerebi Gazi Türbesi bulunur, ayrıca Osmancık ilçesinde Koyunbaba türbesi de yüksekçe bir tepe üzerinde yer alır. Türkiye'nin en büyük dağlarından olan Erciyes Dağı'nın üzerinde de birçok evliya mezarı bulunur. Örnek olarak, Şeyh Şaban Türbesi ve Emir Çoban Türbesi verilir (Yurdakul ve Çayırdağ, 1978: s. 163-164). Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde bulunan Fırınönü köyünün tepelik bir alanında Pir Sultan Abdal'ın türbesi yer alır. Bilecik'te bulunan Şeyh Edebalı Türbesi de yine tepelik bir arazide bulunur. Amasya'da Şeyhcu adı verilen köyde de köy adı ile aynı adı taşıyan bir evliya vardır. Bu evliyanın mezarının olmadığı, "beni ziyaret edecekler dağa çıkıp çam ağaçlarını ziyaret etsin" dediği rivayet edilir. Ankara'da bulunan Hüseyin Gazi türbesi de tepebaşında bulunan ve insanlar tarafından ziyaret edilen kutsal alandır. Ayrıca Akyurt'a bağlı Elecik köyünde "Dağ yüzü kutlu olur, niyet Allah'ından nesip dağdan gelir" inancı halk arasında yaygındır (Kalafat, 2010: 145). Erzurum'un İspir ilçesinde de toprağın doğumu, baharın gelişi olarak geçen "6-7 Mayıs" günlerinde köylüler dağı ziyaret eder. Giresun'da Evliya Tepesinde bulunan türbede ziyaretçiler dilek diler (Tanyu, 1973: s. 62).

Dağ ve tepe kültürü, sadece Bektaşî menakıpnamelerinde değil, İslamiyet döneminde kaleme alınan diğer önemli klasik Türk metinlerinde de yer alır. Eski Türk kültüründe dağlar ve tepeler, koruyucu ve sığınağa dönüşebilecek yerler olarak değer görür. Dede Korkut Kitabı'nda dağlar, kahramanların güç durumunda olduklarında veya sıkıştıklarında yardım istedikleri yerler olarak önemli bir rol oynar. Kahramanlar, tıpkı canlı bir varlıktan yardım ister gibi dağlara hitap ederler ve dualarında dağların adını anarlar. Bu metinde dağlar, kahramanlara destek olabilecek birer varlık olarak tasvir edilir (Ocak, 2020: s. 122). Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda Bayındır Han'ın otağı "Ala Tag"ın ötesinde kuruludur. Bunun nedeni İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra yazılmasına rağmen mitolojinin etkisinde kalma ile açıklanır. Han, Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Görülür ki, yaşanan dünyada asıl Tanrısal olan Han'dır.

Tanrısal olan da ötelere ötesinde olmalıdır. Bu nedenle otağ dağın ötesine kurulur ve bu sayede mekân kutsallaştırılır. Adı geçen dağın “ala” olmasının nedeni de gerçekte o renge sahip olmasının yanında Tanrıdan olmasından kaynaklıdır. Öyle ki, bu sayede dağın yüceliği, görkemi ve yüksekliği nitelenir (Ergun, 2006: s. 78).

Dânîşmendnâme gibi diğer klasik Türk metinlerinde de dağlar ve tepebaşları, savaşta şehit düşen Türk askerlerinin gömüldüğü yerler olarak geçer. Halk hikâyeleri ve destanlarında da dağlar, kahramanlar için önemli birer simge ve yardım kaynağı olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Âşık Kerem, Âşık Garip ve Köroğlu gibi halk hikâyeleri ve destanlarında da dağlara hitap eden seslenişler ve dağlardan yardım dilekleri yer alır. Köroğlu sefere çıkmadan önce dağa bakar, izin alır. Yolda karşılaştığı zorlukları atlatmak için dağda bulunan evliya mezarından yardım ister ve o zaman dağ kahramana yol verir. Bu örnekler, Türk kültüründe dağ ve tepe kültürünün uzun bir geçmişe sahip olduğunu ve İslamiyet döneminde bile önemini koruduğunu göstermektedir. Dağlar, halkın güven ve sığınma duygusuyla ilişkilendirilen, yardım ve destek bekledikleri mekânlar olarak önemli bir rol oynamıştır (Ocak, 2020: s. 122).

Diyarbakır’da bulunan Kırklar Dağında yer alan makamın “kırklara” adandığı, ancak bu kırkların Hristiyan Süryanilerin temsilcileri olduğu bilinir. Ziyaretçiler bu dağı ve içinde bulunan mağarada yattığına inanılan kırkları ziyaret eder ve dilek diler. Türküde geçen “Suzan/Suzi” isimli kızın doğmasına sebep de annesinin kırklara ettiği duadır. Evlatsızlık üzerine edilen dua, kırkların inayetiyle kabul olur. Aynı zamanda Türk halklarının türkülerinde en çok kullanılan kelime de “dağ” kelimesidir. Yapılan bir araştırmada; TRT repertuarında kayıtlı 4440 türkü üzerinde yapılan coğrafi isimlerle ilgili çalışmada 875 kez ile en çok geçen ismin dağ olduğu tespit edilir. Türküler, halkın günlük yaşamından, deneyimlerinden ve duygularından beslenen ürünlerdir. Türküler, halkın yaşadığı olaylar, durumlar, tutumlar ve davranışlarla ilgili duyguları, düşünceleri, sevinçleri, kederleri, nefretleri, umutları ve inançları açık bir şekilde yansıtır. Türk halkının kolektif hafızasının bir parçasıdır ve halk kültürünün önemli bir bileşenidir. Türk milletinin tarihinden, geleneklerinden, mitolojisinden, doğasından, duygusundan ve yaşam tarzından izler taşıyan türküler, genellikle dilden dile, nesilden nesile aktararak varlıklarını sürdürür. Türküler, sözlerindeki hikâyeler ve melodileriyle halkı bir araya getirir, duygusal bir bağ oluşturur. Ortak bir kimlik duygusu yaratır. Toplumsal olaylara tepki gösterme, sevinç ve acıyı paylaşma, aidiyet duygusunu güçlendirme, tarihi ve kültürel değerleri koruma gibi işlevlere de sahiptir (Gökşen ve Gökşen, 2016: s. 1599-1600).

Resim 3.11: Bilecik'te Bulunan Şeyh Edebalı Türbesi (URL-29).

Resim 3. 12: Çorum Sungurlu Akpınar Köyünde Bulunan Arif Dede Türbesi.⁶

---

⁶ Bu resim özel arşivimizde yer almaktadır.

Anadolu'da hemen her dağın tepesinde bir evliya mezarı bulunur. Erenler istedikleri bir dağın başına göç eder ve yerleşir. İnsanlar tarafından oraya hemen bir türbe yapılır ve mekân ibadete açılır. Tanyu'ya göre "Mübalağalı da olsa umumiyetle türbeler, yatırlar yüksek yerlerde bulunmaktadır." bunun nedeni göğe olan yakınlığı sağlamaktır. Öyle ki, Anadolu sahasında yer alan Torosların tepesinde mukkades bilinen ve dede adı verilen birçok türbe yer alır. Ereğli ve Saimbeyli bölgelerinde bulunan türbelerin işlevleri de bu yöndedir. Çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettikleri ve çocuk diledikleri kutsal alanlardır (Tanyu, 1973: s. 48).

Görüldüğü üzere Türkiye'de bulunan evliya mezarlarının birçoğu dağ ya da tepelik alanda yer alır. Konu hakkında Ocak, "Herhalde Türkler Anadolu'da fetihten sonra yerleştikleri çeşitli yerlerde bazı dağ ve tepeleri, vaktiyle Orta Asya'daki gibi, mukaddes tanımışlar ve bunları hayalî yatırlarla şahıslandırmış olmalıydılar." (Ocak, 2020: s. 121) değerlendirmesini yapar. Eski Türklerden beri gelen dağ inancı, Anadolu coğrafyasında çeşitli evliya mezarlarının üstlendiği aracılık ile devam eder. Ziyaretçiler dağlara giderek, evliya mezarlarında dualar eder, kurban keser, yemek dağıtır ve çevredeki ağaçlara çaput bağlama gibi geleneksel uygulamaları gerçekleştirir. Bu uygulamalar, yerel inanç ve geleneklerin bir parçasıdır. İnsanların manevi deneyimlerini ifade etmelerine yardımcı olur.

Dağların isimleri bazı hikâyelere de dayandırılır. Varto'daki Gümgüm Baba türbesinin bulunduğu dağdan top sesleri geldiği için bu isim verilir. Dağların antropomorfik özelliği olduğuna değinmiştik. Ağrı dağı hakkında anlatılan hikâyelerden biri de bu yöndedir. Ağrı ve Karnıyarık Dağları iki kardeştir. Ağrı dağı büyük kardeştir. Ağrı dağı kardeşinin aşkına ihanet eder ve gösterdiği mertliğe rağmen onu düşman karşısında yalnız bırakır. Bunun sonucunda küçük kardeşin üzüntüden karnı yarılr. Ağrı dağı özelinde diğer dağlarda da bu tür durumlar gözlenir. Ordular kurar, savaşır, yarışır, padişahları vardır, âşık olur ve aşklarına ihanet edilince duygusal olarak bu durumdan etkilenirler. Bir başka efsanede de Ağrı dağının kız kardeşi olarak Küçük Ağrı dağının adı geçer. Burada yukarıda belirttiğimiz soy özelliği karşımıza çıkar. Efsanede Küçük Ağrı dağının Kafdağı ile arasında bir aşk yaşadığı anlatılır (Kalafat, 2010: s. 145-146).

Dağlar ve tepeler, birçok kültürde manevi birer sembol olarak kabul edilir. Türkiye'nin dağlık coğrafyası, bu anlamda evliya mezarlarının dağ ve tepelere yerleştirilmesine uygun bir ortam sağlar. Bu türbeler, hem doğal güzellikleriyle hem de dini önemleriyle ziyaretçilerin uğrak mekânı haline gelir. Türkiye'nin zengin kültürel geçmişi ve inanç çeşitliliği, evliya mezarlarının dağlar üzerinde bulunmasının yanı sıra bu mezarların kültürel ve dini açıdan önemini artırır. Bu mezarlar, hem dini ibadetlerin gerçekleştirildiği mekânlar hem de toplumun ortak birer kültürel mirasını oluşturur. Evliya mezarlarının dağ ve tepelik alanlarda yer alması, Türklerin Orta Asya'dan gelen dağ inancını Anadolu'ya taşıdığına dair bir gösterge olarak değerlendirilir. Öyle ki, Türk kültüründe dağlar ve tepeler, manevi anlamlar taşıyan önemli sembolleri temsil eder.

Orta Asya'daki her olgunun bir ruhu olduğu görüşü, kült inancı ve Türk mitolojisi bahsi edilen dağların kutsallığına vurgu yapar. Dağlar, yüce bir gücün sembolü olarak kabul edilir ve insanların manevi deneyimlerini yaşadığı yerler olarak görülür. Türklerin Anadolu'ya göç etmesiyle birlikte de, dağ inancının Anadolu coğrafyasında da devam ettiği görülür. Bu türbeler, hem dağlara ve doğaya olan saygıyı yansıtan birer simge, hem de Türk kültürünün Anadolu'ya taşınan izlerini aktaran önemli noktalar. Bu sebeple halk arasında değeri oldukça fazladır ve zor durumda kalan kişilerin çözüm noktasıdır. Türbelere giden kişiler, türbede yatan kişinin ruhu aracılığı ile Allah'tan inayet diler. Türbede yatan zâtın zorda kalanlara yardım edeceği görüşü hâkimdir. Türbenin dağda bulunması da Eski Türklerin inancında bulunan göğe yakınlık ve bu yakınlık sebebiyle duanın erken ulaşacağına olan inancın yansımasıdır.

Göğün kapsayıcılığı ve Tanrının orada olduğuna dair ileri sürülen inançlar insanlar tarafından her zaman göğe olan yolculuğun sürdürülmesi yukarı doğru hareketin önünü açar. Göğe olan yolculuk ona doğru uzanan araçlar ile gerçekleşir. Bu durum, ilk çağlarda dağ ve ağaç gibi doğal formlar ile hareket kazanır. Aracılık görevi gören bu tür kültlerin de bir ruha sahip olduğu düşünülür. Bu ruhlar yardımcı iyelerdir, insanların zor durumda sığındıkları ve saygı gösterilmediği zamanda cezalandırıcılarıdır. Bunu bilen toplumlar belirli günlerde toplu olarak saygı ritüelleri gerçekleştirir ve aynı zamanda Tanrı ile olan bağın ruh aracılığı ile kurulması sağlanır. İnsanların gelişmesi ve devamında meydana gelen medeniyetler göğe ulaşımı sağlayacak belirli ara formlar inşa eder. Bu tür yapılar dağ örnek alarak yapılır. Dağların halk arasında saygı görmesi ve inanç sistemi içinde yer edinmesi yaşam alanında aldığı yerin kültüre bir yansımasıdır. Aynı zamanda göğe olan yakınlığı ve Tanrı ile insan arasında kurduğuna inanılan bağın köprüsü olduğu görüşü de dağları önemli bir olgu haline getirir. Bu görüş dünyada var olmuş medeniyetlerde ve hükmü devam eden birçok kültürde de yerini alır.

Kırgızların iyiliksever ruhlar arasına dâhil ettikleri bir başka kült de "kayberen" (kayp eren, kayıp eren) kültüdür. Bu ruhlar dağda yaşar; hayvanların çoğalmasını sağlar. Kızdırıldıkları zaman da ceza vermek için hayvanları telef eder. Bunu önlemek için ava çıkmadan önce kayberenden yardım diler. Çocuğu olmayanlar bu kütten yardım diler. Çocuğa bakamayanlar dağa teslim eder ve çocuğu dağda bulunan kayberen büyütür. Bu çocuklar topluma yararlı ve yardımcı olur. Bu kült İslamiyet'in kabulünden sonra ortaya çıkar (Beydili, 2005: s. 303).

Türk kültürü tarih boyunca farklı kültürler ile çeşitli etkileşimlere uğramış olsa da, temelde aynı değerleri, inançları korumuş ve devam ettirmiştir. Türk kültürü, Orta Asya'dan günümüze kadar uzanan bir süreçte farklı dönemlerde farklı dinlerin etkisi altında kalır. Öncelikle Şamanizm, ardından Maniheizm, Budizm ve son olarak İslamiyet Türk toplumlarının yaşantısında önemli bir rol oynar. Bu dinlerin etkisiyle birlikte, Türk kültüründe bazı ritüeller, gelenekler değişime uğrar ve form değiştirir. Ancak, Türk halkının köklü kültürel değerleri ve inançları; zamanla ve din değişimleriyle birlikte devam eder. Bu, Türk kültürünün dayandığı temel değerlerin ve inançların gücünü ve sürekliliğini gösterir. Günümüzde hâlâ Türk

kültüründe eski ritüellerin birçoğu devam eder. Örneğin; doğum, düğün, cenaze gibi yaşamın önemli dönemlerindeki geleneksel uygulamalar, değişimlere rağmen devam eden kültlerin devamı ve dağlarda yapılan ritüelistik inançlar, dua edenlerin kabul olması için gerçekleştirdiği ritüeller geleneğin devamını sağlayan kültür envanterleridir. Ayrıca bazı bayramlar, kutlamalar, folklorik etkinlikler ve halk oyunları gibi kültürel etkinliklerde de geçmişten gelen ritüeller ve gelenekler görülür. Bu tür inançlar yüzyıllar geçmesine rağmen kültürel bellekte yerini alır ve devamlılığını halkın inancında sürdürmeye devam eder.

3.6. Halk Anlatılarında Dağ

Türk halklarının mitolojilerinde ve halk anlatılarında; destan, halk hikâyesi, masal, efsane vd. gibi türlerde geçen dağ isimleri oldukça fazladır. Bunlar: Ötüken, Altay, Kuttağ, Ak Tag (Ek Tag), Altun Yış (orman olarak da sayılır, öne çıkan formu dağ şeklindedir), Tanrı, Han Tanrı, Bayan-Ula, Buz Tağ Ata, Boğdu- Ula, Burk-Han Haldun, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrakan, Erdene Ula, Tamag Iduk, Albız, Abu Kaan ve Budın İnli dağlarıdır. Bu dağlar, Türk haklarının ortak kutlu dağlarıdır. Bunların yanında adları pek fazla bilinmeyen, yöre halkına ait kendi kutsal dağları da bulunur. Bunlar; Ekitag, Sogol, Palmir, Akkaya, Ene, Beluha (Kadınbaşı), Üç-Sürü, Karatag, Çaptıgan Ülgen, Aysu, Karahan, Hangay ve Tannau adlarını taşır (İnan, 2017: s. 41).

4. BÖLÜM

KAHRAMAN MİTİNDEN DESTANA: İDEAL İNSAN

4.1. Destan

Destan, halkın mitik ve efsanevi zamanını anlatan epik şiirsel eserdir. Genellikle bir milletin veya bir topluluğun tarihine, kökenlerine, kültürel kimliğine dair önemli olayları, kahramanlık hikâyelerini ve mitleri içerir. Fuat Köprülü'ye göre destan, toplumların tarihinin, kültür belleğinin ve millî kimliğinin anlatılara yansımalarıdır. "Yunanlılar, İranlılar, Cermenler, Hintliler, Finliler" (Köprülü, 2004: s. 67) kendi benliklerini oluşturur kendilerine bir anlatı geleneği seçer ve bunun etrafında destanları anlatır. Bu anlatılara "esatir" adını veren Köprülü, Türk edebiyatı tarihinde bu kelimeye karşılık olarak "Millî destan"ı kullanır. "Yunan-İlyada", "İran-Şehname", "Hint-Ramayana" ve "Türk-Oğuz Kağan" bu türe örneklerdir. Bütün bu anlatılar bireyin kendi hayal dünyasında değil, bütün bir milletin maneviyatından ve ruhundan kendi kendine doğar (Köprülü, 2004: s. 67).

Şükrü Elçin, "...destan, bir boyun, ulusun, kavmin ya da milletin hayatında estetik hüviyet kazanmış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir." (Elçin, 2016: s. 72) tanımını yapar. Destanlar, sözlü gelenek yoluyla nesilden nesile aktarılan epik şiirlerdir. Konuları kahramanlık, ideal insan tarihsel olayların yansımaları ve oluşturduğu mit döneminden itibaren kültürel aktarımı anlatır. Destanlar, halkın dilinde, ezgilerinde ve anlatı geleneğinde önemli bir yer tutar. Tarihi süreç içerisinde çeşitli boylara göre farklı versiyonları değiştirilerek anlatılır.

Türk edebiyatı ve kültürü açısından destan, dilimize Farsçada yer alan "efsane, mesel ve hikâyet-i güzetegân" anlamında kullanılan "dâstân" kelimesinden hareketle girer. "Türkçede destan, hem "légéende" hem "epopée" karşılığıdır." (Banarlı, 1998: s. 2). Türk dünyasında destan; "alıptığ nımax, comok, jomok, cır, jır, batırlar cırı, maadırlıg tool, kahramandık epos, kay çörçök, kaylap aydar çörçök, olongho, ölöñ, alıptıh nımah, boy, epos, epostık jırlar, köne epos, irtegi ve batırlıg irtegi" gibi şekillerde de kullanılır (Çobanoğlu, 2018: s. 17-18).

Destanlar, bir milletin ortak değerlerini, inançlarını, kahramanlarını ve olaylarını anlatarak, halkın birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirir. Böylece destanlar; milletin geçmişini anlamasına, kültürel mirasına ve kimliğine derin bir bağlılık hissi oluşturarak milletin ortak hafızasını ve kimliğini korumaya yardımcı, aynı zamanda bu unsurların gelecek nesillere aktarılmasında süreklilik sağlar.

Milletler yaşadığı olayları kendilerine has bir üslupla anlatı geleneği oluşturur. Her milletin destanı vardır. Bir anlatının doğal ve millî destan olabilmesi için belirli şartları sağlaması gerekir. Bunlar:

1. Millet, halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli bulunduğu, en eski ve iptidai devirlerde yaşamış olmalıdır.

2. O milletin tarihinde unutulmaz tabiat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilalar, yeni coğrafyalarda vatan kuruluşlar gibi halk hayat ve hafızasının nesillerce meşgul edecek hadiseler bulunmalıdır (Banarlı, 1998: s. 7).

Destanların oluşumu için, tarihe bağlı olmakla birlikte tarih olarak kabul edilmeyen olayların, ozanların kobuzlarla terennüm ettiği cemiyetin ortak hayat görüşü ve ülkülerini yansıtan büyük hadiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara yol açması gerekir. Destanlar, toplumun ortak deneyimlerini ve değerlerini ifade eder. Savaşlar, göç, kuraklık gibi yaşanan büyük hadiseler, toplumun kolektif hafızasında derin izler bırakır. Bu tür olaylar, milletin vicdanında bir sarsıntıya veya dönüşüme sebep olur. Ozanlar, büyük hadiseleri ve toplumun ortak hayat görüşünü yansıtan eserlerini yaratırken milletin duygusal bir bağ kurar. Onlar, kendilerini ve dinleyicilerini yaşananların etkisi altına alır. Destanlar, milletin ortak manevi, zihinsel ve fiziksel deneyimini ifade eder. Destanların oluşumu için gerekli yaratma zemini ve milletin büyük olaylarla sarsılması, dönüşmesi veya meydan okumasıyla ortaya çıkar. Destan, halkın değerlerini, inançlarını ve hayat görüşünü etkiler (Elçin, 2016: s. 72).

Destanın oluşumu araştırmacılara göre çeşitli evrelerde gerçekleşir. Köprülü, destanın oluşumunu üç evrede belirtirken sonraki araştırmacılarda bu dönem artar.

1. Oluş Dönemi: Destanın oluşabilmesi için milletin tarih olarak aşağı bir seviye olması ve hayatının bir takım sıkıntılar içinde geçmesi gerekir.
2. Yayılma Dönemi: Şairler aracılığı ile yaşanan zor olaylar coğrafyalara yayılır.
3. Toplama-Derleme Dönemi: Kavmin medeni seviyesi yükselir ve ozanlar tarafından anlatılar derlenerek toplu bir şekilde takdis edilir (Köprülü, 2004: s. 67).

Güzel ve Torun'un tasnifinde evreler dört başlıktan oluşur. Bunlar;

1. Çekirdeklenme: Destana konu olan olayın gerçekleşmesi evresidir.
2. Oluşum: Bu evrede gerçekleşen olay farklı coğrafyalara yayılır ve çeşitli varyantlar oluşturarak nesillere aktarılır. Destan çekirdeği, adı verilen olayın (göç, savaş, salgın, deprem, kuraklık, zafer gibi) gerçekleştiği zamanda, söz konusu milletin sosyolojik aşamayı tamamlayıp millet olma seviyesine ulaşmasına aracılık eder.
3. Gelişim ve Yayılma: Varyantlaşma süreci sonucunda, destan kişiden ayrılır ve anonim bir seviyeye ulaşır. Bu, destanın artık tek bir kişiye veya yaratıcıya atfedilemeyeceği anlamına gelir. Destan, toplumun ortak mirası haline gelir ve anonim bir eser olarak kabul edilir. Bu, destanın toplumun kolektif hafızasında yer almasını ve zaman içinde nesilden nesile aktarılmasını sağlar.
4. Tespit Etme ve Yazıya Aktarma: Çeşitli varyantlar şeklinde farklı coğrafyalara yayılan anlatının araştırmacı tarafından tespit edilmesi ve ortak bir payda oluşturularak yazıya aktarılması evresidir (Güzel ve Torun, 2003: s. 45).

Öcal Oğuz ise destanın oluşumunu beş başlıkta ele alır.

1. Kavmin medeniyet açısından aşağı bir seviyede olması ve belirli sarsıntıları yaşamış olması gerekir.
2. Halk şairleri yaşanan sarsıntıları ayrı ayrı “episode” haline getirir.
3. Olaylar bir kahraman etrafında toplanır ve ortaya yeni bir daire çıkar.
4. Siyasi ve içtimai bir birlik ihtiyacı meydana çıktığında “destan”ın daireler etrafında anlatılması gerekir.
5. Son olarak, destan devri geçtikten sonra halk arasında yaşayan ve vaktiyle halk arasında yaşayıp sonradan kitaplara geçmiş olan parçaları birbirine kaynaştırarak birleştirmek gerekir (Oğuz, 2020: s.331).

Köprülü'ye göre Türk destanının vücuda geldiği, yaşadığı coğrafya toplumun medeni seviyesine ve umumi hayat şartlarına göre belirlenir. Destanlar oluşumlarının yanı sıra farklı coğrafyalarda şekillenmeleri ile de üç başlıkta işlenir. Bunlar:

1. Altay Yenisey sahasında vücuda gelen ürünler
2. Bozkırlar sahasında vücuda gelen ürünler
3. Tarım-Sır-Derya sahasında vücuda gelen ürünler (Köprülü, 2004: s. 68).

Türk destanları, coğrafya, kültür ve halkın medeni seviyelerine bağlı olarak farklı özellikler taşır. Her coğrafyanın kendine özgü hikâyeleri, kahramanları ve motifleri vardır. Destanların yayılımı, şekil ve içerik özelliklerinin çeşitlilik göstermesine de neden olur. Yayılımda görülen çeşitlilik, Türk destanlarının gelenek zenginliği bakımından önemli bir kültürel miras olduğunu gösterir.

Destanlar teşekkül ettiği konulara göre; “İslamiyet’ten Önceki Türk Destanları” ve “İslamiyet’ten Sonraki Destanlar” olarak iki başlık altında toplanır. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz İslamiyet’ten Önceki Türk Destanları’nı şu şekilde sınıflandırır:

İslamiyet’ten Önceki Türk Destanları

- a. Yaratılış Destanı
- b. Saka-Alp Er Tunga Destanı
- c. Saka-Şu Destanı
- d. Göktürk-Bozkurt Destanı
- e. Göktürk-Ergenekon Destanı
- f. Uygur-Türeyiş Destanı

- g. Uygur-Göç Destanı
- h. Hun-Oğuz Kağan Destanı (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016).

Güzel ve Torun, ek olarak İslamiyet'in kabulünden sonraki destanları şöyle sınıflandırır:

İslamiyet'ten Sonraki Destanlar

- a. Manas Destanı
- b. Satuk Buğra Han Destanı
- c. Battal Gazi Destanı
- d. Dânişmendnâme
- e. Saltuknâme
- f. Köroğlu Destanı
- g. Dede Korkut Destanı (Güzel ve Torun, 2003: s. 46).

Özkul Çobanoğlu, destan sınıflandırmasını şu şekilde gösterir:

1. Eski Destanlar
2. Yeni Destanlar
- 2.1. Arkaik Destanlar
- 2.2. Kahramanlık Destanları
- 2.3. Tarihi Destanlar (Çobanoğlu, 2018: s. 54-59).

Destanların şekil ve içerik özellikleri konusunda Öcal Oğuz şu bilgileri verir:

- a. Bir destan hem nazım hem de nazım ve nesir karışık olarak düzenlenebilir.
- b. Nazım dili ile inşa edilen destanlarda mısra kuruluşu hece veznine dayanır. Kullanılan vezinler "7-8 ve 11'li şekillerdir. Belirtilen hece kalıplarının dışına çıkılarak daha uzun ya da daha kısa şekilde aktarıldığı da görülür.
- c. Destani şiirin yapısı dörtlükler halinde olur.
- d. Mensur destanlarda kullanılan nesir dili, günlük konuşma dilinden farklı, ritmik bir yapıya sahiptir.
- e. Bir başka şekilde özelliği de karışık tekniktir. Burada destanın hikâye kısmı nesir dilinde, konuşma kısımları ise nazım dilinde, şiirler ile verilir.

- f. İçerik bakımından destanlar günümüz dünyasında ve çoğunlukla insanların başından geçen olayları esas alır. Konuları, aşk ve ölüm de olabilir. Ancak bu konular kahramanlık konusunu destekler ve asıl konu değildir.
- g. Milletleri derinden etkileyen ve sosyal yaşantıda iz bırakan olaylardan hareketle anlatılır.
- h. Toplumun Millî kültüründen beslenir ve ait oldukları toplumun özelliklerini taşır.
- i. Anonim anlatılardır.
- j. Destan anlatımında sade bir dil kullanılır ve toplumun her kesimi açısından anlaşılır olması sağlanır.
- k. Destanlarda başkarakter olan kahramanlar seçkin kişilerden oluşur ve olağanüstü güçlere sahiptir.
- l. Doğal ve yapay olmak üzere iki başlıkta incelenir

Türk edebiyatının yazıya geçmeden önceki devirlerinde ortaya çıkan, ilk Türk şairleri tarafından sazlarla söylenen şifahi edebiyat ürünleri, destan şiirleri olarak en zengin ve önemli eserleri oluşturur. Destanlar sözlü gelenek vesilesiyle kuşaktan kuşağa aktarılır ve hafızalar aracılığıyla korunur. Şiirselliği bakımından akıcı ve akılda kalıcı olan destanlar, gündelik hayatın ritmi ile de buluşarak günümüze kadar gelir. Bütün bu evreler her ne kadar destanın gelişimi için önemli olsa da, ayrı coğrafyalarda farklı ağız ve lehçe özellikleri içerisine girmesiyle toparlanması ve yazıya aktarılması zorlaşır. Bu sebeple, Türk milletinin, Yunanlıların İlyada'sı, İranlıların Şehnâme'si veya Finlilerin Kalevala'sı gibi tamamı yazılı veya derlenmiş bir destana sahip olmadığı görülür. "Hâlbuki Türk tarihinde destan sahibi olmak için, gereken şartlar ziyadesiyle vardır." (Banarlı, 1998: s. 10).

Destan sözlü geleneğin sürdüğü devirde anlatılır. Millî destanın oluşması için kavmin medenileşme aşamasının başlangıcında aşağı bir seviyede bulunması, büyük sarsıntılara uğraması ve zor durumda bırakan olaylar içerisinde kalması gerekir. O zamandan sonra halkın içinde bulunan ve epik geleneğe sahip ozanlar bu olayları parçalar "epizot" halinde terennüm eder. Daha sonrasında yaşanan olayların göçler vesilesiyle kahraman etrafında toplanması ve birtakım olayların yaşanması, parçaların ozan aracılığı ile birleşmesini sağlar. Sonuçta parça halinde bulunan destanlar milletin yükselmesi, birleşmesi ve güç kazanması ile parça halinde bulunan anlatılar birleşerek "millî destan"ı oluşturur. Toplumun aşağı seviyeden yükselmesi destan oluşumunda etkili olur ve uygarlığın gerçekleşmesi için vesile sağlar. Millî destanların oluşması halkın birleşerek zulme karşı mukavemet göstermesini sağlar. Finlilerin işgal altında yaşarken toplanan Kalevala Destanı sayesinde, halkın birleşmesi, millî bir direniş göstermesi ve bu sayede işgalden kurtulması örnek olarak verilir (Köprülü, 2004: s. 67). Kalevala destanında olduğu gibi, bazen destanı yaratan halk diğer milletlerin içinde erir ve destan metinleri çok zor şartlarda toplanır (Artun, 2004: s. 20).

Millî destanların oluşumu, halkın birleşmesi, zorluklarla mücadele etmesi, büyük olaylar yaşaması ve ozanlar aracılığıyla bu deneyimleri epik şekilde ifade etmesiyle gerçekleşir. Bu destanlar, bir milletin ortak hafızasını, millî kimliğini ve tarihini yansıtarak, milletin birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirir ve millî bir direniş ruhunu canlandırır. Kahramanlarının etrafında toplanarak canlanan halk, zulümden kurtulur ve medenileşme aşamasında büyük bir adım atarak tarih sahnesinde yerini alır. Milletin dirilmesine en büyük desteği de yine kahramanlarının azameti ile geliştirilen kahramanlık mitleridir.

Kahramanlık mitleri ve destanlar, birbirinin tamamlayıcısıdır. Destanlar bir toplumun kahramanlık idealini, değerlerini ve tarihini anlatan hikâyelerdir. Mitler ve destanlar, genellikle olağanüstü kahramanlar ve onların mücadeleleri etrafında şekillenir. Kahramanlar, toplumun örnek aldığı güçlü, cesur ve erdemli karakterlerdir (Gelişli, 2023: s. 67-68). Kahramanlık mitleri ve destanlar, birçok kültürde bulunur. Yunan mitolojisindeki Herakles (Herkül), Achilleus (Aşil), Odysseus (Ulysses), İran Şehname'sindeki Rüstem, Fin Kalevala'sındaki Väinämöinen, Hint Mahabharata'sındaki Arjuna kahramanlık mitlerine örnek olarak verilir.

Türk kahramanlık mitleri, Türklerin tarih sahnesine çıkmasından itibaren hemen her dönemde farklı kahramanlar adıyla kendini gösterir. Kahramanlık mitlerinde yer alan ana karakter (kahraman) halka liderlik eden, onların haklarını koruyan, gerektiğinde tek başına mücadele eden ve milletin sembolü olan kişi etrafında şekillenir. Türk kahramanlık destanlarında yer alan kahramanlar, halkın hayal dünyası ve idealize ettiği figürler olarak önemli bir yere sahiptir. Destanlar, kahramanlar aracılığıyla toplumun birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirir. İslamiyet öncesi döneme, Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan kahramanlık mitlerine örnektir. Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan Destanı bir Türk hükümdarı olarak liderlik ve kahramanlık mitinin iki önemli temsilcisidir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türk kahramanlık mit/destanları devam eder. Battal Gazi Destanı, Sarı Saltuk İslamiyet sonrası dönemde ortaya çıkar ve İslam öncesi kahramanların özelliklerini taşır (Yetiş, 1994: URL-30).

Kahramanlık mitleri ve destanlar, toplumun değerlerini, tarihini ve kimliğini koruma işlevini görür ve geçmişteki olayları anlatarak toplumun köklerine bağlılığını güçlendirir ve gelecek kuşaklara aktararak toplumsal belleğin devamlılığını sağlar. Sözlü anlatı geleneği, destanların devamlılığını canlı tutar ve toplumun kolektif hafızasını sürekli kılar. Kolektif hafızanın yanında, yazıya aktarılması ile bazı destanlar günümüze ulaşabilmiştir.

Destanlar özü itibarıyla bir milletin doğuş, gelişim ve yayılma tecrübesini anlatır. Başlangıç tarihi ata kültürünün ruhuna tapınma ve inanma sisteminin şekillendiği ilk zamana dayanır. Ata ruhu, bir toplumun kökenlerine, geçmişine ve kimliğine bağlılığını temsil eder. Bu ruh, destanlar aracılığıyla anlatının içine girer ve destanın temel unsurlarından biri haline gelir. Ata ruhu ile birlikte, destanlarda diğer doğa ruhları ve mitolojik unsurlar da yer alarak bir bütünlük oluşturur.

Destanlar, bir milletin vatanının bölünmez parçalarını birleştirerek toplumun birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirir. Hikâyeler, ortak bir tarihi geçmişi paylaşan insanların kimliklerini, değerlerini ve birbirlerine olan bağlarını güçlendirir. Toplumun ortak bilincini oluşturarak birlikte hareket etme ve ortak amaçlara ulaşma arzusunu kuvvetlendirir. Sadece bir milletin tarihini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda o toplumun dünya görüşünü, değerlerini, kahramanlık ideallerini ve mitolojisini de yansıtır. İçerisinde bulunan doğa ruhları aktarımın sürdürülebilirliğine destek olarak destanda yer alan başkahramana da yardımcı olur.

Kahramanın karşısına çıkan engelleri ve zorlukları aşmasına yardımcı olan bu ruhlar destanın içinde yer alan tip ve motiflerin rollerini belirler.

Kahramanlık mitlerinde yer alan ve destanın karakterleri olan kişilere genel anlamda tip adı verilir. Destan tipleri Çobanoğlu'na göre dört tanedir. Bunlar; başkahraman olan "Alp/Alperen Tipi, Bilge Tipi, Kadın Tipi ve Hayvan Kahraman Tipi"dir (Çobanoğlu, 2018: s. 104).

4.1.1 Destan tipleri

1. Alp/Alperen Tipi: Alp tipi, Türk epik destan geleneğinde görülen örnek tiptir. Destanlarda yer alan olay örgüsü genellikle başkahraman olan alp tipinin doğumu ya da çocukluğu ile başlar ve onun başından geçen olaylar ile devam eder. Alp, cesur, yiğit ve düşmanlarıyla mücadele etmeye çalışan bir insan olarak tasvir edilir. Onun amacı, dünyanın tek bir bayrak altında birleşmesi ve halkının refah içinde yaşamasıdır. Alplar, kahramanlık niteliklerine sahip olup toplumun güvenliği ve refahı için kendilerini adar. Örnek olarak Oğuz Kağan verilebilir. Oğuz Kağan, çocukluğu dâhil olmak üzere ömrü boyunca halkının refahı için kendini adar. Onları kötülüklerden, zor durumlardan korur ve gözetir. Toplumun tamam bilicisidir. Bu nedenle hikâyede hem kahraman tipini hem de bilge tipini karşılar (Çobanoğlu, 2018: s. 105). Er Manas'ta aynı vasıflara sahip olarak destanlarda halkını koruyan alp tipine örnektir.

Kahraman tipi, destanlarda genellikle olağanüstü bir çocukluk dönemi yaşar ve kısa sürede büyüyerek kahramanlık gösterir. Çocukluk dönemlerinde olağanüstü yeteneklere sahip olur ve büyük hayvanlarla savaşarak güçlerini sergiler. Kahraman tipinin Tanrısal bir görevle dünyaya gönderildiği düşünülür ve Tanrıyla sürekli iletişim halindedir. Bu durum, kahramanın ilk ata veya ilk insan olarak nitelendirilmesine yol açar. Kahraman, Tanrı tarafından seçilir ve destan boyunca kutsal bir misyonu yerine getirmek üzere görevlendirilir. Destanlarda kahraman, mücadelelerini kutsal bir toprakta gerçekleştirir. Bu toprak, yaşanılan dünyada herhangi bir yerden farklıdır ve kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Kahraman, bu kutsal toprakta kendini sınar, düşmanlarıyla mücadele eder ve kahramanlık niteliklerini ortaya koyar. Kahraman yolculuğu sırasında, Tanrı tarafından gönderilen yardımcı karakterlerle karşılaşır. Bu yardımcıları, kahramana doğru yolu gösterir, ona rehberlik eder, destek sağlar ve kahramanın mücadelelerinde ve sınavlarında önemli bir rol oynar (Düzgün, 2012: s. 11).

Kahraman tipi, olağanüstü yeteneklere sahip, Tanrısal bir görevle dünyaya gönderilmiş ve kutsal bir toprakta mücadele eden bir kahramandır. Tanrısal destek, olağanüstü varlık ve

nesnelerle donatılan kahraman, destanlardaki olayların gelişiminde ve sonucunda önemli bir rol oynar. İslamiyet'in kabulü sonrasında anlatılan destanlarda alp tipi "alperen" şekline bürünür ve ideallerini devam ettirir. Asıl olan amacı Müslümanlığı yaymak ve bu uğurda şehit olmaktır. Battal Gazi destanı alperen tipine verilebilecek örneklerin başında gelir (Yardımcı, 1999: s. 50).

Destanlarda dağ motifi ve alp tipi arasındaki bağ, anlatı boyunca devam eder. Kahramanın doğumundan itibaren dağın ruhu, dağın fiziki faktörleri kahramanın gelişim evrelerini ve kişisel tecrübelerini edinmesine olanak verir. Duruma bağlı olarak kahraman genellikle dağ yamacında, dağ başında veya dağda bulunan bir mağarada doğar. Bu dağ ortamı, kahramanın erginleşme sürecini ve karakterinin olgunlaşmasını sağlar. Mağara, kahramanın sığınabileceği bir yer olarak kullanılır ve orada yaptığı av veya diğer faaliyetler sonucunda kahraman adını alır. Tip, dağlar arasında seyahat ederken doğal engellerle karşılaşır, zorluklarla mücadele eder ve yeteneklerini geliştirir. Aynı zamanda dağ, kahramanın gök ile iletişim kurduğu ve Tanrıdan yardım dilediği bir mekân olarak işlev görür. Kahraman, savaşa çıkmadan önce dağda dua eder. Güç ve cesaret için ilahi yardım talep eder.

Dağ motifi, kahramanın içsel yolculuğunu ve dönüşümünü yansıtan önemli unsurdur. Dağlar, kahramanın fiziksel ve ruhsal olarak güçlenmesini sağlar. Ona kılavuzluk eder ve kahramanın hayatı boyunca vereceği sınavların bir temsilini oluşturur. Yuvasından çıkan kahraman hayat ile mücadele eder ve bunun yanında düşmanlar ile savaflara girer. Örneğin, Oğuz Kağan yiğitliğini göstermek için dağda bulunan ormanda büyük yabani hayvanlar ile avlanır ve kişisel gelişimini tamamlar. Daha sonrasında ülkenin başına geçerek çeşitli savaflara girer. Dağda gerçekleştirdiği avlar sayesinde gelecekte yaşanacak savaflara kendini hazırlamış olur. Yaşlılığında da ata kültürüne bağlı olarak ata yurduna, yani "Kürtak ve Ortak"a (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 229) döner. Bu sayede kutsal zamana bağlı kalarak döngüsel zaman gerçekliğini tamamlamış olur. Her şeyin başlangıcı olan kutsal mekâna, ilk çıkış evresine (zaman) geri döner. Böylece, kutsal olana kavuşmuş olur.

Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan Tepegöz, destanlardaki büyülü ve tehlikeli varlıklardan biridir. Tepegöz, eşsiz bir biçime sahip, olağanüstü bir varlık olarak tasvir edilir. Annesi alageyik formunda görülen bir peri olan Tepegöz, çobanla olan istenmeyen bir birleşmeden doğar. Tepegöz'ün dağda bulunan bir mağarada yaşaması ve insanları avlaması, onun kahramanın karşısına çıkan büyülü ve tehlikeli bir unsur olmasına yol açar (Gökyay, 1973: s. 106-107). Hikâyede Tepegöz'ün halkın başına bin türlü bela açması anlatılır. Bu belalar, kahramanın mücadele etmek zorunda olduğu zorluklar ve sınavlar olarak görülür. Verilen sınav dağda bulunan Tepegöz'ün zorlu bir aşama olmasına istinaden gelişir ve kahramanın gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu mücadele destanlarda, kahramanın cesaretini, becerilerini ve stratejik zekâsını ortaya koymasını gerektirir. Kahraman ancak bu şekilde karşısına çıkan zorlukları aşar.

Yazımı çok geç zamanlara tarihlenen Köroğlu destanında da kahraman düzene başkaldırarak dağa çıkar. Dağın adı Çamlıbel'dir. Ünü yedi cihana yayılır. Düşmanla savaşıır, halkın hakkını gözetir ve yardım eder. Çamlıbel'de kendine bir kale yaptırır, dağ; meskeni ve sonunda mezarı olur.

2. Bilge Tipi: Bilge tipi epik Türk destanlarında yer alan önemli bir unsurdur. Bu tip, destanlardaki ana kahramanların yanında yer alır. Genellikle bilgelik, danışmanlık ve rehberlik rollerini üstlenir. Bilge karakterler, kahramanlara taktiksel, stratejik ve ahlaki destek sağlar. Örneğin, Oğuz Kağan destanında Uluğ Türk, Manas destanında Bakay, Dede Korkut Hikâyelerinde/destanlarında Dede Korkut ve diğer destanlarda İrkıl Ata, Yuşi Hoca, Tevabil, bilge tipine örnektir. Bilge tipler, kahramanlara yol gösterir, kararlarında ve mücadelelerinde fikir ve tavsiyelerde bulunur ve genellikle yaşlı ve deneyimli kişiler olup zengin bilgi birikimine sahiptir. Onlar destanlardaki hikmet söyleyen, atasözleri ve öğütleri veren kişilerdir. Sözleri, kahramanların yolculuğuna rehberlik eder ve toplumun değerlerini aktarır. Bilge tipler kahramanların içsel gelişimlerine katkıda bulunur ve onlara değerli öğretiler sunarak destanların toplumsal ve kültürel yapısını yansıtan önemli karakterlerdir. (Çobanoğlu, 2018: s. 110-112).

Eski Türk kültürünün bilge kişisi olan Şamanlar ile dağ ve mağara arasında sıkı bir bağ vardır. Şamanlar ayinlerini dağda gerçekleştirir ve kurban ritüellerini mağara kapısında yapar. Dua için dağa çıkar, halkı adına yardım ister ve gök ile iletişim kurar. Başlangıçta Şaman, İslamiyet'in kabulünden sonra form değiştirerek Kırklar ve Hızır motifine dönüşen başlıklar da dağlar ile ilişkisi olan unsurlar arasındadır. Kırklar ve Hızır olarak geçen veli (pir) dağda bulunan bir evde yaşar. Öldükten sonra da tekrar dağa gömülür. Türk kültüründe bu iki unsur birleştirilir ve dağ ruhu ile veli ruhunu bir arada işler. Veliye dua ederek yardım isteyen kişiler aynı zamanda dağ ruhundan da inayet diler. Ata kültürünün bir yansıması dağ başlarında bulunan evliya türbelerinde görülür.

Dede Korkut da hikâyelerde bilge kişi olarak karşımıza çıkar. Anlatıda ağız dualı kişidir ve halkı için Allah'a dua ederek yardım ister. Kahramanın doğumundan sonra adını koyar, bütün sorunları çözer ve kehanette bulunur. Oğuz'un başına bela olan Tepegöz'ü ikna etmek de onun görevidir. Hikâyelerin sonlarında iyi dileklerde bulunur, dualar eder. Dede Korkut'un tüm bu özellikleri bilge tip olduğunu, İslamiyet etkisiyle de veli tipi olarak görüldüğünü açıklar. Dede Korkut, hikâyelerde yaşadığı yer tam olarak verilmemesine karşın onun kam ve veli tipi özelliğinden dolayı muhtemelen dağ başında yaşar. Mağaralar ve dağ başında bulunan barakalar (çadır) onun meskenidir.

3. Kadın Tipi: Türk destanlarında kadın tipi evin reisliğini üstlenir, erkeğin en büyük destekçisi ve ailenin devamlılığını sağlayan odur. Kadınlar toplum içinde önemli bir yer tutar ve aile kavramının temelini oluşturan soyun devamlılığının kaynağıdır. Kadın tipleri, Türk destanlarında evin içindeki yuva oluşturma görevini üstlenir. Fedakârlık, sadakat ve sevgi gibi değerleri temsil eder. Aynı zamanda, bazı kadın karakterler erkek kahramanlarla birlikte ata

binip ava gider ve tehlikelere karşı uyanık olur. Bu kadınlar, erkek kahramanlar kadar cesur ve yiğitlik özelliklerine sahiptir. Göçebe toplum yapısında kadınlar; ata biner, kılıç kuşanır, ok atar ve ava çıkar. Bu özellikler, kadın destan kahramanlarının etkili ve güçlü olmalarını sağlar. Örneğin, Altay ve Hakas destanlarında Altın Arı, Kırgız destanlarında Cangıl Mırza, Uygur destanlarında Nözügüm, Başkurt destanlarında Zaya Tülek gibi kadın kahramanlar yer alır. Bu kadınlar, destanların başkahramanlarıdır ve bozkır kültürünün ideal kadın tipini temsil eder. Manas destanında Manas'ın hatunu Kanıkey, bozkır kültüründeki ideal kadın tipini yansıtır. O, Manas'ın en büyük destekçisi ve yardımcısıdır. Güçlü, cesur ve fedakâr bir kadındır. Kanıkey, destanda erkek kahramanlarla birlikte mücadele eder ve toplumun değerlerini yaşatır (Yardımcı, 1999: s. 52).

Türk destanlarında kadın tipleri güçlü ve etkili rolleri vardır. Kadınlar, destanlarda aile birliğini ve toplumun devamlılığını sağlayan önemli tiplerdir. Kahramanı dünyaya getiren odur. Bu nedenle başlangıç simgeleri. Kadın tipi, dağ-mağara motifleriyle ilişkilendirilir. Mağaralar, kahramanın doğuş yeri olarak kabul edilir ve ana rahmini simgeler. Böylelikle, destanlarda soyun devamlılığını sağlayan kadın tipi ile dağ ve mağara motifleri arasında bir ilişki kurulur. Mağara inancı, Türk mitolojisinde yaratılışın başlangıç yeri olarak adlandırılır. Uzak doğuda kültüründe de benzer şekilde mağara, "hayatın anası" veya "hayatın doğduğu yer" olarak tanımlanır ve Tanrıçanın sembolik kutsal alanı olarak görülür. Türk kültüründe de mağaralar ata mağarası olarak adlandırılır ancak burada geçen "ata" eril değil mit ananın tezahürüdür.

Kadınla toprak arasında mistik bir dayanışma vardır. Toprak, canlı unsurların hammaddesidir ve güneş aracılığı ile doğurganlık bahşedilerek doğum yapar. İnsanın da oluşumu balçık ile ve topraktan. Her ikisi de doğurgandır, bu sebeple toprak ile ilişkilendirilen bütün Tanrılar (Tanrıçalar) kadın figüründe tasvir edilir. Mağaranın anne rahmi olarak görülmesi de bu nedene bağlıdır. "Kadının kutsallığı toprağın mukaddesatına bağlıdır." (Eliade, 2023: s. 128). Bazı inanışlarda kadınlar tıpkı toprak gibi ilişki olmadan gebe kalır. Gaia, Uranos'u ilişki olmadan dünyaya getirir. Hz. Meryem de Hz. İsa'ya bu yolla gebe kalır. Örnekler, Türk mitolojisinde yer alan ilk atanın mağarada bulunan balçıktan doğmasına benzerdir. Böylece, Toprak Ana'nın kendi kendine yetişi mitsel bir ifadeyle doğrulanır (Eliade, 2023: s. 129).

4. Hayvan Kahraman Tipi: Destanlarda kahramanın en büyük yardımcısı onunla birlikte büyüyen ve yoldaşı olan atıdır. At da kahraman gibi olağanüstü vasıflara sahiptir. Bazı zamanlarda uçar, çamura değmeden bataklıktan geçer ve gidilecek yere hızı ile kısa bir zamanda götürür. Kahraman atı sayesinde savaş kazanır, bu nedenle at erin kanadıdır. Son derece akıllı, zeki, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden fark eden ve kahramanla yoldaş olandır. At, kahramanı ölüm tehlikesinden korur, onun dilinden anlar ve konuşur. Destanlarda kahramanla birlikte yer alan atlar şunlardır: Alaca At, Kırat, Ak Boz At, Bayçibar, Çal Kuyruk, Kızılsarı, Tim Çuvar, Akbuzat, Kara Yorga, Gök Tulpar ve Aşkar verilir. Destanlarda ata sahip olma ve yetiştirme kahramana aittir. (Çobanoğlu, 2018: s. 114-115).

Kahraman atı olmadan hiçbir şey yapamaz. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un atı Buz Dağına kaçar, geri gelinceye kadar o engebeli dağ eteğinde konaklamak zorunda kalır. Sonrasında atını bulup getiren askere Oğuz Kağan, sayısız altın verir ve adını "Karluk" koyar. Atın yanında kurt, kartal, köpek ve doğan gibi hayvanların da destanlarda kahramana yardım eden tipler olarak işlendiği görülür (Çobanoğlu, 2018: s. 114-115).

Bunun yanında atların da mağarada doğduğu destanlar vardır. Battal Gazi'nin atı Aşkar mağarada bulunur. Muhtemeldir ki, Aşkar (at) mağarada doğar. Atların mağarada doğması, orada yetişmesi, onların özel ve kutsal varlıklar olduğunu vurgular. Hayvanların kutsal anlamı mağara motifi ile de pekişmiş olur.

Destanlarda kahramana yardımcı olan tipler kadar motifler de önemlidir. Motifler kahramanlar ile iç içe bir durumda yer alır. Anlatıda en önemli unsur kahraman olduğundan motifler, kahramanın eylemlerine uygun olarak gelişir. Türk destanlarında halkın inancı ve sosyal yaşantısı motifleri şekillendiren ana unsurdur (Yardımcı, 1999: s. 53). Motifler de tipler gibi sınıflandırılır ve Yardımcı'ya göre on iki maddeden oluşur.

4.1.2. Destan motifleri

1. Işık Motifi: Işık birçok kültürde, Tanrısal veya kutsaldır. Aydınlık, bilgelik, ilahi rehberlik ve doğru yolu gösterme gibi anlamlara sahiptir. Işık, mitolojik veya destansı hikâyelerde sıklıkla Tanrıların veya Tanrısal varlıkların özelliklerini yansıtır. Tanrılar genellikle ışıkla ilişkilendirilir ve onların gücü, bilgeliği ve aydınlığını sembolize eder. Işık ayrıca insanların karanlıkta yol bulmasına yardımcı olan bir rehber olarak da görülür. Destanlarda, kahramanlar genellikle karanlıkla mücadele ederken veya zorlu bir yolculukta ışığa doğru ilerlerken tasvir edilir. Işık, kahramanın içsel aydınlanmasını, bilgeliği veya ruhsal dönüşümünü temsil eder (Yardımcı, 1999: s. 53).

Destanlarda kahramana eş olan kadınlar ışıktan doğar. Oğuz Kağan'ın ilk eşi ışık huzmesi içinde dünyaya gelir. İlk eşinden olan çocukları Gün, Ay ve Yıldız'da yine ışığa kaynaklık eden unsurları simgeler. Ayrıca Oğuz Kağan da doğduğunda yüzünde ilahi bir ışıkla dünyaya gelir. Sefere çıktığı sırada ordusuna yol göstericilik yapan kurtta bir sabah ışık ile çadıra gider. Uygurların anlatılarında da Bugu Han diğer dört kardeşi ile birlikte beş farklı çadırda ışıktan doğar ve gökten gelerek ilahi bir anlama sahip olur (Banarlı, 1998: s. 30). Yine Bozkurt destanında da düşmanın baskınından kaçan dişi kurt bir mağaraya girer ve ışığı takip ederek ovalık bir alana varır, doğum yapar ve neslin devamı bu güvenli yerde sağlanır. Işık motifi, destanlarda kahramana yardım etmesi, doğurganlığın sembolü olması ve yol göstericiliği bakımından önemlidir.

2. Ağaç Motifi: Türk kozmogonisinde Tanrının dokuz insan cinsini yarattığı ve bu insanları dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırdığı anlatılır. Mitlere göre, Tanrı ilk olarak yerden dokuz dallı bir ağaç yükseltir. Ardından, her bir dalın altında günümüz insanlığının ilk atalarından birini yaratır ve bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı öğretir. Bu yaratılış

bilgisi, insanların kökenini ve insanlık tarihini açıklamak için kullanılır. Dokuz insan cinsi, Türk mitolojisinde farklı karakteristik özelliklere sahip grupları temsil eder. Bu gruplar arasında kavimler, kabileler veya farklı topluluklar yer alır. Her bir cinsin, insanlığın farklı yönlerini veya özelliklerini temsil ettiği düşünülür. Mitlerde ağaç gölgesi, insanların bir arada yaşamasını, dayanışmasını ve toplumsal düzenini simgeler. İnsanlar, ağaç gölgesinde birlikte barınarak bir topluluk oluşturur. Osman Gazi'nin rüyasında gördüğü ağaç da yine yayılımı ve insanlığın ağaç gölgesinde toplanacağına yorumlanır. Ayrıca, ağaç gölgesi doğanın bereketini, yaşamın sürdürülmesini ve doğal dengenin korunmasını temsil eder (Banarlı, 1998: s. 31).

Destanlarda ağaç, ışık motifinde olduğu gibi doğurganlık ile de temsil edilir. Oğuz Kağan'ın ikinci eşi bir ağaç kovuğundan doğar. Burada Mit Ana ifadesi karşımıza çıkar, ikinci eşinden olan çocuklarının yer anaya bağlı olarak Gök, Dağ ve Deniz adını alır. Bu oğullar yer ve göğün bir bütün olarak temsilini sembolize eder. Ayrıca, destanın bir bölümünde kazandıkları ganimeti taşımak için yine ağacın yardımına ihtiyaç duyarlar. Aralarından çıkan bir er ağaçlar ile kağrı yapar ve yüklerini kağrıya yükleyerek taşır. Kağrıyı yapan kişiye de Oğuz Kağan tarafından "Kanglı" adı verilir.

Bir başka destan olan Ergenekon destanında da buldukları alandan çıkmak isteyen halk, tek çıkış yolu olan demirden dağı eritmek ister. Bunu da kesmiş oldukları ağaçlar sayesinde gerçekleştirir. Çıkan büyük alevler dağı eritir ve esaretten kurtulurlar. Göktürkler yüzyıllarca kendilerini besleyen ulu ağaçları destanlarına eklemeyi unutmamıştır (Banarlı, 1998: s. 31).

3. At Motifi: At, kahramanın kutsallarının ilkidir. Türk destan, hikâye, masal ve diğer anlatı türlerinde sıkça işlenen at kahramanın hayatında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde göçebe kültürünün etkileri yatar. Göçler genellikle atlar sayesinde yapılır. Yükler at ile taşınır ve sürüler at sırtında idare edilir. Ayrıca savaşlarda önemli bir hız ve kabiliyet sağlar. Alp kişilerin kaderini atlarıyla birlikte yaşadığı ve atların olağanüstü özelliklere sahip olduğu aktarılır. Atlar, Türk destanlarında genellikle su ruhundan türediği düşünülen, kutsal niteliklere sahip varlıklar olarak tasvir edilir. Aynı zamanda, doğanın güçlerinden, kutsal varlıklardan veya doğaüstü kaynaklardan türediğine inanılır. Atların denizden çıkan, dağdan inen, gökten, rüzgârdan veya mağaradan gelen kutsal aygırlardan doğduğuna dair inançlar mevcuttur. Bu inançlar, atların özel ve kutsal varlıklar olduğunu vurgular. Köroğlu destanında da at, su neslinden türer. Aynı zamanda atlar, Türk toplumunda soy sopun önemli bir sembolüdür. Atın soyu ve seçkinliği büyük bir değer taşır. Soyu bilinen ve tanınan atlar, özel bir statüye sahip olur. Bu nedenle, atların soy sopu, sahipleri için gurur kaynağıdır (Yardımcı, 1994: s. 54). Çobanoğlu'nda atlar bir tip, Yardımcıya göre ise motiftir. Bu nedenle her iki başlık altında incelenmiştir.

4. Rüya Motifi: Destan kahramanlarının rüyaları, hareket tarzlarının tayinine ve gelecekteki olaylardan haberdar olmalarına yardımcı olur. Rüyalar, kahramanların kaderlerini belirleyen ve onlara yol gösteren önemli bir araç olarak görülür. Rüya motifi ilk olarak Oğuz Kağan destanında karşımıza çıkar. Burada Uluğ Türk adlı bilge karakterin gördüğü rüya önemli bir

örnektir. Uluğ Türk, rüyasında altın bir yay ve üç gümüş ok görür. Oklar kuzeye, yay ise gün doğusundan gün batısına doğru uzanır. Bilge kişi gördüğü rüyayı Oğuz Kağan'a anlatır. Rüya, Oğuz boylarının geleceği ve teşkilatlanması hakkında bir ön haber niteliğindedir. Rüyadaki altın yay, Oğuz boylarının gücünü ve yayılma potansiyelini simgelerken, üç gümüş ok ise Oğuz boylarının farklı yönlerde yayılarak büyüyeceğini temsil eder. Oğuz Kağan'a atalarının izinden gitmesi ve Türk boylarını birleştirerek güçlü bir devlet kurması konusunda ilham verir (Yardımcı, 1994: s. 55).

Oğuz Kağan destanının yanı sıra Dede Korkut ve Manas destanında da rüya motifi karşımıza çıkar. Salur Kazan, rüyasında çadırının üzerine yıldırım düştüğünü ve kurtların ailesine saldırdığını görür. Rüya sonrasında ava çıkan Salur Kazan, rüyasında olduğu gibi düşmanlar tarafından obasının yağmalandığını görmesi üzerine feryat eder. Manas destanında da düşman hanın kızı Akılay, bir sele kapıldığını ve selden kurtulmak için altın bir çınara sarıldığını görür. İlerleyen olaylarda Akılay'ın babası yenilir ve esir alınan kız Manas'a hediye edilmek zorunda kalır. Daha sonrasında kahraman Manas ile evlenir. İslamiyet'in kabulünden sonra anlatılan Battal Gazi destanında Gülendama isimli karakter rüyasında Battal Gazi'yi görür ve rüya sonrasında Müslüman olarak kahraman ile evlenir (Yardımcı, 1994: s. 54).

5. Kurt Motifi: Türk destanlarında kurt, toplumun yaşam ve savaş gücünün sembolüdür. Kurt uluması bir savaş başlangıcıdır ve Oğuz Kağan destanında bir parola olarak kullanılır. "Kök böri bolsungul uran!" ifadesi geçer ve anlamı, "bozkurt sesi parolamız olsun" dur. Ayrıca, savaşlarda alplar kurt ulumasını taklit ederek düşman üzerine saldırır ve her biri bozkurdu andırır. Şamanizm inancını benimseyen Türk toplulukları arasında kurt, önemli bir işarettir. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olarak Türk boylarının bayrak ve flamalarında sembol olarak kullanılır (Banarlı, 1998: s. 32).

Uygurlara ait Türeyiş Destanı'nda, Tanrı bir erkek kurt şeklinde dünyaya gelir ve bir Türk hakanının kızıyla evlenir. Uygur nesilleri bu şekilde türer. Göktürklerin Bozkurt destanında da kurt motifiyle karşılaşılır. Orada da nesil dışı bir kurttan doğan çocuklar ile devam eder. Halkın yeniden çoğalıp güçlenmesi bu motife bağlanır. Oğuz Kağan Destanı'nda da kahramana yol gösteren bir kurt, üç farklı noktada orduya kılavuzluk eder. Kurt, destanlarda Börte Çine ve A-şi-na adlarıyla geçer (Yardımcı, 1999: s. 55).

Kurtlar, Tanrıdır. Türk, Moğol ve Altay mitolojilerinde Tanrısal bir nitelik taşıyan varlıklar olarak kabul edilir. Kahramanların zor durumlarında karşısına çıkan kurtlar, bu sebebe bağlı olarak Tanrı tarafından gönderilen elçiler olarak görülür. Kurtlar, kahramanlara yardım eder, onlara yol gösterir ve koruma sağlar. Cengiz Han'ın Burkhan Haldun dağında Tanrıya yakarırken karşısına çıkan kurt, Tanrı tarafından gönderilir. Olay, kurt motifinin Tanrısal bir elçi olarak kabul edildiğini gösterir. Oğuz Kağan'ın önde giderek yol gösteren kumandan olarak karşısına çıkan kurt da, benzer şekilde Tanrı tarafından gönderildiği düşünülür. Örneklerde görülen kurt, Türk, Moğol ve Altay mitolojilerinde "ata" formunda ele alınır. Kurt-Ata ve Kurt-Tanrı şeklinde kabul edilmesi, kurdun kutsallığını vurgular.

6. Kırklar Motifi: Kırk motifi, Türk destanları, masalları ve halk hikâyelerinde önemli bir formalistik sayıdır. Destanlarda kahramanın evrelerini nitelerken İslamiyet sonrası anlatımlarda veli ve pirleri karşılar.

Destanlarda ele alınış itibarıyla; Oğuz Kağan'ın kırk günde yürümesi, kırk günde konuşması ve Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşması örnektir. Ayrıca Oğuz'un verdiği şölenlerde kırk kulaç yüksekliğinde direkler dikilir ve kırk masa hazırlanır. Şölenlerde verilen yemeklerde de kesilen kurbanlar (koç, deve gibi) kırkar adettir. Dede Korkut, Manas, Battal Gazi, Danişment Gazi gibi diğer destanlarda da kırk motifi önemli bir rol oynar. Bu destanlarda kahramanın etrafında kırk alp veya kırk eren olarak bilinen bir grup bulunur. Kırk alp veya erenler, kahramana bağlıdır, birlikte yaşar ve birlikte savaşır (Yardımcı, 1999: s. 55). Örneğin, Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey'in düşmanlarla savaşırken zor durumda kaldığı anlarda görünmez kırk erenler ona yardıma gelir. Dede Korkut'ta Boğaç Han'ın yarası kırk günde iyileşir, yapılan şenlikler kırk gün kırk gece sürer, şenlikler sırasında gelen misafirler için kırk yerde çadır kurulur, Deli Dumrul yaptığı köprüden geçmek istemeyenlerden kırk akçe alır (Güvenç, 2009: s. 92). Geçiş dönemlerinde ölen kişinin vefatının üzerinden geçen kırkıncı günde mevlit okunur, yeni doğum yapan kadının yanına yardım amaçlı hariç kırk gün kimse girmez.

7. Hızır Motifi: Hızır, Türk halk kültüründe önemli bir motiftir. Destanlarda kahramana yol gösterici ve yardımcı olarak görülür. Hızır inancı, Türk halkı arasında yaygın olan bir inançtır ve Hızır efsaneleri olarak anlatılmaya devam eder. Hızır'a atfedilen özellikler arasında bilgelik, iyilik, bereket ve sınırsız bir yaşam gücü bulunur (Yardımcı, 1999: s. 56). Hızır'ın özellikle yolculuklarda, sıkıntılı durumlarda ve zorlu anlarda yardım ettiğine inanılır. Destan kahramanları, Hızır'ın rehberliğini, yardımını arar, onun aracılığıyla güç ve bilgelik kazanır. Köroğlu ve Alpamış destanları Hızır'ın görüldüğü örnekler arasındadır (Kılıç, 2014: s. 50).

Hızır efsaneleri ve inancı, Türk halk kültüründe canlı bir şekilde varlığını sürdürür. Halk arasında anlatılan öykülerde, Hızır'ın mucizeleri, yardımları ve yol göstericiliği anlatılır. Bu efsaneler, insanların umutlarını, inançlarını ve destek arayışlarını yansıtan önemli bir kültürel unsurdur. Hızır, Türk halk kültüründe kutsal bir motif olarak kabul edilir ve insanların günlük hayatta karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olacağına inanılır. Hızır inancı, Türk halkının köklü, zengin mitolojik ve folklorik geçmişinin bir parçası olarak önemli bir yer tutar. Bu sebeple İslamiyet sonrasında da çoğu hikâye Hızır ve İlyas üzerine kurulur.

8. Geyik Motifi: Türk kültüründe kutsalların bir başkası da geyik olarak kabul edilir. Destanlarda ve mitolojik hikâyelerde geyik motifi önemlidir. Halk inançları içerisinde kutsal özellik taşır ve doğa ruhları arasında yer alır. Bu nedenle, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde geyik avlamanın uğursuzluk veya felaket getireceğine inanılır. Özellikle avcı toplumlar için bu durum geçerlidir.

Geyik, Türk mitolojisinde doğa güçleriyle bağlantılı simge olarak görülür. Geyiğin gökyüzüyle, toprakla, ormanla ve suyla ilişkisi olduğuna inanılır. Aynı zamanda geyik, bereket, bolluk ve refahın sembolüdür. Geyik boynuzu da Türk kültüründe önemli bir sembol olarak kabul edilir. Bazı evlerde geyik boynuzunun uğur getireceğine inanılır ve duvara asılır. Bu, evin korunması, bereketin artması ve olumsuz enerjilerin uzaklaştırılması için yapılan bir gelenektir. Geyik motifi, Türk halk kültüründe derin köklere sahiptir. Mitolojik, folklorik ve dini inançlarla bağlantılıdır. Geyiğin kutsal niteliği, insanların doğaya, hayvanlara ve evrenin bütünlüğüne olan saygılarını yansıtan önemli bir unsurdur. Spiritüel geleneklere bağlı olarak Şamanlar da ayinlerin geyikler aracılığı ile gerçekleştirir. Göğe çıkmanın gerçekleştiği ayinlerde Şaman ata binerek yükseldiği gibi geyiğe binerek de göğe yükselimi sağlar. Aynı zamanda geyik dişil bir enerjiye sahiptir ve mitolojide mit ana ile ilişkilendirilir (Dalkesen, 2015: s. 67).

9. Ok ve Yay Motifi: Ok ve yay ilkelikten medeniyete geçişin önemli sembollerindedir. Destanlarda, gerçek hayatta kullanılan anlamı açısından ok ve yay, Türk toplum geleneğinde sadece bir savaş silahı olmanın ötesinde hukuki ve siyasi sembol haline gelir. Örneğin, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in tuğrası ok ve yaydan oluşur. Ayrıca Tuğrul Bey tarafından yaptırılan bir caminin mihrabında da ok ve yay motifi yer alır. Bu durum, ok ve yayın hukuki ve siyasi sembolizmi üzerindeki etkisini gösterir. Sembolik savaş aleti olmanın dışında kutsal bir motif haline gelir (Yardımcı, 1999: s. 55).

Ok ve yay motifi destan geleneğinde, özellikle Oğuz Kağan destanında en yaygın ve etkili şekliyle görülür. Bilge kişi olan Uluğ Türk'ün rüyasında gördüğü cihan hâkimiyeti, Oğuz Kağan'ın oğullarının bulduğu ve kahraman tarafından çocuklarına dağıtılan ok-yay ile sembolleştirilir. Ok ve yay motifi destanda sancak sembolizmi olarak kullanılır. Ayrıca destanlarda, ok ve yay unsuru destan kahramanının yeteneklerini ve maharetini sergilemek için bir araç olarak kullanılır (Yardımcı, 1999: s. 55). Bamsı Beyrek'in Yalancı Oğlu Yaltacuk ile yarışında ok ve yay kullanılarak yüzük içerisinden ok geçirme kuracağı otağına işaret eder. Ok ve yay, destan kahramanlarının kişiliğini ve gücünü değerlendiren millî bir motif olarak da kabul edilir. Aynı zamanda Türk halk kültüründe ok-yay cesaret, beceri, savaşçılık, bağımsızlık gibi değerlerin ve ayrıca devletin hukuki ve siyasi sembolü olarak kabul edilir.

10. Sihir Motifi: Sihir, destanlarda olayların gelişimini etkileyen ve kahramanların karşılaştığı zorlukları aşmalarına yardımcı olan bir unsurdur. Uygur anlatmalarından olan Göç destanında Kuttag'da bulunan "Yada Taşı" da destanlarda bulunan sihir unsurlarından sayılır. Taş aynı zamanda sihir yoluyla yurt bütünlüğünü ve halk saadetini sembolize eder. En önemli özelliği sihir yoluyla yarattığı bolluk ve berekettir (Banarlı, 1998: s. 36).

İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da sihir unsuru bulunur. Battal Gazi destanında, cadılar ve sihirbazlar kahramanlarla karşı karşıya gelir ve sihir kullanarak onlara engel olmaya çalışır. Cadıların efsun okumasıyla Müslümanların elleri bağlanır, etrafi sularla kaplanır ve ağızlarından ateşler saçılır. Daha sonrasında kalplerindeki iman sayesinde üstün konuma

geçen kahramanların uyguladıkları Müslümanlık alametleri (dua) sihri yener ve zorluk ortadan kalkar (Yardımcı, 1999: s. 55).

Destanlarda kahramanlar genellikle sihirbazların karşısına çıkar ve çeşitli yollarla sihrin etkisini ortadan kaldırır. Bu, kahramanların güçlü iradeye, bilgelik ve doğaüstü güçlere sahip olduklarını gösterir. Sihir motifi, destanlarda kahramanların üstesinden gelmeleri gereken engellerin bir parçası olarak kullanılır ve hikâyenin gelişimine katkıda bulunur.

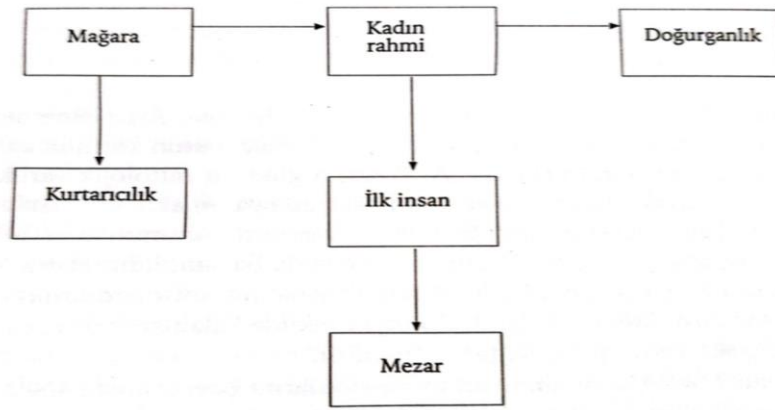
11. Aslan Motifi: Türk kültüründe aslan motifi gücün, kuvvetin ve cesaretin sembolü olarak kullanılır. Sosyal hayatta da karşımıza çıkar ve nitelikli devlet adamlarının rumuzları olur. Devlet sembolüdür. Yapılan alan kazılarında Orhun Kitabelerinin çevresinde aslan heykellerine rastlanır. Aslan destan ve diğer anlatılarda da kullanılır. Kahramanının yardımcısı veya müttefiki olarak yer alır. Aslanın gücü ve cesareti, kahramanın yanında savaşta ve zorluklarla mücadelede ona destek olur. Kahramanın karakterini ve üstün niteliklerini temsil eden millî bir motif olarak kabul edilir. Bazı anlatılarda bars/pars adıyla geçer (Yardımcı, 1999: s. 56).

Aslan motifi, Dede Korkut Hikâyelerinde sıkça geçer. Bayındır Han'dan sonra gelen ve halkın reisi olan Kazan Han aslan olarak nitelenir. Çünkü aslan hükümranlılığı, büyüklüğü, koruyuculuğu, yenilmezliği ve liderliği sembolize eder. Hikâyelerde Kazan Bey'e "Amıt soyunun aslanı ve erenlerin aslanı" olarak seslenilir. Kanturalı'nın hikâyesinde "ya kağan aslanın kınınağında didileyim" ifadesinde hükümdarın aslan gibi görkemli olduğu ve ceza olarak onun pençelerinde hiç olmayı açıklar. İslamiyet öncesindeki aslan motifinin izleri İslamiyet sonrası destanlarda da kendine yer bulur. Çünkü kahramanlara takılan lafzın önemli nedenlerinden biri Hz. Ali ve Hz. Hamza'ya dayanır. Hz. Hamza, Hz. Muhammet'in amcasıdır. Savaşlarda gösterdiği üstün kabiliyet nedeniyle "Allah'ın aslanı" lakabını alır. Hz. Ali de Hayber kalesinin fethinde göstermiş olduğu kahramanlıktan dolayı "esedullah" lakabını alır.

12. Mağara [Dağ] Motifi: Mağara, ana rahmine benzetilir ve doğuşun sembolüdür. Mitolojik Ana inancına bağlıdır. Bayat, bu durumu insanların ilk meskeninin mağaralar olmasına bağlar. İlk insanlar dış dünyadan kendilerini mağaralar sayesinde korur, buraya sığınır ve ritüellerini gerçekleştirir. Mağara duvarlarına yapılan çizimler yaşanan alan olarak kullanılmasına kanıttır. İlk insanların kullandığı mağaralar daha sonralarında medeniyetin gelmesi ve insanların karanlık korkusuyla birleşerek gidilemeyecek mekân halini alır. Yaşam alanı dışında kalmasına rağmen hâlâ bazı topluluklar mağaraları dağda yer alması nedeniyle kutsal bir mekân olarak görür. Buryatlarda kutsal bilinen mağaralara ehin umay (ana rahmi) derler (Bayat, 2007b: s. 32-33). Eski Türk inancında mağara, ibadet edilen ve kurban sunulan kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Aynı zamanda ata mekânıdır ve ata ruhunu bünyesinde barındırır. Ay Ata, Karatag'da bulunan mağarada doğar ve ondan sonra Ay-va dünyaya gelir. Öldükten sonra da aynı mağaraya gömülürler. Kazak Türklerinin mitolojisinde geçen Alaş ve Palaş'ın Kobiy soyunun ataları olduğu ve onların Ordo Dağı'ndan çıktığı anlatılır (Ochirova, 2013: s. 30).

“Mağaradan çıkan her şey yeni bir yaşam bulur.” (Bayat, 2007b: s. 34). Türk mitolojisinde mağaranın yer (mit) ananın rahmi olduğu düşüncesi ve ilk insanın doğal olarak yer tarafından doğurulması inancıyla ilişkilendirilir (Bayat, 2007b: s. 35).

Devamında ise ilk atanın mağaraya gömülmesi mağaranın öze dönüşü simgelemesini sağlar. Böylece, mağaraya gömülen herkes yeni bir dünyada gözünü açar ve ana rahmi döngüsünü sağlamış olur. Ruhların yardımını almak isteyen toplum da gerçekleştirdiği kurban ritüellerinde ruhu memnun etmeye çalışır.

Resim 4.1: Bayat'ın Mağara Motifi (Bayat, 2007b: s. 37).

Türk halklarının ritüellerde, mağara girişlerinde koyun kurban ettiği bilinir. Mağaralar, Türk milletinde kutsal ve manevi birer mekân olarak kabul edildiği için, bu tür ritüeller mağaraların önemi ve saygınlığına bağlı olarak gerçekleştirilir. Koyun kurban etme eylemi, bir tür ibadet ya da adak olarak kabul edilir ve mağara ile insanlar arasında bir bağ kurulmasına yardımcı olur (Ochirova, 2013: s. 30). Ritüel sayesinde kurulan bağ diğer âlemlere de kapı açar.

Mağara da dağ gibi âlemler arasında köprü görevi görür. Bu sayede aydınlık olan yer ile yeraltı karanlığını birleştirir (Yardımcı, 1999: s. 55). Mağara, aşağı âleme açılan kapıdır. İnanç sisteminde ve spiritüel geleneklerde mağaraların yer altı dünyasıyla bağlantısı vurgulanır. Şamanlar ayinlerini burada gerçekleştirir. Mağaralar, Kamların ruhsal deneyimler yaşadığı, kehanetlerini gerçekleştirdiği ve ruhlarla iletişime girdikleri kutsal mekânlardır. Böylece, mağara motifinin, ruhsal yolculuklar ve mistik deneyimlerle ilişkilendirildiği söylenebilir. Şamanizm'de, şamanların yeraltına yaptıkları yolculuklarda, mağaralar kapı işlevi görür. Şamanlar, bu yolculuklarında Altay Dağları gibi dağlara tırmanır. Şaman ritüellerde yır eşliğinde bir şarkı söyleyerek bozkıra çıkar. Ardından, şaman, yeraltına inmek için bir mağara ve benzeri bir geçidi kullanır (Bars, 2017: s. 76). Bu mağara, şamanın dünyevi gerçekliğin ötesine geçip ruhani âlemlere erişmek için bir geçiş noktası olarak kabul edilir. Şaman, yeraltına indiğinde, ruhlarla iletişim kurar, ruhsal rehberlerle buluşur ve şifa, bilgelik veya

diğer ruhsal güçleri elde etmek için ritüeller gerçekleştirir. Bu yolculuk, Şamanizm'in temel pratiklerinden birisidir ve şamanın ruhsal deneyimlerini zenginleştiren araç olarak kullanılır.

Ayrıca, mağaralar kahramanın sığınabileceği yer olarak da işlev görür. Zorlu sınavlarla karşılaştığında veya tehlikelerle karşılaştığında, kahraman mağaraya sığınır ve orada kendini güvende hisseder. Bu durumda, mağara-kadın tipinin koruyucu ve sığınak niteliğini yansıtır.

Mağara, ritüellerin yanı sıra özellikle destanlarda işlenen motifler arasındadır. Göktürk destanlarından olan Bozkurt Destanı'nda; düşmandan kurtulan çocuk eli ayağı kesilerek bir bataklığa bırakılır ve dişi bir kurt tarafından denizin kıyısındaki mağaraya kaçırılır. Destanda mağara, çocuğun kurtarıldığı ve yeni bir hayata başladığı kutsal alan olarak işlenir (Yardımcı, 1999: s. 55). Çünkü mağara, dağ ile ilişkilendirilir.

Destan tip ve motiflerinin kutsal zaman ve mekân tezahürü olan dağlar ile doğrudan bağı vardır. Çünkü dağlar doğal bir sığınaktır ve kutsalın tezahürüdür. Doğa unsurları arasında en önemli kült olarak nitelenen dağlar, destanlarda sıkça karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Dağlar, destanlarda genellikle kahramanlık, mücadele ve zorlukların sembolü olarak kullanılır. Yükseklikleri, engelleri ve çetin doğa koşullarıyla destanlarda kahramanın karşılaştığı zorlukları temsil eder. Kahraman, dağları aşarak, zirveye ulaşarak veya dağların eteklerindeki tehlikelerle mücadele ederek büyük bir cesaret ve güç gösterir.

Dağlar, kahramanın içsel/dışsal sınavlarına, onun yeteneklerini ve karakterini ortaya koymasına vesile olur. Aynı zamanda, destanlarda kahramanın manevi bir yolculuğunu da temsil eder. Dağlar, yükseklikleri ve uzaklıklarıyla gökyüzüne yakın bir yerde bulunur ve bu nedenle kahramanın ruhsal yükselişini sembolize eder. Kahraman, dağlar aracılığıyla kendini aşar, içsel bir dönüşüm geçirir, daha büyük bir bilgelik ve olgunluk kazanır. Destanlarda dağlar genellikle kutsal ve mistik bir niteliğe sahiptir. Doğaüstü varlıkların, Tanrıların veya diğer mitolojik figürlerin yaşadığı yerler olarak tasvir edilir. Aynı zamanda kahramanın yolculuğunda karşılaştığı büyümlü veya tehlikeli varlıkların barındığı mekânlar da olabilir.

Battal Gazi ve Saltuk Gazi cenk eşyalarını ve atlarını mağarada bulur. Battal Gazi'nin karşısına çıkan kırk ifrit de mağaradan çıkarak kahramana saldırır. Köroğlu da mağarada bulunan kırk ruhun (pir) yanına gider. Cennetten dünyaya gelen ve cezalandırılan iki melek Hârut ve Mârut da mağarada asılı durur.

Dede Korkut hikâyelerinden Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da Basat, Oğuz halkının başına bela olan Tepegöz'ü mağarada öldürür. Bu boyda mağara savaşın ve galibiyetin merkezi haline gelir. Basat, alp olarak mağarada sınanır ve gelişimini tamamlar. Düşman Tepegöz de mağarada doğar ve karanlık âlemin canavarlarına bir örnek oluşturur. Maaday Kara destanında da Kara Dağ içerisinde kara bir mağara vardır. Dağda bulunan orman da karadır ve bu karanlık aşağı âlemin temsilidir (Bars, 2017: s. 80-81).

Mağara-dağ motifi, Türk destanlarında bir dönüşüm, koruma veya sığınak mekânı olarak işlev görür. Aynı zamanda gizemli ve mistik bir atmosfer yaratır. Mağaralar, kahramanların zorlukları aşmalarına yardımcı olan ve onlara yeni bir yolculuğun kapısını açan yerler olarak görülür. Alp Er Tunga destanında da mağara böyledir. Düşman baskınından kaçan kahraman bir mağaraya sığınır ve burada gücünü toplayarak düşman üzerine tekrar baskın yapar. İslamiyet sonrası anlatılarından olan Battal Gazi destanında da atı Aşkar mağarada dünyaya gelir. Köroğlu'nun ölümünden sonra atı Kırat, bir mağaraya girerek ortadan kaybolur (Yardımcı, 1999: s. 55).

4.2. Türk Destanlarında Dağ

4.2.1. Alp Er Tunga destanında dağ

Alp Er Tunga Destanının tarihi M.Ö. 7. asra dayanır. En eski Türk devletlerinden olan Sakalar arasında anlatılır. Destan, hükümdar Alp Er Tunga'nın savaşlardaki başarısı, cesareti ve İran üzerine yapmış olduğu akınları konu alır. Türklerin "Buku, Buka Han" ve Farsların ise "Efrâsiyab" olarak adlandırdığı kahraman Turan padişahı olarak geçer. Türk-İran savaşları sırasında Keyhusrev tarafından hile sonucu öldürülür (Elçin, 2016: s. 73).

Alp Er Tunga yüksek bilgi ve fazilete sahiptir. Seçkin, yiğit ve cesur biridir. Onun bu özellikleri Kutadgu Bilig'de "Bu cihana hâkim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşeğini alt etmek için aslan olmak gerek." (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: 197) geçer. Destan kahramanı, sahip olduğu özellikleri ile halkını idare eder, korur, kollar ve düşman boynu keser (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 197).

Adına anlatılan destan, onun Fars diyarı üzerine yaptığı akınları konu alır. Ölümünden sonra gerçekleştirilen yağ töreni sırasında yakılan ağıt Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçer. Destan, Türk halk kültüründe derin bir etkisi olan ve Türk milletinin değerlerine vurgu yapan epik bir şiiirdir. Türk milleti arasında anlatılan destan tam metin halinde bulunamasa da Firdevsî'nin Şehnâme'sinde kahramanın hakkında verilen bilgiler ile ulaşılır. Ancak, İran kaynağında ölümünün bir bayram gibi kutlanması (Elçin, 2016: 73), kahramanın büyüklüğünü ve İran üzerine yapmış olduğu akınların Farslara sıkıntılar yaşattığını gösterir.

Alp Er Tunga (Efrâsiyab)'nın sıkça adının geçtiği Şehname'de, dağlar genellikle savaş alanı olarak kullanılır. Nevzer ve Alp Er Tunga arasında gerçekleşen üçüncü savaşta Türk ordusu adı metinde verilmeyen bir dağ üzerine yerleşir. Savaşı, Türk ordusu kazanır. Şehname'de dağın adı verilmemesine karşın, Türk ordusunun bir dağ üzerinde yer aldığı bilgisi muhtemelen Türk kültüründe var olan 'dağ - ata' ruhuna bağlanabilir. Dağ -ata ruhu orduya manevi bir güç yükler ve düşman bu sayede Dehistan kalesine sürülür. Olay anlatıda şu şekilde geçer:

4659- Bütün gece, ordunun hazırlanmasıyla uğraşmış, kılıçları ve zıpkınları temizlemişlerdi. Ağır gürzli ve zırhlı erler, dağdan dağa bütün ovayı kaplıyor.

4660- Yeryüzünde dağlık olsun, kumluk olsun bataklık olsun hiçbir yer görünmüyordu.

4664- *Erlerin çokluğundan, sabahtan ta güneş dönüp kayboluncaya kadar, ne dağ, ne ova, ne de deniz göründü*

4672- *O, savaşa susamış Türklerin arasından sıyrılıp Dehistan'a doğru gittiler ve Dehistan kalesine sığındılar (Firdevsî, 1967a: s. 392-393).*

Şehname'de Alp Er Tunga ile sonraki dönemlerde yapılan savaşların çoğunlukla ovalık bir bölgede geçtiği ve Turanilerin savaşı kaybettiği belirtilir. Eserde ayrıca savaşlarda ölenlerin sayısını belirtmek için 'dağ gibi' ifadesine yer verilir.

Şehname'de Siyavuş'un Turan iline gittiğinde ilk gördüğü de bir dağdır. Dağ, Genkdej adı verilen diyardadır. Dağın adı metinde verilmez ancak betimlemesi yapılır. Bahsi geçen dağ; yüksek, heybetli, çevresi yüz fersah genişliğinde, içinde sayısız av hayvanı bulunan, sularının berrak aktığı ve yüksekliğinin bir buçuk fersah olduğu bir yerdir. Gözlerine inanamayan Siyavuş, dağın üzerinde kendine bir kale yaptırır. "Siyavuş, gidip de görünce, orasını Turan ülkesinde kendisine oturacak yer olarak seçti." (Firdevsî, 1968c: s. 42).

Firdevsî'nin kaleme aldığı eserde dağlar genellikle bir geçiş noktası, savaş alanı ve sığınak olarak gösterir. Dağlar, stratejik bir öneme sahiptir ve savaş alanlarında avantajlı bir konumda bulunur. Kahramanlar, dağlara tırmanarak düşmanlarına üstünlük sağlar veya savaşlarda dağlık bölgeleri kullanarak düşmanlarına karşı savunma yapar. Ayrıca, dağlar bir sığınak olarak kullanılır ve zor durumda olduklarında veya takip edildiklerinde dağlara sığınarak güvenlik sağlar. Örneğin İran komutanı Tûs, Türk askerlerinden kurtulmak için yakınlarda bulunan bir dağa sığınır (Firdevsî, 1968c: s. 369).

Alp Er Tunga'nın Türk edebiyatına kazandırılmış bir metni henüz bulunamamıştır. Bilgehan Atsız Gökdağ ve Kemal Üçüncü hocaların kaleme almış oldukları "Başlangıcından Günümüze Türk Destanları" 2015, isimli çalışmada Alp Er Tunga destanı için bir metin yer alır. Metinde büyük Türk hükümdarının İran devleti üzerine gerçekleştirdiği başarılı akınlar yer alır. Anlatının sonlarında yaşanan kahraman, güçten düşer ve yanındaki askerlerin de ihanetine uğrayarak savaş alanını terk etmek zorunda kalır. Düşmandan kaçmak isteyen kahraman kayalık (dağlık) bir bölgede bulunan mağaraya sığınır., "Alp Er Tunga sonunda kayalık bir bölgede bir mağaraya sığınmak zorunda kalır." (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 27).

Dağların fonksiyonlarından olan sığınak özelliği kahramanı düşmandan korur. Mağara bir geri dönüştür. Anne karnıdır, ilk dünyaya gelişe, doğuma ve başlangıca atıftır. Kahramanın ilksel (kutsal) zamana, mit ana dönemine dönüşünü simgeler. Anne merhametli, koruyan ve kucaklayıcıdır. Mağara da ana rahmi olarak simgelendiği için kahramanı kucaklar ve himayesi altına alır. Destanda dağ-mağara kutsallığı açısından görülen tek örnektir. Anlatının devamında mağaraya sığınan kahraman burada gücünü toplar ve Keyhüsrev'in meydan okumasına karşılık vermek için sığındığı mekândan ayrılır.

Destanda geçen mağara motifi kahramanın zor durumlardan sonra gücünü toplayabilmesi için geçirmesi gereken bir merhale olarak karşımıza çıkar. Mağara, birçok mitolojide ve sembolizmde yeniden doğuşun ve dönüşümün mekânı olarak kabul edilir. Kahraman mağaraya girerek, bir anlamda yeniden doğar ve dönüşüm sürecine adım atar. Bu süreçte, kahraman içsel gücünü keşfeder, yeni bir bakış açısı kazanır ve dış dünyaya güçlü bir şekilde geri döner.

4.2.2.Oğuz Kağan destanında dağ

Oğuz Kağan, Türk mitolojisi ve tarihinde önemli ulusal karakterdir. Türk milletleri arasında efsanevi bir liderdir ve Oğuz Türkleri'nin atası olarak görülür. Oğuz Kağan, Orta Asya'da hüküm süren ve Türk boylarını birleştiren büyük bir liderdir. Oğuz Kağan'a atfedilen "Oğuz Kağan Destanı" veya "Oğuznâme", Türk edebiyatının en eski ve önemli destanlarından biridir. Destan, Oğuz Kağan'ın hayatını, liderlik yeteneklerini, savaşlarını ve Türk milletinin değerlerini anlatır. Dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve dinî yapısını yansıtmaları açısından da büyük bir öneme sahiptir. Uygur varyantı bu duruma örnektir. Uygurların Manihaizm'i kabulünden sonra anlatılan destan, yeni kabul edilen dinin etkisi altında kalır. Bu nedenle "Ay- Kağan"ın gözü parlar ve kahraman dünyaya gelir. (Ögel, 1993a: s. 130-131).

Yeni dinin kabulüne kadar "gök" vurgusu yapılırken destanın anlatımında Manihaizmin etkisi belirtiler ile kendini gösterir. Buna rağmen geçmiş kültür baskın şekilde destanda yerini alır ve kültürel bellek korunmuş olur.

Destanda ışık motifi ağaç kovuğundan gök gözlü (gök gibi ışıldayan gözlü) bir kadın çıkmasında işlenir. Ağaçtan çıkan kadınla evlenen Oğuz Kağan'ın Gök, Dağ ve Deniz adında üç oğlu olur. Bunlara verilen isimler Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan kahramanın yer ana inancına hâkim olmasından kaynaklanır. Yere ait bütün unsurlar ona tabiidir ve yere aiten önemli figürlerden olan ağaç ile evlenmesi bu duruma delalettir. Ağaç soyun temsilcisidir ve soyunun devam edeceğini ulu kişiler (han, hakan, padişah) rüyasında gördükleri ağaç ile anlar. Örneğe konumuz olan dağ da dâhildir.

Türk milleti cihanşümül devletin ve tek bayrak altında toplanan dünya sınırının Türk beylerinin yönetimi altında olmasını ister. Bu nedenle yaşadıkları coğrafyanın dışına çıkarak sınırlarını genişletmek için ülkülerini (kızıl elma) dünyaya yaymaya çalışır. Bu geniş coğrafyanın merkezini, Tiyanşan dağları ve Ötüken Yış dağı teşkil eder. Oğuz Kağan destanı da doğuda Çin, batıda Rum ve Rus ile birlikte Küçük Asya; İran ve Hindistan'ı da içine alır. Destanda merkezi Ortak ve Kürtak simgeler. Coğrafya bugünkü Kazakistan sınırları içerisinde yer alan "Arka" sahasını kapsar. Kazakistan'da bulunan ve insan eli ile inşa edilmiş 3.400 yıllık piramitler de bu coğrafyada dağların önemini niteler örneklerdir (Gökyay, 1973: s. 38). Bunun sebebi yukarı uzanan yapıların dağları model alarak yapılmasıdır.

Oğuz Kağan Destanı, Türk milletinin birlik ve beraberlik ruhunu, kahramanlık ideallerini ve toplumsal değerlerini vurgular. Destan, Oğuz Kağan'ın liderliği altında birleşen Türk boylarının

gücünü, onurlarını korumak ve yayılım sağlamak için verdikleri mücadeleyi anlatır. Türk toplumunun değerlerini, ahlaki ilkelere bağlılığını ve adalet anlayışını da aktarır. Destanda milletin inanç sisteminde yer alan birçok kültür yer alır. Dağ, ağaç, su bunlara örnektir. Budizm ve Manihaizm'in etkisi ile de ışık motifi destana dâhil edilir.

Destanda dağ örneği birçok kullanılır. İslamiyet'in kabulünden önce anlatılan varyantta karşımıza çıkan "Buz Dağ" dır. Bu dağ, büyük, tepesinde her mevsim buz bulunan bir dağdır. Dağın böylece tasvir edilmesi, heybetini gizlememesi, yeri geldiğinde kişiyi cezalandırması bir baba figürünü anımsatır. Bu nedenle, dağa eril bir güce sahiptir denilebilir. Destanda Oğuz Kağan'ın çok sevdiği atının burada kaybolması çıkarıma örnek olur. Öyle ki, dağ kahramanı zor durumda bırakır ve atını alarak yürümesini engeller. Bir anne gibi merhamet göstermez ve atını dokuz gün sonra bir er aracılığı ile geri verir. Dağın sivri olması ve tepesinde bulunan buz "fallus" a bağlanır. Dağın 7860 metre yüksekliğe sahip olması, engebeli ve dik olması erilliğin bir başka özelliğidir.

Destanlar, mitoloji rüzgârı içerisinde sürüklenen yapraklardır. Ögel'e göre dağın mitolojik bir arka planı vardır. Altay ve Yakut mitolojisinde dağ görülebilir. Mitolojilerde bu dağ uzaklarda görülen, sonsuz karanlıkta süzülen ve tepesinde her zaman buz bulunan heybetli bir yapıdır. Bünyesinde korkunç yaratıkları barındırır, kahramanı zorlar ve sınırlar. Şor mitolojisinde dağın insanları öldüren bir ruhu vardır. Anlatılara göre dağın ruhu uzun sarı saçlı bir kadın şeklindedir. Karanlık çöktüğünde bünyesine barınan erkeklerin yanına yatar ve ona ilgi duyanların canını alır. Dağın coğrafyası Hazar denizinin güneyine konumlanır. Câmîü't-Tevârih'te geçen bilgiye göre Oğuz Kağan seferinden geri dönerken bu dağa rastlar. Kış aylarında denk gelmesi tepesinde bulunan buzlu açıklarken, Gökyay'ın 7860 metre yüksekliği olduğunu söylemesi dağın sürekli olarak buzlu olduğunu açıklar (Gökyay, 1973: s. 93).

Coğrafya itibariyle, Karakurum dağları içerisinde yer alan kuşağın, günümüz K2 dağı olarak bilinen bölgesinin devamında yer alması bilgilerin bütünlüğünü sağlar. Bahsedilen zor ve engebeli olması durumu dağın özelliklerini belirtir. Günümüzde dünyanın en yüksek ikinci dağı olmasına rağmen ulaşılması en zor birinci dağdır. Bu bilgiler ışığında destanda geçen Buz Dağın günümüzde K2 adı verilen dağ olabileceği düşünülebilir.

Zeki Velidî Togan'a göre, Muz (Buz) Tag; Derşat, Tegirmen Tag ve Afrasiyab Tepeleri ile aynı sırada yer alır. Bu dağların hepsi de Tanrı Dağları diye adlandırılan sıra dağ kuşağının içerisinde yer alır (Togan, 1981: s. 12).

Tanrı Dağları ve Himalaya Dağları, Alp-Himalaya Dağ kuşağı içerisinde yer alır. Tanrı Dağları Kazakistan, Kırgızistan ve Çin sınırları içerisinde geçer. Himalaya Dağ kuşağı da Pakistan, Nepal, Çin sınırları içinde yer alır. Çin, ortak paydadır. Her iki dağ sistemini birbirine bağlar gibi görülebilir. Eski Türk milleti fikri birlik içinde öyle düşünmüş olmalı ki, her iki kuşağı birbirine bağlayarak içerisinde yer alan belirli yükseltileri merkez olarak kullanır.

Dağın yüksekliği kutsal mekân anlayışına yol açar. Dağın göğe olan yakınlığı Tanrıya olan bağlılığı niteler. Dağ ne kadar yüksek olursa Tanrı ile iletişim o kadar kolaylaşır. Tanrının evi göğe yakın olan en yüksek yeryüzü noktasındadır. Destana mâl olan coğrafyada dünyanın en uzun dağları yerleşiktir. Alanın kutsal mekân olması fikri doğrulanır.

Destanda dikkat çeken bir başka dağ “Kara Dağ”dır. Oğuz Kağan ile Urum Kağan arasında gerçekleşen büyük savaş bu dağın önünde gerçekleşir. Destanda “İtil Müren’in kenarında bir Kara dağın önünde savaş başladı.” (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 222) ifadesiyle geçer. Dağın kutsallığı, ata ruhuna bağlanan fonksiyonu ile kahramana ve ordusuna gösterdiği yardım ile ortaya çıkar. Savaşı kazanan ordu topladığı ganimetler ile kutsal merkeze geri döner. Bir geçiş noktası olarak kullanılan dağlardan biri de “Uludak” dır. “Burası deryâ (büyük nehir) ile büyük ve sağlam kaleler arasında bir dağdı.” (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 227). Reşîdüddîn Oğuznâmesi’nde Uludağ olarak geçer ve Oğuz’un “Önce Uludağ vilayetine varıp, bir müddet orada oturduğu.” ve orduyu burada konaklattığı belirtilir (Togan, 1982: s. 21).

Dağ, seferden dönen ordunun geçiş noktası ve dinlenmesi için uğrak alandır. Hindistan seferi sırasında karşımıza çıkan dağ, Hazar Denizinin güneyinde yer alan dağlardan olabilir. Dede Korkut’un coğrafyasına da denk gelen ve kutsal olarak kabul edilen Demavend Dağı, Uludak’ı karşılıyor olabilir. İki dağın coğrafyası da anlatılar ışığında aynı bölgeye denk gelir. Buna sebep olan durum ise yukarıda bahsettiğimiz gibi, göç sırasında karşılaşılan kutsal doğa unsurlarına arkada bıraktıkları kutsal merkezin isimlerini vermelerinden kaynaklanır. Bu bağlamda aynı özelliklere sahip dağların farklı isimler ile benzer coğrafyada yer alması olasıdır.

Bir başka dağ örneği, Oğuz Kağan’ın Şirvan ülkesinden Erran ve Mugan bölgelerine yürümesinde görülür. Oğuz Kağan bu bölgelere yaz mevsiminde ulaşır. Şirvan ülkesinin sıcak güneşinde sefere çıkmak zordur. Oğuz Kağan, ordusunu toplayarak yaz mevsimini yaylalarda geçirmeye karar verir. Kış ayları gelince cihan seferlerine devam etmek üzere dönecektir. Oğuz Kağan ve ordusu, Ağdiböri (Ağuri) adlı vilayetteki Ala Dağ’da bulunan yaylalara varıncaya kadar tüm dağları aşarak bu toprakları kendilerine katar. Azerbaycan vilayetine yaptığı seferlerden birinde burayı fetheden Oğuz Kağan, herkesin buraya bir avuç toprak getirmesini emreder ve bir tepe yapılmasını buyurur. Buraya Azerbaycan adını verir (İnan, 2021: s. 47).

Yaz aylarında Oğuz Kağan ve ordusu Ala Dağlarında yaylak yapar. Oğuz Kağan bir süre kalıp seferlerine devam eder ve yaz ayında kaldıkları Ala Dağ’a geri döner (İnan, 2021: 47). Destanda kahramanın Sebelân, Alataq ve Ağdiböri dağlarına sığınması: “Hava son derece sıcaktı ve sıcaklıktan dolayı kimse bu topraklarda kalmak istemiyordu. Bu nedenle yaylak olan dağlara gittiler, yaz aylarında vilâyetin bütün yayla ve dağ mıntıklarını, Sebelân, Alataq ve Ağdiböri dağlarına kadar tamamen işgal ettiler.” (Togan, 1982: s. 30) şeklinde aktarılır.

Aynı şekilde Baalbek Dağı’nı da benzer amaçla kullanır. Sefere çıkmadan önce bunaltan hava şartlarından kaçarak bahar mevsiminde Baalbek Dağı’nın serin ovalarına sığınır. Destanda olay; “Bundan sonra ilkbaharda Baalbek dağlarına ve serin yerlere giderek yayladı.” (Sakaoğlu

ve Duymaz, 2016: 228) şeklinde geçer. Reşîdüddîn'de Baalbek dağları "Oğuz yaz aylarını Baalbek dağlarında ve o yörede geçirdikten sonra, havalar serinleyince Bağdad tarafına yöneldi." (Togan, 1982: s. 42).

Anlatılanlardan hareketle bahsi geçen dağların yalnızca konaklamak ve sığınmak amacıyla kullanıldığı görülür. Mevsimlerin değişimi ve otlakların hava durumuna göre şekillenmesi de hayvancılık yapan milletin dağlara yönelimini etkiler. Dağ ve ovaların yaylak/kışlak şeklinde kullanılması bunu açıklar. Ana rahmi gibi algılanabilecek yaylaklar kahramanın ve ordunun yeniden canlanmasına, dinlenmesine yardım eder.

Baalbek Dağı'nın yanı sıra Demavend Dağı da yaylak olarak kullanılan dağlar arasındadır. Oğuz Kağan seferleri sırasında Demavend Dağı'na ulaşır. Dağın yüksek olması ve kutsal sayılması, Oğuz Kağan için önemli bir yer olduğunu gösterir. Bölgenin stratejik konumu ve önemi, Oğuz Kağan'ın burada çadır kurup mevsimin dönmesini değerli kılar. Çünkü burada yaylak yaparken sonbaharda bu bölgeden ayrılıp Afganistan ve Hindistan sınırlarında fetihler gerçekleştirir (İnan, 2021: 50). Bu nedenle Oğuz Kağan, özellikle Demavend Dağı bölgesinde yaylak yapmak için büyük çaba göstermiştir. Aynı zamanda Kal-aç adı verdiği kavmin de burada bırakıldığı rivayet edilir. İslamiyet sonrası anlatıda yer alan olaylar Reşîdüddîn Oğuznâmesi'nde geçer. Kal-aç'ların bırakılması sonrası "...Demavend dağına gidip yaz boyunca burada kaldı. Sonbahar mevsimi gelince Mazenderan ve o yöreyi almak niyetiyle hareket etti." (Togan, 1982: s. 46) seferlerine devam eder.

Dağların yaylak olarak seçilmesi öylesine bir durum değildir. Hepsisi de önemli ruhlara sahip dağlardır. Sefere çıkan herkesi yüksekliği olan dağlarda dua eder, kurban keser,

Konargöçer Türk milleti, gittikleri yerlere sürülerini ve kültürlerini birlikte taşır. Yeni yerleşim yerlerinde, çıkış noktalarındaki coğrafyanın etkisini hissettirir ve yerleştikleri alanlara bu etkiyi yansıtırlar. Kültürel bağları ve coğrafi kimliklerini koruma ve yeniden canlandırma çabalarının bir parçasıdır. Dağlar, ırmaklar, ormanlar gibi doğal unsurların isimlerini yeni yerleştikleri bölgelere aktarma pratiği, köken coğrafyanın hatırlanmasını sağlar. Göç edilen yerin çağrışımını uyandırır ve geçmişe olan bağlılığı temsil eder. Oğuz Kağan destanında yer alan dağlar, Ötüken Yış olarak adlandırılan kutsal merkeze, yeni coğrafyadaki dağlara verilen benzer isimler ile atıfta bulunur. Türk milletinin kökenine, tarihine ve değerlerine olan bağlılığını vurgular. Böylece, yeni yerleşim bölgelerinde kutsal olan alanların yeniden canlandırılması ve korunması çabasını yansıtır.

İslamiyet sonrası varyantta Oğuz Kağan Destanı'nda kahramanın geri dönüşünü ifade eden kutsal merkezler olarak "Ortak ve Kürtak" isimleri geçer. Dağlar, başkent veya merkezi olarak kabul edilir ve Oğuz Kağan'ın soyu için de önemli bir anlam taşır. Çeşitli anlatılarda Oğuz Kağan'ın soyunun Hz. Nuh'a dayandığına inanılır. Oğuz Kağan'ın soyunun kökeni Yafes'e, ilk Türk, Türklerin atası ve soy başlangıcı olarak atfedilir. Türkler tarafından Yafes, Olcay Han ve Ebulce Han gibi isimlerle de anılır. Olcay Han'ın yaz aylarını Türkistan'daki dağlarda geçirdiği

söylenir, dağlar Türkler için vatandır. Dağlar ilk ata veya ata ruhuna bağlı olarak kutsal kabul edilir. Torunların aldığı isimlerde görülen "Kara Han, Or Han, Kür Han ve Küz Han" gibi isimler de yine kutsal merkezin önemini gösterir (Togan, 1982: s. 20). Oğuz Kağan'ın soyundan gelen liderlerin aldığı isimlerdir ve Oğuz Kağan Destanı'ndaki kutsal merkezi temsil eder. Kutsal merkez Ortak ve Kürtag'dır. Çocuklara verilen isimlerde Or ve Kür ifadelerinin kullanılması mekânın ata soyu ile bağlılığını ortaya koyar.

Uysurlar, Oğuz Kağan Destanı'ndaki mitolojik ve kültürel anlatımların bir parçasıdır. Türk milletinin kökenine, tarihine ve değerlerine olan bağlılığına işaret eder. Kutsal merkezler (Ortag ve Kürtag), Türk milletinin kimliğini ve birliğini temsil eden sembolik alanlar halini alır.

Destanda dağlar ile ilgili şu bilgiler geçer: Hindistan'ın doğu tarafında büyük bir ülke vardı. Padişahı Sınmî Oğuz Yağma Han Oğuz'un Hint ülkesine saldırıp, orayı istila ettiğini haber alınca il olmak ve itaat etme niyetini gösterip vergi vermeyi kabul etmişti. Fakat Oğuz onun ülkesinden dönünce düşmanlık gösterdi, karşı koyup isyan etti. Oğuz geri dönerek onu yakalayıp öldürttü ve memleketini zapt ettirdi. Oradan yola çıkarak ulaştığı her yeri aldı. Böylece bütün Çin'i, Maçin diyarını ve Nenkiyas'ı ele geçirdi. Oralardan birçok mal ve ganimet alarak kendi vatanı olan Türkistan'a dönerek Ortak'a indi. (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 226).

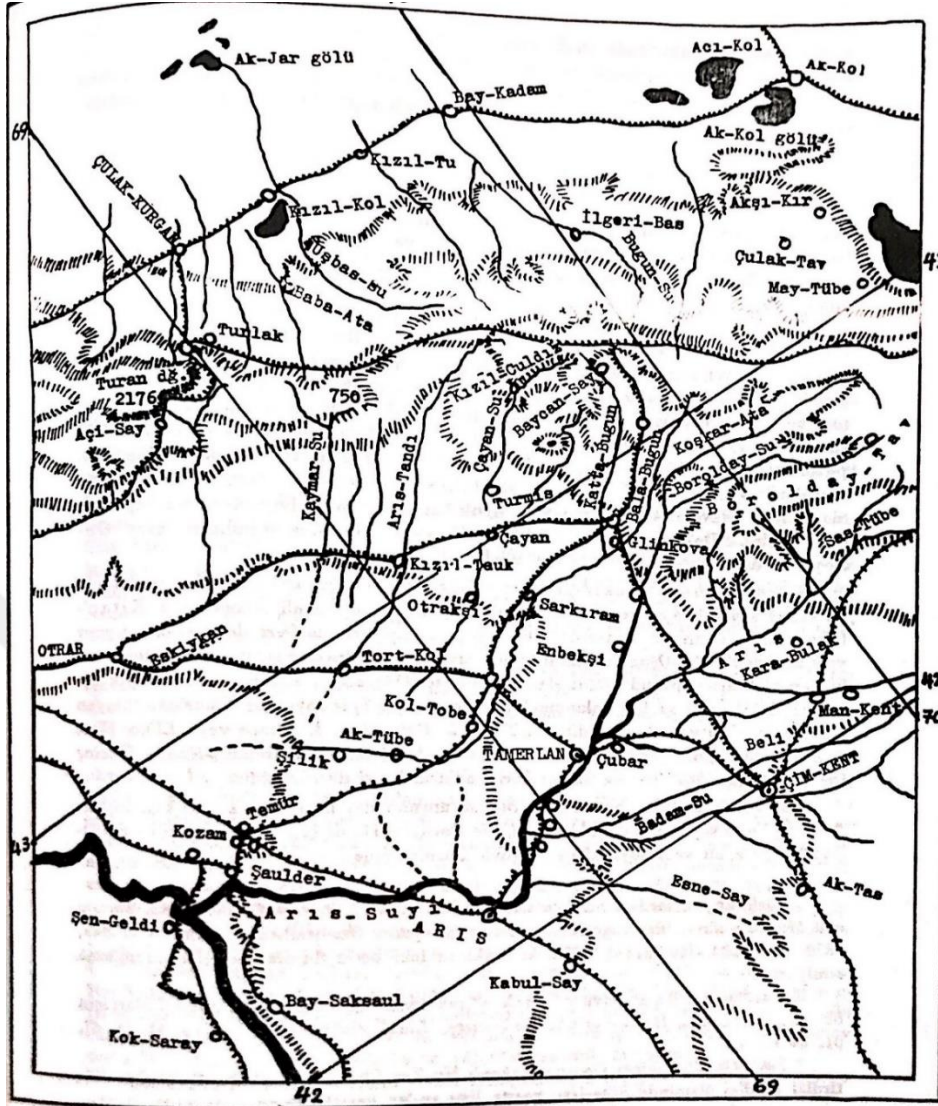
Kahraman isyan çıkaran padişah Sınmî ile savaşır, alt eder ve sonrasında ganimetler ile kutsal mekân (merkez) olan Ortak'a geri döner. Destanlarda kahraman düşman üzerine ne kadar giderse gitsin, zapt ettiği toprak ne kadar genişlerse genişlesin kendi yurdu olan kutsal dağa dönüş yapar. Destanda, kahraman ne kadar ilerlerse ilerlesin, fethettiği topraklar kendi ülkesini geçse de özü olan yurduna geri dönerek kökenine bağlı olduğu fikri çıkar. Çünkü asıl vatan geri dönülen dağdır ve ataların ruhu orada barınır. Bu durum dağı; kutsal bir alan, vatan, mesken unsuru olması ve doğa ruhu ile ata ruhunun ortak paydasını oluşturmasını gösterir. Ganimetlerin toplanarak Ortak'a geri dönülmesi, kahramanın vatanına olan bağlılığını ve köklerine olan saygısını yansıtır.

Destanda geçen dağlardan biri de Turqanlıtaq'dır. Oğuz Kağan ve kavmi burada on dört gün konaklar ve bu dağ Almalık bölgesinde bulunur. Oğuz Kağan on dört gün boyunca burada kaldıktan sonra İnal Han ile savaş geçirir (Togan, 1982: s. 21). Bir savaş karargâhı olarak kullanılır. Almalık bölgesini ele geçirdikten sonra Oğuz Kağan, yaşadığı bölge olarak önemseydiği kutsal mekân, Ortak ve Kürtak'a gelir. Anlatıda Oğuz Kağan'ın hangi ülkeyi ya da toprağı ele geçirdiği ve itaat altına aldığı belirtilmez. Ancak, Oğuz Kağan'ın farklı zamanlarda çeşitli bölgeleri fethettiği bilinir ve bu bölgeler arasında Orta Asya ve çevresi bulunur. Öte yandan, Oğuz Kağan'ın ele geçirdiği ülke veya toprak ne olursa olsun, kendisi tercih ettiği durumlarda bölgede kalma eğiliminde olduğu ifade edilir. Bu da Oğuz Kağan'ın, memleket olarak gördüğü Ortak ve Kürtak gibi önemli bölgelerde yaşamayı tercih ettiğini gösterir. Fethettiği topraklar kendi atalarının kutsal mekânı kadar önemli ve saygıdeğer olamaz (İnan, 2021: s. 40).

Destanın sonunda Oğuz Kağan altı oğluyla birlikte dünyayı fethedip cihangir (dünya hükümdarı) olduktan sonra ana yurtları olan Ortak ve Kürtak'a döner. Orada Altun Otağ adı verilen başkentlerini kurar ve bir ulu kurultay toplar. Kurultayda binlerce hayvan kesilerek büyük bir tören düzenlenir. Toyda Bozoklar sağ tarafta, Üçoklar sol tarafta oturur. Oğuz Kağan, oğullarına hitap ederek yaşlandığını, birçok savaş yaparak düşmanları ağılattığını ve dostları sevindirdiğini söyler. Gök-Tanrı'ya olan borcunu ödediğini belirtir ve yurdunu oğulları arasında bölüştürür. Üçoklara, "Kür Dağ ve çevresi verilirken" (İnan, 2021: s. 41) Bozoklara Sayram, Başkurt ve Karaağaç gibi yerler yaylak olarak verilir. Oğuz Kağan, Ok-yay münasebetlerine göre Üçokların Bozoklara tabiiyetini belirtir. Töre ve birliğe bağlı kalmalarını vasiyet eder. Her birinin damgalarını belirterek onların ongunlarını (liderlerini) gösterir (Turan, 2014: s. 100).

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen dağlar, kahramana yardım sağlamak için birer araç olarak kullanılır. Destanda geçen dağların çoğunun yaylak olarak kullanılması, konumlarından dolayı oturma alanları olarak elverişli olmalarından kaynaklanır. Kahraman, dağlara sığınarak güvenli bir yer bulur ve dağlar ona koruma sağlar. Dağların destanın içinde işlenmesi kahramanın kendisini güvende hissetmesinde önemli bir rol oynar. Bu nedenle dağlar, destandaki kahramanın yolculuğunda ve mücadelesinde yardımcı bir rol üstlenir. Kahramanın sığınak görevini gördürdüğü dağlar bu duruma bağlanarak dışil bir güçle bağdaştırılır. Sığınak sağlayan her şey insanlarda huzuru uyandırır. Huzur dünyaya gelmeden önceki dünyayı insana yaşatır. Bu nedenle kahraman ve ordusu her dağa sığınmasında kutsal zamana bağlanır ve kutsal mekânda konaklar. Bütün bilgiler toplandığında dağın kutsiyeti ve kahramana sağladığı kolaylıklar görülür. Kutsal mekân ve zamanda konaklamak, kahramanın bir tür spiritüel deneyim yaşamasına ve kutsiyete erişmesine yardımcı olur.

Dağların kahramana kolaylık sağlaması ve sığınak görevi görmesi, onları destekleyici bir güç haline getirir. Kahramanın yolculuğunda ve mücadelesinde önemli bir dönüşüm yaşamasına yardımcı olur. Dağlara sığındığında bir tür başlangıca dönüş yapar ve kutsal mekân aracılığı ile kutsal zamana bağlanır. Onu kutsal ve yüce bir varlıkla ilişkilendirir. Her seferinde Tanrının yeryüzünde olduğu zamana dönmesi, bir tür spiritüel deneyimi temsil edebilir. Bu deneyim, kahramanın kendini kutsala dâhil etmesini ve bir tür yenilenme veya başlangıç yaşamasını sağlar. Bu bağlamda, dağlar kahramanın içsel dönüşümünü ve kutsal ile olan bağını temsil eder. Dağlar, kahramanın yolculuğunda ve hikâyesinde önemli bir sembolik rol oynar. Onlar kahramana destek sağlar, sığınak görevi görür ve kahramanı kutsal ile ilişkilendirir. Destana derin bir anlam ve kutsiyet katmaktadır.

Harita 2 : Doğu kara - Tav.

Resim 4.2: Oğuz Kağan Destanının Yaşandığı Coğrafya ve Kutsal Dağlar, Irmaklar (Ögel, 1993a: s. 147).

4.2.3.Şu destanında dağ

Destana adını veren Türk hükümdarı Şu, M.Ö. IV. yüzyılda yaşar ve Asya kavimlerinin hakanıdır. Makedonyalı İskender ile olan mücadelesi anlatılır ve İskender "Zülkarneyn" ismi ile geçer. Büyük İskender ya da Zülkarneyn Anadolu seferlerinden sonra İran üzerinden Türkistan (Orta Asya) topraklarına yürümek ister. Destanda Büyük İskender'in Türkler üzerine baskısı ve hakan Şu'nun gerçekleştirdiği taktik anlatılır.

Destanın önemi, Türk boylarının kökeni hakkında bilgi barındırmasıyla daha da artar. Efsaneye göre, Zülkarneyn'den kaçan milletin gerisinde kalan 22+2 kişi, Türkmenleri oluşturur. Bu 22+2 kişi, Türk boylarının temsili olarak kabul edilir ve 24 boyu temsil ettikleri söylenir. Büyük İskender, bu kişileri gördüğünde hiçbir sorgulama yapmadan "Türkmânend" der ki bu kelime

"bunlar Türk'e benziyor" anlamına gelir. Destanda Türk boylarının kökeni bu şekilde açıklanmış olur (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 203).

Destanda savaştan çok zekâ ve strateji ön plana çıkar. İlk olarak Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te*, Türkmen maddesinde geçer (Turan, 1998: s. 49). Oğuz Kağan destanı kadar hacimli ve farklı varyantlara sahip olmadığından kısa bir anlatıdır. Olaylar kısıtlıdır ve tek bir dağ adı geçer. Destanın az bir kısmının kalması, bazı detayları ve olayların geniş bir çerçevede anlatılmasını sınırlar. Ancak, bu tür kısa destanların toplumsal değerleri ön plana çıkarmasından kaynaklanan bir yönü vardır ve Şu destanı Türk boylarının kökenini ele aldığı için bu sınırlamaya dâhil edilebilir.

Destanda geçen tek dağ, "Altun Kan" (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 203) dağıdır. Altun Kan verimli, değerli ve savunmaya elverişli anlamlarını taşır. Bazı anlatılarda, Türk halk kültüründe geçen Altun Yış ormanı ve Ötüken Dağı ile coğrafi olarak aynı olabilir. Oğuz Kağan destanında geçen "ulu orman" da yine bu dağa bağlanabilir. Altun Kan dağının koruyucu özelliği ve savunmaya elverişli olması hakan Şu'nun zekâsını-stratejisini ortaya koyan sebepler arasındadır. Çünkü hiçbir hazırlık yapmadığı düşünülen Şu, Zülkarneyn'den korunmak için bu dağa sığınır. Gönderdiği öncü birlik düşman ile savaşır ve kazanır. Bölgeyi tanıyan, dağın kutsallığını bilen hükümdar ülkesini öylesine bir nedenle buraya taşımaz. Hükümdarın ülkesini dağa taşımış olması, dağın kutsallığına, koruyucu ruhlarına ve bölgenin önemine işaret eder. Aynı zamanda dağın koruyucu özelliği yer ana mitiyle de bağdaşır. Kapsayıcı olması ve Türk milletini sinesinde saklaması dağ ile ana rahmi olgusu arasında bağ kurar. Koruyucu olan her unsur kutsaldır, dağın kutsal bir mekân olarak nitelenmesi de aynı sebebi meydana getirir. Ayrıca, Altun Kan dağının, Türk kavimleri arasında merkez nokta sayılan Ötüken ile bir tutulması eve dönüşü de sembolize eder. Destanda hükümdar Şu ve halkının dağa çekilmesi de eve dönüşün temsildir. "Eve dönüş, her türlü başlangıç ve sonun sessiz temeli olan anne sevgisidir." (Jung, 2009: s. 31). Başlangıcı hatırlatan her olgu kutsal zamana eş değer tutulur. Kutsal zaman, anne karnında geçirilen zamandır. Böylece, Altun Kan hem bir kutsal mekânı, hem de başlangıcı çağrıştırmaları nedeni ile kutsal zamanı bünyesinde tutar.

Dağın adının savaşta geçen bir olaydan kaynaklandığı söylenir. Rivayete göre savaşta Türk asker kılıcı ile düşman askeri karnından ikiye böler. Düşman askerin altın kemeri orada yere düşer ve ertesi gün düşmanın kana bulanmış kemerini görenler "Altun Kan" diye haykırır. Daha sonrasında bu söz orada bulunan dağın adı olur (Turan, 1998: s. 50).

Dağın koruyucu ruhlarına dair inanışlar, birçok kültürde mevcuttur. Türk kültür ve mitolojisinde de benzer bir anlayış bulunur. Dağ ruhu, doğal olarak insanların hayatında önemli bir rol oynar. İnsanlara barınma, korunma ve güvenlik sağlar. Destanda görülen durum da bunu gösterir. Öyle ki, Türk kavimleri arasında dağların ruhani bir varlık veya koruyucu bir güç olarak kabul edilmesi yaygın bir inanıştır. Destanlarda da dağların ruhları, kahramanı ve Türk milletini koruyan gözetleyici unsurlar olarak tasvir edilir. Hükümdarların, dağın ruhuna ve koruyucu gücüne inandıkları, halkını bu güce emanet ettikleri hemen her destanda

karşımıza çıkar. Milletin manevi gücünün maddi güçten daha önemli olduğunu vurgular. Büyük İskender'in Asya'yı fethetmesine rağmen Türk milletini yenememesi, destanlarda vurgulanan manevi güce dayalı bir anlayışı yansıtır. Çünkü maddi gücün üzerinde manevi bir güç vardır ve esas olan odur.

Destanın dışında kalan ve içerisinde dağın geçtiği bir başka rivayet de İslamiyet inancında yer alan "Yecüc-Mecüc"e dayanır. İranlılar, Büyük İskender'e Zülkarneyn adını Kuran'da geçen bir bölüme istinaden takar. Bölümde Zülkarneyn'in dünyanın başına bela olan kavmi bir dağın içinde bulunan mağaraya hapsettiği geçer. Tarih ile ilişkilendirilmeye çalışılan, ancak eldeki verilerin söylentiden ileriye gidememesi çıkarımı boşa çıkarır.

Yecüc ve Mecüc ile Türkler arasında doğrudan bir bağlantı kurabilmek için güvenilir kaynaklarda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Bazı rivayetlerde Yecüc ve Mecüc'ün geniş yüzlü, kırmızı tenli, küçük gözlü ve basık burunlu oldukları şeklinde nitelendirildiği geçer. Ayrıca, kıldan ayakkabı giydikleri ve deri kalkanlar kullandıkları şeklindeki giyim-kuşam tarzının da doğu toplumlarına ait olduğu ifade edilir (Çelebi, 2013: URL-31). Ancak, bu nitelendirmelerin Türklerle bağlantılı olduğunu doğrulayan güvenilir kaynaklar bulunmamaktadır. Bu tür yakıştırmaların, özellikle Yecüc ve Mecüc'ün doğudan çıkacağı iddiasının yer aldığı Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hristiyan) kaynaklarından veya Türklere düşman olan toplulukların propagandasından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir (Çelebi, 2013: URL-31).

Türklerin savaşlardaki üstün başarısı ve savaş araçlarını olağanın dışında kullanmaları, "öteki" kavramının ortaya çıkmasına yol açar. Düşmanlar, anlamlandıramadıkları ve olağanüstü yeteneklerle kendilerine saldıran askerleri canavar olarak algılar. Karşılarındaki askerlerin dünyadan olmadığını düşünürler, çünkü daha önce böyle bir insan şekliyle karşılaşmamışlardır. Türklerin atın üzerinde yatarak savaşmaları, at ile bütünleşmiş bir "sentor (yarı insan yarı at)" kavramını akla getirebilir. Bu tür algılar ve kavramlar, farklı kültürlerin karşılaşması ve savaş durumunda ortaya çıkar. Savaşta kullanılan farklı taktikler, silahlar ve savaş araçları, düşmanlar tarafından anlaşılabilir veya karşı savunmasız kalınabilir. Böylece düşmanlar, karşılaştıkları olağandışı durumları anlamlandırmak için farklı kavramlar ve algılar geliştirir. Kültürler arası etkileşimlerin ve savaşın doğal sonuçları olarak ortaya çıkar. Öteki kavramı, farklılıkların ve bilinmezliğin getirdiği anlamlandırma zorluğunu ve savaşın psikolojik etkilerini yansıtır.

4.2.4.Bozkurt destanında dağ

Bozkurt, Türk kültüründe önemli bir sembol olarak kabul edilir. Bu sembol genellikle kahramanlık, güç, bağımsızlık ve özgürlük gibi değerleri temsil eder. Bozkurt destanı eski Çin kaynaklarında farklı rivayetlere yer verir. Aynı kaynaklarda, destekleyen veya tamamlayan diğer bilgilere de rastlanır. Destanın özü, Gök-Türk soyunun yok olma felaketiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, yeniden dirilip çoğalmasında bir bozkurdun anne kurt olarak görev

aldığıdır (Banarlı, 1998a: s. 24). Destan, Gök-Türk soyunun yeniden doğuşunu ve güçlenmesini anlatırken, bozkurdun sembolik anlamıyla birlikte kullanılır. Türk milletinin kurttan türemesi, kurdun manevi yönünü de destekler. Bozkurdun işlenmesi ve Tanrı olarak görülmesi destanda işlenmesine sebep olur.

Destanda baskına uğrayan Türk boyu yok edilir. Ancak bir çocuk kalır, onun da kolları ve ayakları kesilerek bataklığa atılır. Düşman gittikten sonra bir dişi kurt ortaya çıkar. Çocuğu alır ve dağda bulunan bir mağaraya götürür. Destanda iki farklı önemli kült, destanın ana kısımlarını oluşturur. Bunlardan birincisi olan mağara, anne karnıdır, başlangıcı temsil eder. İlk ata ve ana burada doğar. Burada yaşar, burada çoğalır ve ölür. Mezarları da burada yer alır. Önemli bir unsurdur. Yalnızca anlatı geleneğinde değil, spiritüel inanç sistemi içinde de yer alır. Mağarada gerçekleştirilen inanç ve ritüeller, Türk boylarının kültürel ve dini pratiklerine özgüdür. Doğurganlık, yeniden doğuş, korunma veya geçiş ritüelleri gibi farklı sembolik anlamlarla ilişkilendirilir. Destanda da benzer anlamlarla kullanılmış ve yeniden doğuşun, çoğalmanın, korunmanın merkezi haline gelir.

Ögel'e göre mağaralar kutsal ata ruhlarının barındığı mekândır. Kutsal mağaralara yalnızca samanlar değil, bütün devlet kademeleri ve halk da saygı duyar. Mağaraların girişlerinde yapılan, hükümdarların başkanlık ettiği spiritüel törenlere herkes katılır ve bu törenlerde ata ruhlarına kurbanlar sunulur. "Tobalar da, kayaları ata mâbedi şeklinde oyuyorlar ve mağaraya benzeyen bu yerlerde, göğe, yere ve han soylarının ruhlarına kurbanlar sunuyorlardı." (Ögel, 1993a: s. 21). Tobalarda olduğu gibi Göktürkler de dini merasimlerini mağara girişlerinde gerçekleştirir. Yapılan bütün ritüeller, kurban törenleri ve ayinler mağaraların ata meskeni olmasından kaynaklanır. Türk boylarının hepsinde aynı derecede saygı görür. Diğer önemli kült, kurttur ve türeyiş bu kutsal onguna bağlanarak yaradılışın önemi vurgulanır.

Çocuğun yaşadığını öğrenen düşman hanı, askerlerini çocuğu öldürmesi için gönderir. Ancak, baskın sonrasında kurt kaçarak Altay Dağları'nın ortasına gelir. Çevresinde bulunan her yer dağlık bir bölgedir. Dağ, Turfan (Kao-ch-'ang) bölgesinde yer alır ve içinde derin bir mağara bulunur. Mağaranın içi diplere doğru ova ve çayırılıktan oluşur (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 205). Dağlar, ovanın etrafında bir kale gibi dizilir ve sığınanları korumaya alır. Banarlı'da geçen efsanede; kurt, dağın içinde bulunan başka bir mağaraya sığınır. Mağarada ilerledikçe bir ışıkla karşılaşır. Işığı takip eder ve yeşilliklerle, dağlarla çevrili bir ovaya gelir. Kurt, sığındığı mağaranın güvenli olduğunu anlar ve burada doğum yapar. On çocuk dünyaya getirir (Banarlı, 1998a: s. 24).

Destanda "Kurt, bir Tanrı yardımına uğramış gibi, genci oradan alıp denizin doğusuna götürdü. Altay dağlarının ortasına getirdi. Her tarafı dağlarla çevrili bir mağarada on çocuk doğurdu." (Banarlı, 1998a: s. 24) şeklinde aktarılır.

Destanda dişi kurt, tıpkı ilk anne Ay-Va gibi mağarada doğum yapar. Çocuklarını burada besler, büyütür ve zamanı geldiğinde dışarı çıkarır. Anne figürü ve mağara aynı anlamları taşır. Kurt,

yolculuğu sırasında girdiği mağarayı kutsal bir mekân olarak benimser ve güvende hissettiği anda doğum gerçekleşir. Mağara, anne karnını andırarak güvenli bir sığınak sağlamasıyla birlikte, başlangıca dönüşü simgeler. Böylece mağara hem kutsal mekânı hem de kutsal zamanı yansıtır. Ovada bulunan dağlar koruma sağlayan doğal bir kale olarak yorumlanır. Bu dağlar çok dik ve ulaşılması zor unsurlardır. Dağlar Tanrı makamıdır ve zorda kalana destek sağlar. Gök ile iletişimi ve yer ile bağı kuran mağaralar da yine onun mekânıdır.

Doğan çocukların en büyüğü, “Chien-su” Şin dağlarında oturur ve eski devletin hükümdarı A Pang-pu’nun oymağında yaşar. Bu dağlar çok dik, tepesinde her zaman kar olan ve yaşamın zor olduğu özelliklere sahiptir. Halkın sıkıntıda olmasına çözüm üreten Chien-su ateşi bulur ve halkına hediye eder (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 203). Oymağın çevre alanının dik olması ve yaşamın zor olması dağın eril gücüne işaretler. Anne gibi koruyucu değildir. Halkı cezalandırma ve zor durumda bırakma durumları gözlenir. Ancak destanın başlangıcında görülen mağara ve ona bağlı olarak dağlar, kahramanlara oldukça yardım eder bünyesinde yıllarca barındırır. Dağların fonksiyonu olaylara göre değişir.

Bu bağlamda, farklı bir yorumla kurdun yolculuğu sonrasında aşağı âleme geldiği söylenebilir. Mağara aşağı âleme açılan kapıdır. Mağaradan giren kurt ilerledikçe önünde ışık görür ve takip ettiğinde yeni bir dünyaya gelir. Dağlarla sarılmış, yemyeşil otlar ve çiçeklerle bezenmiş ova karşısına çıkar. Yapılan betimlemeler ve yolculuk sırasında gerçekleşen olaylar yeni bir dünyaya varış çıkarımını destekler niteliktedir. Yeni âlem iki farklı boyutu birbirine bağlar. Mağara da dağ ile birlikte bu âleme ulaşımı sağlayan önemli faktörlerdir. Aynı durum Ergenekon destanında da karşımıza çıkar.

Şekil 5 : Altay Hunları'nın efsaneleşmiş kurt figürleri

Resim 4.3: Çeşitli Kurganlarda bulunmuş Kurt Tasvirleri (Ögel, 1993a: s. 23).

4.2.5.Ergenekon destanında dağ

Ergenekon destanı, Türkler arasında yaratılan ve tam metni bulunamamış olsa da birçok kaynakta -Reşîdüddîn'in Câmîü't- Tevârih eserinde- kısa parçalar halinde işlenen bir destandır. Ergenekon destanı, yeni bir medeniyetin doğuşunun izlerini taşır. Destanda dağ ve ona bağlı olarak mağara işlenir. Eski Türk dininde kutsal dağlar ve mağaralar büyük bir öneme sahiptir. Mitolojik düşüncelere göre, kutsal mağara ve dağlarla çevrili bölgeler, ilkel doğumun gerçekleştiği bir ana rahmi niteliğindedir. Mitik sembolizm kullanılır. Destan, Türklerin kökenlerine, kararlılıklarına ve yeniden doğuşlarına vurgu yapar. Tam metni olmasa da Ergenekon destanı, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisi ve tarihi açısından büyük bir değer taşır. Destan, Türklerin tarih boyunca karşılaştıkları zorlukları aşma gücünü, birlik ve dayanışma ruhunu simgeler (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 43).

Destan bir savaşla başlar. Göktürk devleti ile düşmanları arasında geçen savaşta Göktürk hanlığı yok edilir ve geriye yalnızca iki kişi kalır. Bunlar; hanın oğlu "Kayan" ve yeğeni "Tukuz" dur. Eşleri ile birlikte yaşadıkları coğrafyadan kaçarlar, dağlar aşar ormanlar geçerler. Burada dağ erginleşmenin ve yeni bir boyuta geçişin sembolü olarak kullanılır. Çok yol alır, çok tepe aşar, engebeli dağ bellerinden geçerler ve en sonunda ovalık bir alana varırlar (Banarlı, 1998a: s. 26). Burası etrafı dağlarla çevrili bir vadidir.

Ergene "sarp" anlamına gelirken, Kon "dağ beli, geçit" anlamına gelir. Çevrede yer alan korunaklı yerlerden biridir ve en ünlü dağın en düz yeridir. Kurtulanlar burada 400 yıla yakın yaşar, genişler ve çoğalırlar. Yaşadıkları yer artık dar gelmeye başlar ve kendilerine yeni bir bölge bulmak isterler. Ancak buradan çıkmak kolay değildir. Gelirken izledikleri yolu unuttuklarından çıkış yolu bulamazlar ve önlerinde büyük Demir Dağ vardır. Herkesin ümitsiz olduğu bir an da ülkenin demircisi⁷ demirden dağı eritme fikri sunar ve hangi yolları izlemeleri gerektiğini aktarır. Toplanan odunlar tüm dağı çevreler ve ulu bir ateş yakılır. Büyük alevler arasında demirden dağ erir ve halk kurtulmuş olur (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 208-209).⁸

---

⁷ Destanda demirci motifi bilge bir kişi olarak tasvir edilir. Hanın ve halkın zor durumda olduğu, umutsuzluğa düştüğü bir anda ortaya çıkarak fikirler sunar. Bu fikirler genellikle kurtuluş ve özgürlük yolunda önemli bir rol oynar. Demirci, genellikle teknik bilgisi ve yetenekleriyle, özellikle Demir Dağ'ı eriterek veya başka bir şekilde kullanarak hapsedikleri topraklardan kurtulmalarına yardımcı olur. Demirci motifi, gücü, bilgeliği ve dönüştürme yeteneğini sembolize eder. Sadece fiziksel demirin işlenmesini değil, aynı zamanda zorlukların üstesinden gelmeyi, yeniden doğuşu ve özgürlüğü temsil eder. Demir bir motiftir ve geçilmesi gereken zorlu bir yoldur. Bilge demirci, İrkıl Ata, Uluğ Bey ve Korkut Ata ile aynı formdadır. Geleneksel olarak, demircilik ve demir işleme Türk kültüründe önemli bir rol oynar. Geçmişte olduğu gibi bugün bile, Nevruz kutlamalarında "o ana"(başlangıca) atıfta bulunmak için örs üzerinde demir dövülmesi gibi ritüeller gerçekleştirilir (Banarlı, 1998a: s. 27).

⁸ "Hepsi bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Körükleri yapmak için de, yetmiş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar. Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeye başlayınca, Demir Dağ hemen eriyip yok oldu." (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 209).

Destanda geçen mağaranın, aşağı âleme açıldığı ve çıkış için eritilen "Demir dağ"ın da aşağı âlemi kapatan kapı olduğu çıkarımı yapılabilir.

Destanlarda, mağaralar ve dağlar genellikle mitolojik-sembolik anlamlara sahip kutsal mekânlar olarak tasvir edilir. Mağaralar, doğuş ve yeniden doğuş temalarını temsil edebilirken, "Demir Dağ" gibi sembolik engellerin aşılmasıyla özgürlüğün elde edildiği bir geçiş noktası olur. Türk milletinin yenilenmek için başlangıca sığınması (mağara) daha sonrasında zorlu bir yolu beraberinde getirir. Halkın erginleşme için önemli bir geçiş olan dağı da eritmesi gerekir. Dağı eriterek çıkan halk, gücünü toplar ve artık tarih sahnesinde yeniden yer alır. Destanın sembolizmini ve mitolojik anlatılarını anlamak için bu tür aktarımlar yapılır.

Kahramanın ya da milletin dağları aşarak zirveye ulaşması veya dağların eteklerindeki tehlikelerle mücadele etmesi, destanlarda sıklıkla görülen temadır. Dağlar, kahramanın (milletin) cesaretini, gücünü ve kararlılığını test eder. Zorluklar, kahramanın içsel ve dışsal sınavlarını sonuca bağlar. Onun yeteneklerini, karakterini ve dayanıklılığını ortaya çıkarır.

Dağlar ve mağaralar, aynı zamanda kahramanın manevi bir yolculuğunu temsil eder. Dağlar, yükseklikleri ve uzaklıklarıyla gökyüzüne yakın bir konumda bulunur ve kahramanın ruhsal yükselişini sembolize eder. Kahraman, dağları aşarak kendini aşar, içsel bir dönüşüm geçirir, daha büyük bilgelik, olgunluk ve aydınlanma kazanır. Dağların zorluklarına karşı mücadele etmek, kahramanın gücünü ve cesaretini gösterirken aynı zamanda ruhsal bir gelişim sürecini temsil eder. Mağaralar, erginleşmenin ve doğumdan önce anne karnında oluşan fetüs durumundan son haline kadar kahraman ile birlikte dir. Kişiyi yeniden dünyaya getirir, korur ve büyütür. Böylece kutsal zamana dönülür ve bu durum kutsal mekânda gerçekleşir. Dağ ve içinde bulunan mağaralar bu nedenle iki başlığın da altına girer.

4.2.6. Türeyiş destanında dağ

Destan, Cüveynî'nin Tarih-i Cihângûşa adlı eserinde yer alır. Ayrıca, Temir Buka adına dikilen Uygur abidesinde destanla ilgili bilgiler vardır. Uygurların ilk atalarını anlatır. Mitolojik zaman anlatıları içerisinde bulunur. Ağaç ve dağ formlarının etkisi altında kalan Uygurlar, her iki unsuru da destanın içinde işleyerek soylarını bu kutsallara bağlar (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 49). Göktürk devletinden sonra kurulan Uygurların türeyişini ve daha sonrasını konu alır. Destan iki farklı anlatı olarak tek başlık altında incelenir. Bunlardan ilki, ışık sayesinde dağın ya da ağacın gebe kalarak beş erkek kardeşi doğurması, diğeri padişahın kızının erkek bir kurtla evlenmesidir. Her iki destan geleneğin devamını, inanç yansımalarını, kültürlerin sosyal hayattaki yerini ve kutsalları içinde barındırır. Oldukça önemli destanlardır.

Uygurların ikinci ve kısa şekline ulaşılan varyantında dikkat çeken unsurlar kurt ve dağdır. Destanda, hükümdarın iki kızı vardır ve ona göre Tengri, bu kızları Tanrılar ile evlenmesi için dünyaya getirir. Hükümdar kuzeyde bulunan yüksek bir dağa kale inşa ettirir. Kızlarını burada

saklar, her gün Tanrıya gelip kızları ile evlenmesi için dua eder. Duanın yapıldığı yer yüksek dağda bulunan kaledir. Türk kültüründe dualar Tanrıya en yakın yerde edilir. Tanrıdan gelecek yardımın hızlı olacağı inancı hâkimdir. Dağlar Tanrı mekânıdır ve orada yaşadıklarına inanılır. Destanın devamında Tanrı, kurt şeklinde hükümdara gelir. Kızlardan birini ister ve hükümdar kızını kurda verir. Uygurların soyunun buradan geldiği inancı da halk arasında yerini alır (Köprülü, 2004: s. 87).

Diğer destanda, Holin Dağı'ndan çıkan Toğla ve Selenge adında iki ırmak vardır. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç bulunur. Ağaçlar yaz kış meyve verir ve yaprakları asla dökülmez. Verdikleri meyvelerin tadı hiç değişmez, hep aynı lezzette olur. Bu ağaçlar ve ırmaklar bir vadide yer alır. İki yanları dağ ile kaplıdır. Bir gün bu iki dağın üzerine gökten ışık iner. Destanda "Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar." (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 211) şeklinde geçer. Köprülü'nün aktardığı destanda ışık ağaca iner (Köprülü, 2004: s. 84). Işık dağları tıpkı bir gebe karnı gibi büyütür. Olay haftalarca devam eder. Gökyüzünden şimşekler dağları durmadan şişirir. Her gece ışığı takip eden halk, bir gece ışığın parlamasının altında beş çadır görür. Her çadırda birer erkek çocuğu vardır. İşte bu çocuklar soyun başlangıcıdır (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 211).

Gök, şimşek, ışık, ırmak, ağaç ve dağ kutsalın tezahürleridir. Her bir kült, ortak amaca hizmet eder. Gökseldir ve Tanrısalıdır. Bir araya gelmeleri Tanrının inayetini gösterir, bu birleşmeden atılan tohumlar bir milletin kökünü oluşturur. Çocuklar gök ile birleşen (çiftleşme olarak alınabilir) ağaç ve dağdan oluşur. Hikâyede işlenen "dağların şişmesi ya da büyümesi" örnektir. Her bir unsurun ana elementi topraktır. Gök ile yerin birleşmesinden doğan çocukları meydana getirir. Sembolizm ve betimleme oldukça kuvvetlidir. Çocukların gök, ağaç ve dağ ile birleşmesinden oluşması, sembolik bir anlam taşır. Gök, ağaç ve dağın birleşmesi, doğal dünya ile göksel/spiritüel dünya arasındaki bağlantıyı temsil eder. Meydana gelen çocuklar, iki dünya arasında bir köprü görevi görür. Toprak, bu unsurların ana elementidir ve gök ile yerin birleşmesinden doğan çocukları yaratır. Doğal unsurlar, metaforik ve sembolik anlamlarla yüklüdür. İnsanların kökenleri, doğa ve göksel kutsallarla ilişkilendirilir. Böylece, çocuklar Tanrı tarafından gönderilmiş olur.

Dağın ve ağacın rolü oldukça fazladır. Her iki unsur da gök ile yer arasında bir köprü görevi görür. Ağaç "hayat ağacı"dır ve dağ da "axis mundi" olması sebebiyle Tanrının yere elçi göndermesinde aracılık eder. Emirlerini ya da mesajlarını iletmek için kullanılan elçidir.

Çocuklar büyüdükten sonra obada yaşayan insanlar, bunların Tanrı tarafından gönderildiklerini bildiklerinden içlerinden birini kendilerine han seçmek isterler. Beş çocuk arasından seçilen Bökü Tegin olur. O; birçok dil bilen, sabırlı, iradeli, ileri görüşlü, kuvvetli ve mert biridir. Halkı onun sayesinde çok yükselir. Aradan zaman geçer, han üç gece üst üste rüyasında bir kız görür. Rüyasını vezire anlatır ve vezir kızı alıp "Ak Tag"a gitmesi gerektiğini söyler. "Bu buluşma ve konuşma, yedi sene, altı ay, yirmi gün her gece devam etti." (Sakaoğlu

ve Duymaz, 2016: s. 211) ve ayrılacakları gün kız ona bütün dünyanın hâkiminin olacağını söyledi. Sonra han çok yerlere gider, savaşlar yapar ve ganimetler toplar.

"Ak" kelimesi, Türkçede beyaz veya parlak anlamına gelir. Destanlarda dağların kutsallık, bilgelik veya güç sembolü olarak kullanılmasına atıfta bulunur. Akdağ, destanlarda Tanrıların veya büyük kahramanların oturduğu, kararlar aldığı ve insanlara yönlendirmelerde bulunduğu bir mekân olarak anlatılır. Kahramanlar için bir hedef noktası olabilir ve onlara zorlu bir sınav sunar. Akdağ'ın engebeli ve zorlu geçitleri, kahramanın olgunlaşma aşamalarını simgeler. Kahramanlar, zorlukları geçerek Akdağ'a ulaşmak için mücadele ederler ve yolculuk sırasında kendilerini aşma, cesaret ve fedakârlık gibi erdemleri gösterirler. Deneyimler, kahramanın olgunlaşmasına ve gelişmesine yardımcı olur (Ögel, 1995: s. 432). Destanda kutsal ile birleşme söz konusudur. Rüyasına giren ve dağda her gece buluşarak hana yardım eden kahramanın koruyucu ruhu, iyesidir. Tanrı tarafından gönderilir ve kahramana yol gösterir. Oğuz Kağan destanında kahramana yol gösteren ve Ergenekon destanında milletin önünde yürüyen kurt ile aynı fonksiyondadır.

Han, yine bir gece uykudayken rüyasına aksakallı ihtiyar bir adam gelir. Bu yaşlı adam hana fındık büyüklüğünde bir taş uzatır ve "...eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi senin olacaktır" (Köprülü, 2004: s. 86) der. Taş, Yeşim (Yada) taşıdır. Roux'a göre taş "yağmur taşı"dır. "Yat" törenlerinde şamanlar tarafından taş kullanılarak büyü yapılır. Büyü; yağmur yağdırmayı, kar yağdırmayı ve rüzgâr estirmeyi sağlar. Eski Türk kültüründe yağmur duasından önce suya taş atılır, taşın suyu çekeceğine ve yerdeki diğer taşların da suyu çekerek yağmuru yağdıracağına inanılır. Bütün taşların "tin"i tek bir ruhta toplanır inancına dayanır (Roux, 2002: s. 99). Böylece, taşlar da birleşme yoluyla dağları oluşturur. Dağlar bütün unsurların ve ruhların tek parça halidir. Bu nedenle İnan, kütler arasında en önemli mümessilleri dağlar olarak görür. Destanda Yada taşı olarak geçen kutsal, anlatının devamı olan Göç destanında "Kuttag" olarak geçer.

4.2.7.Göç destanında dağ

İçerisinde birçok unsur barındıran destan, kutsallara sahip çıkmamanın karşısında cezalandırılan Türk milletini konu alır. Türeyiş destanında geçen, aksakallının verdiği taş Türk boyuna talih, şans ve baht getirir. Göç destanında bu taş kutlu bir dağ olarak anlatılır. "Kutlu Dağ, Kuttag" adları ile bilinir. Bu dağ sayesinde bereket gelir, yağmur yağar ve bolluk yaşanır. Uygurların töreyi ihlal ederek kutsal dağı Çinlilere vermesi Tanrının gazabını da beraberinde getirir. Nitekim dağın verilmesi bir süre sonra kıtlık yaratır ve her kafadan gelen göç sesleri Türkleri ata yurdundan eder. Eski Türk töresine hükümdar dâhil herkes uymak zorundadır. Hükümdar dahi uymazsa cezalandırılır. "Kutsalın ihlali Tanrı tarafından doğru yola gelinceye kadar tecziye edilir." (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 27) töreye uymamanın sonuçlarını haber eder. Dağ, vatandır. Vatanını düşmanın eline veren ceza alır.

Destana göre; Uygurların eski yurdunun içerisinde Karakum (Karakurum) adında yüce bir dağ vardır. Uygurlar bu dağda bulunan ağaçtan ilk atalarının doğduğuna inanır. Destanın başında halkın dağa olan saygısı ve onu çok sevmelerine rağmen ondan korktukları anlatılır. Çünkü atalarına layık olmadıkları takdirde dağın ruhu milleti cezalandıracaktır. Töreye karşı gelinmedikçe Tanrı onları besler ve korur. Beslenme kaynağı bu dağa bağlanan Orhun ve Selenge ırmaklarının devamlı olarak akmasıdır (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 56). Akan ırmaklar hayvancılık yapan halk için önemlidir. Suyun akması sayesinde toprak kuru değil yeşildir, hayvanlar oradan su içer, hayvanların etinden, sütünden yararlanılır ve önemli geçim kaynağı bu sayede sürdürülebilir. Böylece, Tanrının bereketi ırmaklardan gelir.

Ağaçtan doğan hükümdar Buğu Kağan, dağ sayesinde halkını yüceltir. Çin'e karşı akınlar yapar ve hepsinden galip çıkar. O öldükten sonra tahta, sülalesinden Yü-lun Tigin oturur. O, atası gibi Çin üzerine seferler yapar, çok kan akıtır çok kan kaybeder. Hükümdar başka bir yol olarak Çin sarayından bir kızla evlenerek akrabalık kurmak ister. Çinli prensese Karakurum'da bulunan bir dağa heybetli saray yaptırır ve o dağa Pieh-li Po-li Ta (Hatunun oturduğu dağ), T'ien-Koli Ta-ha (gök ruhlarının dağı) dağı adları verilir. Prensesin yaşadığı dağın güneyinde Kuttag (Kutlu Dağ, Kutluk Dağ) bulunur. Bu dağ, iyi talih, bereket ve saadet getiren dağ anlamına gelir (Sakaoğlu ve Duymaz, 2016: s. 216-217).

Hükümdar prenses ile evlendikten sonra Çinliler kaleyi içten fethetmenin planlarını yapmaya başlar. Bunun için kaleye elçiler gönderir. Elçiler sadece hükümdarı değil halkı da gözetler ve bolluğun nedenini öğrenmeye çalışır. Yaptıkları gözlemlerde Kuttag adında bir dağın olduğunu, onun sayesinde bereket geldiğini ve dağın ruhları sayesinde her savaştan galip çıktıklarını öğrenirler. Prensesten de aynı bilgileri alır ve ülkelerine dönerler. Çin hükümdarı durumu öğrenir ve Yü-lun Tigin'in yanına gelerek; "...siz bizim bir prensesimizle evlendiniz. Biz de, sizden bazı yardımlar için ricada bulunacağız. Kutlug Tag'ın taşları sizin ülkenizde kullanılmıyor. Sizin yerinize bunları biz değerlendirelim" (Gömeç, 2016: s. 50) der. Yü-lun Tigin bu teklifi kabul eder ve Çinliler dağı eriterek götürmeye başlar. Tanrının yardımı kesilir; ırmaklar akmaz, ağaçlar meyve vermez, çiçekler açmaz ve otlaklar toprağa döner. Bir süre sonra etraflarında bulunan her şey "Göç! Göç!" diye bağırmaya başlar. Yü-lun Tigin on beş gün içinde ölür, insanların başına birçok felaket gelir. Hükümdar olan herkes ertesi gün ölür. Duruma daha fazla dayanamayan Türk milleti çevreden gelen sesleri dinleyerek göç eder.

"Kuttag", Türk kültüründe derin köklere sahip bir anlam taşır. Kutlu Dağ, Türk mitolojisinde kutsallığın, gücün ve bereketin sembolü olarak kabul edilir. Türk destanlarına göre, atalar olarak görülen Oğuz Han ve diğer kahramanlar, Kutlu Dağ'dan çıkar ve orada büyür. Kutlu Dağ, Türk halkının kökeni ve anavatanı olarak görülür. Mitolojiye göre, Kutlu Dağ'ın eteklerindeki topraklar bereketi ve zenginliği temsil eder. Türk toplumuna bolluk ve refahı getiren bu dağ, göçebe yaşam dönemlerinde de önemini korur. Türk toplulukları, Kutlu Dağ'ın çevresinde bir araya gelir ve oradan göçlerini gerçekleştirir. Dağ, yol gösterici ve birleştirici bir role sahiptir (Tanyu, 1973: s. 39-40).

Göç destanında anlatılmak istenen, törelere ve geleneklere karşı gelmenin, atalardan miras kalan değerlere sahip çıkmamanın sonuçlarıdır. Dağlar, ata ruhlarının barındığı, kutsal kabul edilen Tanrı mekânlarıdır. Dağlara karşı saygılı ve hürmetkâr davranılmalıdır. Ancak destanda anlatıldığı üzere, hükümdarın dağın düşman eline verilerek parçalanmasına izin vermesi, büyük bir saygısızlık ve törelere karşı gelme eylemidir. Dağın ruhu saygısızlığın acısını, felaketler göndererek yaşayanlardan alır.

Ataların mirasına, geleneklere ve törelere sahip çıkmak, toplumların kültürel ve manevi bütünlüğünü korumak açısından büyük önem taşır. Dağlar, birçok kültürde kutsal kabul edilir ve ata ruhlarının yaşadığı mekânlar olarak görülür. Dağlara karşı saygısızlık göstermek veya onları korumamak, ataların ruhlarını da incitecektir. Destanda, hükümdarın dağı düşmanlara teslim etmesi, saygısızlığın örneğidir. Dağın ruhu saygısızlığın bedelini, felaketler göndererek ödetir. Olay, geleneklere ve törelere bağlı kalmanın, ataların mirasına sahip çıkmanın önemini vurgular.

Destanın başlangıcında Kutlu Dağ, insanlara karşı annelik duyguları sergiler ve merhametli bir tutum izler. Halkına yardım eder, onları gözetir ve korur. Ancak destanın ilerleyen bölümlerinde, Kutlu Dağ'ın parçalanması ve düşman eline verilmesi, dağ ruhunu ve Tanrı'yı öfkelenendirir. Böylece, Kutlu Dağ, formunu değiştirir ve insanlara karşı eril bir itici güç sergiler. Cezalandırıcı bir rol üstlenerek, halkını topraklarından kovar ve onları zor durumda bırakır. Bu dönüşüm, Kutlu Dağ'ın hem annelik hem de babalık vasıflarını bünyesinde barındırdığını gösterir. Başlangıçta merhametli ve koruyucu bir anne figürü olarak tasvir edilirken, sonrasında otoriter ve cezalandırıcı bir baba figürüne dönüşür. Bu çift cinsiyetli özellik, Kutlu Dağ'ın sadece koruyucu değil, aynı zamanda öfkeli bir yönünün de olduğunu vurgular. İnsanların Kutlu Dağ'a olan saygısızlığı ve kutsiyetine leke sürmeleri, dağ ruhunun gazabını üzerlerine çeker. Dönüşümüne neden olur. Kutlu Dağ, formunu değiştirerek insanlara bir ders verme gereği duyar. Dağın insanları cezalandırması öylesine bir durum değildir. Dağ ruhunun insanları topraklarından kovması, sadece bir ceza değil, aynı zamanda Tanrı'nın gazabının ve törelere karşı işlenen ihanetlerin bir sonucudur. Anlatılan destan, Türk kültüründe dağların ve geleneklerin kutsal kabul edildiğini ve bu kutsallığa saygı duyulmazsa sonuçlarının ağır olabileceğini gösterir.

4.2.8.Ural Batır destanında dağ

Ural Batır, Başkurtlar arasında yaşar ve halen daha kahramanlığı anlatılan kahramandır. Kahramanın öldükten sonra dağa dönüşmesi doğa ile bağdaşarak ölümsüz sayılmasının önünü açar. Başkurt destanlarında yer alan anlatı, hem çeşitli canlıların yaratılışına ışık tutar hem de Başkurt halkının yaşadığı Ural Dağları, göller, nehirler ve gökyüzünün oluşumunu açıklar. Eski Türk milletlerinde doğanın kutsallığı ön planda tutulur, doğa varlıkları ve olayları; kahramanlar, devler, canavarlar gibi simgesel biçimlerde somutlaştırılır. Bu yaklaşım, her bireyin kendisinden bir parça bulabileceği destanları oluşturur (Dirim, 2005: s. 1) . Doğa unsurlarının canlı varlıklar olarak tasvir edilmesi, insanların onunla olan bağıni pekiştirir ve

ona karşı derin bir saygı duyulmasını sağlar. Dağlar, nehirler, göller sadece coğrafi oluşumlar olmanın ötesinde, kutsal kabul edilen ve insanların yaşamlarında önemli bir yer tutan varlıklar haline gelir.

Destan, Başkurt halkının yaşam tarzı, kültürü, inanışları ve değerleri nesilden nesile aktarılır. İnsanlar, kendilerini doğayla bir bütün olarak görür ve doğa olaylarını anlamlandırmak için kahramanlık destanları oluşturur. Doğa ile insan arasındaki bağ güçlenir, doğaya saygı ve sevgi duyguları pekişir.

Ural Batır destanında dağlar olay örgüsü içerisinde kullanılır. Kimi yerde ölçü birimi olarak geçerken, kimi yerde de yardımın geldiği kutsal tezahür olarak karşımıza çıkar. Bu durum kahramanın karşısına çıkan dağların olaya göre fonksiyon değiştirdiğini gösterir. Örneğin, Ural yola koyulduğunda karşısına çıkan ihtiyarın sakallarını, dağ zirvesinden hiç gitmeyen beyaz karlara (buz parçalarına) benzetir. Kahramanın bilinçaltında her zaman dağın yerinin olduğunu ve gelişen olaylar ışığında ortaya çıkarak destanda “dağ zirvesindeki karlar kadar aksakalı göğsüne dek iniyordu” (Dirim, 2005: s. 28). Ayrıca ağabeyi Şülgen ile yola çıktıklarında evden uzaklaşmanın ve erginleşmenin bir göstergesi olarak dağ, orman ve su aşarlar. Olay, karakterlerin kahramanlık yoluna çıkmalarına ve ilk engelleri aşmalarına işaretler. Destanda;

“Ural ile Şülgen birlikte

Gece gündüz, ay-yıl sayıp

Dağ aşıp, su geçip,

Kara ormanlar geçip.

Hemen ileri gitmişler:” (Atnur, 1996: s. 110) şeklinde geçer.

Yolda karşılaştıkları yaşlı-bilge kişi katil padişahın ülkesini anlatırken ölülerin dağ gibi olduğunu söyler. “Dağ-dağ insan kemiğinin kana battığı yer var.” (Atnur, 1996: s. 112). Ölümsüzlüğü arayan kahramanlar bu sözleri duyduğunda katil padişahı bulmak ister. Sonrasında aralarında kura çekerek herkes kendi yoluna koyulur. Destanın başka bir bölümünde, katil padişahı kaçarak dağ başına sığınan yaşlı kadın da kahramanın dağa ulaştığında karşısına çıkar. Bu kadın o kadar zulüm görür ki artık etleri birbirinden ayrılır hale gelir. Katil padişahın gazabından kurtulmak için kutsal dağa sığınır. Ural’ın dağa ulaştığında karşısına çıkan kadın, dağ ruhunun merhametini ve yardımını destanda gösterir. Dağlar sığınaktır, eski Türk kültüründe ve diğer kültürlerde (semavi dinlerde dâhil olmak üzere) başı darda olanların saklandığı mekândır. Kadın da dağa sığınarak canını kurtarır. Yaşlı kadın, Ural’a verdiği öğütünde “...sen iyi bir insana benziyorsun yiğidim. Dağdan ileri gitme, orası ölümün kol gezdiği yerdir.” (Dirim, 2005: s. 36) der. Yapılacak çıkarım ölümün dağa ulaşamadığıdır. Ölümden kaçan dağa sığınır.

Destanın ortalarında Ural ve ölümden kurtardığı Zerkum, Kahkaha padişahın sarayına gelir. Çok yol giderler, sonunda tepesi göğe ulaşan ve yüce bir dağa benzeyen demirden sarayı

görürler. Destanda “Sonunda göğe ulaşan büyük bir dağa benzeyen bir karartı belirdi gözlerinin önünde. Güneş ışıkları vurdukça ayna gibi parlıyor, ateş gibi yanıyor, etrafına kıvılcımlar saçıyordu.” (Dirim, 2005: s. 58-59) şeklinde anlatılır. Sümerlerden itibaren süregelen bütün medeniyetler yaptıkları sarayları dağ gibi göğe uzanır biçimde inşa eder. Bunun amacı göğe yakın olmak, kutsala dâhil olmak ve Tanrıdan olmaktır. Hükümdar Tanrı tarafından görevlendirilir, çeşitli kültürlerde Tanrının oğlu ya da elçisi olarak geçer. Tanrının kutsal mekânı olan dağlardan hareketle de saraylarını inşa ederler. İnşa edilen sarayların şekilleri dağdan hareketle üçgen yapılı ve genellikle göğün katları dikkate alınarak yedi katlı tasarlanır.

Ural’ın düşman padişahlar ve devler ile olan savaşları genellikle dağda gerçekleşir. Ayrıca, kahramanın savaştığı düşmanlar genellikle dağa benzetilir. Katil Padişah ile gerçekleşen atışmasından sonra padişah Ural’ın karşısına dağ gibi bir öküz çıkarır. Öküzün dağa benzetilerek sembolize edilmesi, aşılması gereken durumun dik dağlar kadar güç olmasından kaynaklıdır. Dağ, kahramanın içsel ve dışsal aşamalarını geçmesinde engel olarak karşısına çıkar. Padişahın karşısına çıkardığı “dağ gibi” öküz de örnektir. Destanda olay öküzün ağzından anlatılır;

“Yeri tırmalayıp, böğürüp,

Salyasını akıtıp,

Dağ gibi öküz gelmiş.

Ural’ın önüne gelip

Yiğit seni yere atmayacağım

Çürüyüp toz oluncaya kadar

Rüzgârda uçup dağılıncaya kadar

Seni boynuzumda saklayacağım.” (Atnur, 1996: s. 127).

Öküzün heybeti ve kahramanın karşılaştığı durum dağa benzetilerek olayın zor olduğu aktarılmaya çalışılır. Bir başka bölümde, Devler Padişahı ve asker devleri ile olan savaş sırasında Ural’ın altı ay boyunca onları doğradığı her birini öldürdükten sonra devlerden bir dağ oluştuğu anlatılır. Asker devleri öldüren Ural’ın karşısına son olarak dev padişahı Ezreke çıkar. Gördükleri karşısında çok sinirlenir. Ural’ın ülkesini mahvetmesini kendine yediremez ve kahramanın üzerine saldırır. Polat kılıcını çeken Ural ile Ezreke’nin kılıçları birbirine vurduğunda yerden şimşekler yükselir. Dağları eritecek güce sahip ateşini püskürten Ezreke’nin gücü kesildiğinde Ural, tek kılıçta onu öldürür. Devler padişahı Ezreke öldükten sonra dağa dönüşür. Bu dağa Yaman Dağ (Güney Başkurdistan’da 1638 metre yüksekliğinde dağ) adı verilir (Dirim, 2005: s. 136). Destanda birçok dağ geçer, ancak adı verilen sadece iki tane dağ vardır. Bunlar Yaman Dağ ve Ural Dağıdır.

Ural dağı, kahraman Ural Batır'ın öldükten dağ şekline bürünmesiyle oluşur. Ural, Şülgen'i göle çevirir. Şülgen de yeryüzündeki bütün kötücül varlıkları içine çeker. Bunlar ile gücünü toplayacaktır ve Ural'dan intikamını alacaktır. Şülgen'in planını anlayan Ural, bütün gölü içer. Gölün içindeki bütün kötü varlıklar Ural'ı içerden yaralar. Yere yığılır ve oğullarına öğüt verdikten sonra ölür. Olayı duyan eşi Huma, kuş donuna girerek yanına gelir ve ettiği dua ile Ural'ın cenazesini dağa çevirir (Dirim, 2005: s. 162-163).

Ural Batır destanında geçen kahramanın dağa dönüşmesi unsuru kutsal olan bölgeye olan bir atıftır. Kahramanın kutsal mekâna dönüşmesi veya onunla bütünleşmesi, maneviyatın bir sonucudur. Ural'ın dağa dönüşmesinin sebebi, dağların kutsal mekân ve vatan sayılmasıdır. Türk milletleri dağları vatan olarak görür, çadırlarını onun yanına kurar ve orada yaşar. Dağın ruhu ve vatan bayrağı altında barınır. Kutsal mekânın yanında kutsal zamanın da tezahürü haline gelir. Destanda "Büyük dağının koynunda/Ülke için değerli olur gibi /İnsana tatlı olur gibi/Can gibi sanıp yürürler/Ebedi olursun." (Atnur, 1996: s. 237). Kahramanın "ebedi" olması, onu zamanın dışına çıkarır ve sonsuzluğa taşır. Destanın çizgisel akışı devam etse de, Ural'ın ölümünden sonra zaman döngüsel bir hâl alır. Dağa gerçekleştirilen anma törenleri ve spiritüel gelenekler, insanları kahramanın yaşadığı "kutsal an"a dâhil eder. Bu bağlamda, dağ sadece fiziksel bir varlık olmaktan öte, milletin ve vatanın sembolü haline gelir. Dağın ruhu, milletin ruhunu temsil etmekte ve onu korumaktadır. İnsanlar, dağın üzerinde kendilerini güvende hisseder ve onu vatanlarının bir parçası olarak görürler. Böylece, destanın başlangıcında ölümü aramak için yola koyulan kahraman, onu bulduğunda ölümsüz hale gelir.

Resim 4.4: Ural Dağı (URL-32)

4.2.9.Alpamiş Batır destanında dağ

Alpamiş Destanı, Türk dünyasında geniş bir alana ve çok sayıda varyanta sahiptir. Destanın ilk kayıtlarının 15. yüzyılın ortalarına kadar uzandığı ve Dede Korkut Hikâyesi'nde ki Bamsı Beyrek Boyu ile bazı Batı destanlarıyla ortak motifler paylaştığı göz önüne alındığında, Alpamiş Destanı'nın köklerinin çok daha eski dönemlere dayandığı anlaşılır. Manas Destanı'ndaki belirgin Alpamiş etkisi, bu destanın Türkistan coğrafyasındaki derin varlığına işaret eder. Alpamiş Destanı, Türk boyları arasında dönemden döneme ve bölgeden bölgeye değişen "öteki", "düşman" ve "zalim hükümdar" algılarının anlaşılmasında uygundur (Çöloğlu, 2023: s. 1149). Kahramanın adı "al" kökünden türer, alp sözünden gelir. Yiğitlik, kahramanlık anlamlarını taşır. Moğolcada "görev" anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında kendisine ilahi bir görev verilmiş kişi olarak ele alınır (Karakurt, 2011: s. 81).

Kahraman alp, annesinin karnında on iki ay kalır. Yedi günde yedi yaşına girer. Bilinmeyen diyarlara yolculuk eder. Masal canavarlarından sayılan ejderha ile savaşı. Atının adı Bayşubar'dır. Göge yolculuk yapar, aya gider gelir ve ateşte yanmaz. Yolculuğu sonunda evine döner, nişanlısının başkası ile evlendiğini görünce çoban kılığına (Bamsı Beyrek gibi) girer (Karakurt, 2011: s. 81). Destanın olay örgüsü içinde birçok motif yer alır. Kuyu, ağaç, dağ, ırmak vd. gibi...

Destan evlatsızlık motifi ile başlar. Baybörü erkek evladının olmadığından yakınlıkta dağa çıkıp Tanrıya, dağ ruhuna maniler dizer ve dua eder. Duaları kabul olur ve bir erkek çocuğu olur (Üçüncü, 2006: s. 73). Metin Ekici'nin çevirisini üstlendiği Karl Reichl'in eserinde Baybörü, dağ başında bulunan "Pir-i Şah-i Merdan" ın türbesinde dua eder. Edilen dua sonrasında ikiz çocukları olur. Bunlardan biri erkek diğeri kızdır. Baysarı'nın kızı ile doğduğunda sözü kesilir (Reichl, 2021: s. 175).

Destanda dağlar, çok fazla yer almasa da olay örgüsü içinde kilit noktalarda görev alır. Bunlardan ilki duada Baybörü'nün çıktığı dağdır. İkincisi, Alpamiş'ın kayınpederi Baysarı'yı kurtarmak için düşman ile savaştığı Murad Tepe'dir. Birçok destanda olduğu gibi bu destanda da düşman ile gerçekleştirilen savaş bir dağın (tepenin) üzerinde gerçekleşir. Her ne kadar İslamiyet etkisi destanın içine yerleştirilse de, eski Türk kültürüne ait unsurlar destanda dikkatleri çeker. Türk milletlerinde, savaşlarda dağın ruhunun ettiği yardım kahramanlar için itici güce sahiptir. Bu destanda da bu durum gözlenir ve dağ ruhu sayesinde kahramanlar düşmanı ezici bir şekilde yere serer (Reichl, 2021: s. 177).

Destanın devamında kahramanlar düşman hükümdar tarafından sarhoş edilir ve buldukları saray ateşe verilir. Bu sırada Alpamiş da esir düşer. Kahramanı zindana atarlar ve zindan kuyu gibi çıkılması çok zor yapıya sahiptir. Kuyuya düşen kazdan, keçiden beslenir. Yedi yıl boyunca esir kalır. Çoban Tavke tarafından kuyudan çıkarılan kahraman, Altay Dağlarını aşarak yurduna gelir (Çöloğlu, 2023: s. 1151). Yurduna vardığında babası Baybörü ile Karakan

Dağı'nda karşılaşır ve hasret giderir. Bu sırada babası yılki otlatır ve kahramanı gördüğünde tanımaz (Üçüncü, 2006: s. 110). Destanda şu şekilde geçer:

“Alpamışını hem tanımaydı, hem ivzine karamaydı. Alpamış onu tanıp bir söz deydi:

Karakan dağında atamız

Hiç kabul olur mu?

Sizin yaptığınız tövbeniz.

Bu senin baktığın,

Hangi bek'in atları.” (Üçüncü, 2006: s. 111).

Görüldüğü üzere dağlar aynı zamanda bir buluşma/kavuşma mekânıdır. Dağlar ulaşılması güç, kutsal kabul edilen mekânlardır. Dolayısıyla dağlarda bir araya gelmek, kavuşmak özel ve anlamlı buluşmalardır. Sevgililerin, akrabaların, dostların dağ başlarında buluşması, o kavuşmanın kutsallığını ve önemini vurgular.

Destanın başlangıcında kahramanın öz yurdunu, kutsal mekânını terk etmesi ve farklı coğrafyalara yolculuk yapması hem kendisinin hem de ailesinin başına türlü belalar getirir. Öz yurdunda bulunan ev, kutsaldır, kişinin var olduğu ve somut olarak kendi benini hissettiği yerdir. Yurdun ya da yaşanılan mekânın kutsallığa dâhil edilen kahraman için hayatın merkezinde yer alması destanı gerçekçi kılar. Coğrafya terk edilse bile kutsal mekân ile birlikte anılır.

Alpamış Destanı'nda kutsal Altay Dağları'nın kahramanla birlikte anılması ve kuyu/zindanın metaforik anlamları destan açısından derin anlamlar taşır. Altay Dağları, Türk kültüründe kutsal kabul edilen, yaratılışın ve dirilişin sembolü olan mekânlardandır. Alpamış'ın zindandan/kuyudan çıkışı, onun tekrar doğuşunu ve yeniden dirilişini simgeler. Zindanın/kuyunun mağaraya benzemesi de mit ana unsurunda yer alan ana rahmini çağrıştırır. Böylece Alpamış, zindandan/kuyudan çıkarak adeta yeniden doğar, özündeki kahramanlık ruhu dirilir. Yeniden doğuş ve diriliş, Altay Dağları'yla sembolize edilir. Dağdan doğup dağdan dirilen Alpamış, bir nevi atalarından ve köklerinden güç alarak yeniden hayata döner.

Bu bağlamda, kuyudan/zindandan ilk çıktığında Altay Dağları'nın adının anılması son derece anlamlıdır. Çünkü Altaylar, Alpamış'ın doğum yeri, özü, kaynağı ve yeniden dirilişinin sembolüdür. Uzun bir ayrılıktan sonra dönüşü ve yeniden hayata kavuşması, kutsallığın kaynağı olan Altay Dağları'yla özdeşleştirilir. Alpamış Destanı'nda dağlar ve kuyu/zindan motifleri, kahramanın serüvenini derinlemesine yansıtan zengin sembolik anlamlar kazanmış olur. Yeniden doğuş, kutsal zamana atıfta bulunurken, Altay Dağları kutsal mekânı sembolize eder. Türk kültüründeki kadim inanışların ve mitolojik unsurların izlerini bu motiflerde görmek mümkündür. Destanda geçen dağların ele aldığı görevlerin mite dayanması kahraman

için önemli bir noktadır. Kahraman geçmiş zamana dönerek, köklerinden güç alır ve yeniden dirilme söz konusu olur. Yeniden dirilme, kahramana güç verir ve hem yurduna hem de nişanlısına kavuşmuş olur.

Destanlarda geçen dağ, kahramanın yolculuğunda önemli bir rol oynar. Kahraman, geçmişin bilgeliğine ve mirasına bağlanarak kendini yeniden doğrular ve güçlenir. Dağlar, mitolojik anlatıların insanların kökenlerine, kültürlerine ve inanç sistemlerine atıfta bulunduğu yerlerdir.

4.2.10. Er Töştük destanında dağ

Er Töştük destanı, Kırgız Türklerinin eski millî destanları arasındadır. Töştük, İleman boyunun atasıdır ve anlatıda başından geçen maceralar anlatılır. Destanda öne çıkan “ejderhayı öldürmesi” Türk destanlarında nadir görülen cinstendir. Töştük’ün kahramanlığı Manas destanı içinde anlatılır ve destan kahraman Er Töştük’ün olağanüstü doğumu ile başlar. Sekiz oğlu olan İleman, Sarban isimli çobana çocukları ile birlikte bütün varlığını kaptırır. Başından geçen bu kötü olaya üzülürken gökyüzünden bir fırtına gelir ve Kuday’a kurban kesmesi gerektiğini söyler. Burada İleman’ın gök ile olan iletişimi destanda belirtilmese de dağda gerçekleşmiş olabilir. Gök ile gerçekleşen iletişim inanca göre ancak dağda olabilir. İleman kurbanı keser ve hanımı birkaç gün içinde hamile kalır (Yeşildal, 2015: s. 27). Doğumdan Töştük doğar ve kahraman göğün oğlu sayılır. Gök, Türk boylarında Tanrının kendisidir. Tanrının oğlu/elçisi denilebilir.

Çeşitli dinlerde dağlar genellikle kutsal ve manevi bir öneme sahiptir. Eski milletlerin inanışlarında da dağlar, Tanrı veya ilahi emirlerin iletilmesi için bir araç olarak görülür. Dağlar yücelikleri ve görkemleriyle insanlara Tanrı'nın yakınlığını ve kutsallığını hatırlatır. Eski toplumlarda hükümdarlar dağlara çıkarak dua eder ve aracılar vasıtasıyla Tanrı ile iletişim kurar. Bu aracılar, hükümdarın Tanrı ile konuşmasını sağlar ve emirleri topluma iletmekle sorumludur. Dağlar, iletişim sürecinde bir köprü görevi görür ve insanların Tanrı'nın iradesini anlamalarına yardımcı olur. İnanç, toplumların Tanrı'ya yaklaşma ve onunla iletişim kurma yöntemlerini yansıtır. Dağlar, yükseklikleri ve görkemleriyle insanları etkiler ve onları manevi bir deneyime davet eder. Dağlarda yapılan dualar, insanların Tanrı'ya daha yakın hissetmelerini sağlar ve Tanrı'nın emirlerini topluma iletmek için bir bağlantı noktası oluşturur. İnançlar, dağların sembolik anlamını ve toplumların manevi yaşamlarında oynadığı rolü vurgular. Dağlar, insanların ruhaniyetlerini yükseltme, Tanrı'ya yakınlaşma ve ilahi rehberliği anlama amacıyla kullanılan önemli kutsal mekânlardır. Destanda Töştük’ün dağ aracılığıyla doğması, onun Tanrı tarafından insanlara gönderilen önemli bir aracı olduğunu vurgular. Töştük, Tanrı'nın bir elçisi olarak kabul edilir ve insanlara yardım etme görevi verilir. Ona verilen görev, kötü güçlerle mücadele etmesini ve millete yardım ederek onları Tanrı'nın inayetine erdirmesini gerektirir.

Töştük'ün kahramanlık serüvenleri, destanda kötülüğe karşı savaşma ve adaleti sağlama amacını taşır. O, insanlara rehberlik eder, güçlü düşmanlara meydan okur ve milletin refahı için mücadele eder. Töştük'ün Tanrı'nın inayetine erişmeyi hedefleyen bir elçi olarak tasvir edilmesi, onun kutsal bir misyonu yerine getirdiğini ve insanların Tanrı'nın lütfuna ulaşmasına yardımcı olduğunu gösterir.

Destanın başka bir varyantında da Elemanbay adı ile bilinen Töştük'ün babası Opol Dağında yaşar (Yeşildal, 2015: s. 31). Bu dağ da diğer dağlar gibi Tanrı Dağına mensuptur. Aynı silsile içinde bulunur ve Tanrı dağına bağlandığı için kutsal merkez olarak bilinir. Muzburçak'ın bahadırılığı anlatılırken de Opol Dağına değinilir. Dağın yüceliği ve görkemi, Muzburçak'ın cesaretini ve kararlılığını vurgular. Dağın heybetiyle birlikte kahramanın zorluklarla başa çıktığı ve düşmanlarına karşı üstün geldiği izlenimi verilir.

"Pehlivanlığı gerçek imiş.

Bu Muzburçak bahadıra

Karşısına insan çıkmayan,

Çıkan diri kalmayan

Er olduğu gerçek imiş,

Kahrolası Muzburçak

Az değilmiş onun hâli.

Opol dağı gibi görünür," (Yeşildal, 2015: s. 955).

Kahramanın karşısına çıkan, dağları yerinden kaldıran kahramanlar (Yeşildal, 2015: s. 955) belli başlı zor aşamaları kahramanın zorluk yaşamadan geçmesini gösterir. Bilindiği üzere dağlar kahramanlar için aşılması zor engellerdir. Karşılaşılan dağlar kahramanların içsel yolculuklarının dışavurumudur. Aşılan her dağ kahramanın farklı bir evresini konu alır. Destanda geçen dağları tek hamlede kaldıran kahramanlar, Töştük'ün asli yardımcıları görevindedir. Kahramanın dağ ruhu sayesinde dünyaya gelmesi zorlukları aşmada bir kolaylık sağlanır.

Dağlar, kahramanın yolculuğunda önemli mekânlardır ve kahramanın hedefine ulaşmak için aşması gereken engelleri temsil eder. Dağların aşılması, kahramanın cesaretini, azmini ve kararlılığını gösterir. Er Töştük Destanı'nda da dağlar belirli noktalarda önemli sembolik anlamlara sahiptir ve dağların aşılması kahramanın ilerleyişinde göze çarpan unsurdur. Her ne kadar destanda dağlara çok fazla yer verilmese de, adı geçen dağlar belirli kilit noktaları temsil eder ve destanın ilerleyişinde önemli rol oynar.

4.2.11. Manas destanında dağ

Manas Destanı, Kırgız Türkleri arasında yaratılan ve dünyanın en büyük epik destanı olarak kabul edilen bir destandır. Hacmi bir milyon mısraı aşar ve pek çok farklı varyanta sahiptir. Radloff tarafından derlenen yedi bölümlük Manas Destanı ise toplamda 11.454 mısradan oluşur. Manas Destanı, eski Türk destanları ve Türk mitolojisinden izler taşır. Kırgızların dış düşmanları olan Kalmuklar ve Çinlilerle yaptıkları savaşları, kendi iç mücadeleleri ve karışıklıkları temel alır. Destanın farklı varyantları bulunur ve Manas Destanı'nı anlatma geleneği olan "Manaşçılık" hâlen Kırgızlar arasında yaşayan bir gelenektir. Manas Destanı, Kırgızların ansiklopedisi gibi işlev görür. Destanda Kırgızların tüm geleneklerini, törelerini, inanışlarını, görüşlerini, diğer milletlerle ilişkilerini ve ahlak anlayışlarını bulmak mümkündür. Destan, Kırgız kültürünün derinliklerine, tarihine ve kimliğine ışık tutar (Gökdağ ve Üçüncü, 2015: s. 109).

Destanda birçok kültürel iz vardır. Bunlar arasında dikkat çeken dağlardır. Destan, Cakıp'ın evlatsızlığı ile başlar. Cakıp, oldukça varlıklı ve saygın biridir. Ancak yaşlanınca ona bakacak ve mallarına sahip çıkacak yiğit bir erkek evladı yoktur. Bunun derdi ile yanan Cakıp, Ulu Dağ'ın üzerinde gezerken Kara Önkür adı verilen bir mağaranın önüne gelir. Tanrı'ya olan serzenişleri devam ederken önüne mağaradan gelen aksakallı biri çıkar. Yaşlı adama kim olduğunu sorduğunda yaşlı adam; "Göğün altındaki dünya benimdir. Senin dünyan da benimdir. Ben malı sizin gibi biriktirmem" der (Doğan, 2016: s. 7-8). Bunun üzerine Cakıp, karşısına çıkan adamın evliya olduğunu anlar ve ona derdini açtığında yaşlı adam ona akıl verir. Verdiği akli eve gittiğinde hanımına anlatır ve o gece her ikisi de aynı rüyayı görür. Rüyasında kendini Ak Dağ'da dolaşırken gören Cakıp, rüyasında dağda bir kuş yakalar. Kuş diğer türlerinden farklıdır ve daha önce kimsenin görmediği bir güzelliğe sahiptir. Rüyadan sonra Cakıp büyük bir ziyafet verir. Ziyafetin ardından Tanrı tarafından Cakıp'a yiğit bir evlat verilir (Doğan, 2016: s. 7-22).

Ulu ve Ak Dağlar Türk milletinin önemli merkez dağlarıdır ve destanda dağlar önemli bir rol oynar. Cakıp'ın dağda dolaşırken Tanrı'ya dua etmesi ve ettiği duaların dağda edilmesi, dağların Tanrı'ya yakınlığını ve duaların kabul edilme potansiyelini temsil eder. Dağlar, Türk mitolojisinde ve kültüründe kutsal kabul edilir ve Tanrı'ya yakın bir yer olarak görülür. Dağlar, içinde bulunan mağaralarda duaların edildiği, Tanrı'ya yakınlığın hissedildiği önemli merkezlerdir. Cakıp'ın dağda dua etmesi, dualarının hemen kabul edileceği inancını yansıtır. Destanda dağ ruhu, kahramanın doğumunda Tanrı'nın yardımı olduğunu gösterir. Dağların ruhu, kahramanın hayatında bir dönüm noktasıdır ve ona yiğitlik ve bilgelik kazandırır. Cakıp'ın kaybolmuş şekilde dağda dolaşması ve Tanrı'ya dua etmesi, onun yol gösterici bilge bir kişiyle karşılaşmasını sağlar ve böylece çocuk sahibi olur.

Olay, destanın biçimsel bir unsuru olarak önemlidir. Dağların kutsallığı ve Tanrı'ya yakınlığı, kahramanın dualarının kabul edilmesi ve ona yol gösterici bir kılavuzun gönderilmesiyle vurgulanır. Kahramanın doğumunda Tanrı'nın müdahalesini ve ona verilen özel bir kaderi temsil eder.

Manas'ın doğumundan sonra kahramanın soyunu öğrenmek için babasına "Baba soyunu sopunu bilmeyen adam olmaz. Benim yedi göbek soyumu anlat. Ala-Too'dan (Aladağ) Altay'a gelişimizden başlayarak hepsini anlat." (Doğan, 2016: s. 40) kahramanın yurtlarının kutsal dağlar olduğunu bilmesini gösterir. Babasına soyunu anlattırırken merkez olarak kabul edilen iki büyük dağın adını zikreder. Her iki dağ da vatandır ve inananlar tarafından kutsal mekân kabul edilir.

Manas'ın bir gün dağda gezerken karşısına çıkan kurdu takip etmesi ve kurdun Manas'ı mağaraya götürmesi kültler ve ruhlarının kahraman henüz çocukken gösterdiği özel ilgiden fazladır. Kurdun peşinden mağaraya giren Manas'ın karşısına iri yarı, güzel elbiseli kırk kişi çıkar. Bu kırk kişinin kırk kanatlı atı vardır ve hepsinin yüzü nurludur. Manas şaşırmasına rağmen bu insanlardan korkmaz, kurdun yerini sorar. Kırklar da o kurdun kendileri olduğunu söyler (Doğan, 2016: s. 33). Destanın bu bölümünde birçok kült tek bir noktada toplanır. Mağara, kurt, kırklar ve at motiflerinin adları ayrı ayrı geçse de, aslında hepsi tek bir merkeze bağlıdır; dağ ruhuna...

Manas'ın büyüyerek er kişi olması destanda çok kısa şekilde geçer. Kahraman hemen büyür ve yağız bir delikanlı olur. On bir yaşında girdiği savaşta Mançuları alt eder. Yurduna saldıranlara tek başına karşı çıkar ve savaştan sonra hepsini öldürmek için peşlerine koyulur. Çıktığı yolda Ala Dağ'ın önüne geldiğinde mola verir. Duraklar ve dağın topraklarına secde ederek dağın kutsallığını belirtir. Ala Dağ kutsal vatandır. Manas da bunu bilir ve dağa geldiğinde; "Kutsal Tanrı vatanı görmeyi nasip ettiğin için şükürler olsun. Ala Dağım bana güç ver. Isık-Kölüm hasiyetli güç ve temizlik ver. Atalarımın kusurunu gidereyim, düşmanları kovup çıkarayım, halkımı kendi topraklarına toplayayım. Huzurunda yemin ederim..." (Doğan, 2016: s.104) der.

Manas'ın babasından sorduğu, öz vatanı olan Ala Dağ'ın kutsal vatan toprağı ve soylarının buraya dayandığıdır. Babasından öğrendiği, soylarının ve ilk atalarının bu topraklarda yaşadığıdır. Manas Ala Dağ'a geldiğinde kutsal zamana, atalarının yaşadığı ilk ana geri döner. Kutsal zamana dâhil olarak, ataları gibi buralarda yaşamak asli görevi ve arzusudur. Manas, o zamana dâhil olmak ister ve buraları düşman işgalinden kurtararak halkını bu dağa yerleştirmek ister. Ala Dağ, Manas için hem fiziksel bir mekân hem de manevi bir sembol olarak önemlidir. Onun için kutsal mekâna dönüş, atalarının mirasına sahip çıkmak ve vatanını korumak anlamına gelir.

Ulu Dağ ve Ala Dağ'ın yanı sıra destanda görülen bir başka dağ da Opol Dağıdır. Opol Dağı da kutsaldır ve kahraman bu dağa benzetilir. Kahramanın yiğit, yenilmesi zor, heybetli ve görenleri korkutucu olması bu dağa benzetilir. Opol Dağının Buz Dağ gibi ulaşılması zor bir dağ olduğu anlaşılır. Dağın eril gücü gözler önüne serilir. Destanda kahramanın Opol Dağına benzetilmesi " Arslan Manas, Opol Dağı gibi heybetli şekilde yere basa basa ortaya geldi." şeklinde geçer (Doğan, 2016: s. 76). Ayrıca, kahramanın amcası Koşoy da bu dağa benzetilir. Koşoy da Manas gibi kahraman bir kişidir ve yıllarca düşmana karşı atalarının toprağında savaş verir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Manas düşman askeri olan Neskara ile Kara Dağ'ın önünde bir savaş verir. Savaşta Manas galip olarak çıkar ve savaşta sonra dağın karşısına gelerek dua eder (Doğan, 2016: s. 119). Manas'ın Kara Dağ'ın önünde dua etmesi, dağın ruhunun kahramana savaşta yardım ettiğinin göstergesidir. Manas, dağdan doğan ve dağ aracılığı ile halkına gönderilmiş ulu kişidir. Dağ ruhu tarafından düşmana karşı korunur ve büyük savaşlardan dağ ruhu sayesinde galip çıkar. Dağın kendisi ve halkı için önemini bilen kahraman savaşta sonra, dağ ruhuna bağlılığını gösterir. Dağın yardım etmesi ve bir anne gibi kahramanı gözetmesi, dağın dişil enerjisini gösterir. Kahramanın mağarada karşılaştığı kırkların da dağ ruhu tarafından yardıma gönderildiği göz önüne alındığında benzer ifadeler Ala Dağ için de söylenebilir.

Manas'ın yanı sıra dostu Almambet de dağ ruhunun yardımı ile doğar ve büyük bir bahadır olur. Babası Soorunduk, Cakıp gibi dağda bulunan bir mağarada tapınağa girerek dua eder. Bu dua sonucunda Almambet dünyaya gelir. O da tıpkı Manas gibi mağaraya girer, mağarada yaşayan ejderhadan ok atma ve kılıç kullanma dersleri alır. Bu mağara Köyikap'ta bulunan Celpinis'in içindedir ve yetmiş katlıdır. Bu dağın yeraltı âleminde olduğu söylenebilir. Ejderhanın da mağarada yaşaması ve dibe yakın yaşıyor olması çıkarıma örnektir (Doğan, 2016: s. 149).

Destanda geçen dağlar aynı zamanda bir kavuşma mekânıdır. Er Manas ve sadık dostu Almambet'in dağda bir araya gelmesi örnektir. Kahramanın babası Cakıp da ağabeyi Baykar ile Ulu Dağ'da bir araya gelir. Yıllar sonra iki kardeşin kavuşması da yine dağda gerçekleşir. Manas ve Almambet'in Torbagoy Dağı'nda karşılarına çıkan kervanın ata soyları, akrabası olması dağlarda gerçekleşen kavuşmaya örnektir (Doğan, 2016: s. 149).

Manas'ın bahadırılığı düşmandan kaçarak dört bir yana dağılan Kırgız halklarına ulaşır. Manas'tan kuvvet alan obalar göçlerini toplayarak, Manas'ın düşmandan kurtardığı kutsal merkez Ala Dağ'a gelir (Doğan, 2016: s. 214). Halkının Manas'ın namını duyarak peşinden gelmesi kahramanı oldukça etkiler. Çünkü Manas'ın ata topraklarını yeniden canlandırmak istemesi asıl gayesidir ve bunu başarır. Artık amaç, düşmandan kurtarılan başkent topraklarının yeni bir işgale karşı korunmasıdır.

Destanın sonlarına doğru dağın işlevi oldukça kuvvetlenir. Kahramanları daha çok destekler ve yaralarını iyileştirdiği gözlenir. Destanda geçen Çinliler ile yapılan büyük savaş, destanın sonuna denk gelir. Bu savaş ovalık bir arazide yapılır. Ordunun önünde Manas, Almambet ve Sırgak vardır. Savaşın ilerleyen zamanlarında Almambet ve Sırgak düşman arasında kalır. Onları kurtarmak için düşman içine tek başına giren Manas'ın atı Aymanboz yorgun düşer kahraman yara alır. Buna rağmen arkadaşlarını kurtaran Manas, meydana bulunan düşman askerlerini hep yere serer. Savaşın devamında büyük bir takviye düşman birliği gelir. Dört bahadırı birbirinden ayırır ve bahadırın üzerlerine atlarlar. Manas bu saldırıyı savuşturursa da çok fazla yara alır. Başta zorda kalan kahraman dünyaya küsüp karşısında gördüğü dağı takip ederek savaş alanından uzaklaşır (Doğan, 2016: s. 296-297). Destanda geçen bu büyük

savaştan Manas'ın çok yara alması düşmandan kaçmasına sebep olur. Dağın rehberliği sayesinde kendine korunaklı bir yer bulur ve bulduğu yer bir mağaradır. Dağ ruhunun bir anne gibi mağara aracılığı ile kahramanı koruyup kucakladığı görülür.

Dağ sayesinde iyileşen kahraman, dostu Almambet'i ölü ya da diri bulmak için akın yapar. Bu akınlarda çok yara alır. Aldığı yaralar giderilsin diye Kanıkey tarafından Buz Dağ'ın başındaki "Muz-Cayloo" denilen serin tepeye taşınır. Yaraları iyileşen Manas son kez düşman üstüne atılır, Almambet'in cenazesini alır ama Manas, daha çok yara alır. Aldığı yaralara rağmen atına atlar ve atı sayesinde otağına gelir. Manas'ın perişan halini gören karısı Kanıkey kimseye göstermeden onu çadıra alır. Sırtındaki balta yarasını görür ve ağlamaya başlar. Ağlamanın çare olmadığını bildiğinden kahramanı yüzükoyun yatırıp yarayı temizler. Manas biraz olsun rahatlar ancak ölüm kesindir. Manas'ın son arzusu kutsal topraklarına, başkent "Ala Dağ"larına getirdiği yiğit dostlarını görmektir. Bütün dostları ziyaretine gelir. Hepsini gören Manas'ın gözleri kapanır ve bir daha açılmaz (Doğan, 2016: s. 347).

Manas destanında, kahraman Er Manas öldükten sonra ataları gibi dağa gömülür. Türk mitolojisinde ve geleneklerinde yaygın bir gelenek olan "dağa dönüş" temasını yansıtır. Türk mitolojisinde, dağlar kutsal ve ebedi dönüşü simgeleyen yerler olarak kabul edilir. Türklerin ilk atası Ay-Ata'nın dağdan doğduğuna ve tekrar dağa gömüldüğüne inanılır. İnanca bağlı kalarak dağlar mitolojik öneme sahip olur. Manas'ın dağa gömülmesi, onun atalarıyla olan bağını ve köklerine dönüşünü simgeler. Manas'ın ölümünden sonra bedeni atalarının geleneğine uygun olarak dağa gömülür. Yanına kılıçlarını ve atını koyarak, savaşçı kimliğini ve kahramanlık ruhunu da yanına alır. Mağaranın ağzı kapatılarak, Manas'ın dağın içine geri dönüşü tamamlanır. Manas'ın ölümünden sonra dağa dönerek sonsuzluğa ve atalarının yanına katıldığını gösterir. Dağlar, Türk kültüründe ölüm sonrası bir geçiş noktası olarak görülür ve kahramanlar için kutsal bir mekân olarak kabul edilir. Böylece, dağdan doğan Manas, dağa geri döner...

SONUÇ

İnsanlığın var olduğu günden itibaren dağlar, Türk kültüründe olduğu gibi diğer birçok kültürde de kutsal kabul edilen mekânlardır. Dağlar, insanların Tanrı ile bağlantı kurdukları, vahyin ulaştığı, ibadet ettikleri ve manevi deneyimler yaşadıkları önemli merkezlerdir. Bütün bu özellikler dağların kozmik merkez olarak simgelenmesini sağlar. İlk çağlarda ve sonrasında gelen hemen her toplumda dağlar, Tanrı'nın evi olarak görülmüş ve insanların inançlarında mabet olarak nitelendirilmiştir. Dağlar göğe yakın olmaları nedeniyle Tanrı ile özdeşleştirilmiştir. İnsanlar, doğanın içerisinde bulunan görkemli görünüşü ile herkesi büyüleyen, etkisi altında bırakan dağları dinin ve dünyanın merkezine oturtmuşlar, bu nedenle de kutsal sayıp dağa ulaştıklarında kendilerini ibadet yapmış bilmişlerdir.

Çalışmamız dâhilinde olan, eski Türk milletleri için dağlar vatandır ve vatanı bir bütün haline getiren her unsur dağlar kadar kutsaldır. Böylece, bütün ruhların dağlarda toplanması onu en önemli kült haline getirir. Türkler Şamanlar aracılığı ile önemli ritüellerini ve törenlerini dağda gerçekleştirir. Burada kurban keser ve dualarını burada eder. Duaların dağdan Tanrıya daha hızlı ulaşacağına olan inanç ana sebeplerdendir. Çünkü dağ, yeryüzüne bağlı en yüksek noktadır. Bu sebebe bağlı olarak eski Türk milletleri ölümlerini de dağa gömer. Öyle ki, dünyanın ekseninde yer alan dağa gömülen kişinin ruhu zorluk yaşamadan Tanrıya ulaşır.

Dağların "axis mundi" yani "dünyanın ekseni/göbeği" olarak görülmesi oldukça önemli bir noktadır. Bu kavram, dağların kutsallığının ve insanlar için manevi öneminin temellerinden birini oluşturur. Axis mundi kavramına göre, dağlar yeryüzü ile gökyüzünün, dünya ile öteki âlemlerin kesiştiği, birleştiği kutsal noktalar olarak kabul edilir. Dağlar, Tanrı/kutsal varlıklar ile insanlar arasında bir köprü, bir bağlantı noktası işlevi görür. İnsanlar dağlara tırmanarak adeta göğe, Tanrı katına yaklaşır ve onunla manevi bir bağ kurabilirler. Dağların zirvelerine yapılan yolculuklar, öteki âlemlere, kutsal olana erişme çabası olarak da yorumlanabilir. Böylece dağlar, sadece fiziksel bir coğrafi oluşum değil, aynı zamanda evrenin merkezi, ekseni olarak da algılanır ve bu nedenle de "axis mundi" ifadesiyle kutsallık atfedilir. Dağların göğe doğru uzanması, köklerinin yeraltına bağlanması ve gövdesinin yeryüzünde olması üç âlem arasındaki bağlantıyı gösterir. Tanrı ile insan arasında bir köprü vazifesi görür ve üç âlem arasında geçiş noktası olarak nitelendirilir.

Dağların inançlarda önemli bir yer işgal etmesi, onların anlatı geleneğinde sık sık ele alınmasına neden olur. İnsanlar, mitolojik dünyada tanık oldukları olayları nesilden nesile aktarır ve bu olaylar zamanla son halini alarak destanlara dönüşür. Destanlarda yer alan ifadeler, geçmişten gelen inançları da içerir. Dağlar da bu destanların başkarakterlerindedir. Ayrıca, dağlar doğanın gücünü ve kutsallığını sembolize eder. Bu nedenle, destanlarda dağlar, mitolojik düşünce ve inançların temel unsurlarıdır.

Tarihte yaşamış bazı topluluklar, coğrafyaları itibariyle, yükseltisi ve dağı olmayan bölgelerde ikamet etmişlerdir. Dağlardan hareketle inşa ettikleri mabetler onları gökyüzüne/Tanrıya

ulaştırmayı amaçlar. Örneğin, Sümerliler, Babilliler ve Mısırlılar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Zigguratlar ve piramitler gibi yapıların en üst katlarına çıkan hükümdarlar, Tanrıdan gelecek emirleri alacaklarına inanır. Bu en üst kat genellikle yedinci kattır. Göğün de yedi katlı olduğuna inanıldığı için, bu yapıların dağ ile gök arasında bir bağlantıyı temsil ettiği söylenebilir. Hükümdar tarafından yapılan mabetlerin farklı bir boyuta geçişi simgelediği/zaman değiştirdiği de söylenebilir.

İnşa edilen her kutsal alan da, tıpkı dağlar gibi dünyanın merkezinde yer alır. Ayrıca bu alanlar, ülkenin başkentleri olarak kabul edilir ve hakanın, Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kişinin burada yaşadığı bilinir. Bu kutsal alanlar, toplumun dini ve siyasi merkezleri olarak işlev görür. Dolayısıyla, yükseltisi olmayan bölgelerde bile milletler, dağa benzer yapılar inşa ederek gökte yaşayan varlıklara ulaşma arzusunu ifade etmişlerdir. Bu yapılar, gökyüzü ile dünya arasında bir köprüyü temsil ettiği gibi, toplumun dini ve siyasi yaşamının merkezi olarak da kabul edilir.

Dağlar, destanlarda önemli bir rol oynar. Kahramanlar ve efsanevi figürler genellikle dağlarda karşılaştıkları zorlukları aşar, sınavlara tabi tutulur ya da bilgelik arayışlarında dağları aşar. Kahramanların büyük mücadelelerini ve zaferlerini sembolize eder. Destanlar da geçmişten gelen inançları, mitleri ve efsaneleri bünyesinde barındırır. Bu nedenle, destanlarda geçen dağlar genellikle tanrısal veya mistik varlıkların ikamet ettiği yerler olarak tasvir edilir. Böylelikle dağlar, hayal gücünün ve mitolojik düşüncenin merkezinde yer alır.

Çalışma kapsamında ele alınan destanlar incelendiğinde, dağların çeşitli rollerde yer aldığı görülür. Dağlar, kahramanın yardımcısı, sınavı, erginleşmesini sağlayan unsur, kutsal mekân ve savaş alanı olarak işlev görür. Destanlarda dağlar, kahramanın yolculuğunda ona rehberlik eden bir rol üstlenir. Dağlar, kahramanın kendini keşfetmesi, zorlukları aşması ve içsel gelişimi için gerekli olan sınavları temsil eder. Destanda yer alan karakter dağları aşarak kendi gücünü ve bilgeliklerini keşfeder. Bu nedenle dağları kutsal bir mekân olarak görür ve onun ruhuna her zaman saygı duyar. Dağlara tırmandıklarında kutsal bir atmosfer içine girer ve burada Tanrı ile karşılaşır, ilahi bilgileri elde ederler.

Birçok farklı destanda dağlar ata topraklarıdır. Kahramanın ata topraklarına ulaşması, destanlarda önemli bir dönüm noktasıdır. Ata topraklarına dönüş, kişinin manevi bir heyecanla dolmasını sağlar ve geçmişe götürülen bir yolculuğu temsil eder. Bu yolculuk, karakteri ilksel zaman olarak nitelendirilen bir döneme götürür. İlksel zaman ya da kutsal zaman, Tanrı ile insanın bir arada olduğu zamandır. Kahraman, bu zaman dilimine dönerek Tanrı'nın yaşadığı evrene dâhil olmak ister. İlksel zamana dâhil olarak sonsuzluğa erişeceğine inanır. Bu görüş ile dağlara doğru yönelişi devam eder.

Aynı zamanda ilksel/kutsal zamanda ilk atalar ve Tanrılar dağlarda beraber yaşar. Zaman, mekânda yaşanır ve buna bağlı olarak olayın yaşandığı yer de zaman kadar önem kazanır. Birçok toplumda geçen dağların farklı boyutlara geçişi sağladığı ve mağaralar aracılığı ile

zamanda yolculuğun gerçekleştirildiği rivayeti yer alır. Destanlarda (Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı gibi) ve mitolojilerde, kahramanların dağlara tırmandıkları ve burada bulunan mağaralara sığınarak farklı boyutlara, hatta zamana geçiş yaptıkları anlatılır. Bu mağaralar, kahramanın dünya ile ilgili bilgilere, manevi bilgilere erişmesini, kendi özüne yolculuk yapmasını ve olağanüstü deneyimler yaşamasını sağlar. Çıkarım doğrultusunda yaşanan geçişin Tanrının evine yapıldığı söylenebilir. Çünkü edinilen olağanüstü deneyimler yalnızca orada gerçekleşebilir.

Dağların kutsal mekân olarak görülmesi ve Tanrıya edilen ibadetin burada gerçekleşmesi, dağların birer mabet olarak görülüp Tanrının evi sayılmasına sebeptir. Dağlar, yücelikleri, görkemleri ve doğanın gücüyle ilişkilendirilir. Bu özellikleri, insanların Tanrısal varlıklara yaklaşmak ve onlara saygı göstermek amacıyla dağları kutsal mekânlar olarak görmelerine yol açar. Dağlar, insanların ruhsal arayışlarını destekler ve onlara manevi bir deneyim sunar.

Ataerkil dönemden önce, birçok kültürde anaerkil veya matriarkal toplum yapısının hüküm sürdüğü düşünülmektedir. Anaerkil dönemde, kadınlar toplumsal, siyasi ve dini açılarından önemli bir rol oynadılar. Türk mitolojisinde yer alan ve inanç sisteminin merkezini oluşturan ilk şamanlar da kadınlardan meydana gelir. İyi olan her şaman, kadın şamanlardan oluşur. Zaman ilerledikçe ve su meydana geldikçe, "kozmos" veya evrensel düzen kavramı da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, dağlar önemli bir simgesel role bürünür. Kozmik dağ, insanı çevreleyen erginliğin (fallus) içindeki tek kutsal yer olarak kabul edilir. Dağlar, yaratılışın ve evrenin düzene sokulmasının başladığı yer olarak görülür. Anlatılan neredeyse her yaratılış mitinde Tanrı ve kişi suyun üzerinde bulunan bir yükseltide durur ve dünyayı yaratmaya karar verir. İlk yaratım rivayete göre suyun yüzeyinde bulunan tepelikten ya da kara parçasından gerçekleşir. Burada kaos ilk kez uzaklaştırılır ve kozmik düzen tesis edilir. Böylece, dağlar evrenin merkezinde konumlanır ve evreni düzene sokma işlevi görür. Bu da, anaerkil dönemin sona erip ataerkil dönemin başlamasıyla ilişkilendirilir. Artık dağlar, erginliği ve yaratıcı gücü temsil eden kutsal mekânlar haline gelir. Öyle ki, evrenin inşa edilmeye başlandığı ilk mekândır ve kutsaldır.

Dağların bu evrensel düzeni sağlama işlevi, onların kahramanın yolculuğundaki rolünü de pekiştirir. Kahraman, dağlara tırmanarak hem kendi erginliğini hem de kozmik düzenin tesisini gerçekleştirir. Bu sayede, dağlar hem bireysel hem de evrensel ölçekte dönüşümün ve yeniden doğuşun sembolü olarak karşımıza çıkar.

Dağlar, evrenin bir simgesi olarak görülür. Düzeni, dengeyi ve kutsallığı temsil eder. İnanışlar ve anlatılanlar bizleri doğuş hikâyelerine götürür. Ortak paydada Tufan hikâyeleri vardır ve birçok kültürde mevcuttur. Tufan, bir felaket veya büyük bir değişim olarak kabul edilir ve dağın tepesinde ikinci bir yaratılışın başladığı yer olarak anlatılır. Tufan suları, dağın tepesini yutamaz çünkü dağ, kozmik düzenin merkezi ve sabit noktasıdır. Bu nedenle, tufan sonrası dağlar, yeniden doğuşun, düzenin ve kutsal dünyanın sembolü olarak kabul edilir. İlksel zamanda gerçekleşen yaratım dağ aracılığı ile tekrarlanmış olur.

Bu anlatılar, dağların kutsallığına ve kozmik önemine vurgu yapar. Dağlar, insanların evrendeki yerlerini anlamalarına, kozmik düzenle bağlantı kurmalarına ve kutsal ile iletişim kurmalarına yardımcı olur. Dağlar, hem yaratılışın başlangıcı hem de koruyucu bir güç olarak görülür.

İlkel toplumlarda karşımıza çıkan dağlar, bir ritüel merkezi ve ibadet yeri olarak görülür. Yayılımın ilk noktası olarak kabul edilen Afrika'da da büyük endemik ağaçlar aynı işlevi görür. Birçok toplumda hayat ağacı (Baobab Ağacı) adlandırmasını alan unsur, dağ ile aynı işleve sahiptir.

Dağların kültürlerde yer alan arkaik halleri yerel halk inançlarında karşımıza çıkar. Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te dağlar, Tanrı'nın peygamberler aracılığıyla insanlara mesajlarını ilettiği yerler olarak kabul edilir. Musevilikte, Tevrat'a göre; Hz. Musa'ya Sina Dağı'nda Tanrı'nın huzurunda vahiyler indirildiği anlatılır. Hz. Musa, dağın zirvesine çıkarak Tanrı ile konuşur ve İsrail halkına Tanrı'nın emirlerini iletmekle görevlendirilir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de de dağlar önemli bir role sahiptir. Hz. İsa Tanrının emirlerini aktardığı vaazlarını insanları topladığı dağlarda verir. Ayrıca İncil'de anlatılan "Transfigürasyon" olayı dağda gerçekleşir. Bu olayda Hz. İsa, havarileriyle birlikte dağa çıkar ve Tanrı tarafından kutsanır. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesi de yine Hz. Âdem'in dünyada ilk ayak bastığı toprak olan dağda gerçekleşir. Bu dağ, rivayetlere göre değişkenlik gösterse de genel kabul Golgotha tepesidir. İslamiyet'te, Mekke'deki Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarası, Hz. Muhammed'e ilk vahyin gönderildiği yer olarak kabul edilir. Hz. Muhammed, mağarada ibadet ederken Cebrail tarafından ziyaret edilir ve ilk vahiylerini alır. Müşriklerden kaçarken dağda bulunan mağaraya sığınması da bir başka önemli hadisedir. Ayrıca hac vazifesini yerine getirmek isteyen kişiler Safâ ve Merve tepeleri arasında gidip gelerek ibadet eder. Bu olaylar, İslamiyet'in büyük değerlerini ortaya çıkarırken dağın önemine de gizli bir sembolizm ile vurgu yapar.

Türk kültüründe yer alan dağların gelenekte görülen yansımaları diğer dinlerde ve inanç sistemlerinde görüldüğü gibidir. Gök, Türk mitolojisinde "Gök Tanrı" veya "Gök Ata" olarak ifade edilen Tanrı'nın ikamet ettiği yer olarak kabul edilir. Gök Tanrı, göğün efendisi olarak görülür, evreni yöneten, yaratıcı ve koruyucu bir varlık olarak tasvir edilir. Aynı zamanda doğal olayları kontrol eder ve yaptığı yardımlar aracılığıyla insanların hayatına müdahale eder. Dağlar ise Türk mitolojisinde kutsallık ve koruyuculuk sembolleri olarak kabul edilir. Dağlar, göğe olan yakınlıkları nedeniyle manevi bir bağlantıyı temsil eder. Ayrıca ruhani varlıkların dağlarda ikamet ettiğine inanılır. Dağlar, hem doğal güzellikleri hem de kutsal birer mekân olmaları nedeniyle insanların hayranlık duyduğu ve manevi deneyimler yaşamak istediği yerler olarak kabul edilir. Türk kültürü ve destanlarında karşımıza çıkan dağlar; Ötüken, Altay, Kuttağ, Ak Tag (Ek Tag), Altun Yış, Tanrı, Han Tanrı, Bayan-Ula, Buz Tağ Ata, Boğdu- Ula, Burk-Han Haldun, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrakan, Erdene Ula, Tamag Iduk, Albız, Abu Kaan ve Budın İnli dağlarıdır.

Türk mitolojisinde gök ile dağlar arasında güçlü bir ilişki vardır. Tanrı'nın gökyüzünde olduğu düşüncesi, gök ile Tanrı arasındaki bağı ortaya koyar. İnanişaya göre "Teñri" kelimesi, göğü ve Tanrıyı temsil eder. Bu nedenle gök, Tanrı'nın ikamet ettiği ve insanlarla bağlantı kurduğu kutsal bir sembol olarak önemli bir rol oynar. Oğuz Kağan'ın evren ve cihan hâkimiyetini de niteleyen, oğullarına verdiği isimler konuya örnektir. İlk eşinden olan çocuklarından birine "Dağ Han" adını vermesi gök ile dağ ilişkisini simgeler. Bu semboller, insanların doğaya, evrene ve kutsallığa duydukları hayranlığı ifade ederken, aynı zamanda manevi bir bağlantı kurma arzusunu da yansıtır. Böylece, dağlarda ibadet eder ve dağları inanç sisteminde olduğu gibi anlatılarının içine dâhil ederler.

Çalışmanın son bölümünde Türk destanlarında görülen dağların fonksiyonları ele alınır. Dağlar, kahramanın yolculuğunda önemli rol oynayan unsurlardandır. Kahramanın yardımcısı yol göstericisi, sınavı ve erginleşmesini sağlayan bir unsur olarak işlev görür. Aynı zamanda kutsal bir mekân ve savaş alanı olarak da anılır. Destanlarda, dağlar kahramanın kendini tanıması, güçlükleri aşması ve içsel gelişimi için gerekli olan sınavları temsil eder. Dağlara yönelen kahraman, olası mekândan ayrılarak kutsal bir atmosfere girer, Tanrı'yla karşılaşır ve manevi erginliğe erişir. Böylece, insan ile Tanrı arasındaki bağlantı kurulur ve kahramanı ilahi bir deneyime yönlendirir.

Sonuç olarak dağların destanlarda beliren yansımaları ve kutsal sayılabilecek fonksiyonları oldukça fazladır. Halk inanışlarında derin yer kaplaması ve hemen her anlatıda yer alması bu çıkarımın kanıtıdır. Çalışmamızda incelenen unsurlar, mevcut literatürdeki boşlukları doldurarak, Kaf Dağı'nın ardındaki bilinmeyenlerin aydınlanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agibalova, Y. Donskay (2021). Ortaçağ Tarihi (Çev. Çağdaş Sümer), İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Artun, Erman (2004). Türk Halk Edebiyatına Giriş, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ateş, Mehmet (2001). Mitoloji ve Semboller, İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Banarlı, Nihad Sami (1998). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Cilt: 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barbour, Ian G. (2004). Bilim ve Din (Der. Halit Yıldırım), Altını Çizdiklerim.
- Bayat, Fuzuli (2006). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi Cilt: 1, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi Cilt: 2, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, Fuzuli (2021). Mitolojiye Giriş, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beydili, Celal (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Birrell, Ame (2016). Çin Mitleri (Çev. Melisa Pancar), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Campbell, Joseph (2022). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çığ, Muazzez İlmiye (2020). Sümerlilerde Tufan Tufan'da Türkler, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul (2018). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2021). Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Dirim, Atilla (2005). Yerin ve Göğün Öyküsü Ural Batır, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Doğan, Sinan (2016). Manas Destanı, İzmir: Atlantis Yayınevi.
- Elçin, Şükrü (2016). Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliade, Mircea (1991). Kutsal ve Dindışı (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, Mircea (1992). İmgeler ve Simgeler (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, Mircea (1994). Ebedi Dönüş Mitosu (Çev. Ümit Altuğ), Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, Mircea (1999). Şamanizm (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

- Eliade, Mircea (2017). Mitler, Rüyalar ve Gizemler (Çev. Cem Soydemir), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2020). Babil Simyası ve Kozmolojisi (Çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Eliade, Mircea (2020). Dinler Tarihine Giriş (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Eliade, Mircea (2020). Mitlerin Özellikleri (Çev. Sema Rifat), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Eliade, Mircea (2023). Kutsal ve Kutsal-Dışı (Çev. Ali Berktay), İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Erhat, Asya (1996). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Esin, Emel (2001). Türk Mitolojine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Firdevsî (1967). Şehnâme Cilt: 1 (Çev. Necati Lugal), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Firdevsî (1968). Şehnâme Cilt: 3 (Çev. Necati Lugal), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Frazer, J. George (2021). Altın Dal- Dinin ve Folklorun Kökleri (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Freud, Sigmund (2021). Totem ve Tabu (çev. Tamer Çetin). İzmir: Cem Yayınevi.
- Gökalp, Ziya (1972). Türk Töresi, İstanbul: Akın Yayınları.
- Gökdağ, A. Bilgehan, Üçüncü, Kemal (2015). Başlangıcından Günümüze Türk Destanları, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973). Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Guenon, Rene (2019). Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi (Çev. Fevzi Topaçoğlu), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman, Torun, Ali (2003). Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harva, Uno (2022). Altay Panteonu (Çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hassan, Ümit (1986). Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, Ankara: V Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, Abdulkadir (2017). Eski Türk Dini Tarihi, Ankara: Altınordu Yayınları.

- İnan, Abdulkadir (2017). Eski Türk Dini Tarihi, Ankara: Altınordu Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (2020). Makaleler ve İncelemeler Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jacobs, Joseph (1902). Jewish Encyclopedia.
- Jung, Carl Gustav (2009). Dört Arketip (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1988). Türk Milli Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2010). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakurt, Deniz (2011). Türk Söylence Sözlüğü, E-Kitap.
- Kaya, Mehmet Levent (2011). Moğolların Gizli Tarihçesi, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Kaya, Muharrem (2022). Mitolojiden Efsaneye, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Koçak, Aynur (2016). Mitlerde Varoluş Yolculuğu, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Köksal, M. Asım (2016). Peygamberler Tarihi, Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Köprülü, M. Fuat (2004). Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kramer, S. Noah (1999). Sümer Mitolojisi (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Malinowski, Bronislaw (1990). Büyü, Bilim ve Din (Çev. Saadet Özkal), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2020). Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, Öcal (2020). Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Olgunlu, Ali Canip (2018). Mitos'tan Lagos'a, İstanbul: Çalığışu Kitabevi.
- Ozan, Meral (2018). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü, Ankara: Gazi Kitabevi, 133-146.
- Ögel, Bahaeddin (1971). Türk Mitolojisi Cilt: 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, Bahaeddin (1993). Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalar İle Destanlar) Cilt: 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Ögel, Bahaeddin (1995). Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamalar İle Destanlar) Cilt: 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Parlatır, İsmail (2017). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Perrin, Michel (2018). Şamanizm (Çev. Bülent Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Potapov, L. Pavloviç (2012). Altay Şamanizmi (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Reichl, Karl (2021). Türk Boylarının Destanları (Çev. Metin Ekici), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Renner, A. Alerta (2020). Mısır Mitolojisi (Çev. Hüseyin Ercoşkun), İzmit: Olympia Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim, Duymaz, Ali (2016). İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Schimmel, Annemaria (2004). Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Şener, Cemal (1997). Şamanizm, İstanbul: AD Yayıncılık.
- Tanyu, Hikmet (1973). Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Taş, İsmail (2002). İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni, Kozmoloji, Konya: Kömen Yayınları.
- Tatar, Yusuf (2016). Genel Jeoloji-I, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Togan, Zeki Velidî (1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi Cilt: 1, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Togan, Zeki Velidî (1982). Oğuz Destanı, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Turan, Metin (1998). Türk Destanları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Turan, Osman (2014). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Şerafettin (1994). Türk Kültür Tarihi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uraz, Murat (1992). Türk Mitolojisi, İstanbul: Mitologya Yayınları.
- Uslu, Bahattin (2017). Türk Mitolojisi, İstanbul: Kamer Yayınları.

Üçüncü, Kemal (2006). Alpamiş, İstanbul: Töre Yayın Grubu.

Yıldırım, Dursun (1998). Türk Bitiği, Ankara: Akçağ Yayınları.

Zafer, Tarık (2020). Orta Doğu Mitolojisi, İstanbul: Mitoloji Tarihi Yayınları.

TEZLER

Atnur, Gülhan (1996). Ural Batır Destanı Üzerine Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bulut, Birol (2017). Yeni Türk Şiirinde Dağ (1860-1908), (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gül, Özlem (2022). Hint Mitolojisi Araştırmalarının Meseleleri, (Yüksek Lisans Tezi), Bişkek: Kırgızistan - Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnan, Selime (2021). Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanlarında Dağ Kültü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Jamel, H. Abdulrahman (2023). Çin Mitlerinin Tasnifi, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kar, Sait (2007). Dinlerin Gerçeklik İddiaları Açısından İbadet Anlayışlarının Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karatosun, M. Osman (2013). Geleneksel Çin Mitleri Üzerine Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koca, Selçuk Kürşad (2012). Türk Kültüründe Sembollerin Dili, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ochirova, Bairma (2013). Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sönmez, Seniha (2008). Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay Tıva ve Şor Destanlarında Dağ, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz (2015). Er Töştük Destanı, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaztürk, F. Büşra (2003). Mircea Eliade'nin Kutsal Anlayışı, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MAKALELER

Algül, Nevin (2014). Türk Kültüründe Şamanist İletiler, Marmara İletişim Dergisi, 12 (12), 5-10.

Alsan Sayın, Şenay (2022). Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüeller, Motif Akademi, 15 (37), 179-196.

Arda, Zuhâl (2014). Türk Mitolojisinde Dağlar ve Çağdaş Türk Resmine Yansımaları, Akdeniz Sanat Dergisi, 7 (13), 26-47.

Aydın, Erhan (2006). Tonyukuk Yazıtı'nda Geçen Ek Tag Üzerine, Belleten, 70 (257), 83-94.

Aydoğan, Tuğba (2021). Animizm, Motif Vakfı Halkbilimi Dergisi, 14 (33), 427-433.

Aydoğdu, Hüseyin (2016). Kierhegaard ve Heidegger'de Ölümün Eksistenyil-Ontolojik Çözümlemesi, Kaygı Felsefe Dergisi, 27, 127-150.

Bars, Mehmet Emin (2017). Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (52), 75-82.

Baş, Mustafa (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13 (1), 165-179.

Baş, Mustafa (2016). Dinlerde ve Geleneksel Türk Dini Tarihinde Dağlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (46), 924-930.

Bayat, Fuzuli (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü, Folklor/Edebiyat Dergisi, 12 (46), 47-60.

Bozkurt, Fuat (2019). Türklerde Yaşam Tarzı Olarak Göç Olgusu, Folklor/Edebiyat Dergisi, 25 (100), 815-824.

Cengil, Muammer. Tekin, Dilâ (2016). Kutsal Zaman Algılanış Biçimi ve İbadet Hayatına Etkisi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (29), 33-63.

Cengiz, Ayşe (2016). Türk Mitolojisindeki Kozmik Aslan Figürü ve Bâkî Divanındaki Yansımaları, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, 1 (2), 47-57.

Çelikbaş Öz, Eda (2018). Türk Sanatında Mistik Bağlamda Geometrik Sembolizme Genel Bakış, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 55-66.

- Çöloğlu, Raşit (2023). Alpamiş Destanı'nın Varyantlarında Zalim Hükümdarın Etnik Kimliği Meselesi, Erciyes Akademisi Dergisi, 37 (3), 1148-1161.
- Dalkesen, Nilgün (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, Milli Folklor Dergisi, 106 (27), 58-69.
- Dilek, İbrahim (2020). "Kült Kavramı ve Söz Kültü". Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 9: 47-77.
- Düzgün Kara, Ülkü (2012). Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi, Folklor/Edebiyat Dergisi, 18 (69), 9-46.
- Ergun, Metin (1978). Dağlarla İlgili Altay Türk Efsaneleri, Milli Folklor Dergisi, 4, 66-70.
- Ergun, Pervin (2006). Dede Korkut Hikâyelerinde Dağ Kültü, Belleten, 51 (2003), 75-88.
- Eroğlu, T. Kılıç (2005). Türk İnançları ve İnanışları, Dergipark, 49, 749-770.
- Eser, E. Kılıç (2017). Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4 (13), 412-438.
- Gavaz, Ö. S., Süel, M. (2010). Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Ritüel Dünya İle İlişkileri, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, 2, 737-756.
- Gedikli, Yusuf (2022). Göktürkçe Ektag, Ektel Dağ Adlarının Köken ve Anlamı, Türk Dünyası Araştırmaları, 130 (256), 13-26.
- Gelişli, Yücel (2023). Türk Destanlarının Değerler Açısından İncelenmesi, Journal Of Turkic Civilization Studies, 4, 65-77.
- Gökşen, C., Gökşen, R. (2016). Dağın Türklere Mitik Bir Öge Olarak Yansıması, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1599-1618.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (2018). Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri, Belleten, 18 (294), 407-481.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (2016). Uygur Türklerinin Destanları ve Kültürü Hakkında Özet, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 7, 45-54.
- Güç, Ahmet (1998). Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı, Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1, 337-353.
- Güngör, Muhammed (2020). Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci, Amasya İlahiyat Dergisi, 141-170.

- Güvenç, Ö. Ahmet (2009). Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 85-97.
- Hatamova, Munire (2020). Ötüken, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2 (4), 321-332.
- Karacoşkun, M. Doğan (2004). Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (2), 23-36.
- Karadaş, Cağfer (2004). Büyü ve Din- İslâmî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme, *Usul*, 1 (1), 111-135.
- Karaman, Kasım (2016). Tasavvufta İnsanın Eğitim Sürecinde Aşılması Gereken Engel: Dünya, İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 1 (4), 561-588.
- Karasakal, Şaban (2013). Tufan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1), 60-72.
- Kılıç, Ebru (2014). Uygur Türklerinin Destan ve Halk Hikâyelerinde Hızır Tipi, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 45-55.
- Köse, Serkan (2020). Dede Korkut Kitabını Kaos ve Kozmos Bağlamında Okuma, *Milli Folklor*, 32 (16), 71-81.
- Meral, Yasin (2014). Yahudi Kaynaklarında Ararat Dağları (Tekvin, 8:4), 83-101.
- Park, Hyunjoo (2023). Türk ve Kore Kültüründe Mağara ve Mitolojik Ana İlişkilendirilmesi Üzerine Bir İnceleme, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (36), 508-517.
- Remain, William (2017). Monks Mound As On Axis Mundi For The Cahokian World, *Illinois Archaeological Survey*, 29, 27-52.
- Şahbaz, Mehibe (2018). İslâm Öncesi Türklerde Dağ Kültü ve İnancı, *Social Sciences Studies Journal*.
- Şahin, Sait (2020). Türk Tarihi Açısından Altay- Tanrı Dağlarında Yer Alan Balbal- Mezar Anıtların Önemi ve Özelliklerinin Araştırılması, *Journal Of Universal History Studies*, 3 (2), 275-292.
- Tatar, Burhanettin (2017). "Kutsal Mekân": Fenomonolojik Bir Analiz, *Milel ve Nihal*, 2 (14), 8-22.
- Tüzel, Ahmet (2022). Halk Hikâyelerinde Kaf Dağı Motifi Üzerine Bir İnceleme, *Türkbitig Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 128-136.

Uğurcan, F. Zehra (2018). Kozmogoni Mitleri Ekseninde Altay Dağında Başlangıç, Motif Akademi, 11 (23), 50-59.

Usta, Gülay (2020). Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açından İrdelenmesi, TOJDAC, 1 (10), 25-30.

Yakar, Hüseyin (2020). Kur'an'da Dağların Oluşumu ve İşlevine Dair Ayetlerin Tefsir Kaynakları ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi, Usul İslâm Araştırmaları, 33, 103-130.

Yeğin, İ. Hüseyin (2012). Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekân İnsan İlişkisi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (27), 53-91.

Yetişgin, Mehmet (2007). Tarih, Coğrafya ve Sosyo-Kültürel Ortamın Türk Kimliğinin Gelişmesine Etkileri, Akademik İncelemeler, 2 (1), 37-68.

Yıldırım, Münir (2007). Mircea Eliade'nin "Kutsal ve Kutsal Zaman" Kavramı, Dinî Araştırmalar Dergisi, 10 (28), 59-82.

Yıldız, Hüseyin (2017). Altai/ Altay Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Notlar, Dil Araştırmaları, 187-201.

Yılmaz, Bilen (2022). Türk ve Moğol Kültürünün Tarihsel Paydası: Dokuz Sayısı, Motif Akademi, 15 (40), 1410-1425.

Yılmaz, Onur (2023). Divânu Lugâti-T Türk'te Eski Türk İnançları ve Budist Uygurlara Karşı Kaşgarlı Mahmud'un Yaklaşımı Üzerine, UHAD, 6 (2), 193-202.

Yurdakul, M. E., Çayırdağ, M. (1978). Kayseri Erciyes Dağı Eteklerinde Bulunan İki Türbe, Vakıflar Dergisi, 10.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL 1: Demirci, (1998). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/hiristiyalik>

URL 2: TDK, (2017). *Büyük Türkçe Sözlük*, Erişim Tarihi: 23 Aralık 2023 <https://sozluk.gov.tr/>

URL 3: Güngör, (2010) :). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/samanizm>

URL 4: *Wikipedia Özgür Ansiklopedi*, Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024 <https://tr.wikipedia.org/>

- URL 5: *Kapadokya Tanıtım*, Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024 <https://kapadokyatanitim.com/>
- URL 6: Kaya, (2020). *Youtube*, Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023 <https://www.youtube.com/watch?v=hv4TbSylkGM>
- URL 7: Sarıgül, (2015). *Kozmos Macerası*, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2024 <https://kosmosmacerasi.com/>.
- URL 8: Erişim Tarihi: 18 Ocak 2024 www.mozaweb.com
- URL 9: *Arkeofili*, Erişim Tarihi: 19 Ocak 2024 <https://arkeofili.com/>
- URL 10: *Kültür Envanteri*, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2024 <https://kulturenvanteri.com/>
- URL 11: *123RF Stok Fotoğrafları*, Erişim Tarihi: 18 Ocak 2024 <https://tr.123rf.com/>
- URL 12: Gürkan, (2013). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik>
- URL 13: Harman, (1993) *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 21 Ocak 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/dag#1>
- URL 14: Erişim Tarihi: 19 Ocak 2024 <https://www.gzt.com/>
- URL 15: Erişim Tarihi: 1 Mart 2024 <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Say.1>
- URL 16: Frederic, McCurdy, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2024 1901-1906 <https://www.jewishencyclopedia.com/contribs/400>
- URL 17: Demirci, (2001). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafdagi>
- URL 18: *Semersah Turizm*, Erişim Tarihi: 21 Ocak 2024 <https://www.semersahTurizm.com/nur-dagi-ve-hira-magarasi/>
- URL 19: Erişim Tarihi: 2 Şubat 2024 <https://hacumreegitim.hac.gov.tr/ziyaret-yerleri/mekke-ziyaret-yerleri/sevr.htm>
- URL 20: Boks, (1994). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebukubeys>
- URL 21: Küçükaşçı, (2008). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/safa-ve-merve>
- URL 22: *TRT Avaz*, Erişim Tarihi: 13 Mart 2024 <https://www.trtavaz.com.tr/>

- URL 23: *Twitter Mitolojik Dünya Hesabı*, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2024 <https://twitter.com/mitolojikdunya/>
- URL24: Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2024 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kaf_Da%C4%9F%C4%B1
- URL 25: *Kaşifiz Ne, Nasıl?*: Erişim Tarihi: 02 Mart 2024 <https://kasifiz.com/>
- URL 26: *Pixabay*, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2024 <https://pixabay.com/>
- URL 27: *Erol Şaşmaz Şahsi Sitesi*, Erişim Tarihi: 18 Mart 2024 <https://www.erolsasmaz.com/>
- URL 28: *Anadolu Ajansı*, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2024 <https://www.aa.com.tr/tr>
- URL 29: *Kültür Portalı*, Erişim Tarihi: 20 Mart 2024 <https://www.kulturportali.gov.tr/>
- URL 30: Yetiş, (1994). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- URL 31: Çelebi, (2013). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 16 Mart 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr>
- URL 32: *BBC*, Erişim Tarihi: 16 Ocak 2024 www.bbc.com.
- URL 33: Tanyu, (1992). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, Erişim Tarihi: 11 Ocak 2024 <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- URL 34: Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2024 https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Mabedi

